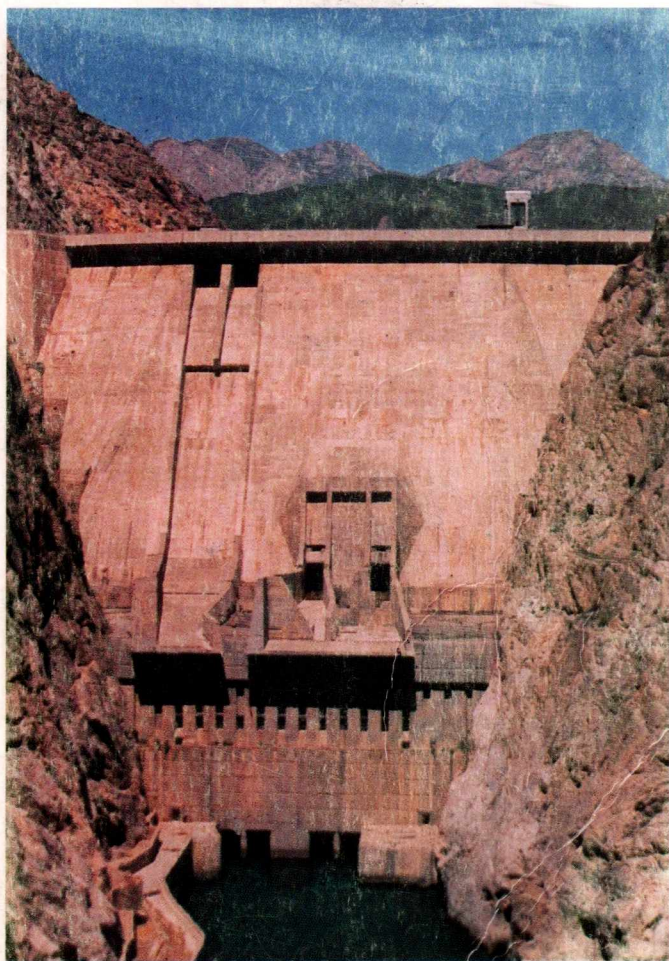

2.
Разия Кошматова

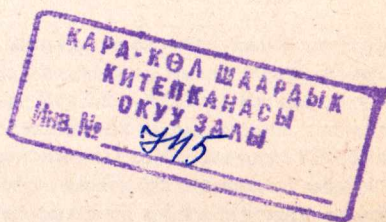

**КЫЛЫМ
ШАМЫ**

2018
Разия Кошматова

КЫЛЫМ ШАМЫ

*Токтогул ГЭСинин каскады
жөнүндөгү даректүү баяндар*

“Учкун” АК
Бишкек – 1999

Гара . . .
А
1999

Редакциялык коллегия:

Элчибеков А.М. – башкы редактор

Мүчөлөрү: Абдразаков Н., Бөкөшев Ж., Исраилов А. И.,
Кошматова Р., Момуев С.О., Токтомамбетов Ө.Н.

Бул китепке кылым курулушу аталган Токтогул ГЭСинин каскадында эмгектенишкен гидрокуруучу инженер-техниктердин, жумушчулардын, ошондой эле бүткүл эмгекчилердин албан ийгиликтерин даңазалаган даректүү баяндар топтолду. Мында Кыргызстандын гидроэлектроэнергиясы туурасында кызыктуу тарыхы келтирилип, республикабыз суу энергиясы боюнча дүйнөдөгү алдыңкы орундарда тургандыгы жөнүндө фактылар айтылат. Китеп Токтогул ГЭСинин ишке киргизилгенине 25-жыл толгон юбилейине карата чыгарылды.

© Токтогул ГЭСи, 1999.
“Учкун” АК, 1999.

*«Энергетика – биздин экономикалык
өнүгүүбүздүн локомотиви».*

А.АКАЕВ,
Кыргыз Республикасынын
Президенти.

АВТОРДОН

Кыргызстандагы электр энергиясынын өнүгүшү өтө узак мөөнөттүү татаал жолдорду басып өткөн. Өнөр жайдын бул тармагы боюнча ушул мезгилге чейин ар түрдүү адабияттар жарык көрүп келгендиги да чындык. Ал адабияттар республикабыздагы энергетика системасына байланышкан көптөгөн маалыматтарды камтыйт. Бирок, ал адабияттардын дээрлик бардыгы орус тилинде чыгып келген. Эгемендүүлүгү өз колуна тийген элибиз үчүн дээрлик өз кучагына бир кылымды камтыган энергетиканын тарыхы, ГЭСтердин татаал курулуштарында тайманбай иштеген, тоолуу өлкөбүздүн тар капчыгайларында тоодой болгон таштарды кулатып, плотиналарды куруп, улуу зоону көзөп өтүп суу агызып, жол куруп, кылымдар бою өз нугун эч бир күчкө бербей агып келген карт Нарынды бөгөп, өз кызыкчылыктарына баш ийдиришкен ата-бабаларынын эрдикке тете эмгектери тууралуу учкай болсо да өз эне тилдеринде окуп билүү максатында колуңуздардагы китеп жазылды.

Ырас, китепти жазууда эң биринчи демилгечи Токтогул ГЭСи каскадынын директору, өз адистигин эң мыкты билген ишмер, уюштуруучу, интеллектуалдуу инсан Исраилов Абдылда Нургазиевич болду. Анын оюн каскаддын инженер-техникалык кызматкерлери, жумушчулар, дегеле бүткүл коллектив колдоп чыкты. Себеби, Токтогул ГЭСинин ишине киргизилгенине 25-жыл толушуна карата бул салтанаттуу юбилей биздин республикабызда гана эмес, мамлекеттер аралык деңгээлде өтмөкчү. Бизге кошуна мамлекеттер Казакстан менен Өзбекстандын эл чарбасын өнүктүрүүдө, алардын өнөр жай ишканаларынын жана айыл чарбасын көтөрүүдө Токтогул ГЭСинин салымы өтө зор. Бул эмес коңшу республикалар өндүрүшүнө керектүү электр энергиясын дал ушул биз сөз кылып жаткан каскаддан алышат.

Китептин материалдарын жыйноого жана жазууга өтө чукул убакыт бөлүндү. Болгону үч ай. Бул өтө оор жана жооптуу милдет болгондугуна карабай алдын ала колдо бар материалдарга, жардам берүүчү айрым адамдарга таянуу менен бир пикирге келип макулдаштык.

Керектүү материалдарды жыйноого, тиешелүү маалыматтарды алууга шаардык «Кара-Көл нуру» гезитинин редактору Элчибеков Айтмырза Молдобаевич жакындан жардам берди. Көп жерлерге барып, көп маалыматтарды топтоп келди. Каскаддын директору Абдылда Нургазиевич, башкы инженери Саадай Момукеев убакыттарынын өтө тартыштыгына карабастан кол жазма боюнча пикир алышып, материалдар менен таанышып, өздөрүнүн баалуу ой-сунуштарын айтып турушгу.

Кезегинде айрым бир дээринен сарамжалдуу, кунттуу, түшүнүктүү адамдар тууралуу атайын токтолуп кетүү милдет деп эсептейм. Китептин экинчи бөлүмүндө ГЭСтердин курулуш таржымалынан сырткары айрым коллективдердин, бригадалардын, кесип ээлеринин, жекече эмгек адамдарынын демилгечил, өрнөктүү иштерин чагылдыруу пландаштырылган эле. Ал эми андай маалыматтарды жыйноо бери эле дегенде жыйырма жыл, ары жагы отуз жыл илгерки иштер туурасында билүүнү, так фактыларды жыйноону талап кылары бышык. Автор катары ушул кыйынчылыктардан чыгууга кадырлуу ардагер, азыркы Токтогул ГЭСинин каскадында профсоюздук уюмдун төрагасы Насыр Абдразаковдун жана ал адамдын жубайы Айни-са эженин салымы өтө зор болгондугун белгилей кетүүгө милдеттүүмүн. Анткени, мындан отуз жыл мурда чыккан газета-журналдардын тиркемесин, айрым орчундуу учурлар боюнча маалыматтарды бүтүндөй ошол адамдардын үйүндөгү гезиттердин тиркемесинен алдык. Айтылган максатты туура түшүнүп, жакындан жардам бергендердин дагы бири мурдагы № 875-жол курулуш башкармасынын, азыркы «Аэродромдорстрой» акционердик коомунун № 2 филиалынын башкы инженери Сыргатай Султаналиев болду.

Китептин экинчи бөлүмүн жазуудагы негизги максат ГЭСтердин курулуш иштерине катышкан таяныч мекемелеринин ошол мезгилдеги иштери, татаал курулуш иштериндеги кыйынчылыктар, эмгек адамдарынын тайманбаган эрктүү иш-аракеттери, кыйынчылыктарды жеңип чыгуу, электр станцияларын куруудагы, иштетүүдөгү татаал ситуацияларды колдон келишинче окурмандарга түшүндүрүү болду. Бул максатта гидроэнергетиктердин ар кандай мезгилдердеги эпкиндүү иш-аракеттерин таамай чагылдырышка аракет жасалды. Айрым кырдаалдарда кандай иш жүргүзүлсө, ошондой кырдаалда берилди. Ошол мезгилде энергетика курулушундагы иштер басма сөз беттеринде кандай берилсе жазуу стили ошол бойдон сакталды.

Кара-Көл энергетиктердин шаары болгондуктан ГЭСтердин курулушунда иштеген адамдар көп. Алар менен көптөгөн жолугушуулар, маектер болду. Аңгемелешүү учурунда айрым адамдар тар капчыгайларда, ГЭСтердин, жолдордун, тоннелдердин курулушунда болгон кыйынчылыктарды, күтүлбөгөн кырсыктарды айтып беришти. Айрым бир өзүнүн жаштык жигерин, билимин жана чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн ГЭСтердин ишине жумшап, эмгек сеңирип, же көп иш аткарып көзү өтүп кеткен адамдар, ооруга чалдыгып калган адистер, алгачкылардан болуп жогорку жана атайын орго билимге ээ болуп келип, өздөрүнүн тагдырларын ГЭСтердин, жолдордун, шаардын жана башка таяныч мекемелеринин тагдырлары менен байланыштырышкан ардагерлер тууралуу кеңири баян этүүгө аракет жасалды.

ГЭСтердин бүгүнкү иштөө абалы, алардагы проблемалар, кадрдык өзгөчөлүктөр, иш үстүндөгү чоң жоопкерчилик, кыйынчылык тууралуу да айрым жетекчилердин, адистердин өздөрүнүн баяндоосу аркылуу берилди.

Канткен менен ГЭСтерибиздин кылым карыткан таржымал-тарыхы, андагы адамдардын эрдикке тете эмгектери дагы да өтө кызыктуу, келечек ээлерине тарбиялык азык боло турган көркөм-адабий чыгармаларды жаратууга эң сонун өбөлгө болуп берер эле деген ойдобуз. Эл үчүн эң зор тарыхый да, социалдык-экономикалык да мааниси бар ГЭСтер, алардын курулушу, өнүгүшү тууралуу ар кандай жанрларда чыгармалардын жазылышы дагы да келечектин ишидир.

Китептин биринчи бөлүгү мындан отуз жыл илгери басылып чыккан «Токтогульский гигант строится» (очерк истории строительства ГЭС) «Илим» басмасы. 1917-ж. Фрунзе шаары (Шайхразы Касанович Шириязданов) орус тилиндеги Кыргызстандагы энергетика курулуштарынын таржымалы камтылган китептен жалпылап (сөзмө-сөз эмес) которулуп алынды. Себеби, ал китепте Кыргызстанда жүргүзүлгөн изилдөө, чалгындоо иштери, аларга катышкан геологдор, окумуштуулар, тарыхчылар жана башка тиешелүү адамдардын иш-аракеттери кеңири чагылдырылган. Өзгөчө, Үч-Коргон, Токтогул ГЭСтерин проектилөө учурунан тартып алардын курулуш иштери, жол курулушу (Бишкек–Ош), шаардын түптөлүшү, таяныч мекемелеринин пайда болушу жана алардын аткарган иштери таасын чагылдырылган.

Китепте берилген материалдарды тастыктоо үчүн мындай деп берилет: «Рукопись обсуждалась и рекомендована к изданию на совместном заседании руководящих работников строительства Токтогульской ГЭС и сотрудников сектора истории советского периода Института истории АН Киргизской ССР».

Китептин экинчи бөлүгүн даярдоодо Кара-Көл шаардык «Огни Нарына» газетасы, республикалык «Советтик Кыргызстан», областтык /ал убакта Талас областы болгон/ «Ленин туусу», «Ленинское знамя», Ош областтык «Ленин жолу», «Ленинский путь» газеталарынын тиркемелери, «Кыргызстанда энергетиканын өнүгүшү» деп агалган /авторлору Ж.Т. Түлебердиев, К.Р. Рахимов, Ю.П. Беляков/ китеп, партиялык, комсомолдук уюмдардын иштери боюнча архивдик материалдар, оозмо ооз жолугуп сүйлөшкөн адамдардын маалыматтары пайдаланылды.

Колуңуздардагы китеп «Кылым шамы» деп аталды. Чындыгында эле өзүнүн курулушу, ишке киргизилиши боюнча дээрлик бир кылымды кучагына алган энергетика элдин үйлөрүн, көчөлөрдү гана жарык кылуу менен чектелбестен, бүтүндөй адамзат турмушун жаркытып, илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин жашообузга киргизүүдө электр энергиясы кыймылдаткыч күчкө ээ экендиги азыр баарыга маалым.

1900-жылдарда же жыйырманчы кылымдын башында электр энергиясы, техника тууралуу түшүнүгү да жок кыргыз эли азыр бүтүндөй өзүнүн

турмуш-тиричилигин, эл чарбачылыгын, социалдык-экономикалык өнүгүшүн электр энергиясы менен байланыштырган. Ага мисал, Токтогул ГЭСинин суу сактагычы жайкысын Кыргызстандын түштүгү менен Өзбекстандын Фергана өрөөнүндөгү бир нече миңдеген гектар эгин аянттарын сугат суусу менен камсыз кылып, пахтадан жана бир нече түрдүү айыл чарба өсүмдүктөрүнөн мол түшүм өндүрүп алууну шарттайт. Жүздөгөн заводдор, фабрикалар, цехтер, станоктор, мини-завод менен миницехтер электр тогунун күчү менен гана аракетке келтирилеп.

Жүздөгөн, миңдеген жылдар бою түркүн оор жумуштарды адамдар жалаң кол күчү менен гана бүткөрүүгө мажбур болуп келген болсо, азыр оор жана жеңил өнөр жайларында, айыл жана мал чарбасында андай оор жумуштар электр энергиясы менен иштей турган автоматтар алмаштырылып, адамдарды оор түйшүктөрдөн бошотту. Кылым шамы — адамдардын жашоосун, турмушун жаркытты. Жан дүйнөсүндө жыргал турмуштун шамын жакты. Ылайым кылым шамы кылымдар бою шооласын чачып, адамдардын кубанычына ортоктош боло берсин.

І-Бөлүм

УЛУУ ИШТИН БАШАТЫ

Октябрь Революциясына чейин Кыргызстан орус падышачылыгынын карамагындагы эң артта калган колониялык мамлекет болгон. Бүтүндөй Түркстан мамлекеттериндей эле Кыргызстанды орус падышачылыгы соода жана өнөр жай сырьёлорун даярдоочу булак катарында пайдаланып келген. Феодалдык-патриархалдык мамиле, улуттук басмырлоо крайдын экономикалык, саясий жана маданий жактан өнүгүшүнө бөгөт болгон. өнөр жай өндүрүшү Кыргызстанда революциянын алдында жаңы гана пайда боло баштаган. Ал Кызыл-Кыя менен Сүлүктүдөгү эки ташкөмүр казуучу ишкана болуп, башка бир да ири ишкана жок эле, өндүрүштүн бардыгы жалаң кол эмгеги аркылуу иштетилген. Көптөгөн жаратылыш байлыктары сыяктуу ири жылыткычтар жана гидроэнергетикалык ресурстар пайдаланылбай келген.

Кыргызстандагы электр чарбасы жалпы кубаттуулугу 486 кВт болгон анчейин чоң эмес электрорноткучтар аркылуу гана белгилүү эле. Алар – кубаттуулугу 180 кВтга барабар болгон Кызыл-Кыядагы көмүр менен жылыткыч электростанциясы, Ош шаарындагы жалпы кубаттуулугу 280 кВт болгон эки гидроэнергетикалык орноткуч болгон. Мындан башка Пишпек жана Пржевальск шаарларындагы жалпы кубаттуулугу 25 кВт келген электрорноткучтар болгон.

Октябрь Революциясына чейин өлкөбүздөгү карапайым элдин калың катмары электрлештирүү, радио, телефон жана башкалар жөнүндө түшүнүгү да жок болуп келген. Калктын басымдуу бөлүгү мал чарбачылыгы менен алектенишкен болсо, калган бөлүгү таңдан кеч күүгүмгө чейин оор түйшүк менен убакыт кечиришкен. Жылдын көпчүлүк бөлүгүн алар жасалма жарык колдонбостон, очокту, кара чыракты пайдалануу менен өткө-

рүшчү. Айрым бир жетиштүү деп эсептелген үй-бүлөлөрдө гана керосин менен күйүүчү лампа чырактар болгон.

Улуу Октябрь Революциясы Кыргызстандын бардык аймагындагы калкты таптык эзилүүнүн чеңгелинен бошотуп, адилеттиктин, боштондуктун, жаңыча жашоонун шооласын чачты. Өлкө өнүгүүнүн жаңыча жолуна түштү. Советтик жетекчилик артта калган бардык мамлекеттерди маданий, саясий, экономикалык жактан өнүктүрүүгө зор көңүл бургандыгын тарыхый чындык катары белгилей кеткенибиз оң. Кыргыз эли да башка мамлекеттердей эле ар тараптуу өнүгүүнүн пландуу жолуна бет алды.

Социалисттик курулуштун программасында оор өнөр жай тармактарын, борбордук райондордо электрэнергетикасын, завод-фабрикаларды учурга шайкеш жабдуу маселеси каралган. Бул артта калган бардык мамлекеттерди туура жана адилеттик менен өнүктүрүүнүн жападан-жалгыз жолу болчу.

1924-жылдан баштап Кыргызстанда электрлештирүүнү өнүктүрүүгө улуттук башка маселелер менен бир катарда эле көңүл бурулуп келген. Өлкөдө алгачкы энергетика курулушу 1925-жылы башталган. Ошол мезгилде азыркы Бишкек шаарында кубаттуулугу 25 кВт болгон убактылуу дизелдик электр станциясы колдонулуп, 1927-жылы анын кубаттуулугу 45 кВтга жеткен. Ал эми пиво кайнатуучу заводдо нефти менен иштетилүүчү двигателдин кубаттуулугу 18 кВт болгон. 1925–1926-жылдарда Пржевальск (азыркы Каракол) шаарында кубаттуулугу 43 кВт, Жалал-Абад шаарында 34 кВт жылыткыч электр станциялары пайдаланууга берилген. Республикада андан ары карай энергетика курулушу өнөр жай тармактарынын курулушу менен бир катарда жүрүп отурду. Жогоруда белгиленгендей алгач ирет жылыткыч жана дизелдик электрстанциялары курулуп, алардын өндүрүмдүүлүгү чектелүү гана болгон.

Республикада алгач ирет Кичи-Аламедин ГЭСи Ат-Башы ирригациялык каналынын шаркыратмасына курулуп, анын кубаттуулугу 400 кВтдан ашык болуп, 1929-жылы электр энергиясын бере баштаган. Мына ушул мезгилдердин аралыгында республикада бир катар кубаттуу электр станциялары курулду. Мунун ичинде 6 станциядан турган бардык иштери автоматташтырылган жана телемеханизациялаштырылган Аламедин ГЭСинин каскады бар. Оштогу Ак-Буура суусуна орнотулган ГЭС, Бурдин ГЭСи, кубаттуулугу 400 миң кВт болгон Фрунзедеги электр жылыткыч борбору, Кайыңдыдагы кант иштеп чыгаруучу комбинаты, Ош, Пржевальск шаарларындагы пахтадан кездеме токуучу комбинаттар жана башкалар.

Республиканын тарыхында Үч-Коргон ГЭСинин курулушу кубаттуулугу 180 миң кВт болуп, энергетика өндүрүүдөгү чоң бурулуш катары белгиленди. Бул Октябрь Революциясынын 45-жылдык мааракесине туш келип, 1962-жылы 5-ноябрда пайдаланууга берилди. ГЭС республикадагы агымы эң күчтүү Нарын дарыясына орнотулгандыгы менен маанилүү болду. Бул деген кылымдар бою эч кимге жана эч кандай күчкө багынбастай болуп келген карт Нарын адамдардын акылына жана күч эмгегине багынды жана адамдар үчүн түбөлүктүү кызмат кылууга баш койду деген менен барабар. Ошентип, Фергана өрөөнүндөгү бүтүндөй кыргыз, өзбек, тажик улутундагы элдер Нарын дарыясынын зор кубатынан түбөлүктүү пайдалануу мүмкүндүгүнө ээ болушту. Илгертеден кара чырак жагып келишкен элдин үйлөрү электр энергиясы менен жарык болуп, көптөгөн мекемелер, ишканалар электр энергиясынан пайдалана баштады. Үч-Коргон ГЭСи элге электр энергиясын берүү менен чектелбестен, миңдеген гектар эгин талааларын сугарууга мүмкүндүк түздү.

Электр энергиялары жалаң гана шаарлар менен жумушчу поселкаларда эмес, колхоз-совхоздордо да курула баштады. 1930-жылы республикада биринчи жолу айылдык электр станциялары курулган. Чүй өрөөнүндө биринчи ирет Төмөнкү-Чүй совхозунда электрлештирүүгө кадам ташталган. Кийин түштүк райондордо башталды. Талас өрөөнүндө биринчи жолу 1931-жылы, Ысык-Көл өрөөнүндө 1932-жылы, Тянь-Шань районунда 1933-жылдары дизелдик жана электрдик станциялар бир катарда курула баштады. Өзгөчө айыл-кыштактарды электрлештирүү мезгили согуштан кийинки жылдарга туура келди. 1959-жылдын башында республикабызда дизелдик жана электрстанциялардын саны 350гө жетип, алардын 98и ГЭС болгон. Колхоз-совхоздорду электрлештирүүнүн кеңири кулач жайышы колхоздор менен совхоздордун өз ара байланышын бекемдеди. Кубаттуулугу 1120 кВт болгон Кара-Балта суусуна орнотулган Калинин ГЭСи ошол мезгилдеги бир кыйла ири ГЭСтерден болгон. Ушундай эле ири курулуштардын катарында кубаттуулугу 735 кВт болгон Токтогул районунун Музтөр ГЭСи, 1300 кВт кубаттуулуктагы Ош областынын колхоздор аралык «Муян» ГЭСи, 1156 кВт кубаттуулукка ээ болгон Талас өрөөнүндөгү Ленинполь ГЭСи, 1440 кВт кубаттуулуктагы Чүй өрөөнүндөгү «Ысык-Ата» ГЭСи, 1380 кВт кубаттуулукка ээ болгон Тянь-Шань районундагы Он-Арча ГЭСи жана башка бир катар ГЭСтер кирет.

Акыркы жылдарда борборлоштурулган станциялардан электр энергиясы бериле баштады. Мындай борборлоштурулган электрстанцияларынын катарына Фрунзе, Талас, Тянь-Шань жана Ош

ири станциялары кирет. Ошол кезде республикабыздын Түштүк райондорун электрлештирүү коңшулаш Казак республикасынын Алма-Ата электрсистемасы менен биргелешип жүргүзүлдү.

Республикабызда 1928-жылга салыштырганда 1958-жылы электр энергиясын өндүрүү 3150 млн. кВт/саатка жетип, 394 эсеге өскөн. 1965 жылы Кыргызстан ар бир адамга электр энергиясын өндүрүү боюнча Ирак менен Турцияны 6 эсе, Пакистанды 26, Иранды 15 эсеге басып өткөн.

Кыргызстан бийик тоолуу край болгондугуна карабастан алыскы райондорго электр энергиясын жеткирүү ийгиликтүү жүргүзүлүп келди. Ушул мезгилдерде республика боюнча 9600 километр элект өткөргүчтөрү, мунун ичинен 1760 километр жогорку вольттуу линиялар курулуп, алар негизги электрстанциялары менен энергосистемаларын байланыштырды. Бийик аска-зоолуу чокулардан, үңкүрлөрдөн, аңдардан жана токойлуу массивдерден электр зымдарын тартып республиканын Фергана, Чүй, Ысык-Көл, Талас, Кетмен-Төбө, Кочкор өрөөндөрүнө чейин жеткирүүдө электрлештирүү системасында эмгектенген чебер, шамдагай жана чыйрак энергетиктердин, куруучулардын салымдары өтө зор.

Электр энергиясына болгон талап күн өткөн сайын өсүп жатты. 1940-жылдан 1965-жылга чейин энергияга болгон талаптын көлөмү 31 эсеге жетти. Мунун ичинен өнөр жайында 25 эсе болду. Илимий-техникалык прогрессти өндүрүшкө кеңири кийирүүнүн негизги таянычы энергетика болгондуктан, ал өндүрүштүк процесстердин бардык тармактарында кеңири колдонулуп, эмгектин өндүрүмдүүлүгү кескин жогорулады. Эмгек адамы түйшүктүү кол эмгегинен бошоду. 1965-жылы республика боюнча 429 механизациялаштырылган жана автоматташтырылган электрдик линиялары болгон. 155 цехтерде жана участкаларда бардык өндүрүштүк процесстер механизациялаштырылган жана автоматташтырылган.

Электрлештирүү кыймылдаткыч күч катарында гана колдонулбастан, техникалык максатта да колдонулат. Ал көп тармактуу өнөр жай өндүрүштөрүнүн технологиясына көптөгөн өзгөрүүлөрдү алып келди, өндүрүштүн жаңы түрлөрү өсүп чыкты. Мисалы, металлургиялык жана металл иштеп чыгаруучу ишканаларда электролиз, электроплавка, электротерми, электросварка сыяктуу электр тогунун күчү менен аракетке келүүчү буюмдарды ойлоп табышкан. Көмүр казып чыгаруучу мекемелерде көмүрдү тартып чыгаруучу комбайндарды, көмүр жүктөөчү машиналарды жана башка механизмдерди электр тогу менен иштетүү мүмкүнчүлүгүн табышкан.

Улам барган сайын электр энергиясынын турмуштагы мааниси тереңдеп отурду. Көптөгөн өнөржай тармактарында эмгекти аралыктан башкарууда диспетчердик, телесигнализациялык жана телемеханизациялык башкаруулар иштей баштады. Продукциянын узакка чыдамдуу сапатын жакшыртууда, жумушчулар менен инженер-техникалык кызматкерлердин иш өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууда электр энергиясынын таасири чоң болду.

Ошентип, республикабыздагы бардык тармактарда электр энергиясына болгон талап улам өсүп баратты. Эгерде 1940-жылы республикабыздын айыл чарба тармагына 2,2 млн.кВт электр энергиясы бөлүнгөн болсо, ал эми 1965-жылы 214 млн.кВт/саат электр энергиясы колдонулган, тагыраак айтканда, электр энергиясын колдонуу бул тармакта 97 эсеге өскөн. Электр энергиясы айыл чарба тармактарында – колхоз-совхоздордо өндүрүштүк максатта колдонууга улам кеңири өтө баштады. Маселен, дан эгиндерин тазалоодо жана сорттоодо, айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүдө, мал чарба фермаларына суу жеткирүүдө, тоюттарды даярдоодо жана жеткирүүдө, уйларды саап алууда, жүн кыркып алууда, короо-сарайларды тазалоодо бүтүндөй электр энергиясынын күчү пайдаланыла баштады.

Коомубуздун бардык структураларында, адамдардын турмушун жана ишмердүүлүгүн электр энергиясыз элестетүү мүмкүн эмес. Эгерде 1940-жылы коммуналдык тейлөө тармагына республикада 11,2млн/кВт энергиясы талап кылынса, 1965-жылда 164,7 млн.кВт, тагыраак айтканда 16,7 эсе көп электр энергиясы колдонулган. Ал эми 1928-жылга салыштырмалуу биринчи беш жылдыкта электр энергиясын пайдалануунун көлөмү 823 эсеге өстү. Бул республикабызды электрлештирүүдөгү эң чоң жетишкендик.

Электр энергиясы шаарларда, айыл-кыштактарда көчөлөрдү, жумушчулардын жана колхозчулардын үйлөрүн жарык кылды. Ал бүтүндөй бардык жерлерде керосин менен күйүүчү жана кара чырактарды алмаштырды. Ал чырактар азыр айрым бир музейлерден гана жолугат десек жаңылбайбыз. Азыркы мезгилде телефондук байланыш, кинофикация, радио жана телеберүүлөр электр энергиясынын күчү менен калкыбыздын калың катмарына кеңири кулач жайды. Мунун баары эмгекчилердин күнүмдүк турмушун өзгөртүп, өзгөчө айыл эмгекчилерин өздөрүнүн бош убактыларын текке кетирбей пайдалуу өткөрүүгө шарт түздү, алар радио угушат, телевизор көрүшөт же газета-журналдарды, китептерди окуй алышат.

Шаарлар менен айыл-кыштактарда радио, телеберүүлөр эмгекчилердин идеялык жактан тарбияланышына, өз алдынча

билимдерин жогорулатышына негиз болду. Кызматчылардын, колхозчу жана жумушчулардын турмуш-тиричилигинде электрдик кир жуугуч машиналар, муздаткычтар, электр плиталары, үтүк, чаң соргуч жана башка буюмдар кеңири колдонулуп, кол менен бүткөрүлүүчү түйшүктөрдү жеңилдетти.

Коммуналдык чарба тармагынын негизги участогу болгон шаардык транспортто да электр энергиясы колдонула баштады. Республикабыздын борборунда 1951-жылы троллейбустук линиялар тартылып, троллейбустар жүрө баштады.

КПССтин XXIII съездинин директиваларында 1966–1970-жылдардагы беш жылдыкта өлкөнүн эл чарбасын өнүктүрүүдө советтик энергетиктердин алдына жаңы кубаттуулуктагы электр станцияларынын объектилерин куруу милдети коюлган. Белгиленген беш жылдыктын аягына чейин электр энергиясын өндүрүүнүн көлөмү 1,7 эсеге көбөйүп, тагыраак айтканда, 830–850 млрд. кВт-саатка жетиши керек болгон.

Ушул эле мезгилде Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн темпин жогорулатуу маселеси да каралган. Өлкөнүн өнөр жай тармактарын өнүктүрүү 1,6 эсеге, ал эми электр энергиясын иштеп чыгаруу 1,7 эсеге өсүшү керек экендиги белгиленген. Республикада электр энергиясын андан ары да өнүктүрүү жаңы жана кубаттуу электр станцияларын куруу менен ишке ашмакчы. Бул мезгилдин ичинде Фрунзе шаарындагы энергетикалык жылыткыч борборунун кубаттуулугу 600 миң.кВт/ка жеткирилмекчи, ошондой эле Ош энергетикалык жылыткыч борборун ишке кертгизүү менен Орто Азиядагы эң ири энергетикалык курулуш болуп эсептелген Токтогул ирригациялык-энергетикалык комплексинин курулушу улантылмакчы. Токтогул ГЭСинин курулушу миңдеген ар түрдүү улуттагы адамдардын күжүрмөн эмгеги жана достук, бир туугандык тилектештигинин жаркын мисалы болуп эсептелген.

Улуу курулуштун жүрүшүндө күн сайын, саат сайын эмгекчилердин жаратылыш менен болгон күрөшүндө эрдиктер пайда болуп жатты. Мындай эрдиктер туурасында мезгилинде газета-журналдарга бир катар очерктер жарыяланып, анда энергетикалык ири курулуштагы эмгектик жеңиштер даана чагылдырылып турду.

Бул монографияда Нарын дарыясынын суу-энергетикалык ресурстарын пайдалануунун алгачкы аракеттери, Токтогул суу сактагычынын курулушу, андагы жумушчулардын, инженер-техникалык кызматкерлердин чыгармачылык эмгеги, коомдук - маданий турмушу чагылдырылат.

НАРЫН – КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭНЕРГЕТИКАЛЫК БАЙЛЫГЫ

Кыргызстан – айланасы аска-зоолор менен курчалган, шаркыраган агын суулары мол, көз мелжиген жайыттары кенен жана кооз өлкө. Анын борбордук жана түштүк бөлүгүн Тянь-Шань тоо кыркалары ээлейт. Ал эми Түштүк-Батыш тарабы Памир-Алай тоолору менен курчалган. Республиканын дээрлик жарым аймагын деңиз деңгээлинен 3 миң метр бийиктиктеги тоолор ээлейт. Алардын эң бийиги Кыргыз, Күңгөй, Тескей, Талас Ала-Тоолору, мындан башка Какшаал-Тоо, Атойнок, Фергана, Молдо-Тоо жана башкалар. Ал эми Ак-Шыйрак, Торугарт, Бөркөлдөй, Көк-Ийрим тоолору деңиз деңгээлинен 7 миң метрден ашык бийиктикте тургандыгы менен өзгөчөлөнөт. Мурдагы Советтер Союзундагы эң бийик чоку да биздин кыргыз жергесинде, ал бийиктиги 7439 метр келген Жеңиш чокусу.

Бийик чокуларда түбөлүк жаткан ак мөңгүлөр агын суулардын жана булактардын башаты. Тоо боорлору көптөгөн үңкүрлөргө жана чыйыр жолдорго бай. Бийик тоолордун этектери жайык келип, айыл жана мал чарбачылыгына өтө ыңгайлуу. Окумуштуулар Кыргызстанда жаратылыштын көптөгөн табигый байлыктары бар экендигин аныкташкан. Бир эле мезгилде эрте жазды да, жай саратанды да, кыш мезгилин да, Россиянын талааларындай чытырман токойлорду да кезиктирүүгө болот дешкен алар.

Кыргызстандын жаратылышы өзгөчө кооз. Ал өзүнүн ар түркүн жапайы айбанаттары жана тоо-токойлору менен өзгөчөлөнөт. Мейкин талааларында пахта, тамеки, кызылча өсүмдүктөрү жана түркүн мөмө-жемиштери өстүрүлөт. Мал чарбачылыгында мүйүздүү малдар, таза кандуу кыргыз жылкылары, эчкилер жана кыргыз пародасындагы койлор багылат.

Тоолуу райондордун токойлорун түрдүү карагай-кайыңдар жана арчалар ээлеп жатат. Биздин табияты кооз кыргыз мекенибиз миндеген чет өлкөлүк жана коңшулаш республикалардан келген туристтерди өзүнүн токойлуу жергеси, кооз жана табияты сулуу көлдөрү менен өзүнө тартып турат. Кыргызстандын Түштүгүндө дүйнөдө теңдеши жок жаңгак токоюунун массиви созулуп жатат. Өзгөчө Кара-Алма жана Арсланбаптын абасы жагымдуу, жаңгак токойлорун аралап эс алуу теңдешсиз рахат тартуулайт. Кыргызстанга биринчи жолу келген академик И.Г. Александров «Таң каларлыктай өзгөчө кооз жер» деп атаган.

Кыргызстан энергетикалык ресурстарга бай, көмүрдүн чоң запасына ээ. Көмүр кендеринин запасы боюнча Кыргызстан Орто Азияда алдыңкы орунда турат. Кызыл-Кыя, Көк-Жаңгак, Сүлүктү жана Таш-Көмүр шаарлары көмүрдүн мол запастары казылып алынып жаткандыгы менен кеңири белгилүү. Мындан башка Ысык-Көлдө, Кажы-Сай менен Жыргалаңда да көмүр кендери бар. Борбордук Тянь-Шанда жана Кара-Кечеде көмүрдүн мол запасы бар экендиги белгилүү. Ал эми Ош областынын Өзгөн районунда да жогорку сапаттагы кокс көмүрү бар.

Кыргызстан өзгөчө суу ресурстарына бай. Өлкөнүн аймагында 300дөн ашык чоң жана кичине көлдөр жайгашкан. Булардын ичинен эң чоң көлдөр Ысык-Көл, Соң-Көл, Чатыр-Көл болуп эсептелет. Ысык-Көл дүйнө жүзүндөгү бийик тоого жайгашкан көлдөрдүн ичинде экинчи орунда. Анын аянты 6200 чарчы метр жерди ээлейт. Мындан башка да 10 чакты бийик тоолорго жайгашкан анчейин чоң эмес көлдөр бар. Алар Сары-Челек, Туз-Көл, Кара-Көл жана башкалар. Бул көлдөр турган жерлер республикадагы табияты эң кооз жерлер болуп эсептелет.

Кыргызстан өзүнүн тоолуу аймактары жана агын суулары менен даңктуу. Бул аймактарда 3000 ден ашык чоң жана кичине булактар бийик тоолуу чокулардагы ак мөңгүлөрдөн пайда болот. Чүй, Түп, Жыргалаң, Талас, Нарын, Кара-Дарыя, Көк-Арт, Кызыл-Суу, Ак-Буура, Араван, Исфайрам-Сай, Сох жана башка суулар ири жана кеңири белгилүү дарыялар болуп эсептелишет. Дарыялар менен көлдөр Кыргызстандын жаратылышынын ажырагыс бир бөлүгү. Саратандуу аптап ысыкты жеңилдетип, өрөөндөрдөгү жана тоо-токойлордогу жер-жемиштер менен өсүмдүктөрдү суу менен камсыз кылат. Дарыялар өлкөнүн түштүк райондорундагы элдин турмушунда маанилүү роль ойнойт. Нарын дарыясынын суусу Кыргызстанда таза жана арзан электр энергиясын өндүрүүнүн булагы.

Кыргызстандын тоолордон агып түшкөн дарыялары шаркүчтүү, бир калыпта эмес. Окумуштуулардын алдын ала эсептеген маалыматтары боюнча Кыргызстандын гидроэнергетикалык запасы 15,2 млн.кВтка, энергияны иштеп чыгаруунун көлөмү бир жылда 133,4 млрд.кВт-саат болору болжолдонгон. Бул көрсөткүч Англия, Франция, Испания, ГДР жана ФРГ мамлекеттеринин өндүргөн жалпы электр энергиясынын көлөмү менен барабар. Демек, биздин Кыргызстан мурдагы союздук республикалардын ичинде энергетикалык запастар боюнча үчүнчү орунда турат. Элүүнчү жылдардын аягында республикабызда энергетиканын кубаттуулугу жетиштүү деңгээлде колдонулган эмес. Республикабызда Нарын дарыясынын төмөнкү агымына ошол кездеги эң ири гидроэлектрстанция болуп эсептелген Үч-Коргон ГЭСинин курулушу гана энергиянын максаттуу пайдаланышына шарт түздү.

НАРЫН

Нарын – республикадагы көптөгөн бассейндерден келип куралган эң чоң дарыя. Бул кыргыз эли үчүн Россиянын Волга, Украинанын Днепр дарыялары сыяктуу баалуу жана ыйык. Бул дарыянын башаты Тескей Ала-Тоо жана Ак-Шыйрак тоолорунда жатат. Нарындын башталышы Кум-Төр суусунан башталып, ал Ак-Шыйрак суу сактагычына келип куят. Бул сууга көптөгөн чоң жана кичине суулар куюлуп отурат. Алардын ичинен эң чоңу Арабел суусу. Кум-Төр менен Арабел экөөнүн кошулушкан жери Тарагай деп аталып, ылдыйлап отуруп Кара-Сай суусуна кошулган жерден Чоң Нарын суусу башталат. Нарын суусуна тоо боорлорундагы көптөгөн булактар куюлуп келет. Жогору жактан Түндүк Каракол жана Улан суулары биригип келип Бөркөлдөй суу сактагычына биригет да андан ары төмөн карай Кичи-Нарын башталат. Өзүнө куйган бассейндери менен биригип Чоң жана Кичи Нарындын жалпы көлөмү 58374 чарчы метрге барабар.

Улан дарыясына кошулгандан кийин төмөн карай Нарын дарыясы Жетим-Тоо жана Нарын-Тоо деп аталган тар капчыгайлардан агып өтөт. Нарын дарыясы ар бир километр сайын 130 дарыялардан жана 500гө жакын арык сууларынан куралып отуруп агымы күчтүү, суусу мол кубаттуу дарыяга айланат. Куланак, Алабуга, Көк-Ийрим, Көкөмерен, Чычкан, Узун-Акмат, Кара-Суу агымы күчтүү куймалардан болуп эсептелет.

Нарын дарыясы Түндүктөн Батышты карай республиканын дээрлик аймагын басып өтөт. Жогорудан келген күчтүү дарыя чоң-чоң таштарды, кумдарды агызып келет. Дарыя агымы менен тоо катмарларын жууп отуруп андагы суунун түсү ар түрдүү болуп өзгөрүп отурат. Адегенде көкмөк, тунук, кийинчерээк ылай, анан бара-бара кирпич сыяктуу кызыл түскө айланат.

Нарындын агымы бир калыпта эмес, өрөөндөрдө анын агымы тез бирок тынч болуп жайылып кетет. Тар капчыгайларда Нарындын суусу алкынып, өжөрлөнүп, көбүктөнүп таштардын чаңын асманга көтөрөт. Анын мындай күчтүү агымынын дабышы алыстан эле коркунучтуу жырткычтардыкындай айбаттуу угулат.

Нарын дарыясы Кара-Дарыя суусунан баштап Фергана өрөөнүнө чейин 700 километр узундукка барабар. Ал алгачкы башатынан тартып улам ылдыйлап олтуруп жалпысынан 3400 метр бийиктиктен түшүп келет. Енисей дарыясы ар бир километрде 37 сантиметрден, Волга дарыясы 7 сантиметрден төмөндөп отурса, Нарын дарыясы ар бир километрде орточо 3 метрден төмөндөп агып отурат. Нарындын жай агымы секундасына 5 метрди түзөт. Агымынын күчтүүлүгү жыл ичинде бир нече ирет өзгөрүлүп, айрыкча Көкөмерен суусуна кошулган жерден баштап кескин күч алат. Көп жылдык агымынын сарпталышы орточо секундасына 400 кубометрди түзөт.

Кыргыз эли өзүнүн улуу дарыясын сүйөт. Нарындын кереметтүү кубаты, агымы жөнүндө көптөгөн легендалар, жомоктор, ырлар жазылган. Көптөгөн акындар Нарын дарыясына арнап бир нече ырларын жазышкан. Кыргыз элинин демократ акыны, композитор Токтогул Сатылганов өзүнүн «Аккан суу» деген ырында туулуп өскөн жери Кетмен-Төбө өрөөнүн аралап өткөн Нарын дарыясынын керемети тууралуу баян эткен. Анда мындай дейт:

Көз жетпеген ала кыр,
Сайда болгон аккан суу.
Чаңкаганда адамга,
Пайда болгон аккан суу.
Кызыл-тазыл жайнатып,
Гүл жараткан аккан суу.
Жер жүзүндө сонорго,
Түр жараткан аккан суу.
Жашыл-ала ыраң чөп,
Мең жараткан аккан суу.
Баасы кымбат, эти алтын,
Мал жараткан аккан суу.
Башатына көгөртүп,
Тал жараткан аккан суу.
Карыштарга күч-кубат,
Ал жараткан аккан суу,
Агын дайра шар болуп,
Толкуп турган аккан суу.
Ак тулпар кечип өтө албай,
Коркуп калган аккан суу.

Элдик акындар Калык Акыев, А.Токомбаев, К. Маликов жана белгилүү жазуучу Ж. Мавлянов өздөрүнүн ырларында Нарын дарыясына чоң көңүл бурушкан. Эл акыны Аалы Токтомбаев улуу дарыяга арнап кереметтуу ыр саптарын жараткан. Ага «Нарын», «Тентек Нарын» деген ырлары далил боло алат. Белгилүү акындардын бири Гүлсайра Момунованын төмөнкү ыр саптарында эле улуу дарыянын элге келтирген кызматы тууралуу таасын ойлор айтылат.

Эми чыкты Нарын, сенин ажарың,
Ала барып Ала-Тоонун ак карын.
Күлүп турат шаар, кыштак түндөрү,
Бали, рахмат, кол созду деп ак Нарын.

Эми ачылып Нарын сенин кеңдигиң,
Бардык калкка кучак жазган теңдигиң.
Эми ачылып сенин сырың тереңден,
Укмуштарды күтүп жатат эртеңиң.

Эми чыкты Нарын сенин таскагың,
Ашып өтүп улуу тоонун аскарын.
Шаттан Нарын, мактан Нарын ааламга,
Чоң турмуштун дастандары жазганың.

Токтолуп муруңкудай текебеңиң,
Сен бүгүн адамдарга жетелендиң,
Мойнундан ноктолонуп жоош гана,
Адамдар кайда бурса кете бердиң...

Ооба, Кыргызстандын көптөгөн эл массасы, жалпы эле Фергана өрөөнүнүн эмгекчи эли кылымдар бою карт Нарындын суусун багындырып пайдаланууну эңсеп келишкен. Айрым гана райондордо каналдар казылып Нарындан суу буруп чарбачылыгына пайдаланышып, суу жетпеген дыңдар сугарылып, суу тегирмендер иштетилген.

Бирок, Улуу Октябрь Революциясына чейин мунун баары бай-манаптардын кызыкчылыгы үчүн гана кызмат кылып келген. Каналдар, арыктар жалаң дыйкандардын кол күчү менен казылгандыгына карабастан, алар бай-манаптардан, кулактардан ашкан сууларды гана пайдалана алышкан. Мындай адилетсиздик Улуу Октябрдын жеңишинен кийин гана тизгинделген. Октябрь революциясынын жеңишинен кийин деле Нарындын суусу бир гана багытта – сугат иретинде пайдаланылып, миндеген гектар аянттар сугарылап келинген.

Кыргызстандын кооз жана бай жаратылышы эзелтеден эле көптөгөн илимпоз адамдарды өзүнө кызыктырып келген. Өзгөчө Кыргызстан Россияга кошулган мезгилден баштап, же XIX кылымдын жарымынан бери карай кыргыз жергесинин жаратылыш

табиятын изилдөө зор кызыгууну туудурган. Орустун улуу окумуштуулары П.П. Семенов-Тянь-Шанский, Н.А. Северцов, А.П. Федченко, И.З. Мушкетов, А.Н. Краснов, А.В. Каульбарс жана Казакстандын окумуштуусу Ч.Ч. Валихановдор өлкөнүн жаратылыш шарттарын, суу ресурстарын, пайдалуу кен-байлыктарын изилдеп чыгууда зор роль ойногон.

Орус элинин алгачкы изилдөөчүсү, эң тажрыйбалуу географиячы П.П.Семенов Тянь-Шань тоосуна эң биринчилерден болуп саякат жасаган. Ошондуктан кийинчерээк окумуштууга П.П. Семенов-Тянь-Шань деген ысым ыйгарылып калган. Нарын дарыясынын башатына да алгачкылардан болуп, П.П. Семенов 1857-жылы чыгып, улуу дарыянын табиятын изилдеп жазган. Бул окумуштуу европалыктар үчүн биринчи жолу Тянь-Шандын табиятын ачып бергендигин адилеттик үчүн айта кетүү максатка ылайык.

Кийинчерээк П.П. Семенов-Тянь-Шанскийден кийин экинчи болуп Тянь-Шань тоолоруна казак окумуштуусу Ч.Ч. Валиханов саякат жасап, Нарын суусунун табигый өзгөчөлүктөрүн аныктап изилдеп чыккан. Дарыянын зор байлыктарын изилдөө орустун эмгек сиңирген географы Н.А. Северцовду да кызыктырып, ал 1857-жылы Нарындын жогорку, ортоңку жана төмөнкү агымдарына экспедициялык изилдөө иштерин жүргүзгөн. Н.А. Северцов табигый өзгөчөлүктөргө гана кызыкпастан бул крайдын этнографиясына жана тарыхына да кызыккан. 1950–1970-жылдардын аралыгында Нарын өрөөнүндө экспедициялык изилдөөчүлөр А.В. Каульбарс, И.В. Мушкетов, топограф А.П. Проценконун жана В.А. Полторацкийлердин аскердик отряддары да болушкан. 1885-жылы Нарын шаарына аймак боюнча биринчи жолу метеорологиялык станция курулуп, ал зор мааниге ээ болгон.

XIX кылымдын аягында орус окумуштуулары Нарын өрөөнү боюнча көп нерселерди билүү менен топографиялык карта түзүп чыгууга жетишишкен. Бирок бул мезгилдерде аталган аймактагы суу ресурстарын пайдалануу, кен байлыктарын казып алуу багытында иштер жүргүзүлгөн эмес. Бул маселеге болгон кызыгуу XX кылымдын башында гана Түркстан аймагына капиталисттик өлкөлөр менен мамиле түзүлгөндөн кийин гана башталган.

Алп Нарынды толук кубаттуулукта багындырып иштетүү көптөгөн каражатты, уюшкан зор күчтү, кубаттуу техникалардын чоң курамын талап кылган. Ошол кезде адисттер, техника, теориялык жактан такшалган билим, тажрыйба жетишсиз болгон. Демек, материалдык-техникалык бекем базаны түзүү за-

рыл эле. Мындай мүмкүндүккө жетишүү алдыдагы келечектин иши болгон. Нарын дарыясын эл чарба турмушуна кеңири пайдалануу маселесин орус окумуштуусу И.Г. Александров Кыргызстанда 1911–1913–1914-жылдарда экспедициялык изилдөө иштерин жүргүзгөндөн кийин сунуштаган. Фергана өрөөнүнүн эгин талааларын сугат суусу менен камсыз кылуунун жолун изилдеп, суу запастарынын мүмкүнчүлүктөрүн айкындаган. Суу сактагыч куруу перспективасы коюлган, анткени бул өзгөчө пахтачылар үчүн зарыл маселе болчу. Мындай маселе Улуу Октябрь Социалисттик Революциясына чейин эле козголуп келсе да чечкиндүү колдоого алынган эмес. Анткени, биринчиден падышачылык өкмөт мындай маселени зарылдыгын көрө алган эмес, экинчиден бул максатты жүзөгө ашырууга каражат, материалдык-техникалык база жетишсиз болчу.

Улуу Нарын дарыясын багындыруу маселеси совет бийлигинин мезгилинде улам курч коюлду. Мындагы эң маанилүү кадам болуп ГОЭРЛОНун 1920-жылы иштелип чыккан планы болду. Нарын дарыясынын агымына Үч-Коргон айылында курулуучу гидроэлектрстанциясынын маселеси каралды.

1925–1930-жылдарда Кыргызстандын аймагында геологиялык, ботаникалык изилдөө иштери жүргүзүлгөндө мөңгүдөн түшкөн, Нарынга куйган суулардын запастарын да изилдөө иштери жүргүзүлдү. 1931-жылы академик И.Г. Александров тарабынан Нарын дарыясына чоң суу сактагычты куруу жана кубаттуу гидроэлектрстанциясын орнотуу схемасын иштеп чыкты. Нарындын энергетика ресурстарын пайдалануу максатын көздөгөн бул изилдөө иштери бир топ убакытты талап кылды. Ошентип, гидроэлектрстанция куруу боюнча түзүлгөн алгачкы схемада Үч-Коргон селосу менен Тогуз-Торо аймагына чейинки аралыкка 8 гидроэлектрстанциясын куруу белгиленген. Суусамырда кубаттуулугу – 175 миң кВт/саат, Жогорку–Көкөмеренде – 105 миң, Соң-Көлдө – 56 миң, Жогорку–Көк-Ийримде – 365 миң, Төмөнкү–Көк-Ийримде – 487 миң, Төмөнкү–Көкөмеренде – 92 миң, Жогорку–Үч-Коргондо – 420 миң, Төмөнкү–Үч-Коргондо – 168 миң кВт/саат болуп, жалпы көлөмү 1868 миң кВт/саат кубаттуулукка барабар. Ошол эле учурда Сыр-Дарыяга куюлуучу сууну жөнгө салуу максатында Кетмен-Төбө суу сактагычын куруу маселеси козголду.

Автордун айтымына караганда бул схема толук аякталган эмес. Орто Азиядагы энергетиктердин 1931-жылы өткөрүлгөн I-чи съездинде И.Г.Александров мындай деп белгилеген: «Менин бул преспективалык планымда суу сактагыч куруу ишинин

бүгүндөй бардык маселелери камтылгын эмес, мүмкүн Орто Азиянын калк жашаган райондорунда айрым маселелер жөнөкөй гана жол менен чечилип калар.» Схема андан нары кеңейтилди, аягына чыгарылды.

Республикада эл-чарбасын, өзгөчө өнөр жайын өнүктүрүүнү тездетүү жаңы сырьё булактарын табууну, материалдарды жана энергияны талап кылды. Кыргызстандын областык партиялык комитети менен Республиканын жетекчилиги Борбордук комитетке крайдын жаратылыш байлыктарын комплекстүү изилдеп чыгуу өтүнүчү менен кайрылган. Бул өтүнүч канаттандырылган. 1932-жылы СССР Илимдер Академиясы Кыргызстандын өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрүн изилдеп чыкты. Экспедициянын катышуучулары пайдалуу кендерди изилдөөгө гана эмес, Нарын дарыясынын куймаларына да зор көңүл бурган.

Кыргызстандагы жүргүзүлгөн экспедициялык иштердин жыйынтыгы боюнча маселе 1933-жылы Ленинградда каралды. Бул жерде Кыргызстандагы гидроресурстары боюнча бир топ адамдардын докладдары угулду. И.Г.Александровдун «Төмөнкү-Нарын проблемалары» боюнча докладындагы энергетика курулушунун схемаларына өзгөртүүлөр, толуктоолор киргизилди. Ушул эле конференцияда «Төмөнкү-Нарын проблемасына» В.Г.Айвазьян өзүнүн энергетика курулуш схемасын сунуш кылды. Анда Нарын дарыясына курулуучу 10 ГЭСтин кубаттуулугу 2221 миң кВт/саатка жетери, мунун ичинен Кетмен-Төбө ГЭСинин кубаттуулугу 440 кВт/саат болору белгиленген.

1935-жылы февралда Кыргызстандагы өндүрүштүк мүмкүндүктөрдү изилдөөлөрдүн жыйынтыгы каралган экинчи конференция болуп өттү. Мында өлкөдөгү суу ресурстарын пайдалануу маселелерине көңүл бурулган. Бул боюнча инженер И.Я.Каминскийдин «Кыргыз АССРиндеги гидроэнергетикалык ресурстар жана аны пайдалануу» боюнча доклады угулуп талкууланган. Анда Нарын дарыясына келечекте кубаттуулугу 3695 миң кВт/саат болгон 22 ГЭС курулушу сунушталды.

Республикабыздагы гидроэнергетикалык ресурстарды изилдөө иштерин 1943-жылдан баштап СССРдин Илимдер Академиясынын Кыргызстандагы филиалы колго алды. Ал эми 1954-жылы биротоло Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын базасы түзүлдү.

СССР элдеринин академиясынын Кыргызстандын Президиумунун алдындагы 1946-жылы түзүлгөн Суу чарба секторунун филиалы суу ресурстарына атайын изилдөөнүү жүргүзгөн. 1953-жылы январда бул сектордун базасында суу чарбачылыгы

жана энергетика боюнча институту ишке киргизилди. Анын максаты Республикадагы суу ресурстарын тереңдетип изилдөө менен аны илимий негизде пайдалануу болгон. Институттун коллективи Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти М.Н.Большаков чоң суу ресурстарынын гидроэнергетикалык потенциалын аныктоо, ошону менен бирге Нарын дарыясынын ири агымдарын, энергетиканы пайдалануу боюнча схемаларды түзүү багытында зор иштерди жүргүздү. М.Н.Большаков өзүнүн изилдөө иштерин башка институттардын жана САОГИ-ДЭПтин Нарын дарыясын изилдөө иштери менен салыштырып жүргүзгөн.

Жыйналган материалдар Нарын проблемасын чечүүгө алгачкы кадам шилтөөгө негиз болду. 1951-жылы САОГИДЭП (Среднеазиатским отделением института «гидропроект») Үч-Коргон ГЭСинин курулушунун проектисин баштады. Бул Нарын каскадындагы биринчи ГЭС эле. Бул проект кылдат каралып чыккандан кийин 1953-жылы 25-сентябрда «Гидроэнергопроектиде», ал эми 1955-жылы 7-февралда СССР Совет Министринин курулуш иштери боюнча комитетинде бекитилди. Үч-Коргон ГЭСинин курулушу КПССтин XX създинде алтынчы беш жылдык болгон 1956–1960-жылдарда эл чарбасын өнүктүрүү боюнча директивасында каралган. Түзүлгөн проект боюнча терең изилдеп чыккандан кийин САОГИДЭП ГЭС курулуучу жайдын техникалык проектисин иштеп чыкты.

1956-жылдын 11-апрелинде «Главвостокгидроэнергостройдун» буйругу менен «Ферганэнергострой» курулуш башкармасынын базасында «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасы түзүлдү жана ал Үч-Коргон ГЭСинин курулушун жетектеди. 1956-жылы 13-апрелде Үч-Коргон ГЭСинин куруучулары ишке киришти. Нарын проблемаларын иш жүзүндө чечүү мына ушинтип башталды. Бул улуу иштеги алгачкы кадам болгон. Бирок Нарын проблемаларын комплекстүү чечүүгө жыйналган материалдар али жетишсиз болчу. Ошондуктан, Нарындын жана анын агымдарынын ирригациялык жана энергетикалык ресурстарын ар тараптан терең изилдөөнүн зарылдыгы келип чыкты.

1956-жылы республикабыздын Илимдер Академиясы Чоң Нарындын комплекстүү проблемаларын көтөрдү. Мында Нарындын гидроэнергетикалык, минералдык-сырьелук, жылыткычтарды түзүү боюнча маселелери бар эле. Бул маселелерди изилдеп чыгуу үчүн академик Д.А.Алышбаевдин жетекчилигиндеги жүздөн ашык адистердин тобу: геологдор, гидротехниктер, метеорологдор, сейсмологдор, химиктер, ботаниктер, энергетик-

тер, экономистер, археологдор жана башкалар катышышты. Бул ишке пландоо, проектилөө мекемелеринин адистері да, коңшулаш Өзбек ССРинин, Казак ССРинин Илимдер Академияларынын Илимий кызматкерлери да активдүү катышышты. 1957-жылдын май айында Кыргыз Илимдер Академиясында болуп өткөн координациялык кеңешмеге 300 дөн ашуун тиешелүү адистер, Кыргызстандын, Өзбекстандын, Казакстандын, Москва менен Ленинграддын илимий, өндүрүштүк, пландоо, проектилөө мекемелери катышкандыгынын өзү эле Нарын проблемасын изилдеп чечүүнүн канчалык зор мааниге ээ болгондугун айгинелеп турат.

1957–1958-жылдарда Жумгал, Көкөмерен, Суусамыр, Жетим, Талас жана Кочкор-Ата аймактарында чоң экспедициялык-изилдөө иштери жүргүзүлдү. Ошол эле мезгилде жүргүзүлгөн лабораториялык изилдөөлөр да Нарындын жаратылыш байлыктарын жана шарттарын үйрөнүү боюнча маалыматтык материалдарды толуктады. Муну менен жер алдындагы байлыктарды – пайдалуу кендерди ачып пайдалануу мүмкүндүктөрүнүн учуру келгендиги аныкталды.

Проектилөө мекемелери көп иштерди аткарды. Тагыраак айтканда, 1956–1959-жылдарда САОГИДЭП Нарындын ирригациялык-энергетикалык ресурстарын комплекстүү пайдалануунун схемасын бир нече вариант менен иштеп чыкты. Изилдөө мезгилинде бул схемалар такталды жана толукталды. Орто Азияда жана Түштүк Казакстанда Нарындын суу ресурстарын эл чарбасынын кызыкчылыгына пайдалануунун комплекстүү схемасы САОГИДЭП тарабынан 1960-жылы түзүлүп чыкты.

Кетмен-Төбө районунда ГЭСтин ири курулушунун техникалык-экономикалык схемасын негиздөөгө САОГИДЭПтин инженерлери Ю.И.Горский, жана Т.И.Корнаковдор өздөрүнүн балуу салымдарын кошту. Сунушталган бул чоң схемада жалпы кубаттуулугу 6690 миң кВт/саат болгон 22 ГЭСтин ичинен Көкөмерен, Ат-Башы, Алабука электростанцияларынын курулуштары каралган.

Схемада көрсөтүлгөн объектилердин ичинен биринчи кезекте Үч-Коргон, Таш-Көмүр, Күрп-Сай жана Кара-Суу /азыркы Токтогул/ курулуш объектилери каралды. Булардын жалпы кубаттуулугу 2255 кВт/саатты түзмөк. Төмөнкү-Нарын каскадындагы бул 4 ГЭСтин ичине өзгөчө Кара-Суу ГЭСинин техникалык-экономикалык көрсөткүчтөрү эффективдүү болгон. Бул гидроузел ГЭСтин курулушу ыңгайлуу да, комплекстүү да экендиги менен, ошондой эле чоң суу сактагычты курууга да ыңгай-

луулугу, аны менен сугат аянттарын камсыз кылуу мүмкүндүгүнө ээ боло тургандыгы менен башкалардан айырмаланып турган.

Жыйналган материалдар Кыргыз Республикасынын гана эмес, коңшулаш Өзбек жана Казак республикаларынын эл чарбасын өнүктүрүү боюнча кызыкчылыктарына да толук жооп берген. Республиканын ошол кездеги комитети, министрлик, мамлекеттик пландоо бөлүмү бир катар электростанцияларды курууну (Суусамыр, Ат-Башы, Кара-Суу) (азыркы Токтогул) ошол мезгилдеги шартка жараша СССРдин тутумунда болгондуктан КПСС Борбордук Комитетинин алдында, СССР Министрлер Советинин алдына бир нече ирет коюп келди, 1961-жылы 16-марттагы КПСС Борбордук Комитети менен СССР Министрлер Советинин катында Токтогул ГЭСи менен суу сактагычынын курулушунун зор маанилүүлүгүнө чоң көңүл бурулуп, мунун Орто Азия жана Түштүк Казакстандын эл чарбасын өнүктүрүүдөгү мааниси зор экендиги белгиленген.

Токтогул ГЭСи менен суу сактагычты куруу жөнүндөгү Кыргыз республикасынын ошол кездеги сунушун коңшулаш Өзбек жана Казак мамлекеттери да колдоп чыгышты. Ошентип, бул сунуш СССРдин Электр станцияларын куруу министрлигинде 1961-жылы 23-июнда каралды жана кабыл алынды. Ушул эле учурда Нарын дарыясынын суу ресурстарын пайдалануунун схемасы да каралып бекитилди. Ал эми 1962-жылдын 17-февралында бул схема СССРдин Мамэкономкеңешинин эксперттик комиссиясында бекитилди.

Токтогул ГЭСинин курулушу боюнча маселе Кыргызстан Компартиясынын XII съездинде 1961-жылы каралып, Партиянын Борбордук Комитетинин алдына Орто Азия республикалары менен Казакстандын сугат жерлеринин аймагын кенейтүүдө Токтогул гидроузелинин маанилүүлүгүн үйрөнүп, жакынкы арада бул объектинин курулушунун проектисин баштоону чечүү маселесин койду. Бул маселе КПССтин XXII съездинде да козголду.

Токтогул ГЭСинин курулушу да электирлештирүү жана ирригация маселелери сыяктуу ири курулуш болуп эсептелген. Өзбекстандын, Казакстандын, Таджикстандын, Түркмөнстандын, Кыргызстан жана Азербайжан Республикаларынын айыл-чарба эмгекчилеринин 1961-жылы ноябрь айында болуп өткөн кеңешмесинде бул маселеге зор көңүл бурулган.

Электростанцияларын куруу боюнча киргизилген Кыргызстан Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин сунушун СССРдин курулуш Министрлиги түшүнүүчүлүк менен кабыл алды. Бул сунушка карата Министрликтин тийиштүү адис-

тери Токтогул энергетикалык, ирригациялык комплексинин курулушун жабдуу боюнча проектилерди иштеп чыкты. Республиканын жетекчилиги менен партиялык уюмунун бул сунушу ССР Союзунун Пландоо бөлүмүндө да колдоого ээ болду.

Бул сунуш Кыргызстан Борбордук комитетинин Министрлер Советинин ар кандай инстанцияларында кылдат каралды. 1962-жылы февраль айынын башында СССРдин электрстанцияларды куруу Министирлигинде, СССР Министрлер Советинин Мамлекеттик пландоо жана Мамлекеттик илимий-экономикалык кеңешинде өз убагында каралып жактырылды.

СССР Министрлер Советинин 1962 жылы 14-апрелиндеги сунушу менен СССРдин электр станцияларды куруу боюнча Министрлигине тийштүү милдеттер жүктөлдү.

ГЭСтин курулушун проектилөө боюнча негизги иштер САО-ГИДЭП тарабынан, ал эми суу сактагычты куруу боюнча таяныч мекемелерин куруу «Укр гидроэнергопроект» тарабынан ишке ашырылды. Гидроэлектростанциясын жана суу сактагычты куруу Үч-Коргон ГЭСинин курулушун ишке ашырып жаткан «Нарын гидроэнергострой» курулуш башкармасына тапшырылды.

Келечектеги электр станциясын куруучу жайды тандоо ишине СССРдин электр станцияларды куруу министри И.Т. Новиков да келди жана экономикалык пайдалуу жагдайлары эске алынуу менен Кара-Суу участогу тандалып алынды.

Токтогул суу сактагычынын курулушун проектилөөчүлөрдүн алдында бир катар татаал маселелер туулду. Себеби, Токтогул районуна караштуу Кетмен-Төбө чөлкөмү дээрлик суу алдында калмак. Тагыраак айтканда 26 миң гектар, мындан 21,2 миң гектар айыл чарбасына керектүү аянттар, анын ичинен 11,1 миң гектары эгин өстүрүүчү айдоо аянттары. Ошондой эле бул жерде райондогу 7 чарбанын ичинен (5 колхоз, 2 совхоз) 26 калктуу пункт, райондун борбору чоң село болуп эсептелген Токтогул селосу жана башка бир нече ишкана мекемелер суу алдында калуу коркунучу турган. Бул жерде 18,7 миң адам, райондун жарым эли жашаган.

Токтогул району мал чарбасына ыңгайлуу тоолуу болгону менен дыйканчылык дагы маанилүү роль ойноочу, ал жерде жашылча-жемиштер, техникалык, тоют өсүмдүктөрү өстүрүлчү.

Алдыда райондун бир бүтүндүгүн сактап калуу үчүн райондун борборун, суу алдында калуу коркунучу бар айылдардын элдерин көчүрүү, аларды турак-үйлөр, эгин аянттары жана тамак аш менен камсыз кылуу, ошондой эле Ош-Фрунзе жолунун суу алдында кала турган бөлүгүн жаңы жерге көчүрүү боюнча ша-

шылыш милдеттер турду. Коммунистик партиянын Борбордук Комитети жана Министрлер Совети бул маселеге зор маани берип, 1962-жылы 20-апрелде Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети жана Республиканын Министрлер Советинин биргелешкен заседаниеси болуп анда «Токтогул ГЭСинин курулушун баштоого байланыштуу I-чи кезектеги милдеттер» каралган. Практикалык сунуштарды даярдоо үчүн атайын комиссия түзүлүп ага партиялык жана советтик кызматкерлер менен адистер тартылган. Комиссия «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын катышуусу менен кыска мөөнөттө Токтогул ГЭСинин жана суу сактагычынын курулуш маселелерин кеңири изилдеп, элди жаңы участкакторго көчүрүп жайгаштыруу, куруучуларды керектүү жабдуулар менен камсыз кылуу маселелерин кыска мөөнөттө изилдеп чыкты. Суу сактагычтын курулушун проектилеп чыккан «Укргидропроект» мекемеси колдоп чыккан айыл чарбасына жарактуу аянттар үчүн суу сактагычтын жогору жагынан 11 миң гектар сугат жерин, Бүргөндү аймагындагы 25 миң гектар дың жерди көчүрмө кылынган элдерге берүү сунушун киргизди. Комиссия Токтогул районунун бүтүндүгүн сактап калуу үчүн анын борборун суу каптап калган жерден өйдөрөк башка аймакка көчүрүү боюнча бир пикирге келишти.

Комиссиянын бул сунушу 1962-жылдын 21-июнунда Токтогул районунун партиялык-чарбалык активинде да талкууланып, бир добуштан жактырылды. Токтогул суу сактагычын жана Токтогул ГЭСин куруу үчүн жайларды тандоо боюнча комиссиянын бул сунушун СССРдин электрстанцияларды куруу боюнча Министрлиги да жактырды жана бекитти.

Токтогул суу сактагычынын курулушу боюнча САОГИДЭПтин проектиси СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлигинде, СССРдин Мамлекеттик пландоо бөлүмүндө, СССРдин Мамлекеттик курулушунда каралды жана 1967-жылдын 8-апрелинде СССРдин Министрлер Советинде бекитилди. Суу сактагычтын курулушу үчүн 431,1 млн.сом, мунун ичинен энергетикалык курулуш иштерине 201,8 млн.сом (мурдагы рубль эсебинде) акча каражаты бөлүштүрүлдү.

Мына ушинтип Нарын проблемасын иш жүзүндө чечүү боюнча дагы бир чечкиндүү кадам ташталды жана Кетмен-Төбө аймагына курулуучу ГЭСин орду аныкталды. Суу сактагычтын, республикадагы эң ири электрстанциясынын жана суу сактагычтын айланып өтүүчү бийик тоолуу автомагистралдын курулушу келечекте райондун экономикалык жана маданий жактан ырааттуу өнүгүшүнө зор өбөлгө болору талашсыз эле.

УЛУУ КУРУЛУШ ИШИНДЕГИ КАДРЛАР МАСЕЛЕСИНИН ЧЕЧИЛИШИ

1962-жылдын апрель айы Нарын дарыясы жана Кетмен-Төбө өрөөнү үчүн маанилүү тарыхый учур болуп калды. Оң жагынан Узун-Акмат, сол жагынан Кара-Суу сууларынын бириккен жериндеги Нарындын тар капчыгайына бийиктиги суунун деңгээлинен 500–600 метр жогору турган жалама зоонун бооруна туташ Токтогул ГЭСинин курулушу, ал эми андан жогору Кетмен-Төбө ойдуңуна зор суу сактагычтын курулушу башталды.

Баарыга маалым болгондой ар кандай иштин ийгилиги аны жүргүзгөн адамдарга, алардын уюштуруучулук мыкты жөндөмүнө жараша эмеспи. Кыргызстанга гана эмес, Өзбекстан, Тажикстан жана Түштүк Казакстан үчүн да зор мааниси бар Токтогул ирригациялык-энергетикалык комплексинин курулушу бүткүл союздук маанидеги иш болуп калды. ГЭСТИ жана суу сактагычты куруу жана бардык иштерди финансылоо милдетин СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлиги алды. Министрликтин 1962-жылы, 18-апрелдеги буйругунун негизинде курулуш ишин жүргүзүү «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасына жүктөлдү.

Бул курулуш башкармасынын өзүнүн тарыхы бар. Анын пайда болушу белгилүү мезгилде – өлкөнүн немецтик-фашистик баскынчылардын үстүнөн болгон жеңишинен кийинки эл чарбасын кайрадан калыбына келтирүү учуруна туура келет. 1945-жылы Фергана өрөөнүндө Шарихан ГЭСинин каскадынын курулушу башталат. Ал жерде «Шарихангэсстрой» деп аталган курулуш уюму иштеп турган. Башкарманын жумушчулары, инженер-техникалык кызматкерлери Шарихан ГЭСинин курулушуна бүткүл чыгармачылык аракетин жана күчүн жумшаган. 1954–1955-жылдары «Ферганэнеггострой» курулуш башкармасы тарабынан Кувасай ГРЭСин реконструкциялоо жана кеңейтүү боюнча эң зор иш турмушка ашырылган болчу. Качан гана Нарын дарыясын багындыруу, Үч-Коргон ГЭСин куруу иши башталган учурда ал «Нарынгидроэнеггострой» болуп аталып, азыркы Шамалды-Сайдагы жумушчулар поселогу турган аймакка жайгаштырылды.

1956–1962-жылдары аталган курулуш башкармалыгы тарабынан Үч-Коргон ГЭСи курулат. Нарын дарыясын багындыруу мезгилинде ал ишкананын жумушчулары менен инженер-техникалык кызматкерлеринин катары дагы көбөйүп, алардын сапаттык деңгээли жогорулап, тажрыйбалары артты.

Ошентип, Токтогул суу сактагычын куруу боюнча бийик тоолуу шарттагы өтө татаал иштер бүтүндөй курулуш уюмуна жүктөлдү. СССРдин электр станцияларын куруу Министрлигинин 1962-жыл, 28-майдагы буйругу менен «Нарынгидроэнергостройго» курулуш башкармасы «Главвостокгидроэнергострой» караштуу болуп кайрадан түзүлдү. Бул курулуш башкармалыгына Токтогул суу сактагычынын курулушун баштоонун алдында Үч-Коргон ГЭСинин курулушун биротоло бүткөрүү милдети тапшырылды.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын иши дайыма бир калыпта болгон эмес. Дайыма жаңы участкактордо жаңы милдеттерди чечүү талап кылынган. Ошентип, курулуш башкармасынан бөлүнүп, Токтогул ГЭСинин курулуш башкармасы (кийинчерээк ал № 1 – курулуш башкармасы болуп аталып калган), Үч-Коргон ГЭСинин курулуш башкармасы (3-курулуш башкармасы), чарбалык эсептеги автотранспорттук контора (АТК) жана балдар мекемеси пайда болду. 1963-жылы башкарманын составына кошумча механизациялаштырылган иштер башкармасы (УМР) жана турак-жайлар бөлүмү (ЖКО) түзүлдү. 1964-жылы көмөкчү мекемелерди тейлөө үчүн Кара-Көл поселогунда № 2-курулуш башкармасы (СУ-2) жана материалдык-техникалык жактан тейлөө конторасы (КМТС) түзүлдү.

1966-жылы механизациялаштырылган иштер башкармасы менен негизги жабдуулар башкармасы (УОС), ошондой эле механизациялаштырылган курулуш базасы түзүлдү. 1966-жылы февралда «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын жетекчилиги менен кубаттуулугу 40 миң кВт келген Ат-Башы ГЭСинин курулушу башталды. Бул үчүн курулуш башкармасынын карамагындагы «Ат-Башы ГЭСстрой» курулуш башкармасы түзүлдү.

1968-жылдын башында «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасы өзгөрүп, төмөнкүдөй структуралык подразделениелерден туруп калды: турак-үйлөрдү, социалдык-маданий жана турмуш-тиричилик жактан тейлөө объектилерин куруу боюнча № 1-курулуш башкармасы, көмөкчү мекемелерди, объектилерди жабдуучу – № 2-курулуш башкармасы, ГЭСин курулушунун негизги иштерин аткаруучу УОС, (буга плотинанын алдыңкы катлованын даярдоо, тоскоолдук келтирген таштарды тазалоо да жүктөлгөн), Шамалды-Сай поселогундагы көмөкчү объектилерди жабдуучу № 3-курулуш башкармасы, «Ат-Башы ГЭСстрой» курулуш башкармасы, АТК, механизациялаштырылган курулуш башкармасы, байланыш жана электрлештирүү башкармасы,

КМТС, ЖКО жана балдар мекемелери түзүлдү. Бул багытта кадрларды тандоо жана сапаттуу кадрлар менен камсыз кылуу милдети парткомго жүктөлгөн.

Мындан башка ар түрдүү курулуш жана монтаждоо иштерин аткаруу бир катар адистештирилген тресттерге жана ведомстволорго милдеттендирилген. Мисалы, «Гидроспецстрой», «Гидромонтаж», «Гидроэлектромонтаж», «Главдорстрой», «Главмосстрой» жана башка адистештирилген атайын мекемелер. «Нарынгидрострой» курулуш башкармасынын мамилесине жараша алар субподряддык ишкана катары иштеп турушкан. Токтогул комплексинин объектилерин курууга бул ишканалардын көп сандаган квалификациялуу кадрлары, жумушчулары катышышты. Тоннелдерди, жолдорду, көпүрөлөрдү курушту, бетон заводун жана шагылдарды сорттоочу заводдорду кураштырышты, дизельдик электр станцияларын орнотушту.

«Нарынгидрострой» курулуш башкармасын жумушчулар жана адистер менен камсыз кылууда партиялык, комсомолдук уюмдарга, курулуш башкармалыгына зор милдеттер жүктөлдү. Курулуш программасын ийгиликтүү турмушка ашырууда туура жана өз убагында жүргүзүлгөн аракеттердин ролу чоң болду.

Республиканын жетекчилиги менен партиялык уюму «Нарынгидроэнергострой» башкармасын кадрлар менен толук камсыз кылууда, эмгек адамдарын өнөржай жана азык-түлүк товарлары менен камсыздандырып, турмуш-тиричилик жактан тейлөөдө зор жардамдарын берип турушту.

1962-жылы 20-апрелде Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети, республиканын Министрлер Совети партиянын Ош обкомуна, эл депутаттарынын Ош областтык аткаруу комитетине Кыргыз ССР Министрлер Советинин алдындагы кесиптик-техникалык билим берүү башкармалыгына, Жалал-Абад, Кызыл-Кыя, Сүлүктү, Көк-Жаңгак, Таш-Көмүр шаардык партиялык комитеттерине жана эл депутаттарынын аткаруу комитеттерине Токтогул ГЭСинин курулушуна квалификациялуу жумушчу кадрларды тандап алууга жана жиберүүгө милдеттендирди. Кыргызстан Жаштар союзуна жаш уландарды жана кыздарды комсомолдук жолдонмолор менен жиберип туруу милдети тапшырылды.

1962-жылы апрель айынын акыркы декадасында болуп өткөн ВЛКСМдин XIV съездинде Кыргызстандын комсомолдук уюмунун сунушу боюнча Токтогул комплексинин курулушу бүткүл союздук эпкинүү комсомолдук курулуш болуп жарыяланды. Ушул эле күнү бүткүлсоюздук радио жана телеберүү аркылуу

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын начальниги В.А.Поддубко адистерге жана жаштарга бүткүлсоюздук эпкиндүү комсомолдук курулушка катышуу чакырыгы менен кайрылды.

Борбордук Тянь-Шандын Кетмен-Төбө ойдуңундагы Орто Азия боюнча эң ири Токтогул ирригациялык-энергетикалык курулушу жөнүндө кабар өлкөгө мына ушинтип тарады.

1963-жылдын август айында Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин сунушу боюнча макулдашып, СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлиги «Нарынгидроэнергостройдун» начальниктигине Зосим Львович Серыйды дайындады. Бул адам одессалык, Киевдеги айыл чарбасын механизациялаштыруу жана электрлештирүү институтунун бүтүрүүчүсү эле. З.Л.Серый энергетикалык объектилердин курулушу боюнча чоң жолду басып өткөн, өлкөдөгү мурдагы ири электр станцияларынын курулушуна катышкан. Ал өлкөнүн Түндүгүндө Карелияда, Түштүгүндө жана да Борбордук бөлүктөрүндө иштеп келген. Буга чейинки акыркы жылдарда ал немецтик-фашисттик баскынчылар тарабынан талкаланган ДнепрГЭСТИ калыбына келтирүү боюнча монтаждоочулардын тобуна жетекчилик кылып турган. Бул жерде жаш адис З.Л.Серый өзүнүн уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүн, ишке болгон чыгармачылык мамилесин жана чоң жоопкерчилик менен иштей тургандыгын көрсөтө алган. Станциянын агрегаттарын монтаждоо иштерин тездетүүгө жетишип, мөөнөтүнөн мурда тапшырууда жаңыча ыкма менен иштей билген.

З.Л.Серый Кыргызстанда да ишти зор чыгармачылык менен уюштуруп иштөөгө жетишти. Токтогул ГЭСинин курулушу боюнча белгиленген пландуу тапшырмаларды мөөнөтүндө орундого жетишкендиги үчүн З.Л.Серый Эмгек Кызыл Туу жана Ардак белгиси ордендери менен сыйланууга татыктуу болгон. Ал иш жүзүндө жогорку квалификациялуу адис экендигин көрсөтүү менен зор коллективдин арасында урмат-сыйдын ээси боло алган. 1967-жылы З.Л.Серый Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин депутаты болуп шайланган. Ал эми 1963-жылдан баштап Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин мүчөсү болгон.

Үч-Коргон ГЭСинин курулушунда иштеген инженердик-техникалык адистер, жумушчулар менен кызматчылар Токтогул комплексинин курулушунда коллективдин негизги өзөгүн түзүп калды. Нарын каскадынын курулушунда өздөрүнө арбын эмгектик тажрыйбаларды топтоп алышкан ондогон жумушчу-

лар менен кызматчылар Үч-Коргон ГЭСинин курулушу бүткөндөн кийин өздөрүн Токтогул комплексинин курулушуна жиберүү суранычы менен кайрылышкан. 1962-жылдын апрель айынын орто ченинде курулуш объектисине алгачкылардан болуп бульдозорчулар Э. Караев, Р.Бекиров, А.И.Курашов, экскаваторчулар С.Феттаев, бетондоочулар Д.С.Бугулов, инженерлер К.Б.Хуриев, Н.А.Журавлев, А.Пятеров жана башка көптөгөн адамдар келишти.

Курулуш уюмун кадрлар менен камсыз кылууга, өзгөчө тоолуу системада иштөөчү адистерди комплектилөөдө Ташкөмүр шахтасынын партиялык уюмдары чоң жардамдарын беришти. Кызыл-Кыя, Көк-Жаңгак, Сүлүктү жана Таш-Көмүр шаарларынын партиялык уюмдары «Нарынгидроэнергострой» Курулуш Башкармасынын заказы боюнча 1963-жылдын жазында Токтогул ГЭСинин курулушуна коммунисттердин чоң тобун – өткөөлчүлөрдү, тоо мастерлерин, бургулоочуларды, жардыргычтарды жана башка бир топ адистерди тандап жиберди. Мисалы, Сүлүктүдөн өткөөлчүлөр А.К.Иванов, Б.А.Столбаков, слесарь Т.З.Даниялин; Кызыл-Кыядан – өткөөлчүлөрдүн бригадасынын бригадири Г.Латыпов, бургулап жардыруу иштеринин мастери Е.Г.Трубачев; Таш-Көмүрдөн – өткөөлчүлөр бригадири Ж.Атамбеков, өткөөлчү А. Жанчаров; Көк-Жангактан – тоо мастери В. Поляков, навалоотбойщик М. Машрапов, өткөөлчү А. Белов, жардыргыч Х.Гапиров, бульдозерчи Ж. Чолпонбаев жана башка көптөгөн жумушчулардын тобу келишкен.

Жумушчулар менен кызматчылардын саны улам көбөйүп отурушу коомдук уюмдардын түзүлүшүн шарттады. 1962-жылдын 12-июнунда курулушка келген алгачкы комсомолдор өздөрүнүн баштапкы комсомолдук уюмун түздү. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюросунун чечими менен 1962-жылдын 21-июнунда Токтогул ГЭСинде Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин партиялык уюмунун кызмат орду пайда болду. Мындагы партиялык жана комсомолдук уюмдар «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын жетекчилигине зор жардам берип, жумушчуларга саясий-массалык, тарбиялык иштерин уюшкандык менен жүргүзүп турушту.

Буга мисал, Токтогул гидроузелдин курулушун кадрлар менен комплектилөөдө жаштар комсомолдук жолдонмолор менен келе башташты. Жер-жерлердеги көпчүлүк райондук администрациялардын алдында комсомол-жаштарды эпкиндүү эмгек курулушуна үндөгөн чакырыктар илинди. Бул чакырык жогорку жана орто адистикке ээ болгон, орто мектепти бүтүргөн көптөгөн

улан-кыздардын көңүлүн өзүнө бурду. Талас районунан биринчилерден болуп жаш тракторчулар Н.Вобликов, шофер Ш.Раимкулов, Ж.Сманалиевдер «Орто Азиядагы гиганттык энергетика курулушуна ишке кабыл алуунузду суранам» деген мазмунда арыздарын жазышты. Жыгач усталар М.Садыков жана А.Алымкуловдор Ленин районунан, өткөөлчү жана жаш инженерлер А.П.Парамонов менен Д.В.Бушмандар Фрунзе шаарынан, бетондоочу Т.Усубалиев жана өткөөлчү Б.Сиябаев коңшулаш Жаңы-Жол районунан, өткөөлчү А.В.Усов Ысык-Көлдүн жээгиндеги Тамга поселогунан, эксковаторчулар К.Анарбаев жана Л.А.Корзундар Сузак районунун Октябрь айылынан келишти.

Токтогул районунун жергиликтүү элинен көптөгөн адамдар келишти. Алардын ичинен Д.Тургунбаев, Ж.Жоробеков, Н.Касымов, К.Көкөев, Б.Жумабаев, Д.Таль, С.Мүсүралиев жана Ч.Анарбаев өңдүү көптөгөн адамдардын ысымын атоого болот. Каракөлдүк жергиликтүү калк ичинен курулушчулардын сабын Р.Жуманов, Б.Мамытов, М.Тилековдор толуктаса, жардыруучулардан К.Өтөмбаев, А.Дүйшөевдер алгачкылардан болуп келишти. Бир жылдан ашпаган кыска мөөнөттүн ичинде курулушчулардын катарына комсомолдук жолдонмолор менен 420 жакын уландар жана кыздар келип кошулушгу. Алардын көпчүлүгү эч кандай кесиптик адистиктерге ээ болуша элек эле. Бирок Токтогул ГЭСинин курулушунда иштөөгө зор ынтызарлык менен келишкен. Ошондуктан, жаштар жекече жана бригадалык метод менен кыска мөөнөттүү кесиптик курстардан өтүштү.

Ири гидротехникалык курулуш элдин көпчүлүгүнүн көңүлүн өзүнө буруп, квалификациялуу адистер ар түрдүү энергетикалык курулуштардан келишти, Советтик Армиянын катарынан демобилизацияланган солдаттар менен офицерлер, уландар жана кыздар жаңы курулуштун романтикалуулугун арттырды. Бул жерден москвалыктарды, ленинграддыктарды, киевдик, иркутскийлик жана волгаграддык, өлкөнүн көптөгөн шаарларынан жана райондорунан келгендерди жолуктурууга болор эле.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасы республиканын Министрлер Советин кесиптик-техникалык билим берүү боюнча окуу жайларын куруучулар менен толуктоого жардам берди. Окуу жайы жыл сайын өзүнүн бүтүрүүчүлөрүн – кышкыноочуларды, жыгач усталарды, шыбакчыларды жана сырдоочулар менен усталарды курулуш башкармасына жиберип турду.

Кийинки жылдарда улам барган сайын куруучулардын катары жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн катары менен толукталып жатты. Жумушчулар менен кызмат-

чылардын балдары, жакынкы айыл-кыштакта орто мектепти бүтүрүүчүлөр түз эле курулушка келип иштеп калып жатышты. «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын курулуш участкаторуна 1966-жылы 150дөн ашык жаштар келген болсо 1967-жылы алардын саны 200 дөн ашып кетти.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасында жыл өткөн сайын кадрлар сапаттык жактан жакшырып отурду. Жумушчулардын көпчүлүк бөлүгү адистештирилген курулуш-монтаждоо мекемелеринде иштешип жатышты. Өзгөчө «Нарынгидроэнергострой» менен бир катарда иштеп турган мекемелерде иштөөгө келген жумушчулар менен кызматчылардын саны көбөйүп баратты. Мисалы, 1963-жылдын башталышында «Гидроспецстрой» мекемесинде жумушчулар менен кызматчылардын саны 177 болсо, 1967-жылдын аягында алардын саны 772ге жеткен, бул деген 4,4 эсеге көп дегенди билдирет. Алардын көпчүлүк бөлүгүн өткөөлчүлөр, жардыргычтар, бургулоочу установ-калардын машинистери, эксковаторчулар, тракторчулар жана башкалар. Инженердик-техникалык кызматкерлердин саны бул мезгилдин аралыгында 9дан 74кө жеткен. «Гидромонтаж» башкармалыгында 1963-жылга салыштырганда 3 барабарга жумушчулар көбөйүшкөн, тагыраак айтканда бардыгы 216 жумушчулар болуп, алардын 25и инженер-техникалык кызматкерлер болгон.

Жогорудагылардын өзү Токтогул суу сактагычынын курулушу 5 миңден ашык жумушчулары бар республикадагы эң ири курулуш болгондугун айгинелейт. Ошентип кыска эле мөөнөттүн ичинде «Нарынгидроэнергострой» Курулуш Башкармасы республикадагы эң зор мүмкүнчүлүгү бар курулуш уюму болуп калды.

Коммунисттик партия ошол кезде курулуш участкторунун бардык тармактарын теориялык жактан билими бар инженердик-техникалык кадрлар менен камсыз кылууга көңүлдүн борборун буруп келген. Республиканын партиялык уюму Токтогул ГЭСинин курулушуна тажрыйбалуу партиялык жана инженер-техникалык кызматкерлерди жиберип турган. Алардын ичинде Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин аппаратынан келген А.Сасыкбаев, Көк-Жаңгак шаардык партиялык комитетинин биринчи секретары М.Абдрахманов, «Ошоблстрой» трестинен Е.С.Пык, Оштогу электромеханикалык заводунан П.Ф.Шинко жана башкалар бар.

СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлиги тарабынан «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасына башкы инженерликке Л. А. Толкачевду, башкы инженердин

орунбасарлыгына С.П.Шитовду, курулуштун башкы технологунана жана курулуш технологуну кызматына, А.М.Бритаевди, башкы механиктикке В.П.Добровольскийди, автотранспорттук конторасынын начальнигине Токтогул ГЭСинин курулушуна директорлукка В.К.Байбузду жиберген.

СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлиги курулуш башкармалыгынын кадрдык составын сапаттык жактан толуктап турууга туруктуу көңүл буруп, жыл сайын өлкөбүздүн булуң-бурчтарынан, мунун ичинен Москвадан, Ленинграддан, Одессадан, Новосибирскиден атайын квалификация алган кадрларды жиберип турган.

Алардын ичинен Л.А.Толкачев 1962-жылдын апрелинен «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармалыгына башкы инженер болуп келген. Ал өзүнүн уюштуруучулук зор жөндөмдүүлүгүн көрсөтүп иштегендиги менен ийгиликке жетишип, Үч-Коргон ГЭСинин өндүрүштүк-эксплуатациялык агрегатын ишке киргизгендиги үчүн жана Токтогул ГЭСинде курулуш иштерин уюштургандыгы үчүн ага «Ардак белгиси» ордени ыйгарылган.

1967-жылдын аягында «Нарынгидроэнергострой», «Гидроспецстрой» жана «Гидромонтаж» курулуш башкармалыктарында бардыгы болуп 450 инженердик-техникалык кызматкерлер, тагыраак айтканда, 1963-жылга салыштырганда беш эсе көп инженердик-техникалык кызматкерлер болушкан. Булардын ичинен 129у жогорку билимдүүлөр, 180и атайын орто билимдүүлөр, калган 141и практикалык жөндөмү барлар жана алардын жарымынан көбү Фрунзедеги политехникалык институтунун филиалында жана Фрунзедеги курулуш техникумунда билим алып жатышкандар болушкан. Ал эми 1968-жылдын башында «Нарын-гидро-энергострой» Курулуш башкармасынын дээрлик бардык кадрлары атайын орто жана жогорку билимдүү кадрлар менен комплектиленди.

Токтогул суу сактагычынын курулушу достуктун курулушу деп толук айтууга татыктуу болгон. Бул ирригациялык-энергетикалык комплекстен Союздук республикалардын бири да четте калган эмес. Жогоруда белгиленгендей, өлкөнүн булуң-бурчунан келген жетекчилердин, жумушчулардын, инженердик-техникалык адистердин тобу улуту боюнча ар башка болгону менен баары тең бир кишидей бир максатта кол кармашып иштешкендиги менен даңазалуу. 1963-жылдын башында мында 30 улуттун өкүлдөрү болсо, Улуу Октябрь Революциясынын 50 жылдыгы учуруна чейин кырк эки улуттун өкүлдөрү бирге иштеп калышты.

1967-жылдын 1-октябрына карата «Нарынгидроэнергострой» курулуш уюмунда эмгектенген 4244 адамдын ичинен 652си кыргыздар, 198и өзбектер, 10 казак, 1842 орус, 320 украин, 598 татар, 53 белорус, 43 немец, 38 башкыр, 17 еврей, 13 осетин, 16 чуваш жана башка улуттардын өкүлдөрү болушкан. Буларды курулуш адистигине даярдоого зор көңүл бурулган.

«Нарынгидроэнергостройдун» автобазасынын жумушчуларынын ичинде өзгөчө ар улуттун өкүлдөрүнөн болушкан. Жалпы коллективди түзгөн 475 адамдын 22 улуттан турушу эле мунун айкын күбөсү. Бир туугандай ынтымакта иштешкендер—казактар, тажиктер, кыргыздар, украиндер, орустар, гректер, чуваштар, корейлыктар, украиналыктар, осетиндер, аварлар, уйгурлар, болгарлар жана башкалар.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын алдында, анын партиялык жана комсомолдук уюмдарынын алдында дагы жооптуу жана чоң тапшырма турду. Алдыда жумушчуларды чогултуу милдети гана турбастан, эң башкысы алардын квалификациялык билимин камсыз кылуу, курулуш адистигине окутуп үйрөтүү, ар кандай курактагы, ар кандай улуттагы жана ар кандай мүнөздөгү адамдарды бир үй-бүлөнүн балдарындай ынтымактыкка тарбиялоо, бардыгын бир максатка бириктирүү милдети турду. Токтогул ГЭСинин жана суу сактагычынынын курулушунда эми гана орто мектепти аяктаган көптөгөн уландар жана кыздар иштешчү. Бул жерде алар тарбияланышты, кырдык жактан такшалышты.

Атайын курстардан билим алуучулар арбын болушкан. 1967-жылы «Нарынгидроэнергострой» тарабынан 480 адам, мунун ичинен өз алдынча билим алгандардын саны 73, бригадалардан кесибин өздөштүргөндөр 8, мектептерден жана курстардан билим алгандар 327. 1963-жылы бургулоочу установкалардын машинистер жетишпегендигинен (СБУ) аларды даярдоочу атайын курс уюштурулган. Андан 53 адам билим алган.

Курулуш иштеринин улам барган сайын өнүгүп бараткандыгына байланыштуу жыл өткөн сайын кадрларды даярдоонун номенклатурасы да өзгөрүп отурду. 1963-жылы 409 жумушчу, мунун ичинен компрессорчулар 23, кочегарлар 66, мотористтер 59, шыбакчылар 28, жыгач уста 29 адам атайын даярдыктардан өтүшкөн. 1965-жылы курулуш машиналарынын механиктиги боюнча 108, кочегарлыкка 29, электроширеткичтикке 74, альпинисттикке 102 – бардыгы болуп 428 адам атайын кесиптик такшалуудан өткөн.

Буга чейин бир дагы энергетикалык курулуштарда бийик

тоолорго чыгуучу альпинистер болгон эмес. Эмч Токтогул ГЭСин, суу сактагычын курууга мындай өзгөчөлөнүш адистиктеги адамдар керек болду. Себеби, Нарындын негизги курулуш участкаторунда эң бийик жалама зоолуу таркалгычтар, куюлма шагыл-көчкү таштар түшө турган жерлер болушкан. Анан да дайыма кар, жаан-чачын, ызгаар уюлгуткан шамал, жер эдырылганда жердин силкиниши, жер титирөө анда иштеген адамдардын өмүрүнө саат сайын, минут сайын коркунуч алып келип турган. Тоонун тик жерлериндеги коркунучтуу көчкүлөрдү тазалап, ГЭСин котлованын курууну баштаганга чейин ишенимдүү абалга алып келүү керек болгон. Бул үчүн жогоруда биз белгилегендей жалама аскаларга, бийик тоолорго чыгуучу альпинистер керек эле. 1963-жылы атайын бийик аскаларга, жалама зоолорго чыгуучу адамдардын иш орундары пайда болду. Жаш жумушчуларга кесиптик билим берүү, курулуштун ар түрдүү татаал участкаторунда иштөөгө ылайыкташкан адистиктерди даярдоо республиканын жетекчилигинин да, «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын да дайыма көңүл борборунда болуп турду. 1963-жылы адистик кесипке ээ болгон жумушчулардын саны 121 болсо, 1967-жылы алардын саны 377ге жеткен. Инженердик-техникалык кызматкерлерди өндүрүштөн ажыратылып жогорку билимге ээ болууларына да мүмкүндүктөр берилип турулган. Мындай шартта билим алгандар 1963-жылы 12 болсо, 1967-жылы 72 адам республиканын борборунан жана башка шаарлардан барып жогорку окуу жайларынан билим алып келишкен. 1967-жылдын октябрь айынан баштап курулуш башкармалыгынын өзүндө энергетикалык курулуш экономикасы боюнча 131 сааттык программанын негизинде 39 адам курстан өтөт. Булардын өзү жумушчулардын кесиптик билимге болгон умтулуулары өтө жогору болгондугун аныктап турат.

Республиканын жетекчилиги алгачкы учурдан тартып эле турак-жайлардын жетишсиздигине жана башка курулуш участкаторундагы кыйынчылыктарга карабастан мектептерди бүтүрбөгөн жумушчу жаштар үчүн атайын кечки билим берүүчү мектепти ачып берди. 1968-жылдын башында кечки мектептерден орто билимге ээ болгондордун саны 217 адамга жетти. 1963-жылдын февраль айынан тартып эле жаштарды жогорку окуу жайларына даярдоочу курс иштей баштаган, андан ошол жылдын өзүндө 30 адам даярдыктан өткөрүлгөн.

1963-жалдан баштап Токтогул ГЭСинин куруучулары үчүн Фрунзедеги политехникалык окуу жайынын жана Фрунзедеги курулуш техникумунун кечки филиалдары иштей баштаган. Бул

жумушчуларды зор кубанычка бөлөгөн. Алагачкы эле жылда 150дөн ашык уландар менен кыздардан бул жерден билим алуу үчүн арыздар түшкөн. Кабыл алуу экзамендеринин жыйынтыгында 85 адам политехникалык институттун, 11 адам курулуш техникумунун биринчи курсунун студенттери болуп калышты. Алар үчүн куруучулардын поселогунан атайын имарат, окуу куралдары, кабинеттер, жабдуулар, көрсөтмө куралдар бөлүнүп берилди. Билим алуучулар үчүн лекциялар жана практикалык иштер үзгүлтүксүз жүргүзүлүп турулду. Ошентип, 1968-жылы ар түрдүү курстардан 382, техникумдан 218 адам билим алышкан.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын алдында жана анын партиялык, профсоюздук уюмдарынын алдында эмгектин сапатын жана өндүрүмдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн жумушчулар менен инженер-техникалык куздаткерлерге турак-жайларды куруу, маданий жана турмуш-тиричилик жактан тейлөө объектилерин бүткөрүп берүү милдети турду. 1962-жылдын аягында эле бардык жумушчулар турак үйлөр менен жана убактылуу типтеги жыгач тамдар менен камсыз болушту. Коомдук тамактануучу, соода, маданий жактан тейлөө, турмуш-тиричилик жактан тейлөө мекемелери иштей баштады.

Токтогул ирригациялык-энергетикалык курулуш объектисиндегилер аска зоолуу, көчкүлүү, бороондуу капчыгайларда, жайкысын 40 градуска жеткен ысык аптапта, кышкысын 30 градуска жеткен узакка созулган ызгаар сууктарда иштеше тургандыктары эске алынып, 1962-жылдын 11-сентябрдагы атайын өкмөттүк комиссиянын чечими менен айлык акыларына 30 процент кошумча акы алуу укугуна ээ болушту. Мындан сырткары курулуш-монтаждоо иштери боюнча белгиленген пландуу тапшырмаларын мөөнөтүнөн мурда орундаткандыктары үчүн да кошумча сыйлык түрүндө акча алып турушту. Бригадалар боюнча да курулуш иштерин белгиленген календардык мөөнөттөн мурда бүтсө ар кандай өлчөмдөгү сыйлыктар ыйгарылып келген.

Мына ушундай шартта мында иштеген куруучулардын материалдык кызыкчылыктары жогорулады. Эксковаторчу С.Аметовдун күнүмдүк орточо нормасы 1965-жылы 188 процентке орундалып, ар күнкү иштеп тапканы 8 сом, 04 тыйынга жеткен. Кышкыноочулардын – В.Бузько башкарган бригадасынын күндүк иштеп тапканы 5 сом 71 тыйын, С.Феттаев жетектеген бульдозерчулардын бригадасыныкы 7сом 24 тыйынды түзгөн. Ошентип, мындагы ар бир адамдын айлык эмгек акысынын көлөмү ошол кезде орточо 170 сомдон 250 сомго чейин жетип, жогорку сум-

ма болуп эсептелген. Себеби, мындай киреше ар бир үй-бүлөнү камсыз кылууга жетер эле.

Ошентип, партиялык, комсомолдук, профсоюздук уюмдардын жана «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын жетекчилигинин биргелешип уюшкан аракеттеринин натыйжасында Токтогул ирригациялык-энергетикалык курулушунун татаал жана маанилүү милдеттерин толук орундоого мүмкүндүгү жетишкен ынтымактуу зор коллектив түзүлгөн.

Нарын дарыясынын суусун чарбалык максаттарга пайдаланууну Кыргызстан менен Фергана өрөөнүнүн эмгекчилери кылымдар бою көксөп келишкен. Эми бул максат иш жүзүнө аша баштады. Үч-Коргон ГЭСинин курулушу аяктагандан кийин Токтогул ирригациялык-энергетикалык комплексинин курулушу башталды.

САОГИДЭП тарабынан иштелип чыккан проектиси боюнча кубаттуулугу 1200 миң кВт болгон гидроэлектростанциясынын курулушу, (жылдык өндүрүмдүүлүгү 4,4 млрд.кВт/саат) жана жалпы сыйымдуулугу 19 млрд.куб метр болгон суу сактагычтын курулушу каралган. Проектини түзүүчүлөрдүн ою боюнча алдыдагы курулууга тийиш болгон зор суу сактагыч адаттагыдан башка кургакчылык болгон жылдары да Кыргызстандын, Өзбекстандын, Тажикстандын жана Түштүк Казакстандын дээрлик 920 миң гектар эгин аянттарын сугаруу мүмкүндүгүн бермек. Ошондой эле бул аймактарда 480 миң гектар пахта, күрүч, түрдүү бак-дарак, жүзүм өстүрүүгө ыңгайлуу жаңы жерди өздөштүрүүгө шарт түзүлмөк.

Бардык эле курулуштун өзүнүн орун алган жерине, табигый шартына жараша өзгөчөлүгү болот эмеспи. Токтогул ГЭСинин курулушу да бийик тоолуу, тар капчыгайлуу татаал, өнөр жай жана маданий жактан тейлөө борборунан алыс жерде. Ата Мекендин практикасында кубаттуу ирригациялык-энергетикалык станцияны бийик тоолуу, жалама аска боорундагы тар капчыгайга куруу али болгон эмес эле. Ал эми Америка, Франция, Италия мамлекеттеринде болсо бул багыттагы илимий негиздеги адабият жарыкка чыккан эмес.

Курулуш башталганга чейин бул аймакта жалгыз аяк таш жол гана болбосо, автомобилдик чоң жол да, темир жол да, электр өткөргүч зым карагайлар да жакын жерде болгон эмес. Мунун баарын жасоого туура келген. Ишти жүргүзө турган жерде жана жумушчу поселогунда кенен, жетиштүү курулуш аянтчасы болгон эмес. Бул үчүн да атайын жерлерди тегиздөө, дөңсөөлөрдү сүрүп, аңдарды толтуруп, шагылдар менен орунсуз жаткан

таштардан тазалоо керек болду. Мунун өзү да курулушчулардын аскалуу жердеги түйшүктөрүн көбөйттү. Бирок, бул үчүн алдын ала түзүлгөн изилдөө жана проектилөө документтери жок болгон. Негизги проектилик иштери 1967-жылы гана бүткөрүлүп бекитилген. Курулуш участогуна жакын жерде зарыл болгон өндүрүштүк базалар, турак жай жана турмуш-тиричилик жактан тейлөө мекемелери болбогондуктан аларды куруу үчүн кошумча убакытты, күчтү, каражатты талап кылды. Токтогул ГЭСин курууда өзгөчө курулуш-монтаждоо иштерине, сейсмикалык жактан туруктуулукту камсыз кылууга зор талап коюлду. Анткени, бул жерлерде алдын ала илимий аныктоолорго караганда 9 баллга чейин жер титирөөлөр болуп турары белгиленген.

Зор кыйынчылыктарды, түйшүктөнүүлөрдү талап кылган бул курулуш ишинде жумушчулар менен инжердик-техникалык кызматкерлер жаңы курулуш техникасын эң мыкты өздөштүрүп пайдаланышып, өз ара бири-бирине көмөктөшүү менен ийгиликтүү иштешти.

Токтогул ГЭСинин курулуш участогу темир жол станцияларынан алыс туруп, жакын деп эсептелген Таш-Көмүрдөгү темир жолго чейинки аралык 80 километрге чамалуу эле. Ал эми ошол темир жолго баруучу автомобилдик жол болсо толугу менен кайрадан реконструкциялоону талап кылган. Мурда Токтогул поселогу менен бириктирип туруучу жол да 1946-жылы болгон катуу жер титирөөдө толугу менен бузулуп калган. Чынында мындай татаал участоктогу курулуштун ири объектиси өтө сейрек кездешчү көрүнүш.

Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети темир жолдорду курулуштун кан тамыры экендигин эске алып, «Токтогул ГЭСинин курулушун баштоого байланышкан зарыл иш чаралар жөнүндөгү» токтомунда Жол-курулуш башкармасына Фрунзе-Ош автомагистралынын «Токтогул ГЭСинин курулуш участогуна Таш-Көмүргө чейинки 384 километрин 1962-жылдын август айынын башталышына чейин, ал эми 384-километрдеги Нарындан өтүүчү көпүрөлөрдү 1-сентябрга чейин бүткөрүүнү милдеттендирди.

1962-жылдын 17-апрелинде бул курулуш ишине биринчилерден болуп Шамалды-Сайдан бульдозерчу Э.Караев, Р.Бекиров, А.Курашов, Т.Ажакунов, С.Феттаев жана башкалар келишти. Алар асма көпүрөдөн келечектеги ГЭС курулуучу жайга чейин жолдорду тегиздеп, көчкү таштарды сүрүп тазалашты. Ушул жерде Нарын аркылуу өткөн биринчи көпүрөнүн төмөн жагы

нан, Фрунзе–Ош автомагистралынан жумушчулардын поселогуна Кара-Көлгө кайрылат. Ал кайрылышта «Токтогул ГЭСи–Бүткүлсоюздук жомсомолдук эпкиндүү курулуш» деген жазуу бадырайта чоң болуп кыпкызыл паннодо жазылып турчу.

Жумушчулар менен иженердик-техникалык кызматкерлердин келиши менен курулуш участогундагы иштин темпи күч алды. Жол куруучулары үчүн палаткаларды орнотуучу, «Гидроспецстрой» менен «Гидромонтаж» механизациялаштырылган иштер башкармасынын, электрдик механикалык устакананын жана башка көмөкчү имараттарын жайгаштыруучу жай ылайыкташтырылып тазаланды. Тынч жаткан Нарындын жээги жардыргычтардын, моторлордун, кулаган, сүрүлгөн таштардын үнүнө толуп чыкты. Куруучулар биринчи эле күндөн ишти жогорку темп менен башташты.

1962-жылдын октябрь айынын башында куруучулар зор жеңишке жетишишип келечектеги ГЭСтин курулуш участогуна чейинки 11,5 километр жолду бүткөрүштү. Бул үчүн аларга көчкүлөрдү тазалоого, аскаларды кесүүгө, зор таштарды, аскаларды бузуп талкалоого, тешүүгө туура келди. Ошондой эле 720 миң кубометр көчкү таштарды, шагылдарды тазалашты. Ушундан кийин гана ГЭСтин курулуш участогуна керектүү техникаларды, жабдууларды, курулуш материалдарын жеткирүүгө мүмкүнчүлүк жаратылды. Бирок бул иштин жаңы гана башталышы эле. Андан ары жолду дагы кеңейтүү, таптоо, бетондоо сыяктуу чоң иштер турган. Мындан башка ички жолдорду куруу зарылдыгы да пайда болду, ал аркылуу курулуш аянтына, поселок менен, керектүү таяныч мекемелери менен байланыш болмок.

Ар бир метр жол куруучулардан тайманбаган кайраткерликтин, туруктуулукту, чыдамкайлыкты талап кылды. Ош-Фрунзе магистралынын Таш-Көмүр менен Токтогул ГЭСинин курулушунан чейинки 62 километрин бүткөрүү куруучулар үчүн зор жеңишкендик болду. Бул участок мамлекеттик комиссия тарабынан 1963-жылдын ноябрында кабыл алынды.

1964-жылы дайранын оң жээгиндеги жолдун курулушу бүткөрүлүп, поселок менен курулуш участогуна чейин автобус менен жумушчуларды, бардык керектүү курулуш материалдарды ташып жеткирүү иштерине жол ачылды.

Кара-Суу көпүрөсүн бүтүрүп, Торпунун белиндеги татаал жолдорду тапшыргандан кийин автотранспортторго каттоо мүмкүнчүлүгү кенен ачылды. 1965-жылы транспорт каттоочу Нарындан өткөн көпүрөнү бүтүрүү менен Кайыңды суусунан өтө

турган чакан көпүрө, кайрадан Нарындан өтө турган дагы бир чоң көпүрө бүткөрүлдү жана Нарындын сол жээгиндеги тоннелге кирүүчү жолдорго асфальт төшөлдү. 1962–1968-жылдарда 40 километрден ашык жолдун курулуш иштерин гидрокуруучулар бүткөрүшкөн.

Бул жолдор менен шагыл, кум, бетон, цемент, такта-жыгачтар, машиналардын жабдуулары ошондой эле тоннелден чыккан породаларды ташып турушкан. Ошол учурда жол курулушунан башка электр энергиясы менен жабдууга да көп көңүл бурулган. 1962-жылдын июль айында Үч-Коргон ГЭСинен курулуш аянтына чейин жогорку вольттуу электр линиясын жеткирүү иши башталган. Бул иш «Средаэлектросетстрой» трестинин механизациялаштырылган колоннасы тарабынан аткарылды. 1963-жылдын март айында чет элдик достор тарабынан даярдалган кубаттуулугу 640 кВт дизельдик электр станциясы курулуп пайдаланууга берилди, аска-зоолордо иштөөнү бир кыйла жакшыртты.

Он айдын ичинде В.Турганов, В.Ненаков, Н.Рамазановдордун монтаждоочулар бригадасы Үч-Коргондон Токтогул ГЭСинин курулуш участкасына чейин 95 километр аралыкка жогорку вольттуу электр линияларын тартып жеткирүүгө үлгүрүшкөн. Бул ГЭСтин курулушу чынында эле адамдардан зор кайраткердүүлүктү, эрктүүлүктү талап кылган. Кыска мөөнөттүн аралыгында алдыдагы өтө жооптуу жана зор милдеттерди аткаруу монтаждоочулардан күзгү жана жазгы катуу нөшөр жаандарда да, кычыраган кыштын суук күндөрүндө да, сампарлап жааган карда да, улуган бороондуу шамалда да тынымсыз иштөөнү талап кылды. 65 километр келген электр линиялары жалаң аскалуу чокуларга, тоолордун бирде бийик, бирде бөксө жайларына, жан боорлорго, кайберендер жүрүүчү тоо-токойлорго курулуш жүрүп отурду. Мунун өзү айтканга оңой болгону менен иш жүзүндө канчалаган адамдардын кыл учундагы өмүрү менен ченелген кооптуу, татаал иш эле. Зым тарткыч мамычалар бирде аскалуу чокуга орнотулуп жатса, бирде аңдуу жерлерге, бирде суунун ортосуна орнотулуп отурган. Мындай өтө машакаттуу ишти Б.Хренов менен В.Молодцовдун монтаждоочулар бригадалары жүзөгө ашырышты. Алар орнотуп чыгышкан зым тарткычтарга 130 тонналык электр өткөргүч зымдар тартылды.

Ошол татаал жана түйшүктүү иштерде Р.Жабаров, М.Халиulin, А.Пулатов, Е.Курочкиндердин монтаждоочулар бригадалары өздөрүнүн зор чеберчиликтерин жана кайратмандыктарын көрсөтүштү. Электр зымдарын мүмкүн болушунча кыска ара

лык аркылуу тартып өтүүнүн ар бир аракети адам өмүрү менен эсептелген зоолор, аңдар, кырлар, адырлар менен тартылып, Токтогул ГЭСинин курулуш участкасына жеткирилген электр тогу мөөнөтүнөн мурда элге кызмат бере баштаганынан тышкары ошол кездеги зор каражат болгон 18 миң сом акчалай каражатты, же 3 миң метр кымбат баалуу электр өткөргүч кабелдерди үнөмдөөгө мүмкүндүк түздү. 1963-жылдын май айында электр өткөргүч линияларды орнотуу менен бирге эле подстанциялар курулуп пайдаланууга тапшырылды. Курулуш участкасын электр энергиясы менен камсыз кылуу маселеси чечилди.

ӨНДҮРҮШТҮК – ТЕХНИКАЛЫК БАЗА

Ырас, өзгөчө улуу, бийик тоолуу, тар капчыгайлуу, жалама скалуу жайдагы гидроэнергетикалык станциянын курулушу өтө татаал жана зор эмгекти талап кылды. Токтогул ГЭСинин курулушу алдын ала жакшы даярдыкты, учурга шайкеш техникаларды, кубаттуу өндүрүштүк базаны жана миңдеген адамдардын жылдар бою үзгүлтүксүз темирдей тартиптеги уюшкан эмгегин талап кылды.

Биринчи кезекте техникалык базаны курууга башкы көңүл бурулду, анткени бийик тоолуу шартта ансыз улуу курулуш ишин баштоо, жол куруу, турак-үйлөрдү куруу, көмөкчү мекемелерди түзүү мүмкүн эмес эле. Республиканын партиялык уюму жана жетекчилиги, СССРдин энергетика жана электрлештирүү министрлиги бул багытта «Нарынгидроэнергострой» башкармасына жакындан жардам берди. Мындан башка куруучулар Үч-Коргон ГЭСинин техникалык базасынан да кеңири пайдалануу мүмкүнчүлүгүн алышты. «Нарынгидроэнергостройдун» жетекчилери зарыл болгон механизмдер менен камсыздап туруучу заводдор менен тыгыз байланыштарды түзүштү. Ошентип, гидрокуруучулар үчүн материалдык-техникалык база максаттагыдай жабдылды. 1962-жылда керектүү механизмдер, транспорттор жана инвентардык буюмдар үчүн 2350 сом акча каражаты бөлүштүрүлдү. Курулуш иши башталган биринчи эле жылы «Нарынгидроэнергостройдун» өзүндө гана ар түрдүү маркадагы жүк ташуучу автомашиналардан – 89, түрдүү эксковаторлордон 23, бульдозерлордон – 2, түрдүү крандардан 25, автопогрузчиктерден 3, цемент жүктөөчү техникадан 3 жана башка механизмдер топтолду.

Зарыл болгон машиналардын, механизмдердин керектүү

санда даяр болушу курулуш-монтаждоо иштеринин темпин тездетти. 1962-жылдын аягына жер алдында иштөөнү механизациялаштыруунун баскычы 98,5 пайызга жетти, рудалык эмес материалдар – 100, таштарды казып чыгаруу жана ташуу – 100, карагай материалдарын кайра иштетүү – 89, бетон жана болот конструкцияларын монтаждоо – 11, бетондорду даярдоо – 99,5, бетондоо иштери – 100 пайызга аткарылды.

Темир жол аркылуу келип түшүрүлгөн жүктү ташуу, кабыл алуу үчүн Үч-Коргон ГЭСинин базасында курулган Шамалды-Сай поселогундагы склад пайдаланылды. Ал эми ал жерден Токтогул ГЭСинин курулуш участкасына чейин бардык жүк автомашиналарда ташылып келинди.

ГЭСтин курулушун жана курулуш мекемелерин техника менен камсыз кылуу жылдан-жылга өсүп турду. 1963-жылы «Нарынгидроэнергостройдун» өзүндө гана түрдүү маркадагы автомашиналардын саны 123кө, крандар 17ге, бульдозерлор 20га, түрдүү сыйымдуулукка ээ болгон эксковаторлор 3 даанага көбөйдү. Кол эмгегин жеңилдетүүчү механизмдерден растворо-насостор, краскапульттар жана башка механизмдер көбүрөөк пайдаланыла баштады. Курулуш-монтаждоо иштерин жүргүзүүчү «Гидроспецстрой», «Гидромонтаж», «Гидроэлектромонтаж» № 875-жол – курулуш участкасы техникалык жактан камсыздандырылышы жакшырып баратты. 1963-жылы «Гидроспецстрой» 12 жогорку өндүрүмдүүлүктө иштөөчү бургулоочу установка алды.

Кийинки жылдары «Нарынгидроэнергострой» дагы жаңы машиналар, механизмдер менен байытылды. 1964–1965-жылдары 6 каз тамандуу трактор, 4 башнялык кран, турба жаткыруучу техника алган. Жүк ташуучу автомашиналар 326дан 447ге жетти. Өндүрүштүн бардык негизги процесстерин жогорку баскычтагы механизациялар менен камсыздандырды, ташуу топуракты жүктөөчү, ташып төгүүчү, бетондоо, монтаждоо иштери, бетонду даярдоо, карагай-материалдарды кайра иштетүү бардыгы толук механизациялаштырылды. Жалпы механизациялаштыруунун деңгээли 1965-жылы 68–69 пайызды түздү.

Гидрокурулушту өнүккөн техникалар менен жабдууга Союздагы 40тан ашык заводдор катышышты. Мунун өзү Токтогул комплексинин курулушуна, башка көптөгөн республикалардын курулуш объектилериндей эле өлкөнүн булуң-бурчтарынан катышышты дегенди далилдейт. Бул болсо көп өлкөнүн улуттарынын өз ара жакындашуусу улам өнүгүп бараткандыгынын күбөсү.

1962-жылдын экинчи жарымында курулуштун өнөр-жайлык

өндүрүштүк базасын түзүү, көмөкчү мекемелерди жабдуу жүргүзүлдү. Тар капчыгайларда, тоо этектеринде кылымдар бою жаткан таштарды тазалап, түздөп керектүү механизмдерди, техникаларды жайгаштыруу үчүн ар бир метр сайын күрөш жүргүзүлгөн. Мисалы, 2 гектар аянтты түздөп-тазалап кум-таштарын ташып чыгаруу үчүн курулушчулар миллиондогон кубометр таш-кумдарды ташып чыгарууга туура келген. Нарындын оң жак жээгиндеги створ жайгашкан жерде «Гидроспецстройдун», электромастерскойдун, буро-заправкалык участканын базасы, ал эми сол жагында электрдик подстанциянын, техникалык жактан тейлөө базасынын курулуштары башталды. Кыска мезгилдин аралыгында куруучулар эки бетон заводун кураштырып бүткөрүүгө жетишишти. Гидрокуруучулардын турак жайларын, жол курулушун кандай темпте жүргүзүлсө, көмөкчү мекемелердин курулушу да биринчи күндөн эле жогорку темп менен жүргүзүлүп, жылдык планды мөөнөтүнөн мурда орундоого аракеттер жасалды.

Күндөлүк уюштуруучулук жана саясий-массалык иштери партиялык, комсомолдук жана профсоюздук уюмдар тарабынан жогорку деңгээлде жүргүзүлүп келгендигинин натыйжасында оор жана татаал болгон бардык участкаларда жумушчулар өздөрүнө белгиленген пландык тапшырмаларын мөөнөтүнөн мурда орундоого жетишишип келишти. Тагыраак айтканда, 1962-жылы «Нарынгидроэнергострой» тарабынан курулуш-монтаждоо иштеринин жылдык планы 1-ноябрга аткарылды. Бул ошол кезде мында эмгектенген жаш коллективдердин Октябрь майрамына биринчи белеги болду. Жылдын аягына бардык курулуш участкалорунда белгиленген жылдык пландар ийгиликтүү орундатылды. Башкача айтканда, аткарылган иштин суммардык көрсөткүчү 4675 миң сомду түздү, же план 128,9 пайызга орундатылды. Эгерде айрым бир катар объектилердин электроэнергетикалык жана техникалык документтеринин жетишпегендиги болуп иш артка тартылбаганда куруучулар мындан да жогорку көрсөткүчтү камсыз кыла алышмак.

Өткөн мезгилдин аралыгында куруучулар бай тажрыйбаларды топтошуп, кыйла адистиктерге үйрөнүштү. Улуту, мүнөзү, өңү-түсү, алган кесиби боюнча ар башка адамдар бири-бирин жакындан билип калышты, бири-бирине акырындап ишенип, сыйлашып-урматашып бир бүтүн коллективге айланышты.

Бардык иштин ийгилиги зарыл болгон өндүрүштүк базанын, автомобилдик жолдун сапатына жараша болорун куруучулар жакшы түшүнүшкөн. 1963-жылы алар өз алдыларына: эң кыска-

эки жылдын ичинде көмөкчү мекемелердин курулушун аяктоо, максаттагыдай турак-жай, турмуш-тиричилик, маданий шарттарды түзүү боюнча милдеттерди коюу менен эмгектеништи.

1963-жылы «Гидроспецстройдун» механизациялаштыруу башкармасын, «Гидромонтаждоо», «Гидроэлектрдикмонтаждоо», механикалык устакананын базаларын чыңдоо улантылды. Нарындын сол жээгине, бири оң жээгине эки бетон заводунун курулушу, автопрофилактория, асфальттык бетон даярдоочу заводунун курулушу башталды. Буларды курууга проектилөөчүлөр, «Нарынгидроэнергостройдун» инженердик-техникалык кызматкерлери жана көмөкчү курулуш уюмдары катышышкан.

Нарын дарыясынын оң жээгиндеги кубаттуулугу 100 кубметр болгон (бир сменада) шагыл заводу планда белгиленген 120 күндүн ордуна 70 күндүн ичинде курулуп бүткөрүлүп, пайдаланууга тапшырылды. Монтаждоо жана аны ишке киргизүүдө тажрыйбалуу адистер И.Н.Борисов, В.П.Ившин жана «Оргэнергостройдун» Ленинграддагы филиалынын башкы адиси, Ангара жана Енисейдеги кубаттуу заводдордун механизмдерин ишке киргизүүгө катышкан Б.М.Шульмандардын салымдары зор болду.

1962-жылдын июнь айынын орто ченинде автоматташтырылган бетон заводу өзүнүн алгачкы продукциясын бере баштады. Ушул эле күнү компрессордун жанындагы куруучулар үчүн өтө керектүү, өзгөчө бургулоочулар үчүн зарыл болгон таза суу берүүчү ортезиан скважинасын бургулоо аяктады. Мурда бул жерде таза сууну 25 километр аралыктан ташып келип турушкан.

1963-жылы көмөкчү жардам берүүчү мекмелер 9 миң кубметр темир-бетондорду, 6,6 миң кубометрге жакын тактайларды, 73 миң кубометрден ашык шагылды, дээрлик 24 миң кубометр өлчөмдөгү кумду, 1 миң тоннадан ашык металл арматуралардын түрлөрүн объекти куруучуларга ташып, даярдап беришти.

Токтогул комплексинин куруучулары ошол 1963-жылы эки мертебе өз ара социалисттик мелдеште жеңип чыгышып, «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын куруучу уланкыздар коллективи республикалык Өтмө Кызыл Тууну жеңип алышты. Мындан сырткары курулушчулардын айрым бригадалары кварталдык пландарын ашыра мөөнөтүнөн мурда сапаттуу орундаткандыктары үчүн акчалай сыйлыктардын ээлери болуп турушту.

1964-жылдан баштап өнөржайлык, өндүрүштүк базаларды түзүү мурдагыдан да кенен кулач жайды. өзгөчө бетон даярдоо-

чу мекеменин ишин өнүктүрүүгө зор көңүл бурулду, бүтүндөй курулуш объектилери накталай бетон жана темирбетон конструкциялары менен камсыздандырылды. Ушул эле учурда Шамалды-Сай бетон заводунун жана темир бетон буюмдарын коюучу аянтчанын реконструкциясы, кеңейтирилиши тездетилген темпте жүргүзүлдү. Кара-Көлдөгү шагыл сорттоочу заводу ишке киришти. Бардык объектилердин куруучулары менен монтаждоочулары өндүрүштүк тапшырмаларын мөөнөтүнөн мурда орундоо үчүн өз ара социалисттик мелдеш кулач жайды. Мында И. Хамдамов башкарган № 2 курулуш башкармалыгынын коллективи өздөрүнүн уюшкандыгын, эмгекти сүйгөндүгүн көрсөгө алышты. Ушундай эмгектик жеңиштерге Үч-Коргон курулуш башкармалыгынын слесарлар бригадасы жана башка бир топ коллективдер жетишип турушту.

Көп бригадалар өздөрүнүн жогорку энтузиазмдуулугу менен айырмаланышты. 1964-жылдын февраль айынын аягында сол жээктеги бетон заводу ар биринин сыйымдуулугу 500 литрден болгон кубаттуу муздаткыч компрессордук орноткучтары менен бүткөрүлдү. Бул жабдуулардын бардыгы Киевдеги Бүткүл Союздук илим изилдөө институтунун жол-курулуш машиналарын даярдоочу жана цементтик бетон аралашмасын даярдоо процессин автоматташтыруучу бөлүмү тарабынан конструкцияланган. Конструкцияны монтаждоо жана жабдуу ишинде инженер-механик Е.Лознер, электрик Н.Тукаленко, слесарь-монтаждоочу Н.Лодыжкин жана М.Богдановдор зор күч менен эмгектеништи.

Эмгектеги жогорку өндүрүмдүүлүктү, үлгүлүү аракетти № 875-жол курулуш башкармасынын Э.Бауэр жетектеген монтаждоочулар бригадасы көрсөтүп жатышты. Алар өздөрүнө белгиленген асфальт-бетон заводунун курулушун, жылына 240 миң кубометр шагыл сорттоочу заводду пайдаланууга беришти. Куруучулардын коллективи кислороддук установканы, жардыргыч буюмдардын складын, эң биринчи кезекте 400 машиналык автопрофилакторияны, КМТСтин базасын куруп бүткөрүшүп, пайдаланууга тапшырышты.

Партиялык уюмдардын жетекчилиги менен гидрокуруучулар эки жылдын ичинде зарыл болгон өндүрүштүк базаларды, турак үйлөрдү, маданий жана тейлөөчү мүмкүндүктөрү менен бирге бүткөрүп, милдетин ийгиликтүү орундатышты. Бул жетишкендиктерде автотранспортчулардын кошкон салымдары зор. Автомашиналардын айдоочулары курулушчулар иштеп жаткан жерлерге өз убагында ташып жеткирип турушту. 1963-жыл-

да автотранспортчулар 4176,7 миң тонна жүк ташууга жетишишип, планды 53 пайызга ашыкча орундатышкан. 25 тонналык самосвал автомашиналарынын айдоочулары В.Бердников, Х.Ибатулин, Ю.Флиппов, Б.Жескенбаевдер күнүнө Шамалды-Сайдан Кара-Көлгө чейин эки иреттен татаал жана кооптуу жолдо каттоого жетишип жатышкандыгы эрдик менен барабар эле иш деп айтууга негиз бар.

1964-жылы да жогорудагыдай эле ийгиликтер жаратылып жатты. Тагыраак айтканда 1963-жылга салыштырганда эмгек өндүрүмдүүлүгү 11,2 пайызга өстү. Бирок курулуштар техникалык документациялар менен өз убагында камсыз болунган эмес, бир катар объектилердин керектүү нерселер менен жабдылышы кечиктирилип да калып жаткан.

Токтогул ГЭСинин жаштары кийинки жылы да бүткүлсоюздук комсомолдук эпкиндүү курулуштун социалисттик мелдешине катышышып, комсол-жаштардын 12 - бригадасы ай сайын пландарын ашыра орундатууга жетишүү менен 1964-жылдын III кварталына Бүткүлсоюздук комсомолдук Жаштар Союзунун өтмө Кызыл Туусун жеңип алышты. Ошентип, комсомолдук-жаштар бригадаларынын куруучулары жылдык пландарын орундатууда салмактуу ийгиликтерди колго кийиришти.

1965-жылда өнөржай-өндүрүштүк базаларды чыңдоого дагы чоң көңүл бурулду. Куруучулар Шамалды-Сайдагы цемент складын толугу менен бүтүп пайдаланууга тапшырышты, биринчи кезекте жыгач жасалгалоочу заводду, 250 автомашинага ылайыкташтырылган автобазаны ремонттоочу устаканасы менен, «Гидромонтаждын», «Гидроэлектромонтаждын» базаларын бүтүндөй жабдуулары менен бүткөрүштү. Механизациялаштырылган иштер боюнча башкармалыгында механикалык устакананын, темир устачылык, темирлерди ширетүүчү устаканалар жана трактордук профилакторияны бүткөрүп тапшырышты. Бул жабдуулар менен механикамерди өз убагында ремонттоп турууга мүмкүндүк берди.

1966-жылы бир жылдык иш өндүрүмдүүлүгү 1800 миң кубометр шагылды сорттоочу башкы заводдун жана өндүрүмдүүлүгү 1 млн.кубометр бетон аралашмасын жасоочу чоң заводдун куруу ишине киришилди. Шагыл сорттоочу завод - бул өтө татаал комплекс, ал 30 түрдүү жер алдында жана жер үстүндө иштетилүүчү жабдуулардан: жууп-сорттоочу, цех, таш талкалоочу, гидрокласификациялоочу, жасалма кум даярдоочу, складдар, цехтер жана башкалардан турат. Завод жергиликтүү материалдардан жогор-

ку сапаттагы керектүү материалдарды кайра иштетүү менен курулушка берүүгө милдеттүү болгон.

1966–1967-жылдары жер алдындагы коммуникацияны куруу бүткөрүлдү, металлдарды конструкциялап монтаждоочу бир катар цехтер курулду. 1968-жылы жумушчулар 970 тоннадан ашык металлоконструкцияларды жана 100 тонна жабдууларды кураштырышты. Мында Е.Кудрянова, Д.А. Пестовдун оңдоп-түзөөчүлөр тобу, Р.Майоровдун монтаждоочулары, М.Колмогаров, М.Хайбулиндердин монтаждоочулары өздөрүнүн күжүрмөндүүлүктөрүн, чеберликтерин көрсөтүштү. Эң ири объектилерден болгон жасалма кум даярдоочу цех өз мөөнөтүнөн мурда бүткөрүлүп пайдаланууга берилди.

А.Хамитовдун жетекчилигиндеги комсомолдук-жаштар бригадасы куруучулар арасында зор эмгек сиңиришти. Алар 1967-юбилейлик жылда АТКнын башкы корпусун монтаждоону мөөнөтүнөн мурда бүткөрүшүп, 1968-жылы чоң бетон заводунун цемент коюучу складын монтаж кылышты. Бул үчүн бригаданын курулушчулары нөшөрлөгөн жаанда, катуу шамалда, күндүн аптаптуу ысыгында тынымсыз иштөөгө туура келди. Бирок, бригаданын 13 жаш монтаждоочулары мындай эмгектен коркушкан жок. Шамдагайлык, кайраткерлик уюшкандык алардын ишинде да, окууларында да өбөлгө болду. Бул бригада ар дайым план-тапшырмаларын 140–160 пайызга аткарып турушту. Мында тажрыйбалуу бригадир А.Хамитов зор роль ойноду. Ал өзүнүн жаштыгына карабастан өлкөнүн көптөгөн энергетика курулуштарында иштеп келген. Куйбышев жана Саратов гидроэлектрстанцияларында бир катар металлоконструкциялык объектилеринде монтаждоо иштеринде иштеген. 1962–1963-жылдары Бириккен Араб Республикасында Асуан ГЭСинин курулушунда монтаждоочулар бригадасын жетектеген. 1963-жылдын май айынан тартып А.Хамитов Токтогул гидроузелинин курулушунда иштеп калды. Адегенде монтаждоочулар бригадасын жетектеп, аларга өз тажрыйбасын үйрөттү, 1968-жылдын мартынан аны мастер кылып дайындашты. Ушул жерде иштеп туруп ал Фрунзедеги курулуш техникумун аяктады.

Кийинки жылдарда котловандын керектөөсү үчүн створго тосмону жана кызматтык мекемени жылытуучу, саатына 30 тонна бууну иштеп чыгара турган кубаттуулугу 3600 кВт. запаста турган электр станциясын, экинчи кезекте жыгачты жасалгалап чыгаруучу завод, шиндерди ремонттоочу цех, 400 автомашинага ылайыкташкан автобазанын курулушу бүткөрүлүп пайданууга берилди.

Ошентип, Токтогул ирригациялык-энергетикалык комплексинин курулушунда жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлердин татаал эмгектеринин натыйжасында кыска мезгилдин ичинде өнүккөн жана жетиштүү өндүрүштүк-техникалык база түзүлдү. Ал негизги иш участкаларында иштин аткарылышын, ошондой эле куруучулардын турак үйлөргө, социалдык жана маданий-тиричилик объектилерин курууга болгон талаптарын камсыз кылат.

СТВОРДОГУ ИШ

Маданий-тиричилик шарттарынын жана өнөржай-өндүрүштүк базанын курулушу менен бир катарда створдо иштөө жүрүп жатты. Максат – Нарынды багындыруу, ал үчүн жогорку кубаттуулуктагы тосмо керек болду. Бул үчүн сууну башка жакка буруу зарыл эле. Ал эми тар капчыгайдын ичинде сууну бир жакка буруп жиберүү мүмкүн эмес. Проектте асканы тешип өтүүчү арык жасоо – тоннел даярдоо каралган.

1962-жылы июлда кошумча тоннелди курууга даярдык иштери башталды. Куруучуларга дагы зор ишти аткарууга туура келди. Аскалуу сол жээк адам басып өтө алгыс бийик, компрессорду орнотууга алакандай да тегиз жер жок. Баары бир жолу табылды. Инженер К.Б. Хуриевдин сунушу менен дарыянын эң тар жеринен оң жагынан сол жакка карай болот трос ыргытылды, аны менен компрессордун шлангасы өткөрүлүп, ал аркылуу башка өйүздөгү механизмдер иштетиле турган болду. Бир нече мезгилден кийин жөө адамдар өтүүчү көпүрө курулду. Бул участкакто В.Марочкин, В.Майбороддун жана К.Токомбаевдин бригадалары чымыркангандык менен эмгектеништи.

Створдо адегенде иш акырындык менен жүрдү. Эмгекти уюштурууда, жумушчуларды техникалар менен камсыз кылууда көп кыйынчылыктар болду. Токтогул ирригациялык-энергетикалык комплексинин башталышында техникалык проектилер али даяр болгон эмес эле. Аны иштеп чыгуу көмөкчү мекемелердин курулуштары жүрүп жаткан мезгилде ишке ашты. Проектилөөчүлөр менен куруучулардын биргелешкен аракеттери менен көп маселелер чечилди, мунун ичинде плотина жана трасса тибиндеги сууну буруучу тоннелин куруу. Бийик плотиналардын бир нече түрү-чоң таштарды, шагыл аралашкан таштарды сууга таштоонун пайдалуу жана зыяндуу жактары эске алынуу менен иштелип чыккан. Бул проекти Ташкенттеги жана Моск

вадагы СССРдин энергетика жана электрлештирүү министрлигинин техникалык советинде дыкаттык менен каралып чыккандан кийин шагыл таштардан бетондолгон плотинаны куруу боюнча чечим кабыл алынды. Мунун өзү зор таштарды таштап бөгөөгө караганда 30 миллион сомго арзан экендиги менен маанилүү эле.

Плотинанын бул тибин тандап алуу суу агып өтүүчү тоннелдин трассасынын курулушу жөнүндөгү маселени карап чыгууга мүмкүндүк берди. Проектте адегенде сол жээктеги асканы тешип тоннел куруу каралган, бирок жергиликтүү геологиялык жана топографиялык шартты карап чыгышкан куруучулар тоннелдин трассасын оң жак жээкке курулушчулар үчүн бир топ ыңгайлуураак, курулуш техникаларын жайгаштырууга шарты бар, сүрүп чыгарылган кум-таштарды ташып кетүүгө мүмкүн болгон тарапты сунуш кылышты. Мурдагы вариант боюнча эгерде сол жакка тоннел трассасы курула турган болсо бир топ артык баш түйшүктөр, техникалар жайгаштыруучу аянтчаны да өздөрү тегиздеп даярдашы керек эле. Анүчүн асканы кесүү зарылдыгы да жок эмес болгон. Нарын дарыясынын бир нече жерине көпүрө куруу да талап кылынган. Ошондуктан, биринчи проекти четке кагылды да, жаңы вариант боюнча макулдашылды. Мында болгону 600 метр келген тоннелди куруп бүтүү менен максат аткарылмак, бул деген эки барабар утуш бермек. Аны менен убакытты да утуп, экономикалык жактан да пайда болмок.

Курулуштун экинчи жылында гидрокуруучулар эмгектик эң мыкты ийгиликтери менен белгилүү болушту. 1963-жылдын март айынын орто ченинде өз ара социалисттик мелдештин күлдүчүн кеңири жайылтышты. Алдыда коммунисттер болушту. Алар бул курулушта өздөрүнүн жогорку энтузиазмы, аң-сезимдүүлүгү менен чоң роль ойношту. Дайыма бир жарым норма орундоого эксковатордун машинисти коммунист К.Анарбаев жетишкен. Убакытты үнөмдөөгө жетишүү ошол учурда ар бир адамдын алдыдагы маанилүү максаты болгон. К.Анарбаев да иш мезгилинде бир минутаны да текке кетирбөөгө жетишип келгендиги менен башкалардан өзгөчөлөнөт.

Бульдозерчулардын арасында А.И. Курашов жетектеген ҮМРдин бригадасы ай сайын планын 150 пайыздан кем эмес орундагып турган. Башка механизаторлор жогорку темп менен иштешти. С.Аметов менен анын атаандашы С.Исатов апрель айында машиналарга 2,5 миң кубометр топурак-шагылдарды жүктөөгө жетишип, жекече нормаларын рекорддук көрсөткүчкө чейин

аткарышкан. АТКнын шоферлору да убакыт менен эсептешпей иштешти, согуштун катышуучусу П.Зайцев жана Н.Филипповдор бир сменасында 1,7 миң тонна чыгындыны жээкке сүрүп чыгарууга жетишип турушкан.

1963-жылдын 22-июнунан баштап В.Савенко жетектеген бригада тоннелдин үстүнкү катмарынан казуу ишин баштады. Бул тоннел Токтогул ГЭСинин курулушунда маанилүү дата катары тарыхка кирип калды. Мында өткөөлчүлөр чоң кыйынчылыктарга дуушар болушту: электр энергиясы жетишпейт, абанын басымы жогору, ичиле турган суу жетишпейт, эмне үчүндүр өзү жүрүүчү бургулоочу установка иштетилбеди, компрессордук установканы колдонуу мүмкүн болбогондуктан кол менен иштетилүүчү перфоратор менен бургулашты. Иш өтө акырындык менен жүрүп жатты. Себеби 1,8 метр тереңдикти кол менен бургулап жеткирүү жумушчулардын 3–4 жумушчу сменасын сарптоого туура келген. Кийинчерээк СБУ–2 бургулоочу техникасын В. Савенконун бригадасы колдоно баштады, бирок иштетүүгө өтө татаал болуп, натыйжа бербеди. Ошондуктан, тийиштүү куруучулар Нурек ГЭСине барышып, андагы кесиптештеринен СБУ-2 техникасын иштетүү боюнча тажрыйбаларын үйрөнүп келишти да, андан ары бургулоо иши бир кыйла тез темп менен жүргүзүлө баштады. Тоннелди бургулоо ишинде курулушчулардын В.Савенко, С.Матвеевдин бригадалары тапшырмаларын 111–113 пайызга чейин аткарышып өрнөктөрүн көрсөтүшкөн. Өткөөлчү Д.Жоробеков коммунист катары алдыга суурулуп чыгып, жекече нормасын 138 пайызга чейин орундоону камсыз кылып турду. Бардык эле участкаларда курулушчулар иштин темпин тездетүү менен гана алектенишпестен, тиешелүү курулуш материалдарын, жабдууларды үнөмдөөгө да жетишип турууга зор маани беришти. Бул участкадагы иштин жүрүшүндө өз ара жайылтылган бригадалар арасындагы мелдеште Т.Усубалиевдин бетондоочулар бригадасы жана Э.Караевдин бульдозерчулар бригадасы жылдык нормаларын 164–171 пайызга жеткире аткаруу менен үлгү көрсөтүштү.

Токтогул ГЭСинин курулушчулары 1963-жылдагы жылдык пландарын октябрь айынын башында эле орундатууга жетишип, кийинки жылдын эсебинен иштей башташты. Бирок суу өткөрүүчү тоннелдин курулушу уланылып жатса да, өтө татаал шартта белгиленген график боюнча 1965-жылдын IV кварталына бүтүрүү мөөнөтүндө бүтпөй калды. Нарын бөгөлүп бүткөн жок. Бул боюнча «Гидроспецстройдун» парткомунун заседаниесинде талкууланып, патиялык комитеттин жетекчиси ишти туура

уюштура билбегендиги ар тараптуу белгиленүү менен ал алмаштырылды, тийиштүү көрсөтмөлөрдү берген чичим кабыл алынды. Саясий тарбиялоо, уюштуруу иштери күчөтүлдү. Техникаларды кеңири пайдалануу өздөштүрүлдү, булардын баары өз натыйжасын берди.

1964-жылдын январынан В.Савченконун бригадасынын көрсөткүчү эң жогорку болгондугу белгилүү болду. Алар бир айда 25,0 погондук метр жерди бургулашты, алардын атаандашы А.Боровков менен В.Пузанковдун бригадалары да көрсөткүчтөрүн 21,6–19,0 погондук метрге жеткиришти. Февраль айында А.Боровковдун бригадасы 32,7 погондук метр жерди бургулап, эң жогорку көрсөткүчтү колго киргизди. В.Пузанковдун бригадасы 32,6 погондук метрди бургулап, экинчи орунга жетти. Март айында болсо 30,0 погондук метр жерди бургулап, В.Иценцев биринчи орунга чыкты.

Улам күн өткөн сайын өткөөлчүлөрдүн иш тажрыйбалары, чеберчиликтери артып отурду. Техникаларды колдонуу да жакшырды. Алар СБУ-2 бургулоо установкасын гана жакшы колдонбостон, анын конструкциясына да өзгөртүүлөрдү киргизишти. Бургулоо штанга бир канчага узартылып, дагы терең бургулоо мүмкүндүгү түзүлдү. Бошотулган таштар, топурак-шагылдарды кулатуу да өткөөлчүлөргө ишти тездетүү мүмкүндүгүн берди. «Гидроспецстройдун» коллективи май алдындагы мелдеште рекорддук көрсөткүч менен алдыга чыгышты. Өзгөчө В.Савенко менен В.Пузанковдун бригадалары айлык өткөөл иштерин 9-4,6 погондук метрге чейин ашыра аткарышты.

Токтогул ГЭСинин курулушунда 1964-жылдын 8-июну белгилүү даталардан болуп калды. Ушул күнү суу өткөрүлүүчү тоннелди куруудагы эң акыркы жана эң чоң жардыргычтын үнү жаңырды. Эки жактан бири-бирин карай бургулап тоону көзөп олтурушкан А.Боровков менен В.Иценцевдердин бригадалары бири-бири менен тоннелдин ичинде биригишти. Тоннелдин үстүнкү катмары боюнча 796 метрлик тоо кыртышы көзөлүп өтүлдү. Суу алып өтүүчү зоо алдындагы трассалык тоннели – эң татаал милдет иш жүзүнө ашырылды. Гидрокуруучулардын алдында эми жаңы милдет турду: тоннелдин үстүнкү катмарын бетондоо жана алдыңкы катмарын бургулоого киришүү.

Курулуштун башка участкаларында да иштин темпи күч алган. Өткөөлчүлөр тоннелдин үстүнкү бөлүгүн бургулаганча, аны бетондоп чыгуу боюнча катуу даярдыктар жүргүзүлдү. Тоннелдин убактылуу тоскучтар алынып, алардын ордуна бекемделип берилген арматуралар ширетилди. өндүрүштүк база тездетил-

ген темп мене дагы кеңейтирилди. Жогорку катмарды тешип бүткөнчө, кийинки ишти баштоонун зарыл шарттары түзүлүп коюлган.

1964-жылы июлдун аягында тоннелдин калган бөлүгүн бетондоого киришилди. Бул ишке ар түрдүү адистиктеги жумушчулардын көпчүлүгү катышты, алардын ичинде «Гидроспецстройдун», «Гидромонтаждын», «Гидроэлектромонтаждын» адистери бар.

Жумушчулар адегенде арматураларды жайгаштырууда тажрыйбасы жок болчу, бетондоочулар болсо механизмдерди пайдаланууну билишкен эмес жана ушул сыяктуу. Ошондуктан иш акырындык менен жүрүп отурду. Бетон төшөөнүн эки айлык планы ошондуктан аткарылган жок.

Бардык эле иш участкакторунда инженердик-техникалык кызматкерлер менен жумушчулардын иштери өтө татаал болуп жатты. Ошондуктан рационализаторлор, ойлоп табуучулар өздөрүнүн бир катар сунуштарын киргизип жатышты. Алардын бири электрослесарь Н.Хамитов. Ал тоннелдин ичине бетон төшөөдө бетон таптоочу механизмди жүргүзүп туруучу электр тогун жерге төшөлгөн кабел аркылуу улап туруунун татаалдыгын жеңилдеткен сунушун кийирди. Мурда бетон таптоочу механизмди улам илгерилетип жылдырганы сайын жердеги кабелди да узартып отурууга туура келген. Ал үчүн кошумча дагы кабелдер керек болуп, аларды алмаштырууга да бир кыйла ашыкча убакыт сарпталып келген. Ал эми Н.Хамитовдун сунушу боюнча мурдатан эле тоннелдин үстүндөгү арматуралар аркылуу өткөрүлүп кеткен жогорку вольттогу электр линиясынан эле дароо бетон таптоочу механизмге улаштырып коюуга болор эле. Бул сунуш комиссия тарабынан текшерилип, жактырылгандан кийин жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлердин убаракерчилигин жараткан бир топ түйшүктөр жеңилдеди жана убакыт да үнөмдөлө баштады.

Күн өткөн сайын куруучулардын иш тажрыйбалары артып барды. В. Овчаренко менен Ю. Никоновдун монтаждоочулар бригадалары арматураларды тез орноштуруп кетүүгө үйрөнүштү. Жумушчулардын бетон жаткыруудагы чеберчиликтери да жогорулады. Эмгектин темпи өстү. 20-октябрга бетондоочулар болуп көрбөгөн ийгиликтерге жетишти, бир сменада 230 кубометр бетон төшөлдү. 21-октябрда рекорддук көрсөткүч жаратылып, 360 кубометр бетон төшөөгө жетишилди. Мында В. Пузанковдун бригадасындагы В. Силаковдун звеносу өзгөчө алдыга суурулуп чыкты. Октябрь айында алар суу келүүчү тон

нелди тегиздеп, бетондоо жумушун аягына чыгышти. Плотина-нын капталына жайгашкан аймактагы, капчыгайды боорундагы иштердин бүтүшү чоң мааниге ээ болду. Анткени миллиондогон жылдар жер титирөөнүн натыйжасында жана бака таасирлердин астында таштарда зор жаракалар пайда болгон, жардырылган таштар, чогулган таштар, бузулган кырдуу таштар, жарылган куюлма «жандуу» таштар. Бул тынчы жок массивдин көлөмү болжол менен 2 млн. кубометр, бул жаан-чачын болгон, кар оор түшкөн же катуу шамал-бороон учурларында ылдыйда иштеп жаткан жумушчулар үчүн сөзсүз эң чоң коркунуч жаратпай койбойт, техникалар, инженердик-техникалык кызматкерлер, өзгөчө электростанциясы үчүн коркунучтуу.

Плотинанын курулушу башталганга чейин тоонун кыртышын изилдеп чыгуу зарылдыгы турган, бул үчүн кыртышты тереңине чейин бургулап, өткөөл иштери сыналып, геологиялык изилдөө жүргүзүлдү. Бул иш атайын ушул багытта түзүлүп иштеп жаткан альпинисттик кызмат көрсөтүү тобу тарабынан жүзөгө ашырылды. Бул иште инженер Д.В.Бушмандын жетекчилигиндеги бригададан аскага чыгуучу А.Каренкин, бульдозерчу Э.Караев өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтүштү. Алар ар бир метр сайын боордогу таштарды төмөн көчүрүп кулатып, бургулап, тийиштүү жерлерди жардырып тросторду бекитүүчү казыктарды маталл штырларды орнотушту, механизмдер үчүн аянтчаларды даярдашты. Кулап кетүү коркунучунда турган бош таштарды жип менен байлашып төмөн түшүрүшкөн. Механизмдер жайгаша турган аянтчаларды ыңгайлуу, коркунучсуз, коопсуз абалга алып келүүдө Ч.Арыкбаев, Ж.Анарбаев, В.Садиев жана башкалар кылдаттык менен иштешти.

Аскага чыгуучулар керектүү материалдарды оң жээктен сол жээкке алып өткөрүү үчүн трос менен жылдырып тартып алуу мүмкүндүгүн жаратууга жардам беришти. 1964-жылы 30-апрелде биринчилерден болуп Э.Караевдин бульдозору кубаттуу жана бекем бекитилген трос аркылуу суудан алып өткөрүлгөн. Анын артынан дагы үч машина өткөрүлдү. Жолду 1300 метр бийиктикке салуу керек эле. Э.Караевдин бригадасынын бульдозерчулары чоң коркунучка карабастан акырындык менен бир кадамдан бир кадамдан тоонун тик боору менен өйдө карай жылып баратын. Алдыңкы машина бир сменада 20–25 метр жылып жатты. Айрым учурда мындагы бульдозерлор бир жак таманы менен гана туруп калып жатты. Өздөрүнүн бульдозеринин сырын мыкты билген, тажрыйбалуу, өтө кылдат жана чебер бульдозерчулар акыры бардык коркунучтуу кыйынчылыктарды жеңип

чыгышты. Белгиленген мөөнөттөн үч күн мурда өздөрүнүн милдетин аткарышты. 1300 метр бийиктиктеги бульдозердун чыйыры 28-сентябрда аяктады. Ал жалгыз аяк чыйыр менен атайын ыңгайлаштырып жасалгаланган бульдозер адамдарды, механизмдерди, материалдарды жогору алып чыкты. Аскага чыгуучулардын түйшүгү бир аз жеңилдеди.

Кажыбаган эмгектин натыйжасында 1964-жылы курулуш-монтаждоо иштери мөөнөтүнөн мурда аягына чыкты. Гидрокуруучуларда жыл сайын пландык тапшырмаларын мөөнөтүнөн мурда орундоо адатка айланып баратты. Ошондуктан алар 1965-жылы курулуш-монтаждоо иштерин мөөнөтүнөн 25 күн мурда аткарып коюшту.

Акыркы мезгилде Токтогул ГЭСин куруучулар «1965-жылдын IV кварталына Нарынды бөгөп бүткөрөлү!» деген ураан менен иштеп жатышты. Куруучулардын ишин техникалык мыкты жабдуулар, түрдүү көптөгөн механизмдер кыйла жеңилдетип жатканы менен баары бир бул милдеттин өзү өтө татаал жана кооптуу болчу. Суу өтүүчү тоннелдин жогорку катмарын бетондоону бүткөрүп, анын төмөнкү бөлүгүн тешип өтүү, тегиздеп бетондоо иштерин баштоо керек. Бул иштерди коммунисттер И.Авдошин, В.Венцел, Г.Сафоновдун коллективдери жүзөгө ашырышты.

Алдыдагы бардык милдеттерди чечүүдө ар башка коллективдердин биргелешип иштөөлөрү натыйжасын берди. Мисалы, суу өтүүчү тоннелдин жогорку катмарын бүткөрүүдө В.Овчаренко жетектеген монтаждоочулар бригадасы менен арматураларды орнотуучу Ю.Никоновдун бригадасы иштешти. А.Иванов, В.Иченцев, Т.Усубалиев, В.Пузанковдордун бригадалары да алардан калышпай иштешти, өздөрүнүн өткөн иштери боюнча топтогон тажрыйбаларын колдоно билүүнүн натыйжасында сменалык тапшырмаларын ашыра орундоону камсыз кылып жатышты. Таш сорттоочу жана бетон даярдоочу заводдордун жумушчулары тоннелдик участкага бетон аралашмасын өз убагында жеткирип турууга умтулушту. Өзгөчө мында оң жээктеги бетон заводунун сменалык коллективдери жогорку көрсөткүчтү камсыз кылып жатышты. Мында мастер В.Агорковдун билгичтик менен коллективдин ишин жетектегенин айта кетүүбүз зарыл. Ал жетектеген коллектив февраль айында тоннелдин боорун тегиздеп бетондоо үчүн 6600 кубометр жогорку сапаттагы бетон аралашмасын, март айында 7000 кубометр аралашманы берүүгө жетишти.

1965-жылдын май айынын орто ченинде курулушчулар суу

өтүүчү тоннелдин боорун темирбетон менен тегиздеп чыгууга жетишишти. Бул Нарын дарыясын багындыруу же бөгөө боюнча колго киргизилген алгачкы жеңиш болду. Албетте, бул ар кандай татаал жана кооптуу мезгилдерде тайманбай, чегинбей иштеген түрдүү бригадалардын ак эмгегинин натыйжасы болду.

Ошептип, тоннелдин үстүңкү бөлүгүнүн бетондолуп бүтүрүлүшү куруучуларга же 105 чарчы метр келген төмөнкү ярусту тешип өтүүчү бургулоочуларга эмгек фронтунун жаңы майданын ачты. Ал жерде өткөөлчүлөрдүн иши 1965-жылдын 19-декабрында эле башталган болсо да али иш деңгээли жетишсиз болчу. Тоннелдин жогорку бөлүгү бетондолуп бүтүрүлгөндөн кийин бир эле мезгилде тоону тешүү ишин бир нече жерден жүргүзүүгө туура келди. Мында өзгөчө күчтү «Гидроспецстройдун» коллективи менен жогорку өндүрүмдүүлүктөгү техникалар берди. Төмөнкү катмарда иштөөдө СБМК-5 бургулоо установкасы, П-31 бургу станогун, бошотулган таштарды жүктөө, тартып чыгаруу үчүн «Уралец» эксковатору жана башка механизмдер кеңири колдонулду. Бул жерде тажрыйбалуу механиктер В.Вахонин, Д.Ушаков, Т.Кудайбергенов, А.Горбачев, эксковаторчу А.Беляков жана башкалар мыкты эмгектеништи. Булар техниканын тилин эң мыкты билишкен жана иштин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга жетишишкен. Мисалы, В.Вахонин бургулоочу станокко П-31 механизмдин жасаган, бул бургулоо станогунун иш өндүрүмдүүлүгүн дээрлик 5 эсеге жогорулатты. Анын бул иш тажрыйбасын башка механиктер да үйрөнүшүп, дайыма нормаларын бир жарым эсеге орундоого жетишип калышты. Г.Бадталов менен В.Гончаровдун бригадалары сменалык тапшырмаларын дайыма 150 пайызга аткарып турду. 1965-жылы бардык бригадаларда жогорку көрсөткүчкө жетишилди. Мындай аракеттердин натыйжасында суу жүрүүчү тоннелдин төмөнкү катмарын тешип өтүү 1965-жылдын сентябрь айынын орто ченинде аяктады.

Бир эле мезгилде төмөнкү катмарды бетондоо жүргүзүлдү. Бул ишке биринчи болуп А.Саленконун монтаждоочулар бригадасы, В.Иченцовдун бетондоочулар бригадасы келишти. Бул жерде опалубкаларды бир жерден экинчи жерге которуп орнотуу зор түйшүктү пайда кылды. Ар бир жолу көтөрүүгө туура келгени сайын салмагы 30 тонна, узуну 8 метр, эни 12 метр келген опалубканы бузуу, кайрадан аны жаңы жерге которуп куруу кымбатка турган көп убакыт кетип турган. Ишке болгон чыгармачылык мамиле, техникалык жактан билимдүүлүк дагы жардамга келди. «Гидроспецстройдун» Н.Е.Олейников жетектеген

инженерлердин тобу бир жерден экинчи жерге жылдырууга ыңгайлуу болгон опалубканын конструкциясын табышты. Мунун натыйжасын айтып отуруунун зарылдыгы деле жоктой, Эгерде көлөмү 340 кубометр келген биринчи блоктору бетондоп чыгууга бетондоочулардын А.Иванов жетектеген комсомолдук-жаштар бригадасы 78 саат жумшаса, кийинки блоктору бул убакыт 18 саат кыскарган. Кийинки блоктордо бетондоо процесси улам кыскарып, бетон төшөө боюнча жөндөмдүүлүктөрү улам артып отурду.

1965-жылдын сентябрь Пленумунун чакырыктары боюнча партиянын XXIII съездин утурлап бардык жердегидей эле Токтогул ГЭСинин куруучулары да жер-жерлерде партиялык, комсомолдук, профсоюздук жыйналыштарда жаңыдан жогорулатылган маанилүү милдеттерди алып жатышты.

Ошол мезгилде коммунисттер А.Иванов менен В.Гончаровдордун жетекчилигиндеги бетондоочулардын бригадалары, В.Иченцевдин комсомолдук-жаштар бригадалары сменалык тапшырмаларын 130–140 пайызга чейин жеткирип аткарып турушту. Ал эми А.Усовдун комплекстик бригадасы тоннелдин ооз тарабынан кооздоп шыбап чыгууда күндүк көрсөткүчтөрүн 180–200 пайызга жеткирип жатышты. Өз иштеринин чебери болушкан № 875-жол курулуш башкармалыгынын бетондоочулары К.Төрөев менен Ж.Акымбаевдер тоннелдин бетин көркөмдөөдө чебердиктерин көрсөтүп иштешкен. Өзгөчө оң жээктеги шагыл сорттоочу завод, бетон даярдоочу заводдор жогорку өндүрүмдүүлүк менен иштешип, бетон заводу сентябрь айында 8 миң, октябрь айында 8,6 миң кубометр жогорку сапаттагы бетон аралашмасын даярдап берүүгө жетишкен. Шагыл сорттоочу заводдо В.Агарков менен С.Ибрагимовдор иштеги демилгелүүлүктөрү менен айырмаланышкан. Октябрь айынын өзүндө эле шагыл даярдоочу завод 42 миң тонна материал иштеп чыгарган. Мында А.Боровченконун сменалык бригадасынын мүчөлөрү өзгөчөлөнүшкөн.

Кийинки жылдарда курулуш объектилеринин сапатына жогору көңүл бурула баштады. «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын жетекчилиги, партиялык, комсомолдук уюмдары күн сайын аткарылган иштин сапатын камсыз кылуу багытында иш жүргүзүп турду. Куруучуларды жогорку жоопкерчиликке, чыгармачылыкка, аткарылган иштин сапатын камсыз кылууга, белгиленгендерди аткарууга тарбиялоону биринчи милдет катары аткарып келди. Өзгөчө, тоннелди бетондоо иши башталган учурда иштин сапатуулугуна жогорку маани берилди. Курулуш иш-

теринин сапатын текшерүү үчүн атайын кароо уюштурулду, техникалык нормалардын сакталышына, керектүү нерселеринин даярдальшына жана конструкцияланышына көңүл бурулду. Бул максатта «Нарынгидроэнергострой» башкармалыгынын бардык участкаторунда, бөлүмдөрүндө, субподряддык мекемелерде атайын кароо жүргүзүүчү комиссиялар түзүлдү, сапат боюнча бригадаларда инспекторлор иштеп турду.

Сапатты камсыз кылууда «Комсомолдук прожектордун» таасири чоң болду. Ошондой эле элдик контроль көзөмөлдү күчөттү. Бардык бүткөрүлгөн иштер же объектилер комиссиялардын гана кароосу аркылуу кабыл алынып жатты. Комиссиянын мүчөлөрү компетенттүү, көп нерсеге көзү жеткен жумушчулардын, адистердин катарынан түзүлгөндүгү менен айырмаланышкан. Аткарылган иштин сапатын Токтогул ГЭСинин дирекциясы да жакындан көзөмөлгө алып турду. Бардык сапатсыздыктын көрүнүштөрү сүрөткө тартылып, алардын ар бирине актылар түзүлүп, тийиштүү чаралар көрүлүшү коштолду.

Октябрь айында куруучулар тоннелдин курулушунун акыркы этабына киришишти. Тоннелдин лоткалар жаткырылган жерлерин бетондоо, сапатсыз брак болгон участкаларды кайрадан оңдоп-түзөө, блоктордун бириктирилген жерлерин жымсалдап шыбап бекитүү сыяктуу иштер күтүп турган. Андан кийин Нарынды бөгөө ишине даярдык көрүлүп, сууну кысып тоннелге салуу үчүн материалдар ташылып келип төгүлө баштады.

Куруучулардын эң негизги ишкердүүлүгүнүн жыйынтыктары жети жылдыктын акыркы жылында суу өткөрүлүүчү тоннелди биротоло бүтүрүп пайдаланууга берүүдөн көрүндү. Декабрь айынын акыркы декадасында монтаждоочулар менен бетондоочулар бригадалары биринин артынан бири жылдык пландарын орундаткандыктары тууралуу эмгектик рапортторун берип жатышты. Алардын ичинен Т.Усубалиев менен М.Фаизовдордун бригадалары алгачкылардан болушуп 20-декабрда өз участкаторун бетондоп бүтүрүшкөндүктөрү тууралуу рапорт беришти.

Кирип келе жаткан жаңы жылдын урматына 1965-жылдын 31-декабрында куруучулар суу өткөрүлүүчү тоннелди биротоло пайдаланууга тапшырышты. Бул тоннелдин курулушу көптөгөн жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлердин практикалык тажрыйбасынын эң мыкты мектеби болуп калды. Бул жерден көптөгөн алдыңкылар, өз иштеринин чеберлери өсүп чыгышты. Алардын арасында жумушчулар да, инженер-техникалык кызматкерлер да бар.

НАРЫНДЫН БӨГӨЛҮШҮ

Ооба, суу агып өтүүчү тоннелдин курулушунун бүткөрүлүшү зор жетишкендик болду. Эми алдыда агымы күчтүү Нарын дарыясын бөгөө милдети турду. Бул үчүн атаандашып иштөө дагы күч алды. Нарынды бөгөө ишине мындан үч ай мурда эле даярдыктар көрүлүп, АТКнын автомашиналары дагы бир ирет кароодон өткөрүлүп ремонттолуп, ишке болгон даярдыгы текшерилген. Курулушчулар мында да зор ынтаа менен эмгектеништи. Нарындын бөгөлө турган жээктерине чоң таштарды, бетондон куюлган 5 тоннадан 25 тоннага чйинки кубиктерди ташып жеткирип, ар бири 10 тонналыктан 250 даана бетониттер даярдалган, бир нече жерлерге керек болуучу тоо катмарынын таштары чогултулуп коюлган. Кубаттуу эксковатор тоннелдин суу кирүүчү оозун ача баштаган. Нарындын эни 50 метрден 10–12 метрге чейин кысылып куушурулуп отурган.

Адегенде Нарындын суусун жардыруу жолу менен эле бөгөп коюуну ойлошкон. Бирок адистердин алдын ала эсептөөлөрүндө буга чоң эмгек, каражат, зор күч керек болгондуктан, жөнөкөй, жогоркудай ыкма менен бөгөөнү макулдашышкан. Мындай аракет ийгиликтүү ишке ашты.

1966-жылдын 6-январында Нарынды бөгөө жумушу жүргүзүлгөн. Бул күнү гидрокуруучулардын поселогунда, плотинанын створунда да майрамдык маанай байкалып турду. Администрациялык имарат да, маданият үйлөрү да, магазиндер, ашканалар, мектептер, Нарындын жээги да бардык жерлерде плакаттар, лозунгдар, паннолор, Советтик жетекчилердин портреттери менен кооздолуп, республиканын туусу, Совет мамлекетинин, союздук республикалардын туулары көтөрүлгөн. Токтогул ГЭСинин курулушунун урматына Кыргызстан Компартиясынын жана өкмөтүнүн жетекчилери: Т.Усубалиев, Б.Мамбетов, Т.Кулатов, П.Вакулов, Т.Балтагулов, К.Данилин, С.Моисеев, Ош обкомунун биринчи секретары А.Сүйүмбаев, областтык аткаруу комитетинин төрагасы И.Капустян, республикалык Илимдер Академиясынын президенти К.Каракеев, министрлер, өнөржай мекемелеринин жетекчилери, жакын жердеги райондордун, колхоз, совхоздордун жетекчилери, Өзбекстандын чек аралаш райондорунун, чарбаларынын жетекчилери, көптөгөн газета-журналдардын кабарчылары, радио, телевидение кызматкерлери, жазуучулар, акындар келишти. Мындан башка Москвадан, Ленинграддан, Ташкенттен жана Сибирден меймандар, Кара-Көл менен социалистик мелдешке чыккан Нурек ГЭСинин курулу-

шунан өкүлдөр, жакын жердеги айыл-кыштактардан аксакалдар, Нарын дарыясынын бөгөлүшүн көксөп жүргөн көп адамдар келишти. Башка жактын курулуштарынан келгендер токтогулдуктардын иши менен кызыгып зор ынтаа коюшуп таанышып чыгышты. Мүмкүн болбогондой татаал шарттарда эң зор курулуш иштерин аткарып жатышкан куруучуларга таңдануу, суктануу менен баа беришти.

6-январь күнү эртең менен эрте майрамдагыдай кийинишкен куруучулар, меймандар Нарындын жээгинен ыңгайлуу жерге жайгашып турушту. Нарындын бөгөлүшү көрүнө турган жерден орун алышты. Саат 9да бөгөө ишин баштоо боюнча буйрук жаңырды. Кубаттуу ЭКГ-4 экскаватору тоннелдин оозун тосуп турган топуракты тездик менен сузуп алып кирди. Нарындын суусу адамдардын колу менен даярдалган жаңы нукка түштү. Бул учурда 10–25 тонналык машиналар жүктөлгөн таштарды төгө баштады. Биринчи болуп 10 тонналык КРАЗдары менен өз ара социалисттик мелдештин жеңүүчүлөрүнөн болуп келишкен Б.Амиранов менен С.Радиоковдор чоң таштарды сууга ташташты. Алардын артынан калган машиналар төгө башташты. Бир тараптуу айланма, тептегиз бетондолгон жол машиналардын токтоосуз кыйымылда болушуна шарт түздү. Нарын куруучулардын аракетине баш ийбей көбүрүп-жабырып, буркан-шаркан түшүп өз агымын бузгусу келбей каршылык көрсөтүп жатты. Кубаттуу толкун, анын улуу күчү ташталган таштарга, бетониттерге урунуп гана тим болбостон, аларды жеңил гана агызып жөнөдү.

Нарын менен алпурушуу дээрлик үч саатка созулду. Адамдар жеңишти. Толкуган суу тоннелди карай агып жөнөдү. Нарын толугу менен адамдар өздөрүнүн акыл-эси, ченемсиз кайраткүчү менен жасаган нукка түштү. Суу агуучу тоннелде суу улам көбөйүп жатты. Акырындык менен саат 12де секундасына 83 кубометр же дээрлик Нарындын суусунун үчтөн эки бөлүгү тоннелге кирди. Күндүзгү саат 13төр чамасында Нарындын суусу көтөрүлбөй суунун күчтүү агымы сээлдей баштады. Ушул учурда 65 тонналык БЕЛАЗ-548 В маркасындагы автомашина бири-бири менен чиркештирилген ар бири 14 тонналык жасалма пирамида таштарын сууга таштады. Саат 15те суунун агымы токтотулду. Нарындын биротоло бөгөлүшү үчүн 17миң кубометр материал керектелип, мунун ичинен 160 кубометр жасалма пирамида чоң таштары, 570 кубометр өлчөмү жок таштар болгон. 6-январь күнү гана бул жерде 50дөн ашык самосвалдар иштешкен.

Нарын мына ушинтип бөгөлдү, буга миңдеген адамдар күбө болуп калышты. Куруучулар көпкө чейин тарап кетишкен жок, өздөрүнүн эмгектеринин натыйжасын, кудуретин карап турушту. Алар бул чоң жеңишке сыймыктанышып, өздөрүн бардык нерсеге кубаты жеткендей туюп жатышты. Бул күнкү жеңиш, толкундануу жана дагы эмгектик жаңы жетишкендиктерге чакырды.

Кечкисин гидрокуруучулардын Кара-Көл поселогунда миңдеген адамдар катышкан салтанатуу митинг болду. Алардын алдына чыгып сүйлөгөн Кыргызстан Компартиясынын биринчи секретары Т.Усубалиев, партиянын Ош обкомунун секретары А.Сүйүмбаев жана да башкалар Токтогул гидрокурулушчуларын чын жүрөктөн куттукташты. Аларга андан ары да жаңы жетишкендиктерди каалашты.

ВАСХНИЛдин гидротехника жана мелиорация бөлүмүнүн академик секретары, академик А.Аскочинский, Кыргызстандын эл акыны А.Токомбаев, Бүткүлсоюздук «Гидропроект» институтунун коллективи, «ДаугавГЭСстройдун» жана «АстраханГЭСстрой» коллективдери, Нурек ГЭСи да Кыргызстандын партиялык, советтик мекемелери, бир тууган кошуна республикалардын жетекчиликтери гидрокуруучуларды кызуу куттукташты.

Токтогул ГЭСинин куруучулары 1962-жылдан Нурек ГЭСинин куруучулары менен өз ара социалисттик мелдешке чыгышкан. Ошондуктан Вахш дарыясына курулуп жаткан Нурек ГЭСинин курулушу менен Токтогул ГЭСинин курулушунда тез-тез өз ара текшерүүлөр жүрүп турду. Бири-бирине тажрыйба алмашуу үчүн делегацияларды жиберип турушту. Кара-Көлдүктөр жылдан жылга, кварталдан-кварталга курулуш-монтаждоо иштери боюнча пландарын ашыра аткарып, биринчи болуп узакка созулган мелдештин алдына чыгышты.

Коммунисттик партия менен Советтик жетекчилик Токтогул гидрокуруучуларынын эмгегин жогору баалады. Жумушчулардын, инженердик-техникалык кызматкерлердин тобу эл чарбасында электр-энергиясын өнүктүрүүдөгү жетишкен ийгиликтери үчүн ССР Союзунун ордендери жана медалдары менен сыйланышты. Алардын ичинде экскаватор-машинист К.Анарбаев, – Ленин ордени менен, мастер Д.С.Бугулов Кызыл-Туу ордени менен, өткөөлчүлөр Ж.Жоробеков, А.Усов, «Нарынгидроэнерго-стройдун» начальниги З.Л.Серый, парткомдун секретары М.Абдрахманов, бетондоочу Ю.Мансуров, экскаваторчу С.Аметовдор Ардак Белгиси ордендери менен сыйланышты.

Токтогул ГЭСинин бир топ алдыңкылары, мунун ичинде

өткөөлчүлөрдүн бригадирлери А.Иванов, А.Усов, тоо мастери Ж.Жуматаев 1966-жылы февралды ВДНХнын «Гидроэнергетикалык курулушу» павильонунда өткөөлчүлөр тажрыйба алмашуучу жерде болуп өткөн гидроэнергокуруучулардын бүткүл-союздук кеңешмесине катышуу укугуна ээ болушкан.

Жогорку өндүрүмдүүлүктөгү техникаларды, гидротехникалык курулушта эмгектин алдыңкы ыкмаларын өздөштүрө билгендиктери үчүн СССРдин ВДНХ комитети «Гидроспецстрой» адистештирилген башкармасынын экинчи баскычтагы диплому менен сыйлаган. Өткөөлчү-бетондоочулардын бригадири А.Иванов ВДНХнын алтын медалы, бир канча куруучулар, анын ичинен инженер Н.Сатин, С.Сеитов, өткөөлчү-бетондоочулардын бригадири В.Иченцев коло күмүш, бронзо медалдары менен сыйланышкан.

Нарындын бөгөлүшү менен Токтогул ГЭСинин курулушун баштоого болгон даярдык бүтүп, келечектеги суу сактагычка иштөө үчүн жол ачылды. Бул миңдеген гидрокуруучулар жана алардын жетекчилери үчүн чоң сыноо болду. Ошентип, жаңы беш жылдыктын биринчи жылында Токтогул гидроузелинин куруучулары кийинки этапка – негизги курулуш иштерин баштоо этабына өттү. Бул мезгилдеги башкы максат – тосмолорду ырастоо, бийик плотинаны куруу, котлованды даярдоо болуп калды.

Баарынан мурда жазгы жана жайкы суулар киргенге чейин өтө кыска мөөнөттө жогорку жана төмөнкү тосмолорду Нарындын суусу котлованга кирип кетпөө үчүн бийиктетүү керек болду. Бул участкага көп механизмдер, анын ичинен түрдүү маркадагы 70 автосамосвал топтолгон. Экскаваторчулар С.Аметов, А.Ткаличев, самосвал автомашиналарынын айдоочулары В.Чухрай, С.Феттаевдин бульдозерчулар бригадасынын бульдозерчулары, Т.Усубалиевдин бетондоочулары, сменалык мастер Сарыгулов жана башкалар убакыт менен да, аба ырайы менен да эсептешпей эмгектеништи. Аябагандай кыска мөөнөттүн ичинде жумушчулар жогорку тосмого 200 миң кубометр шагылды, 18,5 миң кубометр темир бетондорду ташып төгүштү. Суу сарыгып агып өтүп кетпеши үчүн 7 миң чарчы метр келген 0,2 мм. пленканы каптан төшөп чыгышты. Гидрокуруучулар жазгы жана жайкы суунун киришине өз убагында даярдык көрүштү. Жогорку жана төмөнкү дамбалардын курулушу июнь айынын башталышында бүткөрүлдү. Бул убакка чейин тосмону цементациялоо иши кеңири жүргүзүлдү.

1966-жылдын аба ырайы гидрокуруучулардын буга чейин мындагы ишинин сапатын сынагандай эле болду. Июнь айынын башталышында тоолордун чокусундагы моңгүлөрдүн эришинин натыйжасында Нарындын суусунун деңгээли тездик менен көтөрүлдү, суунун сарпталышы секундасына 3000 кубметрди түздү. Жазгы суунун кириши өзгөчө жаан-чачындуу күндөрдү кошуп эсептегенде эки-үч жумага создукту. Токтогул ГЭСинин курулушу, суу өтүүчү тоннель жогорку жана төмөнкү тосмолор Нарын суусунун кубаттуу агымына туруштук берди. Бул куруучулар үчүн чоң сыноо болду.

Гидрокуруучулар башка участкактордо да иштин темпин басаңдатышпай эмгектеништи, өндүрүштүн алдыңкылары өсүп чыкты. А.Хамитовдун монтаждоочулар бригадасы, өткөөлчүлөр А.Жамырканов, А.Боровковдор ай сайын өндүрүштүк тапшырмаларын ашыра орундатып турушту. В.Кабанов менен Н.Хлыбовдордун жыгач усталар бригадасы айлык тапшырмаларын 10 пайызга чейин орундатышты.

Зоонун боорунда, жалама аскада иштегендер өзгөчө чоң жетишкендикке ээ болушту. Мында ар түрдүү кесиптин ээлери иштешкен: 3 слесарь-монтаждоочулардын бригадасы, 2 жыгач усталардын, 3 аска-зоого чыгуучулардын бригадалары, анын ичинде бургулоочулар, жардыргычтар, бетондоочулар, электросварщиктер жана башкалар бар. Буларды алгачкы иш баштоочулар деп аташты. Алар биринчи болуп аска-чокулардын башына чыгышты, таш кулоочу жерлерге зым жана тактай тосмолорду орнотушту, иштей турган жерлерге чейин чыйыр жолдорду, тепкичтерди салышып, бош таштарды кулатышты, суу түтүктөрүн жеткиришип, курулуш жана башка керектүү материалдарды трос аркылуу өткөрүштү жана башка көптөгөн зарыл жумуштарды өтө татаал шарттарда эптүүлүк менен бүткөрүштү. Ар бир бригадада иштеп турган бригадалык совет алдын ала өткөрүлгөн өздөрүнүн кеңешинде ар бир алдыдагы татаал ишти кандайча ишке ашыруу керектигин талкуулашат, мунун өзү минут сайын каш-кабактын ортосунда турган кырсыктан сактанууда, кыйын кырдаалдардан ийгилик менен чыгып кетүүдө чоң жардамын тийгизген. Совет өзгөчө техникалык маселелерди карап, ишти координациялаган жана чечкен, жүктү жеткирүүнүн туура жолдорун сунуштаган, башка да өндүрүштүк маанилүү маселелерди чечип турган. Совет жумушчулардын арасында зор идеалык-тарбиялык иштерди да жүргүзгөн, жумушчулардын жакшы башталмаларын жана демилгелерин колдойт. Мындай ыкма өзүнүн жакшы натыйжасын берди: эмгектик активдүүлүк жогорулады,

өндүрүштүк дисциплина жакшырды, жумуш адамынын эмгек тартибин бузуулары кыскарды.

Гидрокуруучулар партиянын XXIII сүездине жакшы белек камдашты. «Нарынгидроэнергостройдун» коллективи, башка субподряддык мекемелер 1966-жылдын I кварталынын курулуш-монтаждоо боюнча белгиленген планын ашыра орундатышты. Өз ара социалисттик мелдеште механизациялаштырылган иштер башкармасынын жумушчулары алдыга суурулуп чыгышты. Аларга атаандаштарынын арасында биринчи орун ыйгарылып, Өтмө Кызыл Туу берилди. СУ-2нин жумушчулары кварталдык пландарын 124 пайызга орундоону камсыз кылышты.

Токтогул гидроузелинин куруучулары өлкөнүн бүткүл башка эмгекчилериндей эле партиянын XXIII съездин чечимдерин зор канааттануу менен кабыл алышты, анын директиваларында, жаңы беш жылдыктын пландарында эл чарбачылыгын өнүктүрүү, мекендин экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн дагы жогорулатуу, элдин материалдык жана моралдык турмуш жыргалчылыгын дагы көтөрүү багыттары белгиленген. Съезддин чечимдери жаңы күч, жаңы энергия менен эмгектенүүгө чакырды. Курулуш-монтаждоо иштери боюнча биринчи жарым жылдык план мөөнөтүнөн мурда орундатылды.

Токтогул комплексинин куруучулары республиканын өндүрүштүк мекемелери менен куруучулар коллективдеринин ичинен биринчилерден болуп Октябрь социалисттик революциясынын даңазалуу 50 жылдыгын татыктуу тосуп алуу боюнча бүткүл союздук социалисттик мелдешке чакырып чыгышты. 1966-жылы август айынын башында алар совет бийилигинин жарым кылымдык юбилейинин урматына республикалык социалисттик мелдештин демилгечилери болуп чыгышты.

Өндүрүштүн новаторлорунун жана алдыңкыларынын иш тажрыйбаларын колдонуу менен Токтогул гидроузелинин эл чарбасындагы маанилүүлүгүн жана зарылдыгын аң-сезимдүүлүк менен түшүнүшүп куруучулар курулуш-монтаждоо иштерин (1966–1967-жылдарда) Октябрь революциясынын 50 жылдыгына орундоого милдеттенме алышты Анда эмгектин өндүрүмдүүлүгүн дагы 15 пайызга көтөрүү; курулуш-монтаждоо иштеринин өздүк наркын жыл сайын төмөндөтүү; рационализатордук сунуштарды кийирүү, техникалык уюштуруу чараларынын негизинде 100 миң сомду үнөмдөп калуу; пландоо жана экономикалык стимулдаштыруунун жаңы системасына карата техникалык-уюштуруу иштерин аягына чыгуу; 1966-жылдын ичинде бардык жумушчуларды беш жумушчу күнүнө өткөрүп бүтүү демилгеси менен

чыгышты. Кыргызстандын Компартиясынын Борбордук Комитети гидрокуруучулардын бул демилгесин жактырды жана колдоду, бул демилгени республиканын бардык өндүрүштүк мекеме-ишканаларынын, курулуш мекемелеринин коллективдеринин колдоосун сунуш кылды.

«Нарынгидроэнергострой» башкармалыгынын бардык бөлүмдөрү, субподряддык мекемелердин коллективдери XXIII съездинин чечимдерин чын жүрөктөн жактырышып: «Кечээгиден бүгүн, бүгүнкүдөн эртең жакшы иштейли» деген ураандын алдында иштеп жатышты. А.Боровков жетектеген өткөөлчүлөр бригадасынын коллективи Нарындын оң жээгиндеги № 10 - транспорттук тоннелди тешип өтүүнү мөөнөтүнөн мурда бүткөрдү. Бригаданын бардык мүчөлөрү ар бир минутаны жогору баалап иштешти. Н.Ковалев, В.Бердников, П.Шаманьколор экскаваторчулар А.Кузнецов, В.Кудрявцев жана башкалар сменалык тапшырмаларын бир канча эрте орундоого жетишишти. № 3-курулуш башкармалыгы, негизги жабдуулар башкармалыгы, № 2-курулуш башкармалыгынын коллективдери 1966-жылдын өндүрүштүк тапшырмаларын мөөнөтүнөн мурда аткаруу боюнча сөздөрүнүн өтөлүнө чыгышты. Алар курулуш-монтаждоо иштеринин тапшырмаларын Советтик Конституциясынын күнүнө карата орундаткандыктары тууралуу эмгектик рапортторун беришти.

Юбилейлик жылда өз ара социалисттик мелдештин кулачы дагы кеңири жайылтылды. Бул мелдештин жүрүшүндө коммунисттик кыймыл өзгөчө күч алды. Эгерде 1965-жылда бул кыймылга 47 бригададан 800гө жакын адам катышса, 1967-жылы 89 бригада, 9 цех жана участка, 2 ишкана болуп жалпысынан 1700дөн ашык адам катышты. Мелдешке чыккан коллективдер өздөрүнүн пландуу тапшырмаларын ийгиликтүү аткарышты. Алардын ичинен бир канчасы коммунисттик эмгектин бригадасы наамына татыктуу болуп калышты. 1968-жылдын башталышына «Нарынгидроэнергострой» башкармалыгынын өзүнөн гана 583 адамдан турган 32 бригада жогорудагы наамга татыктуу болушту.

Өндүрүштүн алдыңкылары менен новаторлорунун катары өсүп баратты. Алардын бири жаш коммунист Ж.Жоробеков. Ал бул жерге курулушка жакынкы Мазар-Суу айылынан 1963-жылы келген. Адегенде катардагы өткөөлчү болуп иштеди. Чоң кыйынчылыктарга карабай бул ишти тез эле өздөштүрүп кетти. Дайыма жекече нормасын 130 пайыздан кем эмес орундоо анын калыптанган адаты. Ошондуктан, ага 1966-жылы бригадага же

текчилик кылуу тапшырылды. Ал ишенимди актады. Анын бригадасы юбилейдин урматына Нарындын сол жээгиндеги бийиктиги 912 метр келген транспорттук тоннелди тешип өтүүгө жетишти.

Нарынды бөгөө иши аяктагандан кийин ГЭСтин пайдубалын орнотуу, плотинаны тоо капталдарына бекемдеп бириктирүү иштери күч алды. Бул ишке байланыштуу инженерлер менен жетекчилерге бир катар маселелерди чечүүгө туура келди. Булардын бири плотинанын эки канатын тоо капталдарына бекемдеп кошуу. Проекти боюнча керектүү тереңдикте тоонун капталын кесип, ага плотинанын эки тарабын бириктирүү каралган, бул үчүн кеминде үч-төрт жыл убакыт керектелет. Анан дагы зоону казып кесип, түшүрүү үчүн чоң жардыруу иштерин жүргүзүү талап кылынат, мунун өзү тоо боорлоруна жаңыдан керексиз жана кооптуу жаракаларды пайда кылып, тоонун табигый бекемдигине доо кетирмек. Мындан тышкары створ жайгашкан аймактын татаал геологиялык шарты плотина менен створдун бириккен жерлеринен көптөгөн жаракалар кетип, тосмонун бекем болушуна шек туудурду.

Муну байкап кылдат карап чыккан инженерлер тоо боорун кесүүдөн баш тартышты. Алар тоо бетиндеги бош турган таштардын бардыгын кулатып, майда кум-таштарды жогору басымдагы суу аркылуу жууп-тазалап, козгоого мүмкүн болбогон таштарды трос менен кайрадан бекитип чыгышкан. Ошондон кийин гана зоолорго, аскаларга чыгуучу альпинисттерге жол ачылып, ар кандай жүктөрдү керектүү материалдарды алып чыгуу үчүн үч километрден ашык аска боору менен жөө адамдар баруучу чыйыр салынып, шатылар коюлду, көпчүлүк жерге тепкичтер жасалды. Адамдардын жогоруга чыгып баруусун жеңилдетүү максатында, ар кандай бийиктиктерге жабдууларды, жүктөрдү жеткирүү үчүн альпинисттер 5 километрден ашык бульдозер жүрүүчү жол салышты. Транспорттук тоннелдин оозундагы шагыл таштарды тазалашты, зоо борунда калган таш-кумдарды тосуу үчүн тактайдан жасалган тосмолорду курушту.

Рационализаторлор менен ойлоп табуучулардын саны артып баратты. 1966–1968-жылдардын аралыгында 250дөн ашык рационализатордук сунуштар киргизилип, анын натыйжасында 650 миң сом акча каражаты үнөмдөлгөн. Демек, рационализатордук сунуштардын көпчүлүгү өндүрүштө пайдаланылган. Эмгек тартибин бузган кокустуктар кыскарып, жумушчу-кызматчылардын дисциплинаны бузган көрүнүштөрү азайды. Себепсиз иштен кечигүү, калуу көрүнүштөрү эки-үч эсеге кыскаарды.

Ошентип, Токтогул гидроузелинин куруучулары Улуу Октябрьдин урматына кабыл алышкан социалисттик милдеттенмелерин ийгиликтүү орундатышты. Курулуш-монтаждоо иштери боюнча алгачкы эки жылдын планы (беш жылдык боюнча) өздөрү айткандай 1967-жылдын 25-октябрына орундатылды. Тагыраак айтканда, биринчи жылдын планы 3,3, экинчи жылдын планы 24,6 пайызга ашыра аткарылды. Эки жылдын ичинде планда белгиленгенден 4,6 миллион сомдук жумуш ашык бүткөрүлдү.

Техникалык-уюштуруу чараларынын жөнгө салынгандыгынан, рационализатордук пайдалуу сунуштар өндүрүшкө киргизишинин натыйжасында эки жыл ичинде 766 миң сом акча каржаты үнөмдөлдү. Эмгектин өндүрүмдүүлүгү бул мезгилдин аралыгында 136 пайызга жетти. Курулуш-монтаждоо жумуштарынын өздүк наркын төмөндөтүүнүн эсебинен 1967-жылдын өзүндө гана 27,5 миң сом үнөмдөлүп калды: Социалисттик мелдеште К.Б.Хуриев жетекчилик кылган негизги жабдуулар башкармалыгынын коллективи алдыга суурулуп чыгышты. Ошондой эле В.П.Добровольский жетектеген автотранспорттук конторанын коллективи да жакшы ийгиликтердин ээси болушту. Бардыгы болуп 27 бригада өз ара мелдеште алдыңкы орундарга чыгышса, алардын арасында А.Курашов, С.Феттаев, Л.Корзун, Н.Хамдамов, И.Граб, В.Бузко, Ж.Жоробеков жана башкалардын бригадалары бар.

1968-жылдын башталышында да гидрокуруучулар Бүткүл союздук социалисттик мелдешке кошулуп, патриоттуулук менен иштеп, эмгекте жакшы көрсөткүчтүрдү камсыз кылуу чакырыгы менен чыгышты. Алар В.И.Лениндин туулган күнүнүн 100 жылдыгына карата өздөрүнө жогорулатылган милдеттенмелерди алышты. 1970-жылдын 22-декабрына, же энергетиктердин күнүнө карата курулуш-монтаждоо иштери боюнча мамлекеттик пландарын аткарууга; чоң бетон заводунун өндүрүмдүүлүгүн жылына 1 млн.кубметрге жеткирүүгө; шагыл кумдарды сорттоочу завод өндүрүмдүүлүктү 1,8 млн.кубметрге; АТК жана башка объектилер котловандын бардык иштерин бүткөрүү менен гидроэлектростанциясынын плотинасынын пайдалына бетон төшөө; турак үйлөр менен тейлөө объектилеринин курулушу боюнча беш жылдыкты орундоо; өндүрүштү индустриялаштыруу менен алдыңкы ыкмаларды кеңири жайылтуу аркылуу эмгектин өндүрүмдүүлүгүн 0,5 пайызга көтөрүү, рационализатордук сунуштарды кеңири колдонуп, курулуш-монтаждоо иштеринин өздүк наркын төмөндөтүү боюнча жогорулатылган социалисттик милдеттенмелер алышты.

Гидроэлектростанциянын створу - иштин эң башкы маанилүү участогу. Мында 1968-жылы суу киргенге чейинки кыска мөөнөттө үстүңкү тосмону бүтүп, IV кварталда плотинанын пайдубалына бетон жаткыруу ишин баштоо керек эле. Жогорку тосмонун таяныч дубалын баштоо, Нарындын суусу катлованга кирип кетпөө үчүн тосмону куруу иштеринде Г.Шелегдин монтаждоочулар бригадасы менен В.Кабановдун жыгач усталар бригадасы эпкинүү эмгектеништи. Т.Усубалиев жетектеген коммунисттик эмгектин бетондоочулар бригадасы да алардан калышкан жок. Март айына алар болжол менен 600 куб.метр бетонду тосмого төшөп бүтүүгө жетишишти. Демек, экинчи кезектеги жогорку тосмону куруу өз мөөнөтүндө ишке ашты.

Коммунист Д.В.Бушман жетектеген коллектив жогорку энтузиазм менен эмгектенишип келишти. Аска-зоолорго чыгуучу альпинисттер жогоруга суу жеткирип берүүчү турбаны бир жарым километр аралыкка жаткырып чыгышты. Тоо боорундагы опурталдуу жердеги иштин коопсуздугун камсыз кылуу үчүн жаш инженер В.Колесниковдун сунушу боюнча болот тростуу сеткалардан тосмолор орнотулду. Сентябрь айынын башталышына чейин мындай тосмолордун көлөмү 500 чарчы метрге жетти. Мындай өтө татаал жана өмүр үчүн коркунучтуу иштерди Ф.Шейдулин жетектеген бригаданын мүчөлөрү Г.Сарзунов, С.Арсаев, М.Сабилов өндүү азаматтар жүзөгө ашырышты.

1967-жылдын августунда гидрокуруучулардын алдында котлованды куруу милдети турду. 1968-жылы мында курулуш иштеринин эң тажрыйбалуу адамдары жана жогорку өндүрүмдүүлүктөгү техникалар болду. Күндүзү аска-зоолордо опурталдуу иштер жүрүп жаткан учурда котлованда иш болгон эмес. Кечкисин миңдеген электр лампочкаларынын, прожектордун жарыгы менен темирлердин кыйчылдаганы, самосвалдардан түшүрүлгөн таштардын үндөрү, жардыргычтардын жаңырыгы, күүлдөгөн моторлордун үндөрү капчыгай ичин жандуу шаңга бөлөп турган. Алдыңкылар экскаваторчу С.Аметов, А.Ткаличев, С.Эсатов, А.Бекболотов, А.Кузнецов, кубаттуу автосамосвалдардын айдоочулары Яковенко, Самоскин, Давыдов, Ибатулин, Ткачев, Фасхутдинов жана бульдозерчу С.Феттаев, Т.Ажыкулов, А.Ильин, В.Дронов жана башкалар эң жакшы өрнөктөрүн көрсөтүшүп иштешти. Экскаваторчулар ар бир сменада самосвалдарга 1200 куб метрден кем эмес аска таштарды жана жүктөөдө кыйынчылык келтирген иштетилген шагылдарды жүктөп берүүдө нормаларын 120 пайызга аткарып турушту. Механизаторлордун кажыбаган түйшүктүү эмгеги котлованды тазалоону белги-

ленген мөөнөттөн мурда бүткөрүүгө мүмкүндүк берди. Июль айынын экинчи декадасынын башталашында алар акыркы кубометр таштарды жүктөштү. Ошентип, бардыгы болуп 1 млн. куб. метрден ашык тоо массасы жардырылды жана жүктөлүп ташып чыгарылды, муну менен Нарындын табигый тереңдиги дагы 23 метрге тереңдетилди.

ЧОҢ БЕТОН

Жумушчулар, инженердик-техникалык кызматкерлер негизги курулуш боюнча өздөрүнүн милдеттенмелерин орундаткандан кийин плотинанын биринчи пайдубалын өз мөөнөтүндө жаткырууга даяр болушту. Алар баалуу, бай тажрыйбаларды топтошту, ал СССР энергетика жана электрлештирүү Министрлиги тарабынан башка жактардагы энергетика курулуштарында да колдонулууга сунушталды.

Плотинанын негизги пайдубалын коюуга даярдык көрүүгө курулуш участкасынын бардык бөлүмдөрү катышышты. «Гидромонтаждын», «Гидроэлектромонтаждын», № 2 - курулуш башкармалыгынын коллективдери чоң бетон заводунун жана шагыл таштарды сорттоочу заводдун курулушунда чымырканып эмгектеништи. Механизаторлор машиналар менен агрегаттардын үзгүлтүксүз иштөөсү үчүн камкордук көрүштү. Автотранспорттук конторанын жумушчулары бир канча кубаттуу самосвал автомашиналарды бетон аралашмасын ташууга кайрадан ыңгайлаштырып чыгышты. УОСтун механизаторлору электриктер менен биргелешип, электрдик тракторлорду калкалагычтары менен даярдашты. Механизациялаштыруу базасынын жумушчулары плотинага бетон алып берүүчү ЭКГ-4,6 экскаваторун орнотушту.

Плотинанын типтери боюнча маселелер чечилгенден кийин аны кандайча ыкма менен куруу маселеси көтөрүлүп чыкты. Бардык жерде колдонулуп келген өзүнчө блок менен куруу бул жерде мүмкүн эмес эле. Илим изилдөөчүлөрдүн кеңеши менен «Главгидропроектинин» куруучулары биргелишип жаңы методду изилдей башташты. Инженерлер бетонду төшөөнүн поточтук ыкмасын сунуш кылышты. Март айында эксперименталдык участкада өткөрүлгөн ыкма поточтук жол менен иштөөнүн кыйла ийкемдуу экендигин, аз каражат жумшалып, убакытты да утууга болорун, эл чарбасына белгиленгенден мурдараак электр энергиясын берүүгө болорун далилдеди.

«Нарынгидроэнергостройдун» жетекчилиги менен партиялык комитети биринчи бетонду төшөөгө болгон даярдыкка системалуу көзөмөл жүргүзүп жатты, тиешелүү болгон бөлүмдөргө, участкаларга зарыл жардамдарды көрсөттү. Ишти уюштурууга чоң көңүл бурулуп, негизги жабдуулар башкармасында жаңы участка пайда болду. Бетондоочулар участкана начальник болуп Ю.А.Тимофеев дайындалып, эң жакшы жумушчулар менен комплектиленди. Старший (ага) өндүрүшчү болуп Б.К.Майлян, ага прораб болуп В.И.Колесников, ГЭС тургузулуучу участкага А.Зюганов жетекчилик кылып, механизациялар боюнча участокко Г.Рейгач жиберилди.

Котлованда бир күн да иш токтотулган жок. Анткени, бетонду пайдубал менен бириктирип жакшылап бекитүү, бул үчүн эң таза жана эң мыкты иш кылуу зарыл эле. Чукурду казып бүткөндөн кийин аскада иштөөчү участканын жумушчулары кыргыз жана щеткаларды колдонуп, зор түйшүк менен кылдатташтын жаракаларын, суунун калдыктарын, майда таштарды, кум менен ылайларды тазалап, гидромонитордон күчтүү басым менен чыккан суу менен жуушту.

1968-жылы 30-сентябрда көптөн бери күткөн Токтогул ГЭСинин пайдубалына алгачкы бетон төшөө иши башталды. Бул күнү курулушчулардын поселогунда да, створдо да эл абдан көп болду. Кыргызстан Борбордук Комитетинин бюро мүчөлөрү Т.Усубалиев, Т.Кулатов, С.Ибраимов, П.Е.Вакулов, республиканын Министрлер Советинин төрагасынын орунбасары С.Г.Моисеев, Таш-Көмүр шаарынын партиялык комитетинин биринчи секретары М.Абдрахманов, СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министрлигинин орун басары Г.С.Степанов жана башкалар келишти. Эртең менен эрте створго меймандар менен куруучулар чогулушту. Саат 9 дан баштап котлованга биринин артынан бири оор жүк ташуучу самосвалдар келе баштады, аларга жогорку сапаттагы бетон аралашмалары жүктөлгөн.

Биринчи машинада АТКнын эң мыкты айдоочусу Ю.Рыжий, ал көп жылдык ак эмгеги менен мындай сыйга алынган. Курулуштун даңазалуу экскаваторчусу С.Аметов биринчи бадиядагы толтурулган бетонду котлованга алып берди. Бул жерде анын бригадасынын мүчөлөрү С.Эсатов, К.Рахматулин, В.Шитоковдор сменаларын алмашып иштеп турушту. Берилген бетон аралашмасын Т.Усубалиевдин бригадасынын жогорку класстагы бетондоочулары кабыл алып жатышты, бетонду асылма выбираторлуу трактор менен таптап турду. Республиканын Партиялык Комитетинин биринчи секретары Т.Усубалиев жана республика

нын Жогорку советинин президиумунун төрагасы Т.Кулатов «Сентябрь, 1968 г. Коллектив «Нарынгидроэнергострой» приступил к возведению высотной плотины Токтогульского гидроэнергоузла» деген жазуусу бар биринчи литаны жаңы бетондун бетине коюшту. Ушул учурда жогорудан күмүш теңгелери ташталды. Бетондун бетине ташталган кол сааттар плотинанын пайдубалын баштоого убакыт жеткендигин көрсөттү. Ушинтип, Токтогул ГЭСинин өлкөдөгү эң ири плотинасынын курулушу белгиленген мезгилден бир кыйла эрте башталды, жаңы этап башталды, өлкөдөгү эң бийик плотинанын алгачкы пайдубалы коюлду.

Бетондун алгачкы бир кубометри эстелик плитасы менен кошо төшөлүп бүткөндөн кийин гидрокуруучулардын поселогунда миңдеген адам катышкан митинг болуп, аны Таш-Көмүр шаарынын партиялык комитетинин биринчи секретары М.Абдурахманов ачты. «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын начальниги З.Л. Серый гидроэнергокурулушчулар кабыл алган милдеттенмелеринин өтөлүнөн чыгышып, Токтогул гидроэнергоузелинин пайдубалына бетон төшөөнү мөөнөтүнөн бир кыйла мурда башташкандыгын сыймыктануу менен билдирди. Жаштардын эмгек коллективдери ВЛКСМдин 50 жылдыгына карата өздөрүнүн эмгектик белектерин камдай тургандыктарына ишендирди.

Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин биринчи секретары Т.Усубалиев гидрокуруучуларды эмгектик чоң жеңиши менен чын жүрөгүнөн куттуктады, улуу иштин жүрүшүндө аларга зор ийгиликтерди каалады.

СССРдин электрлештирүү жана энергетика министринин орун басары Г.С. Степанов Токтогул гидроузели уникалдуу өзгөчө курулуштардан боло тургандыгын, сөз анын көлөмдүү экендигинде гана эмес, табигый шартынын өтө татаалдыгында экендигин айтуу менен бул курулушту Советтер Союзунун жана чет мамлекеттердеги курулуштары менен бирдей кароо мүмкүн эместигин белгиледи. Гидроузелди изилдөөдө жана проектилөөдө көптөгөн проблемалуу маселелер болгондугун, геологиялык татаалдык, сейсмикалык абал көп проблема жараткандыгын белгиледи. Мында проектилөөдө, илимий изилдөө иштеринде, өндүрүштүк мекемелерде кызматкерлер көп аракеттерин, талантарын белгиленген проблемаларды чечүүгө жумшагандыгы айтылды.

Митингде гидрокуруучулар дагы кошумча милдеттенмелерди кабыл алышып, 1969-жылда плотинага 250 миң куб.метр,

1970-жылда гидростанциянын плотинасына 500 кубметр бетон төшөөгө жетишүүгө убадаларын беришти.

Створдун иши менен бир мезгилде 1967-жылы ОРУнун (открытое распределительное устройство) аянтчасы, ошондой эле суу сактагычтын аянты да даярдалган, ОРУ-500 Кара-Суу суусунун оң жак жээгине материалдарды жеткирет, маңдайда куруучулардын Кара-Көл поселогу. Ал 2800 метр аралыктагы электростанциясы менен тоннель аркылуу байланыштырылат. Кара-Суунун оң жээгинен Нарындын оң жээгине чейин ОРУ-500гө улаштырылат.

Суу сактагычтын курулушу үчүн Кетмен-Төбө ойдунундагы суу жана турган жерге өзгөчө маани берилип, көңүл бурулду. № 875-жол курулуш баш кармалыгынын коллективи Ош-Фрунзе магистралынын суунун алдында кала турган бөлүгүнүн ордуна жаңы жол курду. 1968-жылы алар 40 километр аралыктагы жаңы жолдо асфальт төшөөгө ийгиликтүү даярдык көрүштү. СССРдин Челябинскийдеги № 467-мостопоезди Нарын аркылуу көпүрө салууга киришти. Мында бул ишканын жыйнаган иш тажрыйбасы аз эмес болчу. Жаңы көпүрөнү Үч-Терек районунда курууга киришилди, бул жаңы жолдун трассасы өтүүчү жерге болжолдонгон. Ошондой эле жаңы эл жашоочу пунктту жана райондун жаңы борборун куруу керек болду. Мисалы, 1968-жылы Шопоков артелиндеги 30 дан ашык үй-бүлө жаңы поселоктогу кирпич менен курулган жаңы үйлөргө көчүрүлүп киргизилди.

Административдик имараттарды, билим берүү, балдар жана медициналык жактан тейлөө мекемелерин, маданий, турмуш-тиричилик жактан тейлөө мекемелеринин объектилерин курууну тездетүү үчүн 1969-жылдын апрелинде «Нарынгидроэнергостройдун» алдында ПМК (көчүп жүрүүчү механизациялаштырылган колонна) түзүлдү. Ага тажрыйбалуу, жөндөмдүү инженер, жаш коммунист Ш.Эльчибаев жетекчи болуп дайындалган. Ал Токтогул ГЭСинин курулушунда 1963-жылдан бери иштеген. Алгачкы мезгилде СУ-1дин өндүрүштүк участогунда мастер болуп иштеп туруп турак жайларды курууга катышкан, чоң жана кичине шагыл сорттоочу заводдорду курган, АТК-1де жана башка объектилерде иштеп келип, акыркы үч жылдан бери ГЭС куруучулардын дирекциясынын өндүрүштүк-техникалык бөлүмүндө начальник болуп турган эле.

Жаңы колхоз-совхоздордун поселогуна электрэнергиясын берүү маселеси чечилди. «Средазэлектросетьстрой» трестинин № 47-механизациялаштырылган колоннасы 110 кВ. кубаттуулуктагы электр өткөргүч линияны Кара-Көл поселогунан Токтогул

районунун борборуна чейин жеткирүү үчүн курулуш ишин баштады.

Гидрокуруучулар 1968-жыл үчүн кабыл алган өздөрүнүн социалисттик милдеттенмелерин ийгиликтүү орундатышты. Курулуш-монтаждоо иштери боюнча жылдык план мөөнөтүнөн мурда аткарылды.

СССР Жогорку Советинин Президиумунун УКАЗЫ

ТОКТОГУЛ ГЭСинин курулушунда жигердүү эмгектери менен өзгөчөлөнүшкөн адамдарды СССРдин медалдары жана ордендери менен сыйлоо жөнүндө.

ТОКТОГУЛ ГЭСинин курулушунда эмгектик ийгиликтерге жетишкендиктери үчүн төмөндөгү алдыңкы адамдар сыйланышсын:

ЭЛДЕРДИН ДОСТУГУ ОРДЕНИ МЕНЕН

Архипов Павел Ильич	«Спецгидроэнергомонтаж» трестинин Токтогулдагы монтаждоо участкасынын слесарь-монтаждоочулар бригадасынын бригадири.
Жанчаров Акмат	Кыргыз адистештирилген башкармасынын «Гидроспецстрой» бирикмесинин бургулоочусу.
Киртбай Алексей Константинович	«Нарынгидроэнергостройдун» № 1-курулуш башкармасынын начальниги.
Маилян Беник Карапетович	«Нарынгидроэнергостройдун» негизги жабдуулар башкармасынын ага иш өндүрүшчүсү.
Хасанбаев Талгат Умарович	«Нарынгидроэнергостройдун» автомобиль транспорту мекемесинин башкы иш женери.

«АРДАК БЕЛГИСИ» ОРДЕНИ МЕНЕН

- Березинский Сергей Александрович** Москвадагы С.Я.Жуков атындагы «Гидропроект» проектилөө институтунун башкы инженеринин орун басары.
- Бритаев Елбаздик Магометович** «Нарынгидроэнергостройдун» башкы механиги.
- Бушман Дмитрий Владимирович** «Нарынгидроэнергостройдун» башкы технологу.
- Ванькичев Валентин Иванович** «Гидромонтаж» трестинин Токтогулдагы монтаждоо участкасынын автомобиль айдоочусу.
- Евдокимов Валерий Максимович** «Гидрострой» бирикмесинин Кыргыз адистерширилген башкармалынын башкы инженеринин орун басары.
- Ежов Геннадий Владимирович** «Ленинград металлозавод» менен турбакуруу (турбостроение) өндүрүштүк бирикмесинин металл обрубциги.
- Лакман Яков Романович** «Нарынгидроэнергостройдун» курулуш механизациялоо башкармасынын ага иш өндүрүшчүсү.
- Латкин Михаил Васильевич** Автотранспорттук мекеменин автомобиль айдоочусу. Нарынгидроэнергостройдон.
- Максин Николай Петрович** Негизги жабдуулар башкармасынын бетон заводунун начальниги. Нарынгидроэнергостройдон.
- Муратов Сагынбек Мамытбекович** Токтогул ГЭСинин курулуш башкармасынын имаратынын электрдик ширетүүчүсү. Нарынгидроэнергостройдон.

- Осмонов Маматраим** Негизги жабдуулар башкармасынын слесарь-монтаждоочусу. Нарынгидроэнергостройдон.
- Пронюшин Евгений Михайлович** «Гидроспецстрой» бирикмесинин Кыргыз адистештирилген башкармасынын начальниги.
- Сабырбеков Курманбек** № 1 - курулуш-башкармасынын изолировщиги. Нарынгидроэнергостройдон.
- Сатыбалдиев Базарбай** Негизги жабдуулар башкармасынын жыгач устасы. Нарынгидроэнергостройдон.
- Солодилов Владимир Сергеевич** Механизацияланган курулуш башкармасынын начальниги. Нарынгидроэнергостройдон.
- Старцев Николай Петрович** Негизги жабдуулар башкармасынын слесарлар бригадасынын бригадири.
- Суханкин Георгий Петрович** С. Я. Жуков атындагы «Гидропроект» институтунун Орто Азиядагы бөлүмүнүн начальниги.
- Тимофеев Юрий Алексеевич** Нарынгидроэнергостройдун мурдагы начальниги, азыркы Кыргыз ССРинин мелиорация жана суу чарба министринин орунбасары.
- Торопов Лев Николаевич** СССРдин энергетика жана электрлештирүү министрлигинин Башкы башкармалыгынын бөлүмүнүн начальниги.
- Федоркин Григорий Алексеевич** «Сибэлектротяжмаш» Сибирдеги «Сибэлектротяжмаш» оор электромашинакурулуш заводунун электроширетүүчүсү.
- Фиклинц Дмитрий Фотиевич** Токтогул ГЭСинин имаратынын курулуш башкармасынын начальниги. Нарынгидроэнергострой.

Фризен Николай Петрович

«Гидромонтаж» трестинин Токтогулдагы монтаждоо участкасынын башкы механиги.

Чынгышев Турсунбек

Нарынгидроэнергостройдун парткомунун секретары.

Эльчибаев Шаршеке Эльчибаевич

Нарынгидроэнергостройдун механизациялаштырылган көчмө колоннасынын начальниги.

Юсупов Апсамат

автотранспорттук мекеменин слесары. Нарынгидроэнергостройдон.

III БАСКЫЧТАГЫ ЭМГЕККЕ ДАҢК ОРДЕНИ МЕНЕН

Мейманалиев Жумагул

механизациялаштырылган көчмө колоннанын электрдик монтеру.

Муратов Тагайбек Сатарович

автотранспорттук мекеменин автомобиль айдоочусу.

Нусупов Адълбек

Механизациялаштырылган көчмө колоннанын жыгач устасы.

Сидоров Анатолий Николаевич

Нарынгидроэнергостройдун бөлүм башчысы.

Смол Станислав Викторович

Запорожскийдеги трансформатордук заводдун түрүүчү электрдик монтеру.

Усенбеков Болотбек Шекербекович

«Гидромонтаж» трестинин Токтогул монтаждоо участкасынын слесарь-монтаждоочусу.

Шелег Любовь Алексеевич

Токтогул ГЭСинин курулуш башкармасынын имаратынын мастери.

Шмырев Петр Дмитриевич

«Ленинград металл турбострой заводунун» бирикмесинин өндүрүштүк электросварщиги.

Эсатов Сейт Жемилевич

механизациялаштырылган курулуш башкармасынын кранчы-машинисти.

«ЭМГЕКТЕГИ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ҮЧҮН» МЕДАЛЫ МЕНЕН

Абдыразаков Насыр

«Спецгидроэнергомонтаж» трестинин Токтогул монтаждоо участкасынын электрдик слесары.

Алымкулов Рум Эркинбаевич

механизациялаштырылган курулуш башкармасынын слесарлар бригадасынын бригадири.

Будеева Александр Дмитриевич

негизги жабдуулар башкармасынын слесарь-монтаждоочусу.

Гареева Зуфар Салиманович

№ 1 - курулуш башкармасынын слесары.

Грищенко Алексей Михайлович

«Гидроспецстрой» бирикмесинин Кыргыз адистештирилген башкармасынын автомобиль айдоочулар бригадасынын бригадири.

Доброносков Иван Иванович

ГЭС куруучулар дирекциясынын автомобиль айдоочусу.

Канунников Александр Георгиевич

Токтогул ГЭСинин курулуш башкармасынын имаратынын жыгач устасы.

Клименко Екатерина Васильевна

№ 1 - курулуш башкармалыгынын шыбакчысы.

Мамбетов Сабир

Токтогул ГЭСинин курулуш башкармалыгынын имаратынын жыгач устасы.

Махно Анатолий Васильевич

«Гидромонтаж» трестинин Токтогул монтаждоо участкасынын слесарь-монтаждоочулар бригадасынын бригадири.

Молдошев Насыр

негизги жабдуулар башкармасынын жыгач устасы.

Новожилова Лидия Федоровна

«Гидромонтаж» трестинин Токтогул монтаждоо участкасынын кранчы-машинисти.

Окаев Мустафа Куримуллович

механизациялаштырылган курулуш башкармасынын машинист-экскаваторчусу.

Рыбалко Любовь Павловна

негизги жабдуулар башкармасынын бетондоочусу.

Сашина Зинаида Гавриловна

Энергетика жана курулуш станция башкармасынын буу казандарды орнотуучу машинисти.

Суранов Келгембай

«Гидроспецстрой» бирикмесинин Кыргыз адистештирилген башкармасынын слесарь-ремонттоочусу.

Талбаев Мейманалы

№3-курулуш башкармасынын жыгач устасы.

Халивка Петр Степанович

Токтогул ГЭСинин курулушунун дирекциясынын слесары.

Цыбульской Борис Александрович

автотранспорттук меке-
менин айдоочусу.

Шалей Христьян Густович

Токтогул ГЭСинин имара-
тынын курулуш башкар-
масынын электромонтаж-
доочусу.

Шепинов Владимир Александрович

«Гидроэлектромонтаж»
трестинин Казакстандагы
монтаждоо участкасынын
электромонтаждоочулар
бригадасынын бригадири.

СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели
Н. ПОДГОРНЫЙ

СССР Жогорку Советинин Президиумунун Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ

Москва. Кремль. 12-январь, 1976-жыл.

ТОКТОГУЛ ГЭСИ XXV СЪЕЗД БАШТАЛАР АЛДЫНДА

Токтогул ГЭСинин курулушу республикадагы эң маанилүү курулуш участогу болгондуктан союздук, республикалык, шаардык, областтык басма сөз беттеринде андагы курулуш иштеринин арымын чагылдырган ар кандай жанрдагы, ар кандай көлөмдөгү көптөгөн материалдар үзгүлтүксүз жарыяланып турган. Токтогул ГЭСи курулуп бүтүп, элге кызмат көрсөтө баштагандан бери 25 жыл мезгил өткөндүгүн белгилөө алдында ошол басма сөз беттериндеги материалдар аркылуу ушул ГЭСтин улуу курулушунда кандай улуу демилгелер болгондугун эске түшүрүү, кийинки муундарга билдирип коюу парыздыр. Анткени, өзгөчө, бүгүнкү эгемендүү мамлекетибиз кыйналып жаштарыбыздын келечекке болгон көз карашы туруктуу болбой турган учурда улуу курулуштагы улуу коллективдердин улуу иштеринен кабардар болуу – мүмкүн жаштарыбыздын колунда келечектин тагдыры жаткандыгынан дарек берип, аларды маанилүү жагдайда ойлондуруп, умтулдуруп, шактандыраар.

1976-жылы 24-февралда, эртең мененки саат 10до Советтер Союзунун борбор шаары Москвада Советтер Союзунун Коммунисттик Партиясынын XXV съезди башталды. Бул датага карата өлкөнүн бүтүндөй булуң-бурчтарында эпкиндүү эмгектин шаңы өкүм сүрүп, жогорулатылган социалисттик милдеттенмелер кабыл алынып жатты. Алардын катарында Токтогул ГЭСинин куруучулары да өздөрүнүн эмгек темпин дагы жигердүүлүк менен жеткетип, бир кыйла бараандуу иштерди бүткөрүү үчүн жогорулатылган социалисттик милдеттенмелерди кабыл алышты.

«Токтогул ГЭСинин куруучулары өз ара социалисттик милдеттин кулачын кеңири жайылтышып, партиянын XXV съезди-

нин урматына тогузунчу беш жылдыкка белгиленген пландарын ийгиликтүү орундатышты. Курулуш-монтаждоо иштери боюнча беш жылдык план 1975-жылдын 15-октябрына орундатылып, жалпы көлөмү 206,0 миллион сомдук жумуш бүткөрүлдү. Бардык төрт агрегат тең монтаждалып, алардын иштеп турган эки агрегаты жогорку белгиге чейин бетондолуп бүткөрүлдү. Ошондой эле Күрп-Сай ГЭСинин курулушуна кам көрүү иштеринин планы ийгиликтүү орундалды.

Партиянын XXV съездине карата КПСС Борбордук Комитетинин «1976–1980-жылдарда СССРдин эл чарбасын өнүктүрүүнүн негизги багыттары» жөнүндөгү проектиси бизди саясий жана эмгектик зор жогорулаштарга чакырды. Ал бардык эмгек коллективдеринде кызуу талкууга алынып, партиянын туруктуу камкардугуна жооп иретинде гидрокуруучулар төмөнкүдөй жогорулатылган социалисттик милдеттенмелерди кабыл алышты:

- Токтогул жана Күрп-Сай ГЭСтеринин курулуш-монтаждоо иштери боюнча жылдык планын 22-декабрь, 1976-жыл – Энергетиктердин күнүнө карата орундоо;
- Папан суу сактагычынын курулушуна киришүү;
- Токтогул ГЭСинин плотинасынын үстүн форсировкалоо жана плотинанын үстүн бүтүндөй бетондоп бүтүү;
- өздүк наркын төмөндөтүүгө жетишүү;
- эмгектин өндүрүмдүүлүгүн планда каралган 0,5 пайызга жогорулатуу;
- Кара-Көлдө турак үйлөрдү куруунун көлөмүн 6000 чарчы метрге, Токтогул поселогунда 100 чарчы метрге жеткирүү;
- 600 орундуу маданият үйүн жана спорттук залды жылдын III кварталына пайдаланууга берүү;
- Токтогул районундагы 964 орундуу жана 320 орундуу болгон эки мектептин курулушун бүткөрүп, пайдаланууга таанышуу;
- курулушчулардын жумушчу поселогун көрктөндүрүүнүн андан ары да улантуу;
- кирешелерди алуунун пландарын орундоого жетишүү;
- Рационализатордук сунуштарды пайдалануунун эсеби менен 300 миң сом өлчөмүндөгү акча каражатын үнөмдөөгө жетишүү;

- 700 дөн кем эмес жумушчуларды жаңы кесиптерге ээ кылуу жана квалификациясын жогорулатуу;
- Экономикалык билим берүү мектебинде 1800 адамдын, коммунисттик эмгектин мектебинде 350 адамдын билим алуусун камсыз кылуу;
- Нурек жана Усть-Илим ГЭСтеринин эмгек коллективдери менен өз ара социалисттик мелдеш улантылат.

Токтогул ГЭСинин Бүткүл союздук комсомолдук эпкинүү курулушунун эмгек коллективи онончу беш жылдыктын директиваларын жүзөгө ашыруу үчүн болгон мүмкүнчүлүктөрдүн бардыгын аракетке келтирүүгө, социалисттик мелдештин кулачын дагы кеңири жайылтууга чакырып кайрылат. Бардык курулуш иштеринин өздүк наркын төмөндөтүүгө, курулуш-монтаждоо иштеринин сапаттуулугун жогорулатууга, курулуш убактысын кыскартууга бүтүндөй эмгек коллективдерин чакырат.

1976-жыл

ТОКТОГУЛ ГЭСинин БИРИНЧИ МИЛЛИАРД КИЛОВАТТ-СААТ ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫ

Бул окуя мындан туптуура жыйырма бир жыл илгери 1978-жылы боду. Бул окуя энергетиктердин Кара-Көл шаарында жашаган бардык адамдарды – курулушчуларды да, энергетиктерди да толкундатты. Себеби, алардын ар бири Токтогул ГЭСинин курулушунун кайсы бир жеринде күжүрмөндүүлүктө эмгектенүү менен өз тагдырларын ГЭСке байланыштырышкандар.

Ушул кубанычтуу да, даңазалуу да зор окуя шаардыктардын, энергетиктер менен курулушчулардын башын бириктирип машина станциянын залына жыйналышты. Бул күн 11-июль эле. Жумушчулар, кызматчылар, башка мекеме-ишканалардын өкүлдөрү, шаардын партиялык, комсомолдук жана башка коомдук уюмдарынын катышуучулары энергетиктердин эмгектик жеңиштерине арналган салтанаттуу митингде отурушту.

Эксплуатациялоочуларды, курулушчуларды, монтаждоочуларды, проектилөөчүлөрдү, митингдин бардык катышуучуларын партиянын Кара-Көл шаардык комитетинин биринчи секретары Г. Чыңгышев жылуу куттуктап: “1966-жылы Нарындын бөгөлүшү, 1968-жылы плотинанын бетонунун биринчи кубометринин

төшөлүшү, 1975-жылы Токтогул ГЭСинин биринчи агрегатынын ишке киргизилиши, быйылкы жылы биринчи миллиард киловатт саат электр энергиясынын иштелип чыгышы – баары тең Токтогул ГЭСинин жана шаардын тарыхына жазылып калат. Алгачкы миллиард киловатт-саат энергияны иштеп чыгаруу менен өндүрүштүк сыноо мезгили аякталып, станция сыноодо иштеп белгилүү мөөнөттүн ичинде Токтогул гидроузели беш жылдыкка белгилүү өлчөмдө салым кошуучу ишенимдүү ири мекемелердин катарына кирди жана өлкөдөгү эң ири энергогигант болуп кала берет”, – деп айтты.

Эксплуатациялоочулар коллективинин атынан Токтогул ГЭСинин директору Б.И.Иманалиев митингдин катышуучуларын бүгүнкү салтанаты менен кызуу куттуктап буларды айтып өттү: – Токтогул ГЭСи өз алдынча көптөн күттүргөн юбилейин белгиледи. Төртүнчү агрегаты ишке киргизилгенден бери ал 1 миллиард киловатт-саат арзан электр энергиясын иштеп чыгарууга жетишти. Бул бир караганда анчейин деле чоң эмес цифрада курулушчулардын, монтаждоочулардын, эксплуатациялоочулардын, тагыраак айтканда өтө татаал, өмүр менен өлүмдүн ортосунда турган опурталдуу шарттарда да майышпай эмгектенишкен ар бир кесип ээсинин улуу кудуреттүү эмгеги жатат. Мында ГЭСтин жабдууларын даярдап ишке киргизгендердин жана аны авариясыз кылдат иштете алышкан эксплуатациялоочулардын эмгегинин мааниси өзгөчө чоң.

Буга чейин чоң кыйынчылыктар болуп өттү. Уникалдуу жабдууларды темир жолсуз жеткирип келүү өтө татаал болду. 500 кВт майлуу полиендик кабель Советтер Союзунда биринчи болуп Токтогул ГЭСинде пайдаланылды. Суу аз жылдарда ГЭСтин суу сактагычынан миңдеген гектар аянттарды сугаруу максатына да кеңири мүмкүндүк боло тургандыгын далилдеди. 1974–75–76-жылдарда табийгаттын өжөр шарттарында Орто Азия аймагында пахтадан мол түшүм өстүрүп алууга мүмкүндүк берди.

Жөнөкөй жабдуулардын узакка созулган мүмкүнчүлүктөрүн үйрөнүп, курулушчулар менен эксплуатациялоочулар агрегаттарды иштетүүнүн убактылуу жөнөкөй схемасын иштеп чыгышты, ал 1974–75-жылдардын күзүндө жана кыш мезгилдеринде максимум электр энергиясын иштеп чыгууга суу коё берип турууга мүмкүндүк берди.

Өткөн түйшүктүү жылдарда айлана-чөйрөнүн, абанын ным-

дуулугунун таасирлеринен кураштырылган жабдууларды сактоо тапшырмасы да так аткарылды. Акыры 1977-78-жылдардын аба ырайы жакшы жагына өзгөрүлүп, быйылкы жылдын март айынан баштап төртүнчү агрегат убактылуу схемадан туруктуу схема-сына кайра көтөрүлдү.

Дагы азыраак мезгил өткөндөн кийин Нарындын гидроэнергетикалык гиганты толук кубаттуулукта иштеп, жылына 4,4 миллиард киловатт-саат электр энергиясын иштеп чыгууга жетишет жана 1 миллион 370 миң сомдук мазуттук жылыткычты алмаштырат, - деди ал.

Төртүнчү турбиналык цехтин слесары А.М.Марченко сөзгө чыгып проектилөөчүлөргө, курулушчуларга, жабдууларды даярдоочуларга жана ташып жеткирүүчүлөргө зор ыраазылыгын билдирди. Анткени, алардын чебер колдору гана ушундай тоолуу татаал крайда жогоркудай мүмкүндүктү жаратты. Алардын илим менен техникага киргизген жаңылыктарынын натыйжасында ушундай кубатуу гидроэлектрстанциясы ишке киргизилип олтурат, - деди ал.

Катардагы жумушчу Марченко сөзгө чыгып, ГЭС алгачкы миллиард киловатт-саат энергияны мөөнөтүнөн мурда иштеп чыккандыгын белгилөө менен жогорулатылган социалисттик милдеттенме кабыл алып, 1978-жылдын 22-декабрь – энергетиктердин күнүнө карата 1,7 миллиард киловатт-саат энергия иштеп чыгарууга бардык энергетиктерди чакырды.

Митингдин катышуучуларын «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын начальниги К.Б.Хуриев, негизги жабдуулар башкармасынын жасалгалоочулар бригадасынын бригадири Э.Исаев, шаардын интеллигенциясынын атынан ГорОНОнун башчысы В.Д. Крюковалар чын жүрөктөн куттукташты.

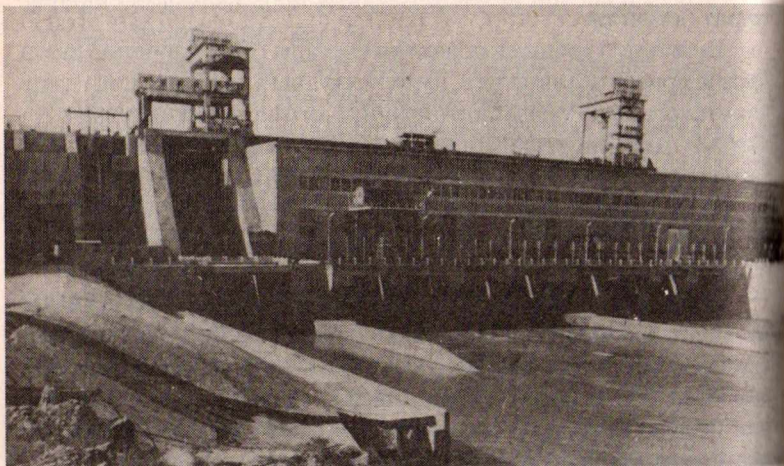
Салтанаттын катышуучулары алгачкы миллиард киловатт-саат электр энергиясын мөөнөтүнөн мурда өндүрүүгө жетишкендиктери тууралуу Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетине, Кыргыз ССР Министрлер Советине эмгектик рапорт жиберишти. Эмгек рапортунда КПССтин XXV съездинин чечимдерин орундоого өздөрүндө болгон бардык мүмкүнчүлүктөрдү талыкпай жумшай берүүгө даяр экендиктерин билдиришти.

Энергетиктердин, гидрокуруучулардын адрестерине көптөгөн эмгек коллективдеринин атынан куттуктоолор түштү.

1978-жыл, июль

ТӨМӨНКҮ НАРЫН ГЭСинин КАСКАДЫ

Гидроэлектростанцияларын пайдалануунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында борборлоштурулган кызмат жана бирдиктүү башкаруу каскадына лабораториялар, транспорттор жана көмөкчү чарбалар бириктирилди. Ушул принцип боюнча Төмөнкү Нарын ГЭСинин каскады түзүлүп, анын карамагына Токтогул, Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай, Үч-Коргон ГЭСтери киргизилди.

Үч-Коргон ГЭСинин көрүнүшү.

Каскаддын эң биринчи станциясы Үч-Коргон ГЭСи болгон, анын курулушу 1956-1962-жылдары жүргүзүлгөн. Энергетикалык жана электротехникалык жабдууларды пайдаланууга берүүгө даярдык иштерин жетектөө үчүн 1961-жылы курулуп жаткан ГЭСтин дирекциясы түзүлгөн. Ага директор болуп Л.Г.Тах, башкы инженер болуп П.И.Тэн дайындалышкан. Ал эми станция пайдаланууга берилгенден кийин анын директорлугуна П.И. Тэн дайындалат (1962–1980-ж.); башкы инженерликке А.Д.Кроков иштеп калат. (1962–1967-ж.).

1962-жылдын апрелинде Төмөнкү Нарын каскадынын экинчи станциясынын – Токтогул ГЭСинин курулушу башталды. СССРдин энергетика жана электрлештирүү боюнча өндүрүштүк комитетинин 1963-жылдын 19-сентябрындагы №164- буйругу менен курулуп жаткан ГЭСтин дирекциясы түзүлдү. Бул мекеменин директорлугуна В.А.Байбуз дайындалып, 1968-жылдан дирекциянын башкы инженерлигине В.Л. Шукин келди.

Президент А. Акаев гидроэнергетиктер күнүнүн салтанатында.

1971-жылы 8-декабрдагы СССРдин энергетика Министрин №326-буйругу менен курулуп жаткан Токтогул ГЭСи «Кыргызглавэнерго» карамагына өткөрүлүп берилди. Директору болуп кайрадан В.К. Байбуз, башкы инженерлигине В.Л.Шукин жана ага бухгалтерлигине А.И. Рябаковдор дайындалышты.

Токтогул ГЭСи өткөрүлүп берилгенден кийин курулуп жаткан ГЭСтин дирекциясы СССРдин энергетика Министрлигинин 1975-жыл, 3-декабрдагы №257- буйругу менен кыскартылып, аны Токтогул ГЭСинин ишканасы алмаштырып калды, мында 1976–1981- жылдары директор болуп Б.И. Иманалиев, башкы инженер болуп А.А. Павлов иштеп турушту.

1976-жылдын 14-октябрында СССРдин Энергетика Министрлигинин № 335-буйругу менен курулуп жаткан ГЭС «Кыргызглавэнерго» карамагындагы Төмөнкү Нарын каскадынын дирекциясы болуп түзүлдү. Директорлукка 1977-жылдын май айынан А.Д.Крюков, башкы инженери болуп А.И.Дайненко (1977–1981-ж.ж.), директордун орун басары болуп Е.В.Иванов (1977–1986-ж.ж.) дайындалышты.

1980-жылдын 22-январынан «Кыргызглавэнерго» буйругу менен Үч-Коргон ГЭСинин өз алдынча балансадагы ишмердүүлүгү токтотулуп, жаңы түзүлгөн мекеме-Токтогул ГЭСинин каскадына киргизилди жана 1981-жыл, 21-майдагы СССРдин энергетика Министринин буйругу менен курулуп жаткан ГЭСтин дирекциясы Төмөнкү Нарын каскадына алмаштырылды, жаңы

каскаддын директорлугуна А.Д.Крюков, директордун орун басарлыгына А.И.Дайненко, башкы инженерлигине Б.И.Иманалиевдер дайындалышты.

Ушул эле жылы Күрп-Сай ГЭСинин биринчи агрегаты ишке берилгенден кийин анын директорлугуна П.И.Тэн дайындалып, ал бул иште 1987-жылы пенсияга кеткенге чейин иштеп турду. Бул жылдарда директордун орунбасары болуп А.Д.Гилев иштеди.

1988-жылы декабрда А.Д.Крюков «РогунГЭС» курулуш башкармалыгына которулуп кетти да, анын ордуна Токтогул ГЭСинин каскадынын директору болуп Б.И.Иманалиев дайындалды. Каскадга кирген Токтогул, Күрп-Сай, Үч-Коргон ГЭСтерине башкы инженер болуп А.К.Тыныбеков, андан кийин А.Н.Исраиловдор иштешкен. Каскадда ПТОНун начальниктигине А.Д.Гилев, оперативдик-диспетчердик топтун начальнигине В.П.Лебедевдер дайындалышса, башкы инженердин орун басары болуп А.Абдысатаров, Токтогул ГЭСинин начальниги болуп Б.Н.Нурбаев, Күрп-Сай ГЭСинин начальниги болуп А.Султанбаев, Үч-Коргон ГЭСинин начальниги болуп А.И.Гордиенколор иштешкен.

1994-жылы апрелде энергокомпаниянын президентинин буйругу менен курулуп жаткан Таш-Көмүр, Шамалды-Сай жана Камбар-Ата ГЭСтеринин дирекциясы түзүлдү. Ага директорлукка А.К.Тыныбеков, башкы инженерликке О.Бакиев, Таш-Көмүр ГЭСинин начальнигине А.Назаров, Шамалды-Сай ГЭСинин начальнигине В.П.Лебедевдер дайындалышты.

Гидроэнергетиканы өнүктүрүүдөгү сиңирген эмгектери үчүн «Кыргыз Республикасынын өнөржайына эмгек сиңирген ишмер» деген ардактуу наамга Токтогул ГЭСинин каскадынын директору Б.И.Иманалиев /1994-ж/, «Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген энергетиги» деген ардактуу наамга энергетикалык чарбасынын башкармасынын жана байланыштын начальниги Н.М.Буров (1981-ж.) ээ болуп калышты.

«СССРдин электрлештирүү жана энергетикасынын отличниги» деген значогу менен каскаддын мурдагы директору А.Д.Крюков, Токтогул ГЭСи курулуп жатканда башкы инженер болуп иштеген В.Л.Шукин, Күрп-Сай ГЭСинин мурдагы директору П.И.Тэн жана каскаддын директору Б.И.Иманалиев сыйланышты.

Кыргыз Республикасынын Ардак Грамотасы менен Күрп-Сай ГЭСинин турбиналык цехинин слесары Б.Сапаров сыйланды.

Кыргыз Республикасынын Грамоталары менен каскаддын башкы инженеринин орун басары А.Абдысатаров, электротехникалык лабораториянын электромонтеру Л.Ю.Макарова, Токтогул ГЭСинин начальниги (мурдагы) Б.Н.Нурбаев, курулуп жаткан ГЭСтердин мекемесинин директору А.К.Тыныбековдор сыйланышкан.

ЭНЕРГЕТИКТЕРДИН ШААРЫ

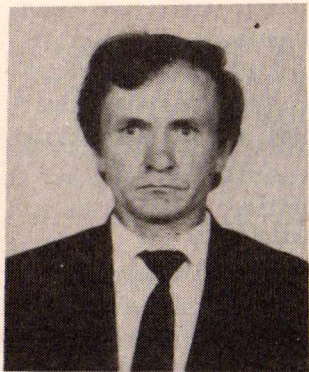
I

Бир кездирде шаар жайгашкан жер Жазы-Кечүү деп аталчу. Элдин саны сейрек жайгашып, көбүнэсе жедигер, сарыбагыш, келдике уруулары болгон. Ал эми Кара-Көл деген чыныгы атын алып жүргөн жер азыркы шаардан 40 чакырым алыстыктагы Түндүк-чыгышка жайгашкан. Ал жерде Чоң-Көл, Кичи-Көл, Бешик-Көл жана башка бир нече көлдөр бар. Аталган көлдөрдүн суусу кара-кочкул көрүнүп, өтө тунук. Чоң-Көл башка көлдөргө караганда көлөмү жагынан бир топ чоң болгондуктан жергиликтүү калк аны Чоң-Көл деп аташкан. Түндүк-Көл деген көлдүн түбүнөн кадимки боз үйдүн түндүгүндөй болгон элес айырмаланып көрүнүп турат. Бешик-Көл да ошол сыяктуу, чок ортосунда баланын бешигиндей элес байкалат. Көлдөрдүн аталыш себептери ошол элестерден улам келип чыккандыгын баамдоо кыйын эмес. Жалпысынан көлдөр кара кочкул көрүнгөндүктөн Кара-Көл деп аталган.

Кара-Көл малга жайлуу, кара кыяк, бетегелүү келет. Чөбү малга жагымдуу жана күчтүү. Кара-Көлдүн эң жогорку жайлоосу Кулданбесте. Бул аталыш кулун эмбес деген сөздөн улам келип чыккандыгы айтылып жүрөт. Себеби, бул жайлоодо кулундардын оттошу, энелерин эмиши кыйын болгон экен. Анткени, чөптүн күчтүүлүгүнөн кулундар энесин эмгенде мурдунан түтөктөп кан агып кеткен.

Революцияга чейин ошол жерде элдер боз үйлөрдө жашашкан. Кара-көлдүктөр революциядан кийин гана бирин-экин там салып жашоого өтүшкөн. Жергиликтүү калктын негизги кесиби мал чарбачылыгы болуп, бир азыраак дыйканчылык кылышкан. Буудай, арпа, жүгөрү, таруу, конок өстүрүлүп, өзгөчө саздуу шалбаалардын бардыгына шалы (күрүч) эгилген. Башка жактагылар Кара-Көлдүктөрдүн күрүчүн даңазалап аңыз кеп кылышып, базарларда өтүмдүүлүгү менен айырмаланган.

Кара-Көлдүктөр Маданияттан (мурда Избаскен деп аталчу) базар кылып, жол каттамында жөө же ат-эшек сыяктуу унаалар

Искандеров Хамит
Рахматуллаевич - КСУнун
начальниги (НГЭС АО).

менен жүрүшкөн. Революцияга чейин Кара-Көлдө башка улуттар болгон эмес, жалаң кыргыздар гана жашап келишкен. Элдин социалдык абалы бардык башка жерлердегидей эле байлар жана колунда жок кедейлер болушуп эки башка болгон.

Азыркы Кара-Көл шаарына элдер революциянын жеңишинен кийин гана көчүп келип там салып отурукташа башташкан. Жазы-Көчүүдө мурда да эл болгону менен аз санда болчу. Жаңы замандын алгачкы жылдарында бул жерде да колхоздор уюштурула баштайт. Ошентип, бул жерде «Кара-Көл», «Кормал», «Жаңы-Турмуш»

жана Фрунзе атындагы төрт колхоз пайда болот. Кийинчерээк бул колхоздор Фрунзе жана Молотов деп аталган эки колхозго ирилештирилет. Эл буудай, жүгөрү, шалы айдоо менен мал чарбачылыгына көбүрөөк көңүл бурат.

Ошол мезгилдеги жана андан мурунку турмуш тууралуу азыр көптөгөн карыялар жомоктоп сөз кылышат. Революциядан кийин элдин турмушун оңдоо багытында партия менен өкмөт тарабынан зор программалуу иштер жүргүзүлгөндүгү кимге калп. Чынында Улуу Октябрьдин жеңиши менен эле бүгүнкүдөй заман дароо колго тийип берген эмес. Ал үчүн уюшкан, үзгүлтүксүз, оор эмгектер талап кылынган. Элдин келечекки жыргалдуу турмушу элдин өз колунан жарала тургандыгы түшүндүрүлүп, бардык жерде эл эпкиндүү эмгек майданына чакырылган.

Бирок, ошол эпкиндүү эмгек майданы деп аталган мезгилдин кара-көлдүктөр үчүн да өзүнчө өтө оор кыйынчылыктары болбой койгон эмес. Биринчиден, райондун борборунан бир кыйла алыста жайгашып, башкаруу, уюштуруу иштери кыйынчылыкка турса, анан дагы мындагы колхоздорду Үч-Терек районуна, биртуруп Токтогул районуна, ал эмес бирде Талас областына кошсо, бирде Жалал-Абад областына кошуп, карапайым эмгекчи элдин райондун же областтын борборуна барып келиши кыйынга турган. Бул кыйынчылыктардын саркындысы али да бар десек жаңылышпайбыз. Себеби, ошол мезгилдерде эмгектинип келген адамдар жашы улгайып пенсияга чыгаар мезгилде же жөн эле архивдик ар кандай документтер керек болуп калган учурда бирде Үч-Терек, бирде Токтогул, бирде Жалал-Абад, бирде Талас чөлкөмүнө чапкылап жүрүп суй жыгылат. Азыр да эски архив

дик материалдар ар башка райондор менен областтарда чачкын жаткандыгы жашырын эмес.

Канткен менен ак ниеттүү эмгекчи эл коомдук иштерден калбай кандай шартта болсо да колдон келген салымын кошуп келгендигин айтпай кетүүгө болбойт. Алгачкы мезгилдерде бул жер менен башка райондордун байланышы ат, эшек, өгүз менен же, жөө гана жүргүзүлчү. Ошондуктан 1935–1945-жылдар мезгилинде азыркы Бишкек-Ош жолун кеңейтүү жумуштары жүргүзүлгөн. Бул мезгилдер адамдардын тагдырына мындан башка да өзүнүн бир топ ыңгайсыз издерин калтырып кетти.

– Биз жолдо иштеп жүргөн мезгилде элдин курсагы оокатка али кенен тое элек мезгил болчу, – деп эскерет азыркы 85 жаштагы карыя Ажар Токталиева. – Ал убакта эмгек күнүн саат менен белгилөө дегенди билген эмеспиз. Таң азданан кеч күүгүмгө чейин болгону бир аяктан атала жарма, бир-эки сындырымдан нан менен азыктанып алып тыным билбей иштетчү. Үй бүлөлүү аялдарды эмчектеги баласына койбой алып барып жаткырып иштетчү. Үч-төрт күндөп үй бетин көрбөй иштээр элек. Жолдо болсо жалаң зүңгүдөй оор таштар, кумдар, аң, дөң, ойдуң-чуңкур. Дегеле айтып бере алгыс оор жумуштарды бүткөргөнбүз.

Ооба, эзелки чыйыр жолду кеңейтүүдө азыркы Бишкек-Ош жолунун Көк-Белден Таш-Көмүр шаарына чейинки аралыгынан 60 километрдей көлөмү кара-көлдүктөрдүн үлүшүнө туура келип, ал жолду курууда көп адамдар эмгек кылышкан.

Мына-мына турмуш оңолуп келатат деп мамыр-жумур элдин баары күндөлүк жашоо-тиричилик менен алпурушуп жүргөн мезгилде 1941-жылы согуш чыкты. Бул мезгилде ишке жарамдуу эркектердин баарысы фронтко аттанууга туура келди. Ал эми согушка барбай калган улгайган эркектерди, кол-аякка жаранган эркек балдарды Көк-Жаңгакка, Таш-Көмүргө, Кызыл-Кыяга (ФЗОго) көмүр казууга алып кетти. Айылдарда жалаң гана колунан эч нерсе келбеген карыя чал-кемпирлер, жаш балдар менен кыз-келиндер гана калышты. Алар күндөлүк өлбөстүн гана тиричилигин жүргүзүп тим болбостон, чарбалык жумуштардын бардыгын аткарышат. Жолдо иштейт, жер айдайт, эгин эгип, чалгы чабат, д.у.с. иштер.

Күзгү жыйым-терим кампаниясында аялдар менен бирге жаш балдар тыным билбей иштешет. Жети жаштагы бала 7 сотых, 8 жаштагы бала 8 сотых жердин эгинин орок менен орууга милдеттүү. Күн да, түн да тыным билбей иштемей. Ал учурда адамдардын эс алуусу, дурус жашоосу үчүн шарт түзүү мүмкүнчүлүгү

жок болчу. Азыр ошол оор мезгилдерди өз баштарынан өткөргөн көпчүлүк адамдар пенсия жашындагы карыялар. Түйшүктүү учурларды түмөндөп айтып түгөтө алышпайт.

Ооба, угуп олтурсаң эл башынан көп эле кайгылуу окуялар өтүптүр. 1930-1939-жылдар мезгилинде жер-жерлерде бардык ишке коммунисттик партия жетекчилик кылып, Кара-Көлдө да ондогон коммунисттер эл башында иштеп турат. Чынында эле иш жүзүндө алар Лениндик партияга жан-дили менен берилип, эл чарбасын өркүндөтүүдө тыным билбей чапкылап иштегени менен эл ичинде уруучулдук, бири-бири менен өз ара таламдаштык жагдай өкүм сүрүп, эл үчүн, партия үчүн дилин берген далай адамдарды каралап сталиндик репрессияга дуушар кылышкан фактылардан мындагылар да куржалак калган эмес. Эң эле өкүнүчтүүсү ырайымсыз, карасанатай уруулаш, таламдаш адамдар биригип алышып бир эле үй-бүлөдөн экиден, үчтөн бир туугандарды каралап жалаа жабышып, репрессиялык куугунтукка алдырышып, натыйжада камактан-камакка, сүргүндөн-сүргүнгө айдалып жүрүп айрымдары күнөөсүз өлүм жазасына тартылып кетсе, айрымдары ач калып, кеч калып, желдеттерден таяк жеп, кордук көрүп жүрүп көздөрү өткөн, кайрылып репрессиядан кутулуп өз үйүнө, элине келип кошулгандар чанда гана бири болбосо, жокко эсе.

Айта келсе арман көп дегендей эл башынан өтүп жаткан ушул алааматтар да аз келгенсип, кан майдандан эл-журт канчалаган эр азаматтарынан ажырады, ошол мезгилдерде элди жакырчылык, жокчулук, ачкачылык да өз кучагына алган. Айылда калган жалаң бала-бакыра, кыз-келин, кемпир-чалдар гана турмушту арабасын кылдырттатып олтуруп, майданга дан, жылуу кийим, сары май, токулган буюмдарды жөнөтүп турушту. Ошентип жүрүп Улуу ЖЕҢИШТИ утурлап алышты. Кайгы-капа, жоготуу артта калды. Жеңиш келгенден тартып саат сайын, күн сайын жаңы үмүт, жаңы тилек менен айылга аман-эсеп чымындай жаны кайтып келген бирин серин эрлерге топук кылып, эртеңки жакшы жашоодон үмүт этип турмуш уланды.

Бирок, жараткандын жазасы али бар өңдүү 1946-жылдын ноябрь айында бул чөлкөмгө дагы бир күтүлбөгөн зор алаамат келди. Бул - зилзала. Оомал-төкмөл чайпала жүргөн турмуш эми бир нукка түшкөнгө бекем ишенип, бейкапар турмуш өтөп жаткан калк бу жолу да аргасыз жазмышка баш уруп туруп беришти. Кечээ эле мамыр-жумур тиричилик менен алектенип кадыресе жандуу жашоо өкүм сүргөн айылда түнөргөн кайгы орноду.

Шамалык, Чоң-Таш, Ак-Жар, Ак-Шар жана башка көчөлөрдө дээрлик турак үйлөр калбастан кыйрады. Жер-тирирөө түн ичинде болгондуктан терең уйкуда жаткан көпчүлүк адамдарды тамдар басып калды. Эл дагы да чабылып-чачылып, үй-бүлөдөгү жакындарынан айрылып кайгыда калды.

Ошол жылдарда мамлекетибиз да жаңыдан гана эл чарбасын оңдой баштаган согуштан кийинки учур болгондуктан жабыр тарткандарга азыноолак гана акчалай жардам болбосо, там куруу үчүн азыркыдай курулуш материалдарын берүүгө мүмкүнчүлүгү жок эле. Ошондуктан элдин көпчүлүгү жер тамдарда эки-үч жылга чейин жашап турушту. Ушул убакыттын аралыгында күн сайын, айрым учурларда саат сайын жер силкинип турган. Жер силкинген сайын аскалуу тоолордон зор таштар кулап, чаң-тополоң түшүп бозоруп жатып калаар эле.

Улам эртеңки жакшылыктан үмүт үзбөй күн кечирип олтуруп, кара-көлдүктөр ошондой опурталдуу күндөрдү да артта калтырышты. Ай өтүп, жыл өтүп, Шамалык участкасынан элдерге жер участкасы бөлүнүп, катар тамдар түштү. Ар ким өз абалына жараша там бүтүрүү, тиричилигин оңдоо менен алек.

А дебей арадан 7 жылга жакын мезгил өттү.

Өлкөбүздүн бардык башка жерлериндегидей эле ошол кездеги партиянын жүргүзгөн саясатынан кара-көлдүктөр да четте калышкан жок. Ош, Жалал-Абад областтарынын эгин талааларында эл чарбасын өнүктүрүүгө зор киреше алып келе турган пахта өсүмдүгүн арбын өстүрүү колго алынып, 1953-жылы бул жердеги жергиликтүү элдин баарын үй-бүлөсү менен азыркы Ноокен районунун колхоздоруна көчүрмө кылып жиберген.

Өздөрүнүн эзелтен берки туулуп өскөн аймагынан кыйла аба ырайынын шарты өтө ысыктыгы, сууларынын бул жерге салыштырмалуу киргилдиги, түйшүгүнүн көптүгү менен айырмаланган жерге барып калышы элди алда канча кыйынчылыкка дуушар кылбай койгон жок. Кара-Көлдүн туптунук агын сууларын, шылдыр тунук булактарын ичип жүргөн эл ал жерде пахта аянттарын аралап агып келген пайнап сууларды ичип, ич оорудан көп азап чегишти, жаш балдар мертиништи, өтө ысык аптапты көтөрө албай оорушту. Айрым учурларда туулуп өскөн, абасы салкын айылын сагынып жөө-жалаңдап качкан адамдар да болбой койбоду. Башка келсе адам баласы баарына көнөт эмеспи. Бара-бара көнүп да, биротоло отурукташып да калышты. Кара-Көлдөн баргандар көбүнчө таза абалуу жакты көксөп мал чарба фермаларына киришип, кой, уй, жылкы фермаларында эмгектенип калышты.

– Элди көчүрмө кылып жибергенден кийин баягы эл жашаган айылдарда эч ким калбай калды. Элди эркине койбогон тоталитардык мезгил болгон, - деп эскерет азыркы пенсионер карыя Р.Жуманов. – Туулуп өскөн жеринин салкын абасын, таза суусун эңсеп сагынып Ноокен районунан кайрадан качып келген адамдарды да ой-боюна койбой милиция кызматкерлери алдына салып айдап алып кетип турду. Аргасы түгөнгөн эл бул зордукка да баш ийишти.

Ооба, он жылдан ашуун мезгил бою азыркы Кара-Көлдө эч ким жашабады. Эл көчүп кеткенде айылда жалаң гана улуган иттер менен мыеологон мышыктар калган. Күн өтүп, ай өткөн сайын адам жашабаган жерлердин баарысын камыш басты, чөп басты. Кунары кетип, куурады. Камыш арасында коркулдаган жапайы чочколор сайран курса, эгин талаалары ээнсиреп мелтирейт. Ээн калган тамдар, адам аягы басып жүргөн көчөлөр бир кездеги жандуу турмуштан күндөр үзбөгөндөй мелтирейт.

Алтымышынчы жылдардан кийин кара-көлдүктөрдүн кулагы жылуу кабарларды чала баштады. Эл арасында «Кара-Көл» шаар болот экен, орустар келип жерлерди текшерип, изилдеп жатат экен. Ал жерлерге ГЭСтер курулат имиш. Жакында адамдар келип иштей баштайт дейт» деген дагы бир топ каңшаар айттымдар жүрдү. Көчүрмө болгон жергиликтүү калк башка жакта жүрүп да ылайым сөздөрдүн чын болуп калышын кудайдан тилешти. Биротоло туруп калган адамдар да кайрылып өз жерине келээри жөнүндөгү жылуу үмүттүн чырагы жанды.

Арадан көп өтпөй эл Кара-Көлдө ГЭСчилердин иши башталгандыгынан кабардар болушту. Айрымдары гана ал жакка көнүп, калып калганы болбосо, көпчүлүгү кайрадан өз жерине көчө башташты. Көчүп келгендер элдин айткандары чын экендигин көрүштү. Күн санап айыл жандана баштады.

Айыл ГЭС курулушунда иштөө үчүн келгендердин эсебинен өсө берди. ГЭС курулушу чындыгында эле айтканга гана оңой болгону менен жүздөгөн, миңдеген адамдардын уюшкан эмгегин талап кылды. Республиканын сырткары жактардан, башка райондордон, областтардан жумушчулар, адистер, инженер-техникалык кызматкерлер жана башка ондогон кесип ээлери келе баштады.

Курулуштун жумушчулары жана инженердик-техникалык кызматкерлери үчүн ыңгайлуу турак-үйлөрдү, маданий, турмуш тиричилик жактан тейлөө объектилерин курууга да зор көңүл бурулду. Анткени, курулуш участкана иштөөчүлөр кыйла

ыраакта жайгашкан палаткаларда, кыштактарда эле. Ошондуктан, биринчи кезекте ар жактан мында иштөө үчүн келген адамдарды Нарындын жээгине палаткаларга гана жайгаштырлган. Курулушчулар үчүн азык-түлүк да, медициналык пункт да, кызыл бурч жана башка азын-оолак тейлөө мекемелери да палаткаларда турган.

Жумушчклардын поселогун курулуштун створу жайгашкан жерден 8-10 километр алыстыктагы анчейин чоң эмес Кара-Суу суусунун боюна, Нарын дарыясынын сол жээгине куруу маселеси чечилди. Карыялардын айтымына караганда буга чейин поселок жайгашуучу жер камыш басып, арасында жапайы өрдөктөр менен чочколор мекендеген жай болгон.

1962-жылы май айында бул жерге М.Садыков менен З.Кутлубаевдердин куруучулар менен бульдозерчулар бригадасы келишти. Алар дөңсөлөрдүн топурагын тегиздеп, саздуу жерди тоонун топурагы менен шагыл таштарды кошуп, катуу кыртышка айландырышты. Участкага эми палаткаларды жайгаштырышты. Ушул эле жылдын 16-июнунда бул жерде турак үйдүн алгачкы пайдубалы коюлду. Гидрокуруучулардын келечектеги шаарынын негизи ушинтип башталды.

Бардык участкалардагы жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлер бул жерде биринчи күндөн тартып эле жогорку активдүүлүк менен иштеп жатышты. Өз ара социалисттик мелдештин кулачы кеңири жайылтылып, курулуш-монтаждоо иштерин мөөнөтүнөн мурда бүткөрүүгө жогорулатылган план-милдеттенмелер кабыл алынды. Ф.Абитов менен З.Кутлубаевдердин бригадалары коммунисттик эмгектин кыймылына кошулушту.

Алгачкы учурда жумушчулардын негизги бөлүгүн кыш киргенге чейин тез бүткөрүлүүчү жыгач шиттерден жасалган тамдарга кийирүү үчүн аракет жасалды. Ошондуктан турак үйлөрдүн курулушуна көп жумушчулар мобизацияланды. Эгерде июнь айынын орто ченинде бул багытта 20дан ашпаган адам иштеген болсо, октябрь айында турак үйлөрдү кураштырууда 900дөн ашык адам иштеп калышты. Октябрь айынын аягында алар 140 квартиралуу үйлөрдү пайдаланууга беришти. Демек, жумушчулардын келечектеги шаары негизделип калды. 1962-жылы 26-октябрда Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиуму бул жерге Кара-Көл деген наам ыйгарып, шаар тибиндеги поселок деп атады.

1962-жылдын аягында куруучулар 7,668 чарчы метр турак үйлөр менен убактылуу барак тамдарды кабыл алышты. Поселокто чакан мектеп пайда болду, биринчи кезекте үйлөрдү буу менен ысытуучу жылыткыч буу казаны бүткөрүлдү, коомдук тамактануу, азык-түлүк жана өнөр жай товарларын сатуучу соода точкалары, медициналык жактан тейлөө, көчүп жүрүүчү эки мончо, байланыш бөлүгү жана башкалар ишке киришти.

Экинчи жылы көчүп жүрүүчү айрым тейлөөчү мекемелердин ордуна туруктуу имараттар курулду. Ал эми 1963-жылы убактылуу типтеги турак үйлөр 21миң чарчы метрге, турактуу үйлөр 25миң чарчы метрге жеткирилди. Болжол менен бир жарым жылдын ичинде зарыл болгон өлчөмдөгү турак үйлөр менен тейлөө объектилери даяр болду. Поселокто 10миңге жакын калк жашап калды. Аларды тейлөөчү 216 орунга ылайыкташтырылган 3 ашкана, 4 магазин, чайкана, суу түтүктөрү, борборлоштурулган жылыткыч системасы, 51 орунга ылайыкташтырылган мончо, турмуш-тиричили жактан тейлөө үйү бүткөрүлдү. Чачтарачкана, бут кийим оңдоочу жай, 470 орундуу балдар бакчасы, поликлиника, орто мектеп, 260 орунга ылайыкташкан клуб, техниклердин үйү, китепкана, үч көчмө китепкана жана башка объектилер кызмат көрсөтө баштады. Бардык үйлөр менен мекеме-ишканалардын бардыгы электрлештирилди жана радио точкалары менен камсыз болунду.

Турак үйлөр менен турмуш-тиричилик жана маданий жактан тейлөө курулуштарын жүзөгө ашыруудагы ийгиликтерде уюшкандык менен чымырканган эмгектин натыйжасы чоң. Мында коммунисттер зор роль ойношту. Ошондой эле коммунист В.И.Бузько жетектеген комсомолдук-жаштар бригадасынын мүчөлөрү кыш кыноодо күнүмдүк нормаларынан озуп иштеп жатышты. Алар сентябрь-октябрь айларында 3 сегиз квартиралуу, 3 он төрт квартиралуу үйлөрдү пайдаланууга беришти. 1963-жылды алар жылдык планын 144 пайызга аткарышты.

Турак үйлөр менен тейлөө объектилеринин курулуш иштерине № 1 - курулуш башкармалыгынын коллективинен башка да бөлүмдөрдүн куруучулары активдүү катышышты. 1963-жылы август айынын биринчи жарымында УМРдин жумушчулары бардык курулушчуларга карата убакытты үнөмдөп пайдалануу чакырыгы менен чыгышты. Бул чакырыкты колдоп, көптөгөн бригадалар өздөрүнө жогорулатылган пландарды кабыл алышты. Барак үйлөрдү курууда жумушчу убактысынан тышкарыкы ме

гилдерди пайдалануу боюнча демилге жайылтылды. И.Бендерский жетектеген жыгач усталардын бригадасы 14 квартиралуу жыгач шиттерден жыйноочу үйдү 20 күндө аяктап, сөз өтөлүнө чыгышты. З.Кутлубаев жетектеген бригаданын жумушчулары ушундай эле үйдү 15 жумушчу күндө жыйнап кураштырууга жетишишти. УМР менен АТКнын эмгек коллективдери да өз сөздөрүнүн өтөлүнөн чыгышып, адегенде коомдук башталыштагы 24 квартираны, экинчи 16 квартираны бүткөрүштү. Ушундай эле эмгектеги эпкиндүүлүктөрдү турак үйлөрдү куруучулардын арасында Кузьменконун бригадасы көрсөтүштү. Бул бригаданын Тиеков, Р.Жуманов, И.Никипелов сыяктуу мүчөлөрү убакыт менен эсептешпей иштегендиктери менен жекече нормаларын эки эселентип аткарууга жетишип келишти.

Турак үйлөрдүн курулушу кийинки 1964-жылда да ийгиликтүү улантылды. Бул жылда жумушчулар менен кызматчылардын 2850 үй-бүлөсү жаңы үйлөргө көчүп киришти. 1965-жылда мындай үй-бүлөлөр 1423 болду. Кийинки эки жылда 9,5 миң чарчы метр турак үйдүн, мунун ичинен 411 орунга эсептелген төрт кабаттуу жаштардын жатаканасынын курулушу бүткөрүлүп пайдаланууга берилди. 1968-жылда поселокто эки көп кабаттуу имарат: жаштар жатаканасы менен «Турист» мейманканасы пайда болду. Бул мезгилде коомдук турак үйлөрдүн фондусу поселокто 70 миң чарчы метрден ашып кетти, ага 17 миң адам көчүп кирди.

Жыл өткөн сайын коомдук жана маданий объектилердин, соода жана тейлөө мекемелеринин курулуштары кеңири кулач жайып отурду. Бул курулуштарда жумушчулар эң чоң эргүү, демилгелүүлүк менен иштешти. Н.Меркуловдун шыбакчылар бригадасы менен Б.Кислицкийдин усталардан турган бригадасы өздөрүнүн сменалык нормаларын дагы 50–60 пайызга жогорулатышты. М.Рассохиндин комсомолдук-жаштар бригадасы сменалык тапшырмаларын жогорку сапаттуулукта ашыра орундаткандыктары менен айырмаланышты. 1965-жылы алар коммунисттик эмгектин бригадасы деген наамды жеңип алышты.

Ошентип, Кара-Көлдө бардык жумушчу-кызматчылар коммуналдык тейлөө мекемесинин кызматын көрө баштады: үйлөр электрлештирилип, суу түтүктөрү киргизилди, борборлоштурулган жылыткычтарга өтүштү. Көпчүлүк үй-бүлөлөр газдын кызматынан пайдаланышат. Эң мыкты жабдылган үч балдар мекемелери, эки-үч кабаттуу мектеп 2,2 миң окуучуга ылайыкташтырылган, спорттук залы жана кол эмгегин өздөштүрүүчү ыңгай-

луу кабинеттери менен музыкалык, спорттук мектептер, Фрунзедеги политехникалык институтунун филиалы, курулуш техникуму, китепкана, бардык керектүү адабияттар менен комплектиленген техникалык кабинет иштеп калды.

Гидрокуруучулардын поселогунда көптөгөн коомдук мекемелер, соода түйүндөрү: чоң универмаг, китеп магзини жана беш азык-түлүк дүкөнү менен өнөр жай товарларын сатуучу дүкөн, нан заводу, үч ашкана, «Чолпон» рестораны, жайкы кафе, улуттук ашкана менен чайкана иштеп калды. Куруучулар активдүү сатып алуучулар да болуп калышты. 1967-жылы поселоктун жашоочулары менен шамалды-сайлыктарга 8706миң сомдук өнөр жай жана азык-түлүк товарлары сатылган. 1966-1967-жылдары жана 1968-жылдын биринчи кварталында сатып алуучуларга 147 мотоцикл, 979 телевизор, 1035 радиоприемник жана радиола, 815 муздаткыч, 960 кир жуугуч машина, 16 жеңил автомашина сатылган. Ушул мезгилде поселокто турмуш-тиричилик жактан тейлөө комбинаты бут кийим оңдоочу, кийим тазалоочу жана кир жуугуч бөлүмдөрү менен кызмат кылып турган.

Калкты медициналык жактан тейлөө кызматы мыкты уюштурулган Кара-Көлдө поликлиника менен 100 койкалуу оорукана болуп, бардык негизги участкактордо медициналык пункттар уюштурулган. Аларда 14 жогорку билимдүү врачтар, 60 атайын орто билимдүү медициналык кызматкерлер иштеп турган.

Гидрокуруучулардын эс алуулары, ден соолуктарын чыңдоолору үчүн жакшы камкордуктар көрүлгөн. 500 орундуу кышкы клуб курулуп, 1600 орундуу жайкы клубдар иштеп турган. Стадион, суу бассейнинин, радиоузел, телевизордук берүүлөрдү алып берип туручу ретранслятор (Москвадан, Фрунзеден, Ташкенттен жакшы алып көрсөтүүчү) иштеп турган.

Куруучулар өздөрүнүн шаарын сүйөт жана камкордукка алышкан. Көрктөндүрүүгө, жашылдандырууга да зор көңүл бурушат. Жыл сайын жаз айында көчөт отургузуу жумалыгы өткөрүлөт. Жол бойлоруна жана аллеяларга асфальттар төшөлүп, мөмөлүү жана декоративдүү дарактар отургузулду. Эс алуу чоң багыт пайда болду.

«Нарынгидроэнергостройдун» профсоюздук, патиялык, комсомолдук уюмдары башкармалыктын жетекчилиги менен биргелешип жумушчулар менен кызматчыларды биринчи кезектеги милдетти чечүүгө уюштура алышты. Токтогул ирригациялык энергетикалык комплексинин курулушу үчүн зарыл болгон шарттарды кыска мөөнөттүн ичинде түзүүгө жетишилди.

БҮГҮНКҮ КАРА-КӨЛ

II

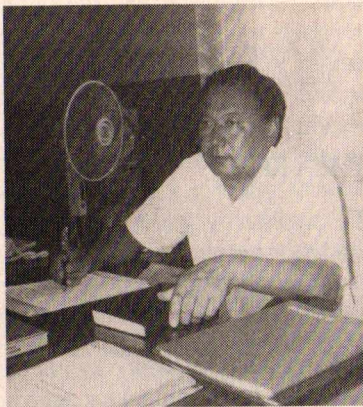
Бир кезде Токтогул ГЭСинин улуу курулушу менен тагдыр-лаш болуп түптөлгөн энергетиктердин поселогу калкынын саны 23 миңге жеткенден кийин 1977-жылы шаар статусун алган. Ошондон бери карай энергетиктердин жалаң зоолорго курчалып турган чакан сүйүктүү шаары экономикалык, социалдык жактан улам жыл өткөн сайын өнүгүп отурду. 1990-жылы жашоочулар саны 25 миңге жетти. Азыркы мезгилде шаарыбыздын жалпы элинин саны 20 миңдеп ашты. Калктын көбүн азыр деле энергетиктер менен куруучулар түзүшөт.

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Кара-Көл инженердик факультетинин деканы Абдылда Алишерова.

Ырас, Кара-Көл шаары 1970–1990-жылдардын аралыгында социалдык жана экономикалык жактан улам жыл өткөн сайын өсүп-өнүгүп отурду. Социалдык, маданий объектилер улам кулач жайып, элдин маданияттуу жашоосу, эс алуусу, көңүлдүү жана өндүрүмдүү эмгектенүүсү үчүн биринчи кезекте камкордуктар көрүлүп келди. Натыйжада түрдүү максаттагы соода түйүндөрү, мончолор, турмуш-тиричилик жактан тейлөө үйлөрү, китепканалар, энергетиктердин маданият үйү жана жайкы кинотеатрлар үзгүлтүксүз шаардыктардын кызматында болуп келди.

Шаардагы эс алуучу маданий паркы, стадион, атайын жасалган шаар ичиндеги көлдөр жай бою шаардыктардын көңүлдүү эс алуусуна кызмат кылып турат. Ал жерлерде эл үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү дайыма көңүл борборунда, санитардык абалы тез-тез кароодон өткөрүлүп, жаш бөбөктөр үчүн түрдүү айланмалар иштеп турат. Көл боюнда, бак ичинде эс алуучулар үчүн ыңгайлуу отургучтар коюлуп, таза кумдар төгүлгөн. Жума сайын жаштар үчүн көңүлдүү дискотекалар уюштурулат.

Кара-Көл шаардык ооруканасынын башкы дарыгери Райимжан Кожоев.

Шаардыктардын татыктуу билим алуулары үчүн да болгон камкордуктар көрүлгөн. Ушул мезгилде шаардык билим жана маданият бөлүмүнүн тутумунда 6 орто, 1 башталгыч мектеби, балдардын 1 чыгармачылык үйү, балдардын 1 спорттук мектеби, 1 музыкалык мектеп, 3 балдар бакчасы иштеп турат. Бул мектептерде учурда 5300 дөн ашык жаш жеткинчектер билим алып, тарбияланышып жатышат. Дээрлик көпчүлүк мектептер менен бардык балдар бакчалары, маданий мекемелер жаңы типте жана зарыл талаптарга жооп берет.

Шаарыбыздын билим берүү багытындагы иштери максаттын деңгээлинде экендигин окуучулар арасында шаардык, областтык, республикалык ар кандай маанилүү конкурстарга катышып жатышкандыктарынан гана эмес, алардын ошол конкурстарда жеңиштүү байгелерге ээ болуп келип жатышкандыктарынан байкоого болот.

Калкыбыздын ден соолугу үчүн камкордук көрүү да биздин туруктуу милдеттерибиздин бири экендигин билебиз. 1963-жылы бул жерде Токтогул ГЭСинин алдында болгону 35 орунга ылайыкташтырылган бөлүм ачылып иштеп турган болсо, анда 8 дарыгер, 17 медициналык персонал болгон. 1970-жылы бул санитардык бөлүм Кара-Көл участкалык ооруканасы болуп өзгөргөн. Кыргыз ССРдин саламаттыкты сактоо министринин буйругунун негизинде 1976-жылы Кара-Көл шаардык ооруканасы болуп кеңейтилген.

Азыркы учурда калкыбыздын ден соолугу үчүн жогорку категорияга ээ болгон 185 орундуу оорукана иштеп, ал терапия, хирургия, травматология, балдар бөлүмү, гинекология, төрөт үйү, неврология жана кургак учук бөлүмдөрүнөн турат. Учурга шайкеш үй-бүлөлүк дарыгерлер тобу, күндүзү келип көрүнүүгө, дарыланууга ыңгайлаштырылган атайын эмкана элибиздин кызматында. Шаарыбызда жогорку билимдүү дарыгерлердин саны азыр 44, мындан 5 жогорку категориялуулар, 13 биринчи, 7 экинчи категориядагы дарыгерлер. Жалпысынан 219 атайын орто билимдүү медициналык кызматкерлер иштеп жатышат.

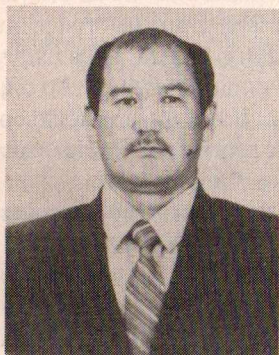
Шаарыбыздын архитектуралык ассамблеясын кооздоо, көрктөндүрүү, жашылдандыруу иштери да дайыма көңүлүбүздүн борборунда. Кайсы көчөгө барбаңыз саябандуу жашыл дарактар өстүрүлгөн. Келечекте адамдардын көңүл кушун сергитип, шаарыбыздын кооздугун дагы арттыруучу дагы бир гүлбакчалуу сейил багы түптөлдү. Тейлөө объектилери менен көп кабаттуу үйлөрдүн айланасы санитардык талаптын деңгээлинде кармоо, гүлзарларды көбөйтүү иштерине да зор көңүл бурулган. Мурдараак ар кандай вагондордо, көрксүз курулуштарда жайгашкан менчик дүкөндүр улам күн өткөн сайын архитектуралык кооз стандартка жооп бере турган татынакай, жарашыктуу имараттар менен алмаштырылууда. Шаар ичиндеги көчөлөрүбүз дээрлик асфальтталган жана кечкисин жарык күйгүзүлгөн.

Кара-Көлдүктөр үчүн 4 жерде почта жана байланыш бөлүмдөрү иштеп турат. Жергиликтүү жана шаарлар аралык телефондук байланыштар дайыма элибиздин кызматтында. Мезгилдүү басма сөздөр өз убагында элибизге жеткирилип турат. Ар бир үйдө жергиликтүү радио точкалары бар. Калкыбыз телевизорлор аркылуу Кыргыз телеберүүлөрүнөн сырткары Россия жана ОРТ берүүлөрүн көрүү мүмкүндүгүнө ээ болушкан.

Башка шаарларга, райондорго салыштырмалуу кара-көлдүктөр пенсия, пособие төлөмдөрүн алуусу эң жакшы деңгээлде десек жаңылышпайбыз. Анткени, мамлекетибиздеги бүгүнкү экономикалык оор шартта биздин шаарда пенсия, пособие төлөмдөрүн ай сайын алып келишүүдө. Дайыма даталуу күндөрдө эмгектин жана согуштун ардагерлерине, кароосу жок, же өтө жакырчылыкта калган үй-бүлөлөргө шаардын мамлекеттик администрациясы, эл депутаттарынын шаардык кеңеши, Токтогул ГЭСинин каскады, «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасы жана башка айрым бардар адамдар тарабынан моралдык, материалдык колдоолор көрсөтүлүп турат.

Биздин шаардыктарыбыз жалпы мамлекетибизде убактылуу өз желаргысын жүргүзүп жаткан ишсиздиктен, жакырчылыктан четте калды деп айтуу туура эмес болор эле. Өздөрүнүн изденүүчүлүк, билим, чыгармачылык, учурдун талабын туура түшүнүү менен турмуш нугун таптакыр жаңыча жолго буруп, өз алдынча ишкер, табышман болушуп жашап жаткан үй-бүлөлөр деле ондоп саналышат. Бирок, ар түркүн себептер менен иштеп жаткан иш ордунан да кыскартууга туш болуп, өз алдынча да тиричилигин жөндөп кетүүгө кудурети жетпегендер, натыйжада бир нече жыл бою ишсиздердин каттосунда тургандар бар.

Шаардык калкты иш менен камсыздоо борбору мындай адамдар менен максаттын деңгээлинде иш жүргүзүп келүүдө. Бул борбор аркылуу көптөгөн жогорку билимдүү даяр кадрлар, адистер, жаштар шаардан сырткары да ар кандай мамлекеттерге, шаарларга иштеп келүүгө атайын жолдонмолор менен жиберилип турулса, айрым жаш улан-кыздар ушул борбордо катталып турушуп, учуру келгенде атайын даярдоо курстарына, жогорку жана атайын орто окуу жайларына билим алууга да жиберилип келүүдө. Шаардагы мекеме-уюмдар менен ишканалардын атайын суранычы боюнча керектүү адистерди даярдап берүүдө да бул борбордун жүргүзгөн иштери арбын.

Маралбек Бекболотов -
шаарга жылуулук берүү
мекемесинин (ККП)
директору.

КЭСТ ЖАГУнун директору
А. Зияев.

Энергетиктердин шаары жогорку жана атайын орто билимдүү адистерди даярдоочу окуу жайларынан да куру кол эмес. Буга мисал катары Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Кара-Көл инженердик-факультетин алсак болот. Бул окуу жайы Токтогул ГЭСинин курулушу башталган алгачкы жылдар менен жашташ. Тагыраак айтканда 1962-жылы Токтогул ГЭСинин алдында Фрунзедеги политехникалык институтунун даярдоо бөлүмү, 1963-жылдан баштап жалпы техникалык факультети болуп уюштурулган. Ошол мезгилде даярдоо бөлүмүнүн башчысы болуп азыркыга чейин иштеп жеткан А.Р.Никулин дайындалган. Факультеттин декандары болуп кезеги менен Толкачев, Усуба

лиев Э.У., техникалык илимдердин кандидаты, доцент Жумагулов С., техникалык илимдердин кандидаты доцент Кененсариев К.С., техникалык илимдердин кандидаты, доцент Сартов Т.Э. жетектеп келишкен.

Азыркы учурда факультетти физика жана математика илимдеринин кандидаты, доцент А.А.Алишеров жетектейт. Учурда КИФТе 1200дөн ашык студент билим алууда. Мында жакын профессор окутуучулар, 40 тан ашуун кызматкерлер эмгектенишет. Окуу жайында «Жалпы илимдер», «Экономика», «Машина куруу», «Курулуш» жана «Электроэнергетика» болуп беш кафедра иштейт. Факультет улам жыл өткөн сайын учур менен кошо канат күүлөп өнүгүүдө, жаңы адистектерге даярдоочу факультеттер ачылууда. Ал эми бул жерде негизинен энергетиктер тургандыктан, электроэнергетика адистиги боюнча талапкерлер көп болуп, жыл сайын бул окуу жайы тарабынан 60тан ашык ушул багыттагы адистер даярдалып чыгарылат.

Шаарда «Достук» заводу, «Ротор» менчик ишканасы бар. Бул ишканалар өз алдынча ишин өнүктүрүүдө бир кыйла жетишкендиктерге ээ. Тагыраак айтканда, булар чет мамлекеттер менен да, коңшулаш мамлекеттер менен да тыгыз байланышта болуунун жолдорун табууга жетишип, бүгүнкү күндө өз продукцияларынын ассортиментин жана көлөмүн жогорулатууга умтулуп иштеп жатат.

Канткен менен шаарыбызда кылым тогошоор алдында чечүүнү талап кылган проблемалар да жок эмес. Бир кездерде энергетиктер үчүн шашылыш түрдө ишке берилген турак үйлөр, социалдык-маданий объектилердин имараттары эскилиги жетип, андагы канализациялар, суу өткөргүчтөр, электр зымдары өзүнө көбүрөөк көңүл бурууну талап кылган учур. Бул багыттагы маселелерди жүзөгө ашыруу үчүн азыр шаарда Маралбек Бекболотов жетектеген тейлөө мекемеси иштейт. Мекемедеги бир участка атайын суу өткөргүчтөр менен канализацияларды оңдоо, бири түзөө боюнча аракеттенет.

1990-жылдарга чейин биздин шаарыбыз да мазут менен жылытылып, эл газ плиталарын пайдаланчу. Энергетиктерибиз үчүн эң кубанычтуу маселе – газ жана мазут жеткирүү кыйынчылыгы башталган алгачкы жылдарда эле шаарды электр тогунун күчү менен плиталарынын ордун электр плиталары менен алмаштырууга өткөн. Мунун өзү шаардыктарды тез-тез үзгүтүккө учуроочу газдын жок болуп калуу, мазуттун үзгүлтүккө учурашынан кыш айларында суукта калуу түйшүктөрүнөн арылтты. Азыр элде жылуулук жана газ маселеси боюнча проблемалык

маселелер жок. Ал эми бүтүндөй элибизди таза суу менен камсыз кылуу маселеси алда качан эле чечилген.

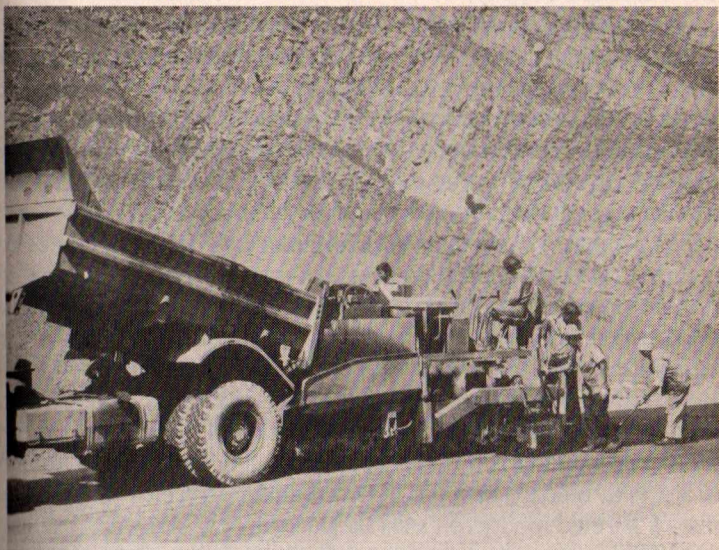
Токтогул ГЭСинин курулуп бүтүп ишке берилгендигинин 25 жылдык майрамы кара-көлдүктөрдүн да жалпы кубанычтуу майрамы. Анткени ГЭСте иштөө үчүн келген алгачкы куруучулар, энергетиктер шаарыбыздын алгачкы түптөөчүлөрү, алгачкы тургундары. Кара-Көл шаардык мамлекеттик администрациясы жана эл депутаттарынын шаардык Кеңеши элибиздин жыргалы болгон энергетиканы элге жеткиргендер үчүн камкордук көрүүнү дайыма башкы максат деп эсептейт.

ГЭС – УЛУУ ЖОЛ МЕНЕН ТАГДЫРЛАШ

1962-жылы Үч-Коргон ГЭСинин курулушу аяктап, пайдаланууга тапшырылгандан кийинки жылы эле Токтогул ГЭСинин курулушун баштоо маселеси көтөрүлдү. Бирок ар бир курулуштун өзгөчөлүгү, проблемасы өзүнчө ар башка болот эмеспи. Токтогул ГЭСинин курулуш ишин жүргүзүү эзелтеден кербен каттап, Түштүк менен Түндүктү байланыштырып келген Улуу Жибек Жолун реконструкциялап кеңейтүү зарылдыгын ачты. Падышачылык мезгилиндеги татаал ашуулары болгон кербен жол Октябрь революциясынан кийин 1935-1945-жылдар мезгилинде да жалаң кол күчү менен оңдолгон болчу. Анткен менен ал жолдо азыркыдай бир нече техникалар, автомашиналар аркы-терки каттоого мүмкүн болбогон. Себеби, жол тар болуп, бир гана тарапка машина жүрсө, экинчи жагындагы машина жолду бошотуп турууга тийиш эле. Ал эми мындай стандартсыз, тар жол менен Токтогул ГЭСинин курулушун комплекстүү жабдуу маселесин чечүү эч качан мүмкүн болмок эмес, бир эле мезгилде куюндай болгон техникалар менен жүздөгөн тонна бетон, цемент шагыл, тактай жана башка түмөн түрдүү курулуш материалдарын ГЭС курулуучу Шалпылдак участкасына ташып жеткирүүгө ары кенен, ары ыңгайлуу жол трассасы зарыл болчу. Шалпылдак демекчи, Токтогул ГЭСин куруу пландаштырылып жаткан Нарын дарыясынын ушул кууш жеринен эзелтеден эле аска боорунан кышын-жайын кум-таштар кулап сууга түшүп жатканы угулуп турчу. Ошон үчүн да жергиликтүү элдер Шалпылдак деп атап коюшкандыгын айтышат.

Ошентип, улуу трассаны кайрадан реконструкциялоо боюнча 1956-жылдын 22-августунда СССР Министрлер Советинин «Фрунзе-Суусамыр-Ош жолунун курулушу жөнүндөгү № 518»

чечими чыкты. Мында аталып жаткан автомобилдик жол курулушун ишке ашыруу ошол кезде Фрунзе шаарындагы № 16-жол курулуш башкармасына сунушталды. Сентябрь айынан баштап алгачкы жол курулуш иштерин уюштуруу аракеттери жүргүзүлө баштады. Бул максатта Таш-Көмүр шаарында СУ-2 (кийин СУ-875 болуп аталып келатат), республиканын түндүк жагындагы Сосновка кыштагында СУ-3 (СУ-876), келечектеги автомагистралдын жээгине жайгашкан Токтогул поселогунда СУ-1 (СУ-874) курулуш башкармалары түзүлдү.

СУ-875 жол курулуш мекемесинин жумушчулары иш үстүндө.

Төө-Ашуу ашуусуна тоннел куруу жана көчкүдөн сактоочу тосмолорду куруу милдети ошол учурда Москвадагы СУ-128 - метрокуруучуларга тапшырылды. Эл эми чоң жана кичине көпүрөлөрдү куруу, жол түшүүчү участкалардагы аска-зоолорду жардыруу иштери № 467 жана № 75 атайын мекемелерге жүктөлдү.

Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети «Токтогул ГЭСинин курулушун баштоодогу алгачкы иш чаралар жөнүндө» токтомунда Таш-Көмүр участкасынан Токтогул ГЭСинин курулуш аянтчасына чейинки Фрунзе-Ош жолунун бөлүгүн август айынын башталышына чейин, ал эми Татыр участкасындагы Нарын дарыясы аркылуу өтүүчү көпүрөнү 1-сентябрга чейин бүткөрүүнү республиканын жол-курулуш башкармалыгына милдеттендирген.

1962-жылдын 17-апрелинде Шамалды-Сай селосунан алгачкы бульдзорчулар келди. Ошентип, жолду кеңейтип, зор таштардан, куюлма кумдардан тазалоо иши алгач ирет Кара-Кыянын асма көпүрөсүнөн башталды Мына ошол жерден ылдый көздөй кеткен Фрунзе-Ош жолунун трассасынын боюнча жайгашкан Кара-Көл жумушчулардын поселогу болгон. Бир кезде ушул поселокко кире бериш жерде «Токтогул ГЭСи - Бүткүлсоюздук комсомолдук эпкиндүү курулуш!» деген ураан бадырайта кызыл менен жазылып турчу.

Жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлердин келиши жол курулуш жумушунун темпинин тездешин шарттады. Платкаларды тигүүчү, «Гидроспецстрой», «Гидромонтаж», ишти механизациялаштыруу башкармасы, электромеханизациялаштырылган устакана жана башка таяныч мекемелерин жайгаштыруучу аянтчалар тазаланды. Эзелтеден тынч жаткан бул өрөөндү күркүрөгөн тракторлордун мотор үндөрү, жардыруулардын жаңырыгы, зуулдаган автомашиналар менен кулатылган же сүрүлгөн таштардын үндөрү жан киргизгендей шаңга бөлөдү.

Алгачкы күндөн тартып эле курулушчулар иштин темпин кызытышты. Э.Караев, А.Курашов, Б.Бекиров, С.Феттаев өңдүү жана башка ондогон бульдзорчулар убакытты эсептебей иштешип, жекече кабыл алган нормаларын ашыра жана сапаттуу орундоого жетишип жатышты. Ал эми М.Газиев, Г.Курочкин, М.Бурный өңдүү эксковаторчулар да башка өнөктөштөрүнөн калышпай жогорку өңдүрүмдүүлүк менен эпкиндүү эмгектенишип, башкаларга эмгектенүүнүн эң мыкты үлгүлөрүн көрсөтүп жатышты.

1962-жылдын октябрь айынын башталышына карата келечектеги ГЭСке чейинки 11 километрден ашуун жолдун курулушун бүткөрүүгө жетишишти. Бул үчүн курулушчулар кыска мөөнөттүн ичинде зор таштарды талкалоого, сүрүп таштоого, 720 миң кубометрден ашуун келген аскалуу таштарды бузууга жана тазалоого туура келди. Мына ошентип, Токтогул ГЭСинин курулушунда иштөөчү техникаларды, жабдууларды жана башка керектүү курулуш материалдарын ташып жеткирүү мүмкүндүгү ачылды. Мындан тышкары ички жолдорду куруу, кеңейтүү, таш төшөө, бетондоо сыяктуу жана башка жумуштарды бүткөрүү да зарыл милдет катарында турду.

Ар бир метр жолдун курулушу чымырканган эркти, кылдат жана сергек аракетти талап кылды. Катардагы жумушчулардын да, курулуш ишин жүргүзүп жаткан техникалар менен автомашиналарды башкаруучулардын да көз ирмемге эле жаңылышын

калуусу ачыгын айтканда адамдын өмүрү менен бааланып турган. Анткени, бир жагынан аскалуу зоодон тынымсыз таштар, кумдар кулап, куюлуп коркунуч келтирип турса, бир жагынан тик төмөн карай чоң дарыяга туташып, ырайымсыз кырсыктан кабар берип турат. Автомагистралдын 65 километрлик участкасын ушундай татаал шартта куруп бүтүрүү, 1963-жылдын ноябрь айында мамлекеттик комиссиянын текшерүүсүнөн өткөрүп пайдаланууга тапшыруу жол курулушчулар үчүн тил жеткис чоң жетишкендик болду.

1964-жылы оң жак жээктеги автомобилдик жолдун курулушу аяктады. Декабрь айынан баштап поселкалар арасында автобус жүрө баштады. Бул деген жумушчуларды жана керектүү болгон бардык курулуш материалдарын транспорт менен ташып жеткирүү мүмкүндүгү жаралды дегендик. Кайыңды, Чоң-Таш карьерлеринен ГЭСтин створуна чейин таш, кум, шагыл ташуу үчүн бетондолгон жолдор керек болгон. Себеби, бетон заводна шагыл ташууда жүк көтөрүмдүүлүгү 65–70 тонналык БЕЛАЗдар жүрүүсү зарыл эле.

1965-жылы Нарын дарыясынан өтүүчү автожол үчүн бир көпүрө, Кайыңды суусунан өтүүчү анчейин чоң эмес бир көпүрө, 1967-жылы Нарын дарыясын кесип өтүүчү дагы бир чоң көпүрө бүткөрүлүп, пайдаланууга берилди. 1962–1968-жылдардын аралыгында гидрокуруучулар узундугу 40 километр келген жолдорго асфальт, бетондорду төшөштү.

Төө-Ашуу ашуусундагы узундугу 2,5 километр келген тоннелдин курулушу 1964-жылы аяктап, Суусамыр өрөөнү менен Төө-Ашуунун жыл бою байланышына шарт түзүлдү. Ошону менен бирге атайын малдарды ташып жүрүүгө ыңгайлаштырылган автомобилдер жүрө баштады. Суусамыр жайлоосуна каттоочу малчы, чабан, жылкычылардын мурда бир нече күндөп, жумалап жүрүүчү жолу кыскарды.

Аралыгы 600 километр келген Ош–Фрунзе автомагистралы 1965-жылы аяктап, биротоло республиканын Түндүгү менен Түштүгү автомобиль трассасы аркылуу байланышып калды.

Аталган жолдун курулушунда 11 миллион кубометр топурак казып ташуу иштери, мунун ичинен 7 миллион кубометри таштуу кыртыш, жалпы узундугу 2500 погондук метр келген 97 көпүрө салынып, 13миң метр келген трубалар жаткырылып, көчкүдөн сактоочу 6 галерея жана 35 эксплуатациялоочу комплекстүү иштер жүргүзүлдү.

Токтогул ГЭСинин курулушуна байланыштуу Бала-Чычкан суусунан Көк-Бел ашуусуна чейинки Нарын аркылуу өтүүчү асма

көпүрөлөр суу алдында калды. Натыйжада мурдагы жол кайрадан 43 километрге узарып, Камбар-Ата кыштагы аркылуу айланып өтүү зарылдыгы келип чыкты. Келечекки суу сактагычты айланып өтүүчү жолдун курулушу 1964-жылы башталды. (Анткени, мурдагы жолдун бир канча километри да суу алдында калмак). Демек, 1975-жылы узундугу 76 километр келген бул жолдун курулушун № 875-жол курулуш башкармалыгы пайдаланууга берүүгө жетишти. № 467 Мостопоезд мекемеси Нарын аркылуу өтүүчү дагы бир жаңы көпүрөнү курду.

№ 875-жол курулуш башкармасы Токтогул районунун борбордук бөлүгүндө, Таш-Көмүр жана Кара-Көл шаарларында көчөлөрдү куруу жана көрктөндүрүү иштеринде зор аракеттерди жүзөгө ашырган. Бул жерлерде 40 километрден ашык ички жолдор курулуп, Фрунзе-Ош жолунун ашык 100 километрден реконструкциялонун жана Токтогул ГЭСине оор жүктөрдү ташып жеткирүүгө мүмкүндүк түзүлдү.

1975-жылдан баштап ушул эле курулуш башкармасы Күрп-Сай ГЭСинин курулушу менен суунун алдында калуучу мурдагы эски жолду алмаштыруучу жаңы жолдун курулушуна киришти.

Фрунзе-Ош автожолунун курулушундагы иштеринин сапаты эң жакшы деп табылгандыгы үчүн № 875-жол курулуш башкармасынын коллективи республикалык кароо-конкурсунун жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасынын 1 баскычтагы диплом жана акчалай сыйлыгы менен сыйланууга татыктуу болот. Ошондой эле бул коллектив курулуш иштерин жүргүзүүдө үнөм жана сарамжалдуулукту камсыз кыла алгандыгы, өз ара социалисттик мелдеште жеңип чыккандыгы, бүткөрүлгөн иштин мөөнөтүнүн кыскаргандыгы жана анын сапаты үчүн бир топ мамлекеттик, өкмөттүк, профсоюздук Ардак Грамоталарды, акчалай сыйлыктыктарды жеңип алууга жана областтык, республикалык Ардак Такталарга жазылууга мүмкүндүк алат. 1975-жылы Фрунзе-Ош жолунун 322–360 километринин аралыгындагы 38 километр жолдун курулушун эң жакшы сапат менен бүткөрүп тапшыргандыгы үчүн кароо-конкурсунун жыйынтыгы боюнча Кыргыз ССРинин Мамкурулуш башкармасынын диплому жана акчалай сыйлыгы менен сыйланат. № 875-жол курулуш башкармасынын коллективи 1956–1976-жылдар аралыгында жогорку өндүрүмдүү эмгекти камсыз кыла алгандыгы үчүн 9 жолу Республикалык Ардак Тактага жазылып, 26 ирет акчалай сыйлыктардын ээси болгон.

№ 16-курулуш башкармалыгы өзү иштеген мезгилдин аралыгында эмгектин жүздөгөн чыныгы каармандарын чыгарды. Алар катардагы жумушчулардан тартып, инженердик-техника

лык кызматкерлер, жетекчилер болуп эсептелишет. Албетте өз эмгеги менен өрнөк боло алган алдыңкы адамдар эл ичинде, коллектив ичинде зор кадыр-баркка жетишип, кийинкилерге өздөрүнүн өрнөктүү жолдорун осуятка калтырары бышык. Кезегинде андай ак эмгек менен абийир тапкан адамдар зор урмат-сыйга, атак-даңкка ээ болушкан. Андайлардын катарында, тагыраак айтканда СССРдин ордендери жана медалдары менен сыйлангандардын саны 69 адам болгон. Машинист экскаваторчу И.М.Мацутенко, Печорский В.А., М.Ф.Долженко, А.П.Шмаковдор, машинист-автогрейдерчилер Р.С.Ахмеров, Д.П.Гриценко, машинист-бульдозерчулар А.Унгуров, Ф.Ильясов, А.Г.Самохвалов, автокрандын машинисти Е.П.Зеленин, автомобиль айдоочулар В.М.Гордиенко, Н.В.Гарашенко, Д.Ж.Акбаров, А.Д.Илюшкин, Л.Н.Шкурлов, П.А.Казанов жана башка көптөгөн азаматтар өздөрүнүн чаалыкпаган, ар кандай оор, татаал учурларда чегинбеген кайраткерликтери, мээнеткечтиктери менен зор урмат-сыйды жеңип алышкан.

Өндүрүштүн 79 алдыңкылары Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин сыйлыктары менен Ардак Грамоталарын, 3 адам «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген куруучусу» деген наамды, 8 адам «СССРдин транспорттук курулушунун эң мыкты механизатору» деген, 3 адам «СССРдин транспорттук курулуш Министрлигинин социалисттик мелдешинин отличниги» деген белгилерди жеңип алышкан. «Эмгекке даңк» ордени 6 адам алган.

№ 16 - курулуш Башкармалыгынын буйругу менен ушул башкармалыкта эмгектенген 660 адам Ардак Китепчеге жазылуу менен Ардак Доскага илинсе, 1455 адам Ардак Грамотасы менен сыйланган, 1628 адамга алкыш жарыяланып, жекече мыкты көрсөткүчтөрдү камсыз кылгандыгы үчүн 360 адамга түрдүү суммада акчалай сыйлыктар ыйгарылган.

Тогузунчу беш жылдыктын жылдарында 40 адам бүткүлсоюздук «Тогузунчу беш жылдыктын ударниги» деген наам алса, «Тогузунчу беш жылдыктагы социалисттик мелдештин жеңүүчүсү» деген белгиге 281 адам татыктуу болгон.

* * *

Биз жогоруда сөз кылган № 875-курулуш Башкармалыгынын базасында азыр «Аэродромдорстройдун» Акционердик Коомунун № 2-филиалы түзүлүп иштеп жатат. Филиалдын башкы мекемеси 1956-жылы Фрунзе-Ош автомагистралын куруу үчүн түзүлгөн № 16-курулуш Башкармалыгы болуп эсептелет. Ал эми буга чейин № 875-курулуш башкармалыгы болуп аталып келген

Кара-Көлдөгү мекеме № 16-курулуш Башкармалыгынын курулуш бөлүмү катары болуп келген. Мамлекетибиз эгемендүү болгонго чейин № 875-курулуш Башкармачылыгы Фрунзе–Ош автомагистралынын курулушунда иштеп, ал жолдун курулушу аяктагандан кийин Токтогул, Күрп-Сай ГЭСтерин, Токтогул суу сактагычын айланып өтүүчү жолдорду куруу ишинде иштеп келди. Кайра куруу доору башталгандан кийин № 875-мекеме жол курулуш иштерин дээрлик токтотту. Андан кийин Бел-Алды, Майлы-Сай сууларына көпүрө куруу, ошол эле Бел-Алды, Торкент сууларынын жээктерин тосмолоо, бекемдөө, республикалык коопсуздукту сактоо Министрлигинин тапшыруусу менен Кара-Жыгач кыштагына селден коргоочу дамбаны куруу жумуштарын аткарып келди. Бул иштер 1994–1996-жылдарда жүрүзүлсө, 1997-жылдан баштап «Суусамыр-Интер» жолдорду реконструкциялоочу мекемесинин буйругу менен Бишкек-Ош автомагистралынын 422–424 километрин реконструкциялоодо иштеди.

«Аэродромдорстрой» Акционердик Коомунун № 2-филиалы болгондон бери № 875-Курулуш Башкармалыгынын коллективи тарабынын 1995-жылы 1095,0 миң сомдук, 1996-жылы 1071,6 миң сомдук, 1997-жылы 3331,4 миң сомдук, 1998-жылда 2092,5 миң сомдук жумуштар аткарылып келди. Ал эми 1999-үстүбүздөгү жылда 3 миллион сомдук жумуш бүткөрүү планы белгиленген.

Азыркы учурда мында эмгектенгендердин жалпы саны араң 128 адамды түзөт, алардан өндүрүштө иштеп жаткандары накталай 90 гана адам, ал эми калгандарына акы төлөнбөөчү отпускар берилген. Негизги техникалар жол курулуш иштерине ыңгайлаштырылган техникалар. Алардын дээрлик бүтүндөй эскилиги жеткен. 1994-жылдан бери техникаларды ремонттоого, өзгөчө жаңыларды сатып алууга бир тыйын акча каражаты жок болуп келе жатат. Ошого байланыштуу мында жалаң жол курулушу боюнча ыңгайлаштырылган гана механизмдер иштелип жатат. Бирок күйүүчү, майлоочу майлардын күн өткөн сайын өтө кымбаттап кетиши дээрлик киреше эмес, чыгыша менен гана иштөөгө алып келүүдө. Канткен менен келечек адамдардын өз колунда.

Күрп-Сай ГЭСи

Токтогул ГЭСи бүткөрүлүп пайдаланууга берилгенден кийин ушул эле Нарын дарыясынын агымына дагы бир ГЭС – Күрп-Сай ГЭСин куруу иши пландаштырылды. 1972-жылдын 25-апрелинде СССРдин энергетика жана электрлештирүү Министирлигинин Күрп-Сай ГЭСинин техникалык проектисин даярдоо тапшырмасы берилди. Бул боюнча тийиштүү институттардын атайын билими бар адистердин түрдүү вариантыагы техникалык проектилери иштелип чыгылып, Мамлекеттик Экспертизалык комиссиянынын кароосуна коюлуп турду.

Каралган проектилердин бардыгына өтө кылдат көңүл бурулуп, экономикалык каржылоо маселелери, техникалык жактан жабдуу, ишти уюштуруу боюнча сметалык нормалар, курулуучу дамбанын сейсмологиялык чыдамдуулугу, күчтүү агымга туруштук бериши, ГЭСтин келечекте көздөгөн максаттагы электр энергиясын берүү мүмкүндүгү боюнча көптөгөн баалуу сунуштар кийирилип, чийки жана кайтарымы болбогон деңгээлдеги проектилер кайрадан иштеп чыгууга берилип жатты.

Ошентип, Күрп-Сай ГЭСинин техникалык проектисин биротоло бүткөрүүгө чейин эле төрт жыл убакыттын өтүшү бул проектинин келечектүү болуп иштелгендигин айгинелейт. Кыргыз ССРиндеги Нарын дарыясынын агымына курулуучу Күрп-Сай ГЭСинин техникалык проектиси СССРдин электрлештирүү жана энергетика Министрлигинин 1976-жылдын 30 январындагы № 1-чечими менен биротоло бекитилди.

Күрп-Сай ГЭСи Нарындын агымындагы Токтогул ГЭСинен кийинки кубаттуулугу боюнча экинчи орундагы ГЭС болчу. Анын кубаттуулугу 800 миң кВт болуп, жылына 2630 миң кВт саат

электр энергиясын өндүрүп чыгуусу пландаштырылган. Күрп-Сай ГЭСинин тосмосундагы суунун сыйымдуулугу 370 млн. м³. Проекттерде Күрп-Сай, Үч-Коргон, Таш-Көмүр, ГЭСтиринин ишин Токтогул суу сактагычы жөнгө салып турары белгиленген.

Күрп-Сай ГЭСинин курушунда негизинен Токтогул ГЭСин куруп бүткөрүшкөн жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлер иштешмекчи. Бирок Күрп-Сай ГЭСинин створу жайгашкан участкадан Токтогул ГЭСинин круучулары жашап турган Кара-Көл поселогуна чейинки аралык дээрлик 50 километердей келет. Ошондуктан, түзүлгөн проектиде Күрп-Сай курулушунда иштөөчүлөрдү күн сайын жумушка ташып жеткирүү жана сменаны алмаштырып кайра үйлөрүнө ташып жеткирүүнүн зарылдыгы так белгиленген. Токтогул ГЭСинин курулушунда эмгектенген адамдарды толук Күрп-Сай ГЭСине өткөрүү менен бирге проектиде бул курулуш ишине керектелүүчү техникалар, механизмдер да алдын ала белгиленген. Мисалы:

ЭКГ – 4,6 экскаватору	–	4 даана;
Э–1252 маркалуу экскаватор	–	5 даана;
Д–271А бульдозеру	–	7 даана;
ЭП– I жер алдында иштөөчү экскаватор	–	2 даана;
КБГС–450 маркасындагы кран	–	1 даана;
ЭКГ–4,6 каз тамандуу кран	–	2 даана;
К–162 автокраны	–	2 даана;
МАЗ–503 Б самосвалы	–	50 даана;
КРАЗ–256 Б самосвалы	–	30 даана;
өзү жүрүүчү бургулоочу установка	–	
СБУ–2к, СБМК–5 маркасындагы	–	3 даана;
түрдүү маркадагы насостор	–	70 даана;
ИВ–90, ИВ–80 жана		
В1–612 маркасындагы вибраторлор	–	90 даана;
СТЭ–34, СТН–500 сворка кылуучу трансформаторлор	–	30 даана,

жана башка көптөгөн техникаларды, механизмдерди Күрп-Сай ГЭСинин курулушуна иштетилиши алдын ала эсептелгендигинин өзү эле бул курулуш иши да анча-мынча жеңил маселелерден эмес экендигинин далили.

Күрп-Сай ГЭСи жайгашуучу участок да кадимки Токтогул ГЭСи жайгашкан жердегидей Нарын дарыясынын тар капчыгайына белгиленген. Демек, мында деле адамдардын, техникалардын курулуш иштерин баштоодо, жүргүзүүдө өтө оор, татаал, омурталдуу учурлар тоскоол болорунда талаш жок. Айта кетүүчү

нерсе, буга чейин Токтогул ГЭСинин курулушундагы өтө татаал шарттарда иштеп келген жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлер кыйла убакытты үнөмдөп, жыйнаган тажрыйбаларын билгичтик менен колдонуп иштешти.

Өздөрүнө берилген таашырмаларды күн сайын сапаттуу жана көлөмдүү аткарууга жетишип, башкаларга эмгектеги эң мыкты үлгүсү менен мисалы болушкан Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты Мамасалы Сабировдун бригадасынын мүчөлөрү, алар менен катарлаш Т.Усубалиев, С.Феттаев, И. Хамдамовдун бригадалары социалистик эмгектин эпкиндуүлөрү катарында ысымдары белгилүү болуп калышты.

Иш бар жерде кемчилик да болот дегендей, Күрп-Сай ГЭСинин курулушунун алгачкы жылдарында партиялык, комсомолдук, профсоюздук уюмдардын уюштуруучулук саясий-тарбиялык иштеринин максаттагыдан төмөн жүргүзүп жаткандыгы өз убагында сынга алынган учурлары да жок эмес. Буга мисал катарында 1975-жылы 8-октябрда болуп өткөн партиялык-чарбалык активдин жүрүшүндө «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын начальниги З. Л.Серыйдын жасаган докладында берилип кеткен анализди алсак болот. ...ГЭСтин негизги иштери алдыда келе жаткан Улуу Октябрьдин 50 жылдыгы. Бирок келечектеги ГЭСтин иши ар тараптан, толук баалуулукта жүргүзүлбөй, шалаакылык, солгундук байкалат. Мында «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын жетекчилиги, негизги жабдуулар башкармалыгы, партиялык уюмдар канааттандыралыксыз иштеп жаткандыгын белгилеп кетүүгө тийишпиз. Участокторго иштер так, түшүнүктүү бөлүштүрүлгөн эмес, алиге чейин компрессордук куруу иши колго алынбаган. Мунун өзү биздин начар иштеп, начар уюштуруп жаткандыгыбыздын далили. Күрп-Сайдын ишин өз алдынча башкаруу маселеси жакынкы күндөрдө чечилет, ал эми тезинен ЛЭП-110 кв-ны алып өттүү маселесин чечиш керек. Компрессордук курулуш иштери жандандырылып, жол курулушчуларынан да катуу ишти талап кылууга милдеттүүбүз...

Айтылган сынга 875-курулуш башкармасынын начальниги Г.Г. Ганцев жооп иретинде СССРдин Министрлер Советинде Күрп-Сай ГЭСинин тагдыры алиге чейин бекител бегенгендигин, ошондуктан иш толук кандуу жүргүзүлбөй күтүп жатышкандыгын айтат.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын партиялык-чарбалык активи айтылган кемчиликтерди четтетүү боюнча тийиштүү чечимдерди кабыл алып, ар бир иштин атка-

рылышына талап күчөтүлдү, баштапкы партиялык уюмдар катуу таасир эте баштады. Жекече социалисттик мелдештер уюштурулуп, өз убагында жыйынтыгын чыгарып турууга, адамдардын өндүрүмдүү иштөөсүнө кам көрүлдү.

Айтылган сынды четтетүүгө карата көрүлгөн чаралар тез эле өз натыйжасын берди. 1975-жылдын аягында КПССтин XXV съездинин урматына кабыл алынган социалисттик милдеттенмелерин ийгиликтүү орундатышты. Слесарь-монтаждоочулардын М. Сабиров башкарган бригадасы, Юлий Шпаров жетектеген шыбакчылар бригадасы, газ-электр-ширетүүчү В.И.Ивановдун бригадасы, слесарь-монтаждоочулардын В.И.Брюков башчылык кылган бригадалары жыл жыйынтыгында алдыңкылардын сабынан орун алышты. Көмөкчү мекемелердин ичинен «Гидроспецстрой» башкармасынын коллективи өрнөкүү иштөөгө жетишишти. Мында бекемдөөчү коммунист Турсунбай Шабдановдун ысмы да ардактап атоого татыктуу болду.

Улам күн өткөн сайын Күрп-Сай ГЭСинин курулушу кеңири кулачын жайып, иш илгерилеп баратты. 875-жол курулуш башкармасы да партиялык-чарбалык активде айтылган сындан туура жыйынтык чыгарып, 1976-жылдын аягына чейин Бекечалдагы эки убактылуу көпүрөнүн курулушун бүткөрүүгө жетишти. Күрп-Сай ГЭСинин створунда иш жогорку темп менен жүргүзүлүп жатты. Жалпысынан болуп I миллион кубометр жер казуу, жүктөө, ташуу иштери жүргүзүлүп, 6,5 мин. куб. метр тосмо дубалга бетондор куюлду. 0,5 километрлик узундуктагы суу жүрүүчү темирбетон лоток курулду.

Бара-бара Күрп-Сай ГЭСинин курулушундагы алгачкы аталган кемчиликтер биротоло жоюлуп, иш бар ыргакка түшүп, ондогон бригадалардын ар бири өз алдыларына айлык, кварталдык, жылдык жогорулатылган социалисттик милдеттенмелерди кабыл алышып, аны орундатууда иштин көлөмүнөн мурда сапатын камсыз кылуу үчүн зор чыгармачылык эргүү менен эмгектенишип, улам бири мелдеште алдыга суурулуп чыгып жатышты. Ыргактуу иштин уюштурулушунда «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын начальнигинин орунбасары В.Д. Бушман, В.А. Аксеновдун күн, түн изденип, чыгармачылык менен иштөөлөрүнүн натыйжасы чоң болду.

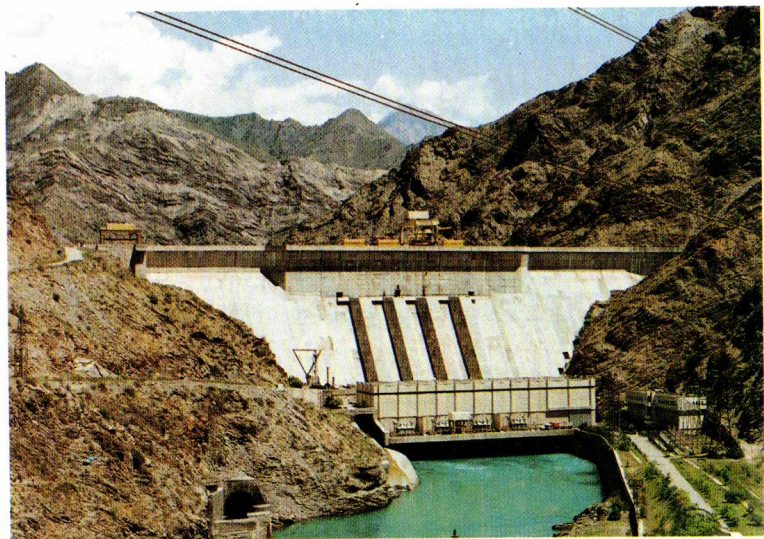
1976-жылдын март айында Күрп-Сай ГЭСинин курулушунда алгачкы кадам ташталып, карт Нарынды бөгөөгө болгон дагы бир аракет өз натыйжасын берди. Эки жылга созулган зор жана уюшкан аракеттин натыйжасында 1978-жылдын май айында

Кара-Көл шаардык мамлекеттик администрация башчысы
З. Кутманалиева.

Токтогул каскадынын директору Абдылда Нургазиевич Исраилов
иш ордунда.

Курп-Сай ГЭСинин көрүнүшү.

Ибрагим Эсенович Алиев.

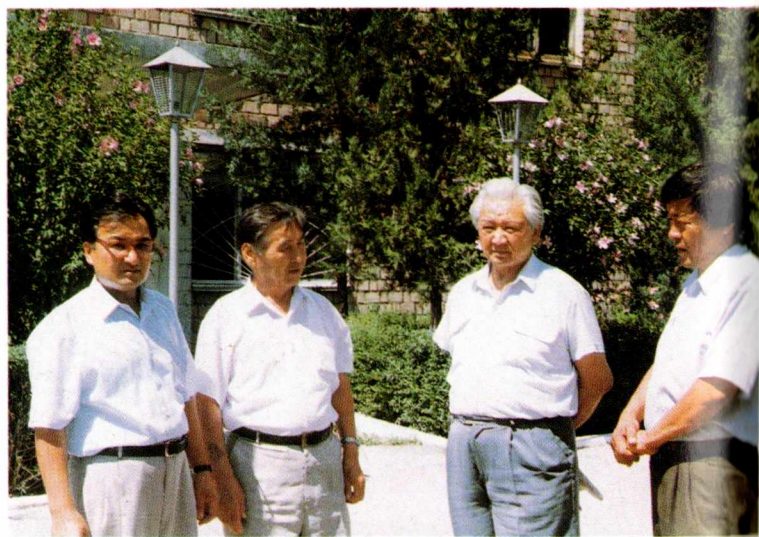
Ош – Бишкек жолун реконструкциялоо НГЭСтин коллективи да иштөөдө.

Ош – Бишкек жолунун көрүнүшү.

Депутат Ж. Бөкөшев жана китептин автору Р. Кошматова кол жазманы талкуулоо учурунда.

(Солдон оңго) Токтогул каскадынын директорунун орунбасары М. Султаналиев, каскаддын профкому Н. Абдыразаков, насаатчы ардагер А. Караев жана башкы инженер С. Момукеев юбилейлик майрамдын алдында.

Кара-Көл шаардык мамлекеттик администрациянын көрүнүшү.

Энергетиктердин эс алуу көлү.

Кара-Көл шаардык кеңештин төрагасы Сабыр Уезбаевич Токтогулов.

Кара-Көл шаардык билим жана маданият бөлүмүнүн башчысы
Т. Үкүбаев орунбасары А. Эргешева менен.

кубаттуу Нарын адамдардын акыл-эсинин, уюшкан ынтымагынын аракетине баш ийип бөгөлдү. Албетте, бул күн гидрокуруучулар үчүн эсте калуучу салтанаттуу күн катарында белгиленип, митинг өткөрүлүп, Нарындын жээгинде адамдардын эмгек кубанычы жаңырды. Чын жүрөктөн айтылган алкоолор, каалоолор жүрөк толкутту.

1978-жылдын 28-декабрында Күрп-Сай ГЭСинин плотинасынын биринчи бетонун төшөө салтанаты болду. Токтогул ГЭСинин курулушунда аска боорунда иштөөгө дасыгып калышкан куруучулар Күрп-Сай ГЭСинин курулушундагы жолуккан тоскоолдуктарды женүүдө өздөрүнүн жыйнаган эмгектик тажрыйбаларын билгичтик менен өркүндөтүп колдонуп жатышты. Онунчу беш жылдыктагы маанилүү курулуш объектилеринен болгон Күрп-Сай ГЭСи республиканын Борбордук Комитетинин да күндөлүк көңүл буруусунда болду. Республикада электр энергиясын өнүктүрүү жана эл чарбасын жылыткыч жана электр энергиясы менен камсыз кылуу маселеси 1980-жылдын 19-июнундагы республикалык жыйында каралып, алдын ала эсептөөлөргө караганда Кыргызстанда электр энергиясына болгон талап 1935-жылга чейин дагы 1,6 эсеге өсө тургандыгы айтылган жана алдыда Күрп-Сай ГЭСинин курулушун аяктоо милдети тургандыгы баса белгилинген.

Он биринчи беш жылдык республикада Күрп-Сай ГЭСинин кубаттуулугу 300 мВт болгон биринчи агрегатын пайдаланууга берилиши менен маанилүү болуп калды. 1981-жылдын 21-февралында Кыргызстандагы энергостемасынын катарын дагы бир гидростанция толуктады. Бул ийгилик курулушчулардын, монтаждоочулардын, проектилөөчүлөрдүн, камсыздандыруучу заводдордун эмгек коллективдеринин тыгыз байланышынын, эмгек темпин тездетип, үнөмдөөгө жетишүүнүн жолдорун биргелешип издөөлөрүнүн натыйжасы болду.

Күрп-Сай ГЭСинин куруучулары экинчи эмгектик жеңишти 1981-жылдын декабрь айында белгилешти. Кубаттуулугу 200 миң кВт болгон экинчи агрегат пайдаланууга тапшырылды жана үчүнчү агрегатты ишке киргизүү үчүн иш тездетилди. 1982-жылдын апрель айында үчүнчү гидроагрегат кызмат көрсөтө баштады. Ушул эле жылдын 4-ноябрында – Улуу Октябрь социалисттик революциясынын майрамына карата Күрп-Сай ГЭСинин акыркы, төртүнчү гидроагрегаты пайдаланууга тапшырылды.

Токтогул ГЭСинен кийинки кубаттуу гидростанциянын ку-

рулушунда «Гидромонтаж», «Гидроспецстрой», негизги жабдуулар башкармасы, 875-жол курулуш башкармасы өздөрүнүн зор салымдарын кошкондугу белгилүү болду. «Нарынгидроэнерго-строй» башкармасынын партиялык, профсоюздук уюмдарында ГЭСтин курулушунда жекече эмгектик ийгиликтерди камсыз кылышкан электрдик цехтин ага мастери Борис Иванович Хреновдун, кранда машинист болуп иштешкен жубайлар Ибраимов Кайылбек менен Саламкандын жана башка да ондогон эмгек адамдарынын ысымдары сыймык менен оозго алынды.

Күрп-Сай ГЭСи бүткөрүлүп ишке киргизилген күндөн бүгүнкү күнгө чейин калкка 19,4 миллиард киловат сааттан ашык электр энергиясын берүүгө жетишти. Азыркы учурга чейин бул ГЭсте иштеген кадрлар сапаттык жагынан да, билимдүүлүк жагынан да бир кыйла жогорку деңгээлге көтөрүлдү. Өзгөчө энергетика өндүрүү тармагындагы өтө назик жана татаал точкаларда улуттук кадрларыбыз жигердүүлүк менен теориялык билимдерин практикага чебер айкалыштырып иштеп жатышкандыктары кубандырат.

Шаарбек Дүйшөбаев Күрп-Сай ГЭСинде начальник болуп иштеп келе жаткан мезгилден бери да коллективде кадрлардын жайгаштырылышы, алардын өз ара ынтымакта иштеши жогорку билимдүү, кыргыз жигитинин иш билгилигинен, уюштургучтугунан жана адамдар менен иштеше билгендигинен дарек берет. Дүйшөбаев Шаарбек Турдалиевичти Токтогул каскадында эмгектенгендерден тааныбагандар аз чыгар. Себеби 1980-жылдан бери карата Таш-Көмүрдө, Токтогул ГЭСинде өзү башкарып жаткан Күрп-Сайда электрдик цехтин начальниги болуп иштеп келген. Демек, энергетиканын таттаал сырлары да Шаарбек үчүн дээрлик тааныш. Азыркы эмгектенип жаткан коллективдеги адамдар да анын адамдарды түшүнө билүүгө да, иштете билүүгө да жасаган далалаты тууралуу жагымдуу сөз кылышат.

Азыр Күрп-Сай ГЭСинде сменанын начальниги болуп Мамытов Сакеналы Сатиевич иштейт. Ал өзүнүн эмгек жолун 1970-жылы электрик болуп иштөөдөн баштаган. 1981-жылы жогорку билимге ээ болгондон кийин Күрп-Сайда релейлик коргоонунун жетектөөчү инженери болуп иштеген. Бүгүнкү күндө С.Мамытов өзүнүн ишин мыкты билгендиги менен кесиптештерине белгилүү.

Электрдик цехте С. Мамытов, турбиналык цехте Алмаз Сүйүналиев, гидроцехте Курманбек Көкүмбаев, электрдик-техникалык лабораторияда Мурзакулов Талант Качкынбаевич эм

гектенүү менен ГЭСтин үзгүлтүксүз иштөөсүнө салым кошуп келишүүдө. Себеби, алардын бардыгы биригип келип электрдик жабдуулардын катасыз иштеп турушун шарттайт.

Марина Ботобаева Россиянын Томск шаарынан жогорку билимге ээ болуп келген адис. Билими да, жөндөмү да, жоопкерчилиги да, жогору бул кыз азыр оперативдик группаны жетектейт. Энергетиктердин арасында техникалык билимдери бар кыз-келиндер арбын. Мисалы, АРУда күзөттөгү инженер Кенже Жумашева, Дилбар Маматисаева өз иштерин өздөштүргөн адистерден.

Энергетика тармагында жыйырма жылдан бери иштеп келе жаткан Аскарбек Жуманов жогорку билимдүү жана дасыккан энергетик катары коллективдин кадырлоосуна ээ. Азыр Күрп-Сай ГЭСинин АРУсунда старший мастер болуп иштөө менен жаңыдан өсүп келе жаткан жаш энергетиктерге насаатчы. Ал дайыма башкалардан өз ишине өтө тыкан жана жогорку жоопкерчиликте мамиле кылгандыгы менен айырмаланып келет. Кара-Көлдөгү политехникалык университетинин IV-курсунун студенти Жуманов Таалайбек Рыспекович Аскарбекти өзүнүн устаты катарында урматтайт. Жаш электрик Т. Жуманов тогуз жылдык эмгек жолунда устатынан өтө көп нерселерди үйрөндү. Бул жерде жаңыдан өсүп келе жаткан адистерден Өмүрзаков Муктар менен Жолонов Орозбек да келечегинен көптү үмүттөндүргөн энергетиктер болуп эсептелишет.

Гидроцехтин начальниги Самарбек Темиркулов ишке да, сөзгө да маш жигит. Станциянын сменалык начальниги Касым Жапаровдун кесиптик гажрыйбасы бир кыйла бай. Өтө жооптуу жана татаал кесип болгон энергетикада иштөөгө жогорку билимдүү, ишке жөндөмдүү кыргыздын кыз-келиндери улам көбүрөөк келип жатышы көңүлүңдү ыраазы кылат. Азыр биз сөз кылган Күрп-Сай ГЭСинде Венера Бекболотова, Рыскул Турусбеков өңдүү дагы бир канча кыздар-жигиттер менен бир катарда өтө татаал электр жабдууларынын кылдат иштешин камсыз кылышып, жемиштүү эмгектенип келе жатышат.

Күрп-Сай ГЭСинде ар бири 200 миң киловат саат кубаттуулукка ээ болгон 4 агрегат бар. Мындан 220 киловаттык эки линия станциядан Сузак районунун Октябрск аймагына жана Таш-Көмүрдөгү Кристалл заводуна кетет. 110 кВт. кубаттуулуктагы линия Кара-Көл, Таш-Көмүр шаарларын, Токтогул, Үч-Терек райондорун электр энергиясы менен камсыз кылат.

Пайдаланууга берилген мезгилден тартып ушул мезгилге чейин Күрп-Сай ГЭСи эл чарбасынын керектөөсүнө 49,4 миллиард киловатт саат электр энергиясын жибергендиги менен сыймыктана алат.

УШУНДАЙЛАР ДА БОЛУП ТУРАТ

Күрп-Сай ГЭСи энергетиктердин шаары – Кара-Көлдөн 40 километр аралыкта Нарындын төмөнкү агымыда жайгашкан. Ошондуктан эзелтеден эле мында келип иштөөчү курулушчуларды да, азыркы иштеп жаткан жумушчулар менен инженердик-техникалык кызматкерлерди да күн сайын ташып жеткирип кайра алып келүүгө туура келет. Жол өтө татаал.

Аба ырайы ачык болуп турган учурда деле жолдун бир тарабы бийик аска менен туташып турса, бир тарабы тик ылдый Нарынды көздөй куюлуп, үрөйүңдү учуруп турат. Мында адамдардын аман-эсен каттап турушу аларды ташып жаткан автомашинанын кылдат кароодон үзгүлтүксүз өткөрүлүп турушуна, аны башкарган айдоочунун өтө сергектигине, этиеттигине, жөндөмдүүлүгүнө байланыштуу. Анткени кичине эле техниканын оң эмес абалда болушу же айдоочунун жаңылыштыгы 30 дан ашуун адамдын өмүрү менен ченелет. Тик ылдый жардан кулаган автобустун же машинанын ичиндеги адамдары эмес, өзүнүн бүтүн калышына эч ким кепил боло албайт. Аркайган аскалуу бодурларга урунуп көз ачып жумганча темир да баркырап чачырап жатып калат, эгерде Нарындын суусуна кирип кетпесе. Эгерде түз ылдыйдагы сууга бириккен жээктен кулаган нерсе болсо ал алкынган суунун агымынан эч убакта соо калбайт. Жайы-кышы мелмилдеп эч нерсени көрбөгөндөй, тубагандай, кудуреттүү агымын ичине жашырып, тыптынч сымал сыйкырдуу көрүнгөн суу дегеле эч кимди, эч кандай техниканы соо куткарган эмес, Нарындын табияты ушундай турбайбы. Канчалаган күтүлбөгөн бактысыз окуялар болуп, канчалаган жүргүнчүлөр, айдоочулар, кызжигиттер тунжураган карт Нарындын агымы менен эч кимге көрүнбөй, байкалбай, карматпай тунгуюкка сиңип о дүйнө кеткени да табышмактуу болгондор канча. Эл оозунда мындай окуялардын далайы жомоктолуп айтылып жүрөт. Көз алдында эмелеки алдыда жүрүп бараткан машина тайгаланып тик ылдый кетип, артындагы машинадан жан талаша чуркап түшкөндөр эч кандай жардам кыла албай алакан жайып, көзүн алайтып, апыл-тапыл адам өмүрүн жутуп жаткан ажалдан жалтанып туруп кала бергендер канча? Өтө көп.

Мына ушундай коркунучтуу окуяларды уккан адам дегеле Нарын бойлоп бейкадик сапар алышы кыйын. Жан кулактын учунда дегендей өзгөчө күн сайын таң саардан Күрп-Сай ГЭСине кетип, кечкисин кайра андан Кара-Көлгө келип иштеп жатышкан эки жүздөй адамын ар бири дилинде аман-эсен барып келүүнү кудайдан тилеп машинага отурат. Анан калса, жол дагы тегиз, кенен, түз болсо мейли го. Эскилиги жеткен жол одур-будур, улам ылдый, кайра өйдө, улам чукул бурулуш. Анан да жаан-чачын, жамгырлуу күндөрдө баратып же келатып бир нече сааттап жолдо туруп калган учурлар болот. Бул учурда энергетиктер капа болбой тетирисинче кубанышат. Себеби эмелеки, алдыда асман тиреген асканын боорунан кулап түшкөн көчкү кудай жалгап ушулар келе жатканда түшүп кетпей мурдаарак түшкөнүнө, бир чоң кыяпаттуу кокустуктан жараткандын сактаганына ыраазы болушат. Мунун эмнеси чеки. А эгер көп жааган жаандан, же калың түшкөн кардан тоо боору жибип, эңшерилип даяр турган миндеген метр куб көчкү бара жаткан автомашинанын же автобустун күрүлдөгөн үнүнөн улам толкуган абага туруштук бере албай түшүп кетсе, алдыда жолдо бараткандардын тагдыры эмне болорун элестетүүнүн өзү кыйын.

Өзгөчө кышкы ызгаар суукта бир жагынан аска боорундагы оор кар өзү менен кошо куюлма шагылдарды, зор таштарды алып көчүп түшөрүнөн үрөйүң учса, бир жагынан жол көкмөк жалама муз болуп калат. Ушундайын карап туруп адамдарды ташып күн сайын жолдо жүргөн автобустар менен автомашиналардын деле жараткан ыйгарган сыйкыры бардай сезип кетесин. Анткени эгер ошондой учурда жерге түшүп жолго басып көрсөң, машинанын дөңгөлөгү эмес, өзүңдүн керт башынды башкара албай бутуң тайтактап ар жакка кетип, боюңду токтото албай кыйналасың.

– 1999-жылдын эле январь айларынын бир күнүдө эртең менен сменаны тапшырып, Күрп-Сайдан жумуштан чыгып автобуста келе жатканбыз. Бир маалда кокусунан эле биз келе жаткан автобус музга тайгаланып көз ачып-жумганча тик ылдый кетчү жол четине чыгып, эки гана дөңгөлөгү тосмого илинип калды, – дейт аталган ГЭСтин кызматкери, оперативдик топтун ага жетектөөчүсү Марина Ботобаева. – Эч кимибизде корккондон жан калбады окшойт. Бир жагыбыз көчкү салаңдаган аскар тоо, бир жагыбыз аркыраган Нарындын түбү жок суусу. Түшкөн адам эмне болору белгилүү. Катуу корккондуктанбы же ушул өрмөмдө бизди кудайдын эле бир улук керемети аман-эсен кой-

гонуна кубангандыктанбы чогуубуз менен жакабызды кармап, тилибиз кургап, ал эмес бир сыйра ыйлап да алдык. Мындай учурда коркунучтуу таасирден кеминде бир-эки жумага чейин чыга албай көзүңө элестеп кыйналасың.

Мындан жети жыл мурда кеч күздө түз эле Күрп-Сай ГЭСинин жумушчу дөңгөлөктөрү иштеп турган трансформатордук аянтчада үрөй учурган окуя болуп өткөнү, ошол күнү сменада иштегердердин эсинен чыкпайт, дейт жаш жумушчу, электрик Таалайбек Жуманов, турбиналык цехтин слесары Акматов Алмаз трансформатордук аянтчада иштеп жаткан. Жумушу бүтүп затвордун үстүн жука тактай жапкычы менен көтөрүп жаап жаткан. Анан эле тактай менен кошо өзү затворго түшүп кетти. Аракет кылдык, ала албадык, андан ары айлампага кирип кетти. Көрсө, байкоосуздан затворду жабуучу тактайга кийими илинип калып, тактайды таштаганда өзүн кошо серпип ала кетиптир.

Мындай окуяларды санай берсе өтө көп. Анын баары ГЭСтеги татаал жабдууларды башкарып, эң баалуу электр энергиясын кадимки шарылдап агып турган суудан алып элге берип жаткандын өзү гана энергетика тармагындагылардын ишинин өтө жоопкерчиликти үү экендигин далилдебей, ар убак, ар кайсы жерде да кооптуу учурлар көп болорун, андай күтүүсүз окуялардан тышкары болуу үчүн ар бир иштеп жаткан адамдын өзүнүн өтө сактыгы, кылдаттыгы, сергектиги талап кылынарын айгинилеп турат.

1999-жылдын 10-июлунда кечки саат беш жарымдарда катуу нөшөрлөгөн жаан башталды. Ошол учурда Күрп-Сайда да өзгөчө узакка созулган нөшөр төгүптүр. Станцияда ошол күнкү сменанын күзөттө турган начальниги Касым Жапаров болгон, – деп бир жолку болгон ГЭСтеги авариянын таржымалын ГЭСтин начальнигинин орун басары Мамытов Сакеналы Сатибевич баяндап жатты. – Үйгө звонок кылышты. Авария... Күрп-Сайдагы биринчи жумушчу дөңгөлөгүнө селдин суусу кирип кеткен, замыкание болуп токтогон...

Мындай учурда эч кимибиздин оонабастык менен тынч алып жатып алууга акыбыз жок. Себеби, биздин кызматтык милдетте биздин шарты андайга эч убакта жол берген эмес, жол бербейт дагы. Эгерде бир жолку авариядан бир эле чоң заводго же чарбага, мекемеге жиберилген электр тогунун өчүп калышы билинбеген менен эл үчүн бир нече миңдеген сомдук зыяндарды алып келиши мүмкүн. Ошон үчүн андагы адамдар ар бир минутаны эсептеп энергияны күтүп турушат. Дароо ремонттуу

персоналдарды чогултуп күзөт уюштурулду. Күрп-Сайга барыш керек, анан гана иштин жайын көрүп, тезинен аварияны калыбына келтириш керек. Башка сөздүн эч кимге кереги жок. Сөз бүттү. Ремонттоочуларды үймө-үй телефон чалып, же үйлөрүнө бара коюп чогулдук да жеткирүү үчүн машинаны даярдап, ага куюу үчүн бензин издеп, чаң-тополоң түштүк. Көп өтпөй ГЭСке да жөнөдүк. Алда-кудайлап Күрп-Сайга жетээрде жолубуз буулду. ГЭСке жеткендеги чоң тоннелдин оозуна көчкү түшүп, машина өтүүгө мүмкүн болбой бөгөлүп калыптыр. Ойлонууга убакыт жок болчу. Машинадан тез түштүк да өзүм баш болуп, эрип жаткан баткак менен сууну кечип эптеп тоннелден чыгып, ГЭСтин өзүнө чейинки 5 километр аралыкты жөө айсыз караңгыда басып түнкү саат 11де келдик.

Буга чейин эч качан болуп көрбөгөн кырсык болгонун көрдүк. ГЭСтин курулушу башталып, ал бүткөрүлүп, ишке киргизилип, энергия берип жаткан мезгилден бери мындай окуя биринчи жолу эч ким ойлобогон иш болгон. Машина залдын ичи белчеден ылай. Биринчи жумушчу дөңгөлөгүн (генераторду) суу каптап, экинчисине да жетип бара жаздап токтогон. Аны ошол күнкү күзөттө турган кызматкерлер Касым Жапаров, Венера Бекболотова, Рыскүл Турусбекова, машина залдын ага инженери Абдракман, күзөттөгү машинист Дьяк Степановичтер болгон аракетин жумшап, жадагалса болгон матрацтардан бери төшөп салып, экинчи жумушчу дөңгөлөккө суу өткөрбөй турушуптур.

Нарын дарыясынын сол жээгинен пайда болгон кыян ГЭСтин шлютинасы менен туташып турган тоонун боорунан болжол менен 150 куб. метрге жакын тоо породасын алып келип, башкаруу корпусу менен машина залдын ортосун бөгөп жаап салган. Келген 15 адам дароо эки штабга бөлүндүк да ишке киришти. Себеби, биринчи системадагы 220 киловольттук шынды ишке киргизүү керек эле. Экинчи агрегатты да кылдат текшерип карап, кабельдерди тазалап жууп, батыраак ишке киргизүү зарыл болчу.

Чынында эле ушул күнкү алаамат Күрп-Сайдагы энергетиктер үчүн да, жумушчулар үчүн да зор түйшүк жаратты. С.Мамытов, Т.Мырзакулов, К.Эпеев, З.З.Акимбеков, Алымбеков жана башкалар ремонт ишине киришишти.

Гидротехник балдары Курбанбек Көкүмбаев, Манап Нышанов, Самарбек Темиркулов, жумушчулар К.Аккатев, А.Добулов жана башкалар экинчи топту түзүшүп, дренажды ачып, кирип кеткен сууну айдай башташты. Түнү бою уйку деген эч кимиси-

нин оюна да келген жок. Машина залдагы толгон сууну насос менен сордуруп чыгарышты. Бир минута эс албай иштеп отуруп, түнкү саат 1 де экинчи агрегатты ишке киргизишти. Ал эми суу киргенде замыкание болуп токтогон агрегатты ишке киргизүү бир топ күндү талап кылат.

Ошол күндөн тарта Күрп-Сай ГЭСинде өзгөчө кырдаал киргизилип, 12-июлдан 12-августка чейин күн сайын 12 сааттан жу мушчу күнү белгиленип, дем алышсыз иштөө жана күн сайын 12 саат иштөөлөрү үчүн айлык акыларына кошумча төлөп берүү макулдашылды. Энергетиктер менен жумушчулар бир ай бою бекем ынтымак, чыдамдуулук, чебердик менен иштешип, агрегаттын деталдарына кирип кеткен ылай суунун калдыктарын бүтүндөй жууп-тазалашып өз калыбына келтирүү менен ишке киргизүүгө жетишишти.

Чынында эле ал жердегилер менен баарлашып отуруп коллективдин сандык деңгээли да, сапаттык деңгээли да кыйла жогору экендигин баамдадык. Мындан жыйырма жыл мурда Күрп-Сай ГЭСинде эки гана жогорку билимдүү кыргыз кадр болсо, азыр дээрлик улуттук кадрлар үзүрлүү иштеп жатышат. Жогорудагыдай авариялык ситуацияларга жол бербөө үчүн талыкпастан, ар бир адис өз ишине дыкаттык менен карайт. Ар кандай мүчүлүштүктөрдү алдын ала байкоого аракеттенишип, кокустукка жол бербөөнүн бардык чараларына даяр турушат.

ДИЛГИР ЖИГИТ – ДИЛ БИЛЕТ

Ырас, мындан үч-төрт жыл мурдараак Исраилов Абдылда Нургазиевич Токтогул ГЭСинин каскадына жаңыдан жетекчи болуп келгенде айрымдар «Абдылда мындан чоң коллективди жетектеп кете алат» десе, бирдаары «Тажрыйбасы жетиле элек жаш неме адамдар менен кандайча иштерээрин билбейт» деген сыяктуу кептерди айтышкан эле. Көрсө эл деген эл тура. Бири билип, бир нерсеге көзү жетип сүйлөсө, бири жөн эле сөз деп сүйлөйт окшобойбу.

Мына азырга чейин Абдылда жетектеген зор мекемеде иш өз ыргагынан жазбай эле тескерисинче, мамлекетибиз экономикалык оор шартта жашап турган проблемаларга жык толгон заманда деле максаттагыдай электр энергиясы эл чарбасына тартууланып келүүдө. Иш билбеген жетекчи келип, тигил иш мынтип аксап... деген сөз эч боло элек. Кайсы бир адис Абдылданын

адамгерчилигине же жетекчилик жөндөмүнө нааразы болгону билинбеди.

Иш көп. Чечүүнү талап кылган проблемалуу маселелер көп. Зор ишкана болгондон кийин ар кандай тагдырга туш болуп жетекчиден жардам, кеңеш сурап кайрылган адам да көп. Ички дүйнөсүндө тардыгы жок жаш жигит бардыгын түшүнүүгө, бардыгын чечүүгө аракеттенет. Айрым бир жагдайлар боюнча мекеменин жетекчи адистери менен чогуу-чаран кеңешет. Ар бир адамдын пикирин кунт коюп угуп, өз акыл таразасынан кылдат өткөрөт. Анан өз оюн ачык айтып ортого салат. Башкалар тарабынан билдирилген ойлорго, пикир-сунуштарга жетекчисинип чыртылдап кетпейт. Өзү жаш болгону менен ар түркүн түйшөлүп-кыйналткан маселелер болсо да токтоолугу менен жеңет. Ой токтотуп сүйлөйт.

Абдылда Нургазиевичтин автобиографиялык таржымалы деле эң жөнөкөй. Ал 1961-жылдын 1-январында Жалал-Абад областынын Токтогул районунда Токтогул поселогунда жарык дүйнөгө келген. Жети жашынан ошол эле жердеги Токтогул атындагы орто мектебине кирип, аны 1978-жылы ийгиликтүү аяктайт. Ошол эле жылы Кара-Көл шаарына келип, Токтогул ГЭСинин электрдик лабораториясына электрдик монтер болуп кирет. Бир эле мезгилде Фрунзедеги политехникалык институтунунун Кара-Көлдөгү филиалына кирип, энергетика факультетинин кечки бөлүмүндө окуй баштайт. 1981-жылы III разряддагы электрдик монтер деген квалификацияга ээ болот да, политехникалык институттун Бишкектеги «Электрдик станциялар, сеттер жана системалар» боюнча күндүзгү бөлүмүнө которулат.

1984-жылы политехникалык институтту аяктап, инженер-электрик адистигине ээ болот. Ошол эле жылы кайрадан Токтогул ГЭСинин каскадынын адегенде машина залында электрдик монтер, андан кийин сменалык начальник болуп иштейт. 1986-жылдан технологиялык автоматика жана термелүүнү жандандыруу боюнча инженер болуп иштеп, 1992-жылдын апрель айынан Токтогул ГЭСинин электрдик лабораториясынын начальнигине дайындалат. Ал эми 1993-жылдын майынан релейлик коргонуу жана автоматика өндүрүштүк кызматынын начальнигине которулат, 1994-жылдын февралында баштапкы электротехникалык жабдуулардын эксплуатациялоо боюнча инженеринин орун басары болуп калат.

1994-жылдын апрель айынан баштап кайсыл участкага иштебесин өз милдетин билимдүүлүк менен жөндөй алган адисти

Токтогул ГЭСинин каскадынын башкы инженерлигине кабыл алышат. Бир топ жылдар бою энергетика тармагында иштеп жаткан кадрдын деңгээлин жакшы билип калган коллектив аны 1996-жылдын 1-ноябрында мурдагы директор Б.И.Иманалиев пенсияга кеткенден кийин Токтогул ГЭСинин каскадына директорлукка ишеним көрсөтүштү.

Абдылда Нургазиевичтин өмүрлүк жубайы Махметова Айгул Ахметовна да кесибин боюнча энергетик. Ал да Фрунзедеги политехникалык институттун энергетикалык факультетин аяктаган. Азыр Токтогул ГЭСинин каскадында өндөрүштүк-техникалык бөлүмүндө иштейт. Кесиптеш жубайлар Тилек жана Адилет аттуу эки уулду өстүрүп тарбиялап жатышат.

*Н.А. ИСРАИЛОВ,
Токтогул ГЭСинин
каскадынын директору*

ЭНЕРГЕТИКА – ЭЛ МЕНЕН ТАГДЫРЛАШ

Токтогул ГЭСинин каскады 1975-жылдан бери карай өндүрүштүк мекеме катарында иштеп келе жатат. Эске сала кетейин:

1981-жылдын май айынан СССРдин Энергетика Министрлигинин буйругу менен Үч-Коргон, Күрп-Сай, Токтогул ГЭСи Токтогул ГЭСинин каскадына биригишкен. Ошол кезде каскаддын составына курулуп жаткан Шамалды-Сай, Таш-Көмүр, Камбар-Ата 1, Камбар-Ата 2 ГЭСтери да кирген. Мындан сырткары Кара-Көл шаарынын Шамалды-Сай поселогунун турак үйлөрүн, социалдык объектилерин жылуулук менен камсыздандыруучу «Теплокомэнерго» бар.

Мекеменин өндүрүмдүүлүк мүмкүнчүлүктөрүн белгилеп кетейин: Токтогул ГЭСинин кубаттуулугу 1200 мВтка барабар болуп республикабыздагы эң ири мекеме болуп эсептелет. Күрп-Сай ГЭСинин кубаттуулугу 800 мВт-ку түзүп андан жогорку вольттуу эки линия Сузак районунун Октябрь аймагына жана Таш-Көмүрдөгү Кристалл заводунун подстанциясына кетет. Үч-Коргон ГЭСи республикабыздын Түштүгүндөгү эң алгачкы ГЭС болуп кубаттуулугу 180 мВтга барабар.

Биздин ГЭСтер – бул уникалдуу курулуштар болуп эсептелет, илим менен техниканын мезгилге шайкеш эң алдыңкы

жетишкендиктери мына ушул ГЭСтерде кызмат кылууда десем жаңылышпаймын. Республика боюнча өндүрүлгөн электр энергиясынын дээрлик 70–80 пайызы биздин ГЭСтерибиз тарабынан берилет. Жалпысынан эксплуатацияга берилгенден бүгүнкү күнгө чейин Токтогул ГЭСинин каскады 163,8 миллиард кВт/саат электр энергиясын иштеп чыгарган: Мунун ичинен:

Токтогул ГЭСи	87,3 миллиард киловатт/саат
Күрп-Сай ГЭСи	51,4 миллиард киловатт/саат
Үч-Коргон ГЭСи	30,6 миллиард киловатт/саат

энергия өндүрүү жетишкен.

Токтогул ГЭСи өтө кууш келген кычыкта Кетмен-Төбө өрөөнүнө жайгашкан. Плотинанын бийиктиги 215 метр, суу сактагычтын көлөмү 19500 миллион куб.метр, аныкталган кубаттуулугу 1200 мВт, проекти боюнча жылдык иштеп чыгуучу электр энергиясы 4,4 миллиард киловатт саат.

Күрп-Сай ГЭСи да улуу Нарын суусунун эле агымына Токтогул ГЭСинен 40 километр төмөн жакта жайгашкан. Плотинасынын бийиктиги 113 метр, суу сактагычынын көлөмү 370 миллион куб.метрге барабар, аныкталгын кубаттуулугу 800 мВт, проектилеген жылдык иштеп чыгуучу электр энергиясы 2,63 миллиард кВт/саат.

Нарындын эң төмөнкү агымында турган станциялардын бири Үч-Коргон ГЭСи болуп эсептелет. Андагы плотинанын бийиктиги 30 метр, суу сактагычынын көлөмү 52,5 миллион куб.метр, аныкталган кубаттуулугу 180 мВт, проектиленген жылдык иштеп чыгуучу электр энергиясы 0,9 миллиард кВт/саат.

Бүгүнкү мезгилде ГЭСтерибиздин бардыгы тең жогорку рентабелдүүлүктө иштеп жатат деп айтуу аша чапкандык болбос. Аталган ГЭСтер өздөрүнүн курулушуна сарпталган ири өлчөмдөгү каражаттарды ишке киришкен алгачкы бир нече жылдардын ичинде эле толугу менен актап чыгышкан. Республикадагы өндүрүлгөн энергиянын басымдуу бөлүгүн биздин ГЭСтер бере тургандыгын төмөнкү цифрадан эле көрсөк болот. Мисалы, 1996-жылы республика боюнча иштеп чыгарылган 13,7 миллиард кВт/саат энергиянын 10 миллиардын каскад иштеп чыгарган. Ишке киргизилгенден бери Токтогул ГЭСинин каскады боюнча 163 миллион 778 миң 163 киловатт саат электр энергиясы иштеп чыгарылган.

Электр энергиясын өндүрүү өтө татаал жана жоопкерчиликтүү иш. Ошондуктан ал билимдүү, тажрыйбалуу, жөндөмдүү адамдардын иштешин талап кылат. Мындай талапка биздин азыр-

кы күндөгү иштеп жаткан кадрларыбыз толук жооп берет деп айтууга ишенимдүү негиз бар. Азыркы учурда Токтогул ГЭСинин каскадында жалпысынан 1405 адам эмгектенип жатат, инженердик-техникалык кызматкерлер 218 адам, жумушчулар 1087 адам. Жумушчулардын арасында 50 адам техникалык орто билимге ээ жана 45 адам жогорку билимдүү болуп эсептелишет.

Акыркы жылдарда коомубуздагы шарт өзгөрүлүп, СССРдеги көптөгөн изилдөө жана өндүрүштүк коллективдери менен байланышыбыз үзүлгөн болсо да биздин зор коллектив өздөрүндөгү бүтүндөй билимин, жөндөмүн жана чыгармачылык талантарын жумшап иштешип, мамлекетибиздин экономикасына өздөрүнүн айтарлык салымдарын кошуп келе жатышат. Муну көптөгөн мисалдар менен далилдөөгө болот. Же тагыраак айта турган болсок экономикалык оор шартта жашап турган бүгүнкү күндө электр энергиясын өз турмушунда колдонбогон бир да үй-бүлөнү, мекемени, ишкананы, завод-фабрика же цехтерди жолуктуруу мүмкүн эмес. Тетирисинче, электр энергиясынын бир нече саат бою эле жок болуп калышы бүгүнкү күндөгү илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин өз турмушунда терең колдонуп жаткан калкыбыздын дээрлик 90 пайыз турмушу токтоп калышы менен шартталат. Мына мунун өзү эле биздин электр энергиябыздын алган орду канчалык экендигин далилдеп турат.

Өнүгүү да артта калган жок. Каскад уюшулгандан бери 370 техникалык жаңылыктар, миңден ашык рационализатордук сунуштар киргизилген. Ар бир инженердик-техникалык кызматкердин рационализатор болуусуна мурдатан эле колдоо көрсөтүлүп, шарт түзүлүп, багыт берилип келүүдө. Себеби, өтө татаал жана назик техникалык жабдууларды катасыз жана өндүрүмдүү иштетип туруунун өзү ар кандай кырдаалдарда адамдарды ойлонууга, ыңгайлуулуктарды жаратууга мажбур кылат. Жайкы чагылгандуу мезгилдерге, суу кирген мезгилдерге даярдануу боюнча дайыма эбегейсиз чоң иштер, даярдыктар жүргүзүлөт. Акыркы мезгилдерде электр энергиясынын кубаты менен жылыткыч системаларын иштетүү өздөштүрүлүп келаткандыктан, энергетиктерибиз кышка карата алдын ала даярдык иштерин да так жана сапаттуу бүткөрүүгө көнүгүп калышты.

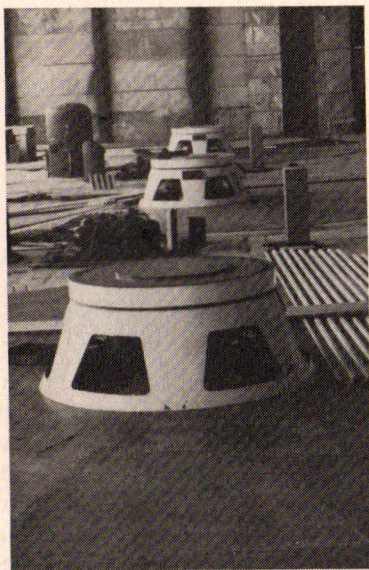
Жыл сайын жайкысын коңшулаш мамлекеттерге өкмөттүк атайын түзүлгөн келишимдерге ылайык ГЭСтер аркылуу керектүү өлчөмдүгө сугат суусун өткөрүп турушубуз керек, ошондуктан дайыма июнь айында ГЭСтин негизги жабдууларын ка-

питалдык ремонттон өткөрүү боюнча так графиктердин негизинде иштер жүргүзүлөт.

ГЭСтерди утуру мезгил өткөн сайын учурга шайкеш ыңгайлуу жабдуулар менен камсыз кылып туруу да зор мааниги ээ. Бул багытта «Кыргызэнергохолдинг» да зор көңүл буруп келаткандыгын белгилей кетүүгө тийишпиз. Мисалы Күрп-Сай ГЭСи үчүн генератордук өчүргүч (выключатель), 2 - ВМТ-110 тибиндеги өчүргүч «Кыргызэнергохолдингдин» жардамы менен сатылып алынды. Андан сырткары келечекке белгиленген пландуу иштер бар. Мисалы, Токтогул ГЭСинин плотинасы Москвадан, Сан-Петербурздан, Ташкенттен чакырылган алдыңкы адистердин күчү менен текшерүүдөн кылдат өткөрүү пландаштырылууда.

Келечекте Кыргызстанда электр энергиясынын тармагын өнүктүрүү боюнча дагы зор мүмкүнчүлүктөр бар. Албетте, бул маселе бүтпөй калган ГЭСтердин бүтүрүлүп ишке киргизилиши менен байланыштуу. Бул багытта мамлекеттик деңгээлде бир топ аракеттер көрүлүп келе жаткандыгы баарыга маалым. Ал эми биздин мекеме болсо келечекте энергетика тармагында улам жаңы илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин кеңири жана чебердик менен колдонуунун зарылдыгын эске алып, кадрларды даярдоого да зор көңүл буруп келүүдө. Бүгүнкү күндө республикабыздын ар түрдүү шаарларында жана мамлекетибизден сырткаркы окуу жайларында келечекте сапаттуу энергетикалык-инженердик билимдерге ээ болуу үчүн көптөгөн улан-кыздар күндүзгү жана сырттан окуу бөлүмдөрүнөн контракттык негизде билим алып жатышат. Иштеп жаткан ар бир кадрдын сапаттык деңгээлин жогорулатуу багытында жогорку талаптар коюлган. Жооптуу участоктордогу адистерден мезгил-мезгили менен экзамендер алынып, кемчиликтер тезинен четтетилип турушу адатка айландырылган.

Бирок каскадда жүзөгө ашырылып, жетишилип келаткан ийгиликтер менен кошо чечүүнү талап кылган оор проблемалар да жок эмес. Объективдүү кыйынчылыктарга, финансылык жетишпөөчүлүктөргө карабай биздин коллектив 1998-жылда өндүрүштүк-техникалык иштерди тийиштүү деңгээлде аткарып келишти. Суммардык кубаттуулугу 500 мВт болгон 2 гидроагрегат капиталдык ремонттоодон өткөрүлдү, 3500 кВ болгон аба выключатели, 220 кВ болгон май выключатели, 110 кВ болгон 6 выключатель, 500 кВ болгон 2 токтук трансформатор чыңалуусу 220 кВ болгон бир трансформатор, 250 кВа болгон башкы

Күрп-Сай ГЭСинин залында.

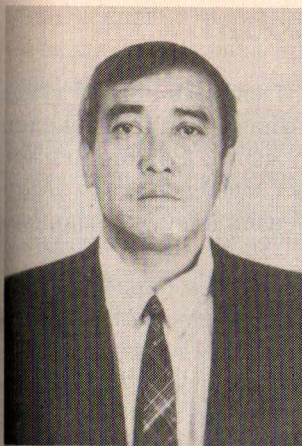
трансформатор капиталдык ремонттоодон чыгарылып, 110 кВ-лык үч выключатель алмаштырылды.

Токтогул ГЭСи жыйырма беш жылдан бери тынымсыз иштеп, эл чарбасын көлөмдүү электр энергиясы менен камсыз кылып келе жаткандыктан көптөгөн механикалык деталдары, гидроагрегаттык жабдуулар эскиси жетип, иштен чыгуу алдында турат. Себеби, аталган жабдуулардын бардыгынын иш өндүрүмдүүлүгү жыйырма жылдык мезгилге белгиленген. Демек, бул ГЭСтин бүтүндөй жабдуулары, жолдору, суу сактагычы дээрлик кароодон өткөрүлүп,

капиталдык ремонттон чыгарылышын талап кылган мыйзам ченемдүү көрүнүш. Күрп-Сай, Үч-Коргон ГЭСтеринде да бир топ ушундай эле маселелер финансы маселесинин чечилишин күтүүдө.

Энергетика тармагы элибиздин турмушу менен тагдырлаш. Мунун эч кандай деле таң кадыштуу нерсеси жок. Болгону ар бир үй-бүлөнүн турмушун, заводдорду, фабрикаларды, цехтерди, агрегаттарды, чарбалык-өндүрүштүк иштерди, техникалык жабдууларды электр энергиясысыз аракетке келтирүү мүмкүн эмес экендигинде. Үй-тиричилигин эле алып көрсөк жарык кылуудан сырткары муздаткычы, сүт тартуучу, тигүүчү, чач алуучу түрдүү машиналар, үтүк, чаң соргуч, радиоприемник, телевизор, магнитофон өңдөнгөн буюмдар, нан, тамак бышыруучу плиталар энергиянын кудурети менен гана иштетилет.

Курулуш объектилеринин кандайына барбаңыз ал жердеги оор, татаал жумушарды аткаруучу станоктор, техникалар жалаң гана электр тогунун күчү менен иштеп турат. Илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин адамдардын турмушунан кеңири кийирүүнүн өзү электрэнергия менен тыгыз байланышта. Оор өнөр жайларында эң жогорку температура электр энергиясынан алынса, айыл чарбасында, мал чарба фермаларында

Күрп-Сай ГЭСинин
начальниги Шаарбек
Дүйшөбаев.

электр тогунун күчү менен жердин терең катмарынан суу чыгарылат, уйлар саалат, тоют майдаланат, кубаттуу тегирмендер иштеп, түрдүү сорттогу ундар чыгарылат, күрүчтөр акталып, өсүмдүк майлары иштелип чыгарылат. Мындай нерселерди санай берүү узун сабак сөз. Максат аны санап берүүдө эмес, адамдардын кол эмгегин жеңилдетүүдө, турмуш-тиричилигин, жашоо-жыргалчылыгын жакшыртууда электр энергиясынын адам баласына келтирип жаткан пайдасын, маанисин түшүндүрүү. Турмушубуздун кайсыл аймагын, кайсыл тармагын алып карабаңыз электр энергиясысыз бир дагы көрүнүштү жолуктуруу мүмкүн эмес. Демек,

элибиздин турмушу энергия менен тагдырлаш.

Токтогул ГЭСинин каскадынын электр энергиясын өндүрүү мүмкүнчүлүгү, анын динамикасы менен төмөндөгү таблица аркылуу таанышып чыгууга болот:

ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫН ӨНДҮРҮҮНҮН ДИНАМИКАЛЫК КӨРСӨТКҮЧҮ

Жылдар	каскад боюнча бардыгы	мунун ичинен		
		ТГЭС	КГЭС	ҮГЭС
1993	8629063	4256705	2826918	916376
1994	10814148	5948836	3463021	1027568
1995	9825415	5614672	3240455	970288
1996	10057106	5386634	3657672	1012800
1997	8923856	4643043	3347053	933760
1998	7665212	3863696	2878009	923507

ӨЗ ИШИНЕ ТӨП ЖИГИТ

Момукеев Саадай Орозбакович 1954-жылдын 14-августунда азыркы Чүй областынын Кемин районуна караштуу Кашкелең айылында, жумушчунун үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген. Атанын экинчи уулу болду. Көп өтпөй Саадайдын атасы Быстровкага көчүп келди да, нефтебазага бензин ташуучу машинага айдоочу болуп орношту.

Саадайдын балалык кези да башкалардай эле бирде-бир, бирде жок тиричилик менен өттү. Кол арага жараган мезгилинен тарта үй-бүлөдө жардам берип, жай мезгилинде талаачылык жумуштарына аралашып жүрдү. Алар беш бир тууган болуп, ата-энеси менен үй-бүлөдө жети жанга кийим-кече, аш-оокатты жетиштүү камсыздоодо бир туугандардын чоңураактарына да тиешелүү милдет бар болчу.

1971-жылы С.О. Момукеев Быстровкадагы № 2-орто мектепти жакшы жетишкендик менен аяктады да өзү көптөн бери эңсеп жүргөн жогорку окуу жайынын архитектуралык факультетине тапшырмакчы болду. Бирок, бир топ жылдан бери Быстровка ПЭСинде иштеп жүргөн атасы ага энергетикалык факультетке тапшырууга кеңеш берди. Окуу жайга кирүү экзамендеринен өткөн соң, 5 жыл убакыт студенттик ары кызыктуу, ары кумарлуу, ары түйшүктүү күндөрү менен алаксытып олтуруп байкалбай өтүп кетти. Бала кезинен эле адамгерчиликтүү, элпек мүнөздүү жигит студенттик жылдарда көптөгөн тааныштырды, нак досторду тапты.

Студенттик күндөрү Саадайга жалаң гана кесиптик билим бербестен, келечекки өмүрлүк жубайы менен да табыштырды. Алгачкы абитуриенттик күндөн баштап ысык ымала менен таанышып калган азыркы өмүрлүк жары Тамара менен беш жыл бою бир группада окуду. Алгачкы күндөрдөгү экөөнүн достук мамилеси бактылуу үй-бүлөнүн түзүлүшүнө негиз болду. Акыркы курсунда баш кошкон эки жаш ата-энелерин кубандырышты. Жаш үй-бүлө турмуштун алгачкы чыйырында түйшүктөрүн да, кубанычтарын да тең бөлүшүп жашап калышты. Окуу жайын биротоло бүтүп жаткан жаштарды кафедрада калып иштөөнү сунуш кылышты. Бирок жаш жубайлар экинчүү эмгектин курулушу болуп жаткан Токтогул ГЭСине келип иштөөгө жол алышы.

Ооба. Токтогул ГЭСи, Кара-Көл шаары ак ниет, мээнеткеч эки жашка жакшы санаалаш досторду да, үй-бүлөнүн учугун

улоочу, көркүн чыгаруучу перзент да, кесиптик квалификация да берди. Азыр алардын эки уулу, бир кызы бар. Тагдыры аларга жакында эле улуу кызынан алгачкы небересин тартуулады.

Өз ишин дайыма билгичтик, жогорку жоопкерчилик менен алдыга илгерилете билген жигиттин кызматы улам бир баскычка илгерилеп келди. Электрдик слесарь машина залында инженер, ГЭСтин негизги жабдуулары боюнча ага мастер, электрдик цехтин начальниги, өндүрүштүк-техникалык бөлүмдүн начальниги, каскаддын башкы инженеринин орунбасары болуп абийирдүү иштеп келди. Ар бир жооптуу иштин ага сунушталып олтурушунун өзү эле С.О.Момукеевдин өз ишине жооптуулук менен мамиле кылган абдан абийирдүү жигит экендигин далилдейт.

Бир кезде өзү эңсеп, уулунун келечекте энергетик болушу үчүн кеңешин айткан атасы Саадайдын мындай сапаттарына өзгөчө кубанып жүрдү. Бирок тагдыр ал адамга 54 гана жаш өмүрдү буйруган экен, көзү эрте өтүп кетти. Саадай атасынын туура кесип тандоого себепкер болгондугуна дайыма сыймыктанат. Атасынын көзү өткөндөн кийин 8 бир туугандарына камкордук көрүү милдети Саадайда калды. Турмуштун оош-кыйыш кездеринде да азырга чейин аларды өз камкордугуна алып жардам берип, инилери менен карындаштарынын келечеги үчүн жардамын аябай келет.

Каскадда эмгектенип жүрүп мурдагы союздук республикалардын көптөгөн булуң-бурчтарында болду. Россиянын ири ГЭС-териндеги жабдууларды пайдалануунун тажрыйбаларын үйрөндү. Жаңы технологияны ГЭСтерде пайдалануунун жолдорун өздөштүрүүгө көп күч жумшады. Көп жылдык талыкпаган эмгегинин натыйжасында «Кыргызэнерго» акционердик коомунун Ардак Тактасына жазылууга, бир нече ирет Ардак Грамоталарын алууга татыктуу болду. Жигердүү жигит өзүнүн жооптуу иштери менен эле бир катарда коомдук тапшырмалардын да өтөлүнөн чыгып келди. ГЭСте цехтик комитеттин председатели, каскаддын комсомол комитетинин секретары, активдүү рационализатор болду.

1993-жылы «Кыргызэнергоремонтун» ПРПсында иштөөгө чакырылды. Ал жерде адегенде Токтогул участкасы боюнча ПРПнын начальниги болуп иштеп, ремонтчулардын ынтымактуу коллективин түзүүгө жетишти, электротехникалык жабдууларды ремонттоочу группаны түзө алды.

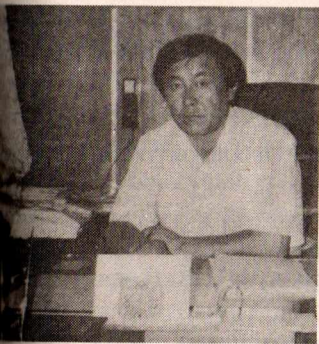
Өз кесибинин устаты болуп калган жигитти 1995-жылы Биш-

кек шаарына чакырышты да ПРПнын трубиналык цехине начальник кылып дайындашты. Цехтин алдында Таш-Көмүр ГЭСиндеги ГА №2 -жумушчу дөңгөлөгүн узак мөөнөттүү ремонттоодон чыгаруу милдети турган. Бул боюнча атайын бригада түздү, 8 айдын ичинде бул бригада тарабынан жумушчу дөңгөлөгү ишке киргизилди. Мындай ийгиликке жетишүүдө адегенде анын өзгөчөлүктөрүн терең үйрөнүп чыгуу талап кылынды. Ал үчүн Саадай көптөгөн уйкусуз түндөрдү башынан өткөрүп, көп изденди. Жумушчу дөңгөлөгүнүн технологиялык татаал өзгөчөлүктөрүн дагы да терең талдап үйрөнүп чыгууга жетишти. Ошол Бишкекте иштеп жүргөн мезгилинде Аламедин, Ат-Башы, Быстровка ГЭСтеринин агрегаттарын ремонттоо милдетин жүзөгө ашырды. Мына ушул эмгек жолунун баары тең С. Момукеевге эмгектик зор тажрыйба топтоого, учурдагы башкы инженер катары оор милдеттердин татаал маселелерин ийгиликтүү чечүүгө өбөлгө болду.

«Кыргызэнерго» акционердик коому тарабынан 1996-жылы Токтогул каскадында башкы инженер болуп иштөөнү сунушташты. Саадай тез эле макул болду, анткени буга чейинки иш тажрыйбасы бул кызматтын өтөлгөсүнөн чыгуусуна өбөлгө болоруна ишенди. Иштин биринчи күнүнөн тартып эле көптөгөн ремонттук иштерди жүргүзүүгө туура келди. Көп иштер бүткөрүлдү, бирок али да алдыда өтө орчундуу көп иштер турат. өмүрлүк жубайы Тамара аны менен бир катарда эмгектенет. Каскад боюнча сменалык начальник. Каскаддын лабораториясында уулу Данияр иштеп жатат. Кызы Асель да Бишкектен энергетика факультетин бүттү. Кичүү баласы Каныбек быйыл 5-классты аяктады, ал Жалал-Абаддагы кыргыз түрк лицейинен билим алуусун улантмакчы.

Энергетиктердин династиясы болгон С.О. Момукеевтин үй-бүлөсүн коллективде баары тең урматташат. Урмат-сый албетте, үй-бүлөнүн үлгүлүү ынтымагы, биримдиги, билимге, кесипке болгон умтулуусу, арыбаган ак ниет мээнеткечтиги. Өткөн 1998-жылы энергетиктердин күнүнө карата республиканын көп энергетиктери баалуу сыйлыктарга ээ болду. Алардын арасында Саадай да Кыргыз Республикасынын Ардак Грамотасы менен сыйланды. Албетте, мындай кадырсый мээнеткеч жигиттин үй-бүлөсүн гана эмес, курбу-досторун, жакшы санаалаштарын, бир туугандарын, бирге иштешкен коллективин да кубандырырында талаш жок.

КЕЛЕЧЕК ЖӨНҮНДӨ ОЙЛОНОЛУ

Токтогул ГЭСинин башкы инженерин Саадай Момукеев.

Токтогул ГЭСинин каскады – бул татаал бир бүтүндүк күн сайын көңүл бурууну жана тейлеп турууну талап кылып турат.

Жалпы кубаттуулугу 2180 кВт болгон 3 ГЭСтен турган каскад бүгүнкү күндө республикадагы жалпы электр энергиясынын 70 пайызын берет. Энергия өндүрүүчү агрегаттар өзгөчө кыш айларында толук иштеп туруусу зарыл. Бул деген кандай жабдууларды болбосун алдын ала токтоп калуусун көзөмөлдөп, алдын

ала оңдоп туруунун зарылдыгын түшүндүрөт.

1990-жылдарга чейин мындай иштер Союздук деңгээлдеги тийиштүү Министрликтер тарабынан чечилип келген. Ошолор алдын ала изилдеп байкоо жүргүзүп турчу. Мамлекеттик инспекциянын аймактык уюму гидрожабдууларды, объектилерди реконструкциялоону, беш жылдык изилдөө иштерин жүргүзүп келген. Азыр мындай мүмкүнчүлүктөр жок. Каскад да, «Кыргызэнергонун» акционердик коому да мындай маселелерди чечүүнүн жолдорун өздөрү изилдеп, жабдууларды ишке жарамдуу абалда кармоону камсыз кылып келүүдө. Ишти мындай жаңыча жол менен жүргүзүү милдети каскаддын акционердик коомунан ишти кайра курууну талап кылды. Бул багытта көп иштер аткарылды. Мурда бардык нерсенин жогору жактан чечилиши күтүлүүчү, азыр болсо мындай маселелердин баарысын өзүбүз чечүүгө мажбурбуз, албетте, мүмкүнчүлүгүбүзгө жараша.

Алгачкы жылдардан бери бир топ маанилүү иштер бүткөрүлдү, мунун өзү бир топ маселелерди мүмкүнчүлүккө жараша өзүбүз чечүүгө боло тургандыгын далилдеди. Бул үчүн кадрларды туура жайгаштыруу, туура тандоо, окуу комбинатынан билим берүүнүн мааниси чоң болууда.

1. Токтогул ГЭСи боюнча:

- а) жабдуулардын жылуулук абалын көзөмөлдөө;
- б) суу алдындагы суу кабыл алгычка техникалык изилдөө жүргүзүү;

- в) 500 кВт кабелдик линиянын чыдамдуулугун текшерүүдөн өткөрүү;
- г) 500 кВт кабелдик линияны жол аркылуу өткөрүүнү реконструкциялоо;
- д) Экинчи тосмодон суунун өтүшүн токтотуу;
- е) Объектилерден чыккан өрттү суу менен өчүрүү жолуна өтүү жумуштары аткарылды;

2. Күрп-Сай ГЭСи боюнча:

- а) 110—220 кВт включателдин мезгилсиз өчүп калуусунун себеби аныкталып, оңдолду;
- б) 220 кВттык трансформатор жаңы типтеги трансформатор менен алмаштырып коюлду;
- в) Блоктун трансформаторлорунун муздаткыч системалары реконструкцияланды;

3. Үч-Коргон ГЭСи боюнча:

- а) 110 кВт трансформатордук токтун изоляциясын толуктоо боюнча көп иштер жүргүзүлдү;
- б) Зым карагайларга илинген форфор зым өткөргүчтөрдү айнек өткөргүчтөр менен алмаштырылды. Ажыраткыч жабдуулардын изоляциялары жаңыланды, туруктуу ток тиристорный системасы ишке киргизилди. Биринчи жолу гидроагрегатка капиталдык ремонт жүргүзүлдү.
- в) Суу тазалоочу жабдуулар ремонт болду, май системасынын турбиналары алмашылды.

Жогорудагыдай иштердин баары тең ишти так жана туура жүргүзүнү талап кылат. ГЭСтердеги адистер өз иштерине канааттануу менен өз күчтөрүнө ишенүүгө багыт алды. Мисалы, гидроагрегаттардын ТЭС түйүндөрү өзгөрдү. Буларга заводдордон алынып келинген жабдуулар талап кылынат. «Кыргызэнерго» акционердик коому азыркы финансылык оор шартта заводдордон жаңы жабдууларды алып келүүсү кыйын, бул үчүн маселени өз ордунда чечүү зарыл. Күрп-Сай ГЭСи боюнча гидроагрегаттарды башкы аракетке келтирүүчү схемалары иштелип чыкты, агрегаттарды токтотуучу сегменттерди жаңылоо тажрыйбасы ТЭСте башталмакчы. Бул «Кыргызэнерго» менен биргелешип жүргүзүлөт.

Ишти чыгармачылык аракеттер менен системалаштыруудан эч нерсени аябоо керек, мунун өзү ТЭСте көптөгөн катталарды үнөмдөп калууга шарт түзөт.

Объектилерди реконструкциялоого байланышкан иштен чыккан жабдууларды алмаштыруу, жаңылоо үчүн керектүү ма

териалдар менен камсыз кылууга финансылык мүмкүнчүлүк жетишпейт. СНГнин мамлекеттери менен байланыш өтө кыйынга турууда. Бул боюнча «Кыргызэнерго» акционердик коому тийишүү чара көрүп, Төмөнкү Нарын ГЭСги реконструкциялоого азыркы мезгилге ылайык шарт түзөөрүнө үмүттөнөбүз.

Каскад ТГЭС кыш айларынын кайсы мезгилинде өчсө да бүтүндөй энергосистемага кыйынчылык алып келет. Мында бир гана жол гидроэнергетиканын өндүрүмдүүлүгү учун кошумча кубаттуулук керек. Мисалы, Австрияда 30 пайызга чейин запаста турган бош кубаттуулуктар бар. Европа системасы боюнча керектүү кубаттуулукка жетишүүгө жардам бере алат. Бизде биргелешкен Орто Азия энергосистемасында башталгыч бир схемага келе албай жатышат.

Көмөкчү жабдууларды колдонуу боюнча проблемалар арбын. Запастык бөлүктөрдүн жетишпегендиги ситемадагы ишти бир калыпта кармоого тоскоол болууда. Компрессор сыяктуу айрым жабдуулар, насос-гидроагрегаттарды камсыздандыруу боюнча негизги жабдуулар сыяктуу кылдат мамиле керек, запастык бөлүктөр алына элек.

Бизде кадр маселеси проблема боюнча калып келүүдө. Бул багытта иш жүргүзүүгө убакыт жетти. Высокочастотный байланыш боюнча адис жетишпейт, телемеханик, коргонуу (защита) боюнча адистер жок.

Бул үчүн узак убакыт керек. Иштер жүргүзүлүүдө. Мурда Москвада, Санкт-Петербургда квалификациясын жогорулатуучу курстар болгон, андан 5 жылда бир барып курстан өтүлүп туруучу. Мындай курстардан өтүп туруу көп нерселерди өзгөртөт, жаңы информацияларды үйрөтөт ж.б. Биз адистерди окутууга милдеттүүбүз. Алдыда кадр маселесин чечүүдө чоң проблемалар жатат. Жумушчулар шаарыбыздагы техникалык университетте, Кыргызстан Мамлекеттик Университетинде окуп жатышат. Келечекте кадрлардын сапаттык деңгээли жогору, жакшы болушуна үмүттөнөбүз. Келечекте дагы да энергетика системасын өнүктүрүүбүз керек. Ошондо гана энергетика өндүрүшү өзүн бир нерсеге актайт. Мисалы, монтаждоо боюнча, гидротурбаларды оңдоо, ремонттоо боюнча Санкт-Петербурздан адистерибизди окутканбыз. Азыр алардын абдан көп жардамы тийип жатат. Натыйжада гидротурбиналарды иштетүүнүн сапаты жогорулады. Келечекте ушул багытта окутуу дагы пландаштырылууда. Азыр «Кыргызэнерго» жакынкы беш жылдыкта илимий-тех-

«Нарынгидроэнергостройдун» начальниги, Социалисттик Эмгектин Баатыры ЗЛ. Серый жана жаш адис И. Э. Алиев (азыр «Нарынгидроэнергострой» АКнын башкы инженери) куруучулар менен.

никалык прогресстин жаңылыктарын өндүрүшкө кийирүү багытында аракеттенген эч ким жок. Ал эми Россиянын акционердик коомунда ушул багыт боюнча атайын департамент иштен турат. Бизде бул боюнча бөлүм жок, ГЭСтерди перспективдүү өнүктүрүү боюнча бөлүм бар, ал ГЭС проблемалары боюнча иштейт.

Учурдагы абалды кылдат байкоо зарыл, жалпы «Кыргызэнергодон» каскаддагы кырдаалды байкоо, изилдөө талап кылынат. ГЭСтин жабдууларынын нормаларын кармап туруу учур талап кылуучу нерселерди бербейт. Бул максатта көптөгөн пробле

малык маселелерди чечүү, натыйжалуу иш ыкмаларын аракетке келтирүү зарыл.

Бизде мына ушул багытта иштер аз. Ал жөнүндө дагы ойлонуп жатабыз, чыгармачылык изденүү менен аракеттенүү өз натыйжасын сөзсүз берерине ишенип калдык. Мисалы, азыр агрегаттарда анализаотор иштеп жатат. Агрегаттын титирөө абалын текшерип туруучу приборду адистерибиз өздөрү ойлоп чыгарышкан. Себеби, агрегаттын титирөө абалынын деңгээлин аныктоо дайыма кыйынчылыкка туруп келгендиктен адистер муну ойлоноууга мажбур болушкан. Натыйжада андай приборду өздөрү жасап алууга жетишти. Жылуулуктун абалын текшерүүдө да жумушчуларыбыз СНГ мамлекеттеринин ГЭСтеринин жумушчуларынан кем эмес изилдей алышат. Азыр энергетика жабдууларын сактоо, такай көзөмөлдөө боюнча изденип жатышат. Бул, албетте, өнүгүүдөгү жакшы көрүнүш.

Австрияда бир агрегатта 2000 точка параметрлер көзөмөлдөнүп турат. Бизде мындай мүмкүнчүлүк 10 эсе аз. Мындан профилактикалык система келип чыгууда.

Биз азыр кандай жашасак, ошондой иштеп жатабыз. Финансалык жетишпеген кыйынчылыктарга карабастан каскад «Кыргызэнергону» электр энергиясы менен тийиштүү деңгээлде үзгүлтүксүз камсыз кылып келүүдө. Бул милдет адистерибизди, кызматкерлерибизди зарыл болгон проблемалык бардык түрдүү маселелерди, кыска жолдорду таап чечүүгө мажбур кылып жатат. Менимче, болуп жаткан техникалык кыйынчылыктардын баары бизди дагы да чымырканууга мажбурлап, жалпы техникалык маселелердин деңгээлин жогорулатууда моюнубузда көп иштер турат.

Үч-Коргон ГЭСи боюнча көп маселелерди чечүү керек. ГЭСти реконструкциялоо зарыл. Бул маселе чечилгенге чейин ишти үзгүлтүккө учуратпоо жоопкерчилиги бар. Ал үчүн тийиштүү жабдууларды оңдоо, ремонттоо жүргүзүлүп турушу зарыл.

Булардын баарысы биз үчүн албетте кыйын милдеттер. Көптөгөн жабдууларды жаңылоо, ремонттоп-оңдоо керек. Бирок бизге муну башка эч ким жасап бербейт. Ошондуктан, көптөгөн маселелерди чечүү үчүн өзүбүздүн гана чымырканган изденүүчүлүк, чыгармачылык аракеттерибиз натыйжа берерине биз түшүнүп калдык.

КЫРГЫЗСТАНДЫКТАР ЗАГОРСКИЙ ГЭСИНДЕ

1985-жыл, 7 август. «Советтик Кыргызстан». № 181

(«Советтик Кыргызстан» газетасынын Таш-Көмүр ГЭСинин курулушундагы кабарчылар постунун жетекчиси, «Правда» газетасынын М.И.Ульянова атындагы сыйлыгынын лауреаты, азыркы Токтогул каскадынын профсоюздук уюмунун төрагасы, энергетиктердин ардактуу насаатчысы Насыр Абдразаковдун макаласынан.)

1985-жылдын 1-май майрамына жакын Москвадан мага телеграмма келди. Анда: «Сизди советтик басма сөзгө активдүү катышкандыгыңыз үчүн «Правда» газетасынын М.И. Ульянова атындагы сыйлыгынын лауреаты болгондугуңуз менен куттуктайбыз, ал сыйлыкты алууга «Правда» газетасынын редакциясына чакырабыз» деп жазылган экен.

1985-жылы, 19-майда Москвага келдим. «Правда» газетасынын юбилейлик даталарын эскерип, музейге өлкөбүздүн көп эмгек коллективдеринен, партиялык, профсоюздук, комсомолдук уюмдардан, чет өлкөлүк газета-журналдардан көптөгөн куттуктоолор жана белек-бечкекектер көп келет. Музей менен таанышып бүткөндөн кийин мен да Кыргызстандын жумушчу-кабарчыларынын атынан Кыргыз ССРинин жана Кыргызстан Компартиясынын 60 жылдык юбилейине арналып чыккан күнөстүү республикабыздын альбомун жана Күрп-Сай ГЭСинин көкүрөк белгисин эстелик катары музейдин директоруна тапшырдым.

Мен көбүнчө республикабыздын гидрокуруучулары менен энергетиктери жөнүндө газетага жазам. Алардын жетишкен ийгиликтерине кубанам. Өндүрүштө 29 жыл иштедим. Алардын 24 жылын жалаң электрослесарь болуп өткөрдүм. Ошондуктан, энергетикалык тармактагы технологиялык иштер мага тааныш. Кара-Көлдүк гидрокуруучулар өздөрүнүн каарман эмгектери менен 23 жылда ичинде Үч-Коргон, Ат-Башы, Токтогул жана Күрп-Сай ГЭСтерин өз мөөнөтүндө ишке берүүнү камсыздандырышты. Нарындын кубаттуу суусундагы жогорудагы аталган ГЭСтердин агрегаттары 23 жылдын ичинде 50 миллиард киловатт-саат электр энергиясын иштеп чыгып, өлкөбүздүн эл чарбасынын кызматына жөнөттү.

Күжүрмөн гидрокуруучулар үстүбүздөгү жылы Таш-Көмүр ГЭСин жана Оштогу Папан суу сактагычын ишке берүү үчүн мыкты иштөө менен гана чектелип калбастан, Москвага жакын Загорский шаарынан 30 километрдей аралыкта турган Куния дарыясында Загорский электр станциясынын курулушуна Кара-Көлдүк кыргыз гидрокуруучулар колкабыш, интернационалдык жардамдарын көрсөтүп жатышат.

Загорский ГЭСинин курулушуна бардым. «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын парткомунун секретарынын орун басары Г.С. Иванованы жолуктурдум. Парткомдун секретарынын орун басары кара-көлдүктөрдүн ишинин жүрүшү жана аларда саясий-идеологиялык, тарбиялык иштердин дэнгээли менен таанышуу үчүн келиптир. Мен да келгендеги максатымды айттым. Өзүбүздүн куруучуларыбыздын участогунун вагондуруна жакындап калганда оң жакта узундугу үч метрдей келген бетон плитасына Токтогул ГЭСинин эмблемасынын так өзүндөй адамдын алаканынан лампочканын күйүп турганын көрдүк. Ал алакандагы күн деген мазмунду билдирип турат. Анын жанынан чыккан булактын суусуна «Кара-Суу – муздак тоо суусу» деген жазууну окуп өзүбүздүн гидрокуруучуларга ыраазы болдум. Анткени алар алыскы Загорский ГЭСинин курулушунда иштешсе да, ак мөңгүлүү Кыргызстанды дайыма эскерип, аны менен сыймыктанышаарын сездим. Алакандагы күн эмблемасы түшүрүлгөн бетон плитасына «Нарынгидроэнергострой» участогу деген жазуу бул жерде кыргызстандык гидрокуруучулар иштейт деген маанини билдирип турду. «Нарынгидроэнергостройдун» негизги курулушар башкармасынын башкы инженери Икрам Усманович Рахимов биздин куруучулар жана алардын иши жөнүндө кенен-кесир кызыктуу көп козгоп берди. Загорский ГЭСинин курулушу бир топ өзгөчөлүктөргө ээ. Мындай электростанция өлкөбүздө алгачкы ирет курулуп жатат. Анын кубаттуулугу 1 миллион 200 миң киловатт. Ал ар бири 200 миң киловаттан келген 6 гидроагрегаттан турат.

Биздин негизги курулуштар башкармабыздын гидрокуруучулары эки жылдан ашуун ушул Загорский ГЭСине келип, Нарындагы ГЭСтерди курууда алган тажрыйбаларын өндүрүшкө колдонуп иштөө менен социалисттик мелдеште, алдыңкылардан болууда. Бул бизди сыймыктандырат. Биздин участкада 140тан ашык адам иштейт. Алардын башкы милдети гидроагрегаттар монтаждууучу долбоордук орундарды темир-бетон менен куруу. Биздин участкада 3 миллион 665 миң сом көлөмүндөгү иш аткаруу керек болсо, азыр үч гидроагрегаттын долбоордогу «пайдубалы» иштерин толук бүтүрүп, монтаждоочуларга шарт түзүп берди. Токтогул ГЭСинин гидроагрегаттарынын монтаждодо Евгений Терновойдун монтаждоочулар бригадасы биринчи агрегатты монтаждап бүтүүгө аз калды. Экинчи агрегаттын жумушчу дөңгөлөгүн жана генераторун монтаждап жатышат. Жалпы график боюнча август айында эки гидроагрегат ишке киргизилет. Биздин коллектив монтаждоочуларды өз убагында иш

фронту менен камсыздандырып турат. Биерде ар бир үч айда смена алмашылат. Кара-Көлдөн бул жакка командировкага келишсе, бул жактагылар үйлөрүнө кетишет. Ал эми Н.И.Камзараков, Н.И.Шелепин, С.Абикеримов сыяктуу бригадрлерибиз, М.Маткеримов, А.Чыныбеков, К.Үсөнбаев, Ш.Кыдыршаев, Т.Батырканов, В.Миронов, К.Султанбаев, Б.Арыкбаев, Т.Жолдошов, Б.Табалдыев, А.Жолдошов, Т.Алибаев сыяктуу алдыңкы ар түрдүү кесипте иштөөчү жумушчуларыбыз, инженердик-техникалык кызматкерлерибизден мастер З. Котляров, участканын начальниги З.Олли жогорку жоопкерчиликте иштешүү менен башкаларга үлгү көрсөтүп, биздин гидрокуруучулардын даңкын көтөрүшүүдө.

Кызыл бурчтагы газеталардын ичинен «На ударной вахте» деген Загорский ГЭСинин курулуш башкармасынын көп тираждуу газетасына көз чаптырдым. Газетанын 16-майдагы номерине Загорский ГЭС курулуш башкармасынын начальниги В.М.Плотниковдун көлөмдүү макаласына орун берилиптир. Анда жолдош В.М.Плотников «Нарынгидростройдон» Я.Камзаракав, «Спецгидроэнергомонтаждын» Е. Терновой, В.Троцкий, УОСтон З.Калагондун бригадалары жакшы иштегендиктерди менен айырмаланышына тургандыктары баяндалыштыр. «Нарынгидрострой» участогунун начальниги З.Олли, гидромонтаждан В. Романов, «Спецгидроэнергомонтаждан» А.Наумов башкарган участкактордун коллективдеринин иштери мактоого татыктуу экендиги баса көрсөтүлгөн.

Ал эми ошол эле газетадан биздин кара-көлдүк монтаждоочулар бригадасынын бригадири Н.И. Камзараков Загорский ГЭСинин курулуш башкармасынын бириккен парткомуна мүчөлүккө шайланып, участканын партгруппоргу болуп, коомдук иштерге да активдүү катышышып жаткандыгын окудук. Бул бир эле Камзараковго эмес, жалпы эле Загорскийдеги ГЭСте иштеп жаткан кара-көлдүк партиялык топтун мүчөлөрүнө да көрсөтүлгөн партиялык чоң ишеним болуп эсептелет.

ЭФИОПИЯГА ДОСТУК ЖАРДАМ

Ардакгуу насаатчы, карыя пенсионер жана азыркы тажрыйбалуу жумушчу, бригадир Турсунбай Шабданов жалаң «Гидро-спецстой» бирикмесинде 38 жыл эмгектенди. Ал өзүнүн эмгек жолун он сегиз жаш курагында 1962-жылы Токтогул ГЭСинде иштөөдөн баштаган. Вул жерде комсомолдун Таш-Көмүр шаардык комитети комсомолдук жолдонмо менен жиберген болчу,

Дилиндө жигиттик катуу намыс. Таш-Көмүрлүк жаштардын намысын коргоп, алардын дарегине шек келтирбей күжүрмөндөрчө иштөө.

Жаңы келген жаш жигитти мурда Үч-Коргон ГЭСинде иштеп келген аска тешкичтерди бири Добулбек Таев өзүнө шефке алды. Дайыма өзү менен чогуу болуп, иштин жөн жайын түшүндүрүп, билген ишин үйрөттү. Бирге иштегендерге тез эле Турсунбайдын идиректүүлүгү, жалкоолукту билбеген элпектиги, ар ишке ыктуулугу, улуу-кичүү менен тил табыша билген адамгерчилиги жакты. Ошентип, Турсунбай Шабданов алгач ирет Токтогул ГЭСинин аска тулкусундагы 600 метрлик өткөөлдү тешүүгө катышты. Иштин жөнүн билбесе да астейдил аракеттенди, улуулардын пикирлерин туура түшүнүп кабыл алды. Айрыкча, Жээнмырза Атамбаев, Изабек Абдразаков, Майрамбек Дүйшебаев сыяктуу аска бургулап-жардыруучулар болочок өткөөлчүнүн такшалуусу үчүн астейдил кам көрүштү.

– Биз улгайып баратабыз, – дүшчү алар, – биздин билгендерибизди эринбей үйрөнүп ал. Адам ак эмгеги менен гана даңктуу, абийирдүү. Анткени ал адам таман акы, маңдай тери менен гана бактысын табат. Кай жерде болсоң да ак иштеп, так жүрсөң, жалкоо болбосоң сен кадыр-урматтын үстүндө болорунду унутпа.

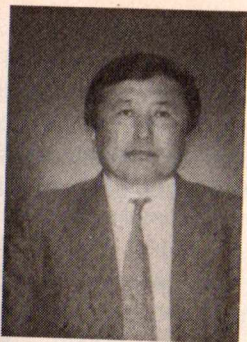
Ооба, зээндуу жигит ГЭСке келгенине бир жылга жетпей үч кесипти – бургулоочу, бекемдөөчү, жардыруучу жөндөмдүүлүгүн өздөштүрүп алды. Ар бир тапшырманы так жана толук аткармайын таптакыр тынч албаган жигиттин мүнөзү өзгөчө участкактун начальниги Анатолий Иванович Курячийге жакты. Бара-бара анын кызыгуусу жана жөндөмдүүлүгү аска ичиндеги тешилген өткөөлдүн ичин бекемдөөгө артылгандыгын, ал ишти башка иштерге караганда алда канча сапаттуу аткаарарын өзү да сезип калды. Бекемдөө иштеринде пайдаланыла турган СБУ-2 жана БУ-60 маркасындагы бетон төшөп аска бекемдөөчү катаал техникаларды тыкандык менен өздөштүрүп алды. Тагыраак айтканда бекемдөөнүн технологиясын Турсунбайдан артыкча билген адам аз болуп калды.

Турсунбай Шабданов тууралуу начальник А.И.Курячий «Жигиттин бир кемчилиги – билиминин жетишпегендиги», деп ойлоду. Анан жаш жигитти Можайский шаарындагы гидрокуруучулардын аска өткөөлдөрүн бекемдөө боюнча адистештирүү кур-

суна жиберди. Курсу ийгиликтүү аяктап келгенден кийин ал З.Кутлубаев башкарган бекемдөөчүлөр бригадасынын мүчөсү болуп иштеп, күндүк нормаларын эки эсеге орундоону адатка айландырды. Ал турсун бош убактыларында чарчадым, чаалыктым дебестен өткөөл ичиндеги темир тирөөчтөрдү орнотууга, арматураларды монтаждап, электр кубаты менен ширетүүдө колунан келгинин аянган жок. Ар бир жолку социалисттик мелдештин жыйынтыгында жеңүүчү болуп, ысмы Ардак Тактадан түшпөй калды.

Курч кайрат, ачык максат жана демилге көтөрө билген жигиттин арызын 1975-жылы «Гидроспецстрой» бирикмесинин коммунисттери канааттандырып, КПССтин мүчөлүгүнө кандидат, бир жылдан кийин мүчөлүгүнө кабыл алышты. Өзү көксөгөн коммунист деген наамга ээ болору менен аны бекемдөөчүлөрдүн комплекстүү бригадасынын бригадирлигине бекитишти. Бул Турсунбай үчүн албетте, өтө жооптуу жана чоң иш болчу. Демек, мурдагыдан да оор жоопкерчилик – мурда өзү үчүн жооп берсе, эми бүгүндөй бир чоң коллектив үчүн жооп берет. Ийгилик артынан ийгилик коштогон кайратман жигит 1986-жылы дагы бир демилге менен чыкты. Ал өз каалоосу менен ошол жылы боордош мамлекеттердин бири болгон Эфиопия мамлекетине ошол өлкөнүн гидрокуруучуларына достук жардам көрсөтүү үчүн жөнөп кетет. Эзели чаалыкканды билбей эмгектенип көнгөн жигит Эфиопиянын гидрокуруучуларына өзүнүн татаал жана түйшүктүү кесибинин устаты катарында таанылып, далай-далай татаал өткөөлдөрдүн өтөлүнөн чыгып иштейт. Эфиопиялыктарды таң калтырган мээнеткеч жигит андагы көп улуттун өкүлдөрүнө да эпкиндрүүлүгү менен жакты, өнөрүн башкаларга үйрөттү. Мөөнөтү бүткөн мезгилде Турсунбай Шабданов Эфиопиядан боордош гидрокуруучуларга достук жардамын аябагандыгы үчүн алкыш баракчаларын, кыйла сыйлыктарды алып кайтты. Карапайым киргыз жигитинин чет өлкөлүктөдүн купулуна толуп, таанымал болуп келиши кезегинде ар бир кыргыз улуту үчүн зор сыймык болгон.

Бир кездеги жигердүү жаш жигит азыр улгайып калгандыгына карабай сүйгөн кесибин таштаган жок. Бригадир катары өзүнүн коллективи менен Өзбек республикасынын Аңгрени көмүр-разрезинде транспорттук тоннел курууда эмгектенип жаткан учур.

Аманов Жаныбек,
«Нарынгидроэнергострой»
биргелешкен профкомунун
төрагасы.

Элчибеков Айтмырза,
«Кара-Көл газетасынын»
редактору.

ГИДРОКУРУУЧУЛАРЫБЫЗ БООРДОШТОРДО

Кара-Көлдүк гидрокуруучулар өздөрүнүн аска-тоолуу өтө татаал шартта тайманбай иштеп, бай тажрыйба топтоп алгандыктары менен боордош мамлекеттердин бардыгына кеңири белгилүү болуп калышкан. Ошондуктан, кыргызстандыктардын жардамы союздук республикалардын бардыгында курулган ГЭСтерге суудай керек эле. Ошого жараша гидрокуруучуларыбыз мезгил-мезгили менен көптөгөн боордош мамлекеттердин ГЭС курулуштарына жекече да, коллективдүү да жардамдарын берип келип турушкан.

1980–1990-жылдар аралыгында эле кыргызстандык гидрокуруучуларыбыз союздук мамлекеттердин бир далайында болушуп, бир канча ГЭСтердин курулуш иштеринде бир нече убакыт бою талбай жана үлгүлүү эмгектенип келишкен. Тагыраак айтканда, негизги жабдуулар башкармасынын коллективи Загорский жана Сургут ГЭСтеринде, «Гидроспецстрой» курулуш башкармасынын өткөөлчүлөрү жана бекемдөөчүлөрү Тажикстандын Байпазин ГЭСинде, «Спецгидроэнергомонтаж» башкармасынын монтаждоочулары Узбекстандын Андижан ГЭСинде, Кемерово областынын Кропивин ГЭСинде, бир тууган Казакстандын Капчыгай ГЭСинде бир туугандык достук көмөгүн көрсөтүшүп жигердүү иштешип келишкен. Аталган ГЭСтерде гидрокуруучуларыбыздын өрнөктүү жана үзүрлүү эмгектенгендиктерин ошол жердеги курулуш башкармалыктарынын жетекчилигинен атайын берилген алкыш баракчалары, сыйлыктары жана башкалар айгинелеп турат.

МОНГОЛИЯДА ЛИНИЯ ТАРТКАН

М.Сабировдун бригадасынын алдыңкы мүчөсү А.Абдыкадыров 1982–85-жылдар мезгилинде Монгол Эл Республикасында электрдик линияларды тартууга жемиштүү эмгектенип, кыргызстандыктардын гидрокуруучулуктагы чеберчиликтерин таанытып келген.

АЗЫР ДА ИШТЕ

«Гидроспецстрой» 1962-жылы Кара-Көл шаар тибиндеги поселогунда Токтогул ГЭСинин курулушуна байланыштуу СССР Энергетика жана электрлештируу Министрлигинин 1962-жылдын 11-июлундагы №39/А жана «Гидроспецстрой» трестинин 1962-жыл, 3-сентябрдагы №73-буйруктарынын негизинде түзүлгөн.

«Гидроспецстрой» өзү уюшулган күндөн бери карай Үч-Коргон, Токтогул, Ат-Башы, Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай жана Камбар-Ата - 2 ГЭСтеринин курулуш иштерине, Папан суу сактагычынын, Төрт-Күлдөгү тоннелдин, Талас областындагы Киров суу сактагычынын, Бишкек – Ош автожолунун 4 транспорттук тоннелинин курулуш иштерине, Төө-Ашуудагы тоннелдин ремонттоо ишине катышты.

Республикадан сырт жактарда да «Гидроспецстрой» мекемесинин коллективи бир топ участкатордо иштеп келген. Мисалы, Өзбекстандагы Гисарак гидроузелинде, Нурек, Ингурск, Чиркей жана Комсомол сыяктуу көптөгөн гидроэлектрстанцияларынын курулуштарына катышкан. Мурдагы союздаш республикалардан сырткары Ирак, Иран, Кубада, Вьетнамда, Алжирде, Эфиопия менен Монголияда ири гидротехникалык жана атомдук электрстанцияларынын курулуш иштерине катышып келишкендигин айтуунун өзү эле бул мекемеде эмгектенген коллективде илим менен практиканы айкалыштыра билген жогорку билимдүү жана жогорку жөндөмдүү адистердин иштей тургандыгынын айкын далили.

«Гидроспецстрой» коллективинде 21 улуттун өкөлдөрү бир кишидей эмгектенишип келген. Алардын арасында кыргыздардан башка орустар, украиндер, татарлар, өзбектер, белорустар, армяндар, түркмөндөр, грузиндер, тажиктер жана башка улуттагылардын өкүлдөрү болушкан.

Буга чейин иштеп кетишкен жана азыр коллективде иштеп жаткандардын арасынан 25 адам СССРдин орден, медалдары менен сыйланган жумушчу адистер. «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген куруучусу» деген ардактуу наамдын ээси, Эмгек Кызыл Туу орденинин ээлери - өткөөлчүлөр бригадасынын бригадир Шабданов Турсунбай, мурдагы өткөөлчүлөр Абдиев Абыш, Таев Добулбек, слесарь, Элдердин Достук Орденинин ээси Даниельян Торм Зорабыч, Е.Е. Митрофанов, «Кыргызгидроспецстрой» Акционердик коомунун президенти, «Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген куруучусу» Черныш Владимир Иванович жана башкалар бар.

«Гидроспецстрой» мекемесин жетектеп келгендер:

В.П. Зорин, М.А.Хачатурян, В.М.Пронюшин, М.Н.Розин, М.В.Евдокимов. 1984-жылдан баштап адистештирилген башкарманын коллективи, 1992-жылдан “”Кыргызгидроспецстрой” акционердик коомун Митрофанов Евгений Ефимович жетектеп, башкармалыктын председатели, акционердик коомдун президенти болуп келе жатат.

Кыргызстанда атайын адистештирилген бул башкармада иштеп туруп башка жактарга иштеп кеткендер бар. Алардан мисалы:

- Розин М. Н. – «Гидроспецстройтдун» Бүткүлсоюздук бирикмесинин башкы инженерлигине;
- Хренов Н. Н. – «Гидроспецстройдун» Чиркейдеги башкармасынын башкы инженерлигине;
- Сюсюра В. Н. – “Гидроспецстройдун» Рогундагы башкармалыгына башкы инженерликке;
- Эткин М.Б. – Москва шаарындагы “Гидроспецстрой” акционердик коомунун президентине;
- Евдокимов В. М. – “Гидроспецстройдун» Өзбекстандагы адистештирилген башкармалыгынын жетекчилигине кетишкен.

1992-жылы «Гидроспецстройдун» Кыргызстандагы башкармалыгы Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик мүлк фондунун чечими менен ачык типтеги акционердик коом болуп түзүлду.

Бүгүнкү күндө «Кыргызгидроспецстрой» акционердик коомунун эмгек коллективи Өзбек республикасынын аймагындагы Ташкен – Ош автожолунун Камчик жана Резак ашууларындагы тоннелдерди бүткөрүүдө жана чет элдик «Самсунг», «Кейсон»

фирмалары менен биргелишип Бишкек–Ош автожолун реконструкциялоодо, Токтогул ГЭСинин каскадында электр станцияларын гидротехникалык жабдуу боюнча курулуш-монтаждоо иштеринде эмгектенип жатышат.

Азыркы мезгилде «Кыргызгидроспецстрой» акционердик коомунун вице-президенти Ш.А.Султанкулов.

ТАЛАНТТУУ ИНЖЕНЕР

Кыргызстандын энергетика системасында иштеген кадрлардан Иманалиев Болотбек Иманалиевичти таанып-билбегендери жок чыгар. Анткени бул адам туптуура 40 жыл илгери Фрунзедеги политехникалык институтунун алгачкы бүтүрүүчүлөрүнөн болуп инженер-электрик адистиги боюнча факультетин аяктаган. Ошондон бери карата республикабыздын аймагынын ар кайсы жерлеринде энергетика системасында инженердик жана жетекчилик кызматтарда жемиштүү эмгектенип келген.

Таанымал энергетик инженер Б.Иманалиев 1960-жылы №1–4-АГЭС каскадында мастер болуп иштөө менен өз эмгек жолун баштап, 1950-жылдан Фрунзе ТЭЦинде инженер, андан кийин ага инженер болуп дайындалат. 1965–1966-жылдарда «Кыргызглавэнерго» ЦСРЗАда начальниктин орун басары болуп иштеди. Ал эми 1966-жылдан 1969-жылга чейин Ысык-Көл ПЭСинин башкы инженерлик кызматын өтөдү.

Талапчан жана иш билги партиялык кызматкер 1969-жылдан 1974-жылга чейин Элдик Контролдун Прежевальск шаардык комитетин жетектөөгө жиберилет. Кайрадан 1974–1975-жылдарда Ош ПЭСинде башкы инженер болуп өз адистиги боюнча иштөөгө өтөт да, 1976–1981-жылдарда Токтогул ГЭСине директорлукка жиберилет. 1981–1988-жылдарда Токтогул ГЭСинин каскадында башкы инженер болуп дайындалат.

Бул жерде белгилей кетчү нерсе 1981-жылы 21-майда СССРдин Энергетика Министрлигинин буйругу менен Токтогул ГЭСинин, курулуп жаткан төмөнкү Нарын каскадынын жана Күрп-Сай, Үч-Коргон ГЭСинин дирекциялары биригип, Токтогул ГЭСинин каскады түзүлдү. Бул мезгилде каскаддын директору болуп А.Д. Крюков иштеп турду. Ошентип, Токтогул каскады Кыргызстандагы электр энергиясын өндүрүүчү ири ишканасы болуп калды.

Курп-Сай ГЭСи курулуп жаткандыгына байланыштуу каскаддын директору Александр Дмитриевич ГЭСтин жабдууларын алдырып келүү үчүн Москва, Ленинград, Новосибирск, Харьков жана башка жактарда жүргөндүктөн башкы инженер Б.Иманалиев зор коллективди өзү жетектеп калуу менен иш билгич, билимдүү адис экендигин көрсөттү. ГЭСтерди оперативдүү башкарууда күзөттөгү инженерлер ремонттоо ишиндеги адистер менен кеңешмелерди өткөрүп, эксплуатациялоо процесстерин өздөштүрүү, ремонт иштерин жогорку техникалык сапатта аткаруу, рационализатордук иштерге ар бир адистин активдүү катышуусу боюнча маанилүү иштерди жүзөгө ашырды. Подрядчиктердин курулуп жаткан ар бир объектилерди өз убагында, долбоордун негизинде аткаруусуна, коллективдин мүчөлөрүнүн техникалык изденүү менен иштөөсүн камсыз кылып, ар бир адистин аракеттенип, атаандашып иштөөсү үчүн камкордук көрүүсү Б.Иманалиевдин иш алып баруу жөндөмдүүлүгүндөгү өзгөчөлүгү болду. Таланттуу инженер, энергетика системасында уюштуруучулук зор тажрыйбалардын ээси болуп калган Б.И.Иманалиевдин Токтогул каскадынын жалпы коллективи 1988-жылы өздөрүнүн өндүрүштүк-профсоюздук чогулушунда Токтогул ГЭСинин каскадынын директорлук кызматына бир добуштан шайлашты.

Кыргызстандагы жалпы электр энергиясынын дээрлик 70–80 пайзын өндөрүп берип турган ири ишкананы Б.И.Иманалиев он бир жыл бою билгичтик менен башкарып келди. Бул мезгилдин аралыгында таланттуу инженер жетекчисинен таалим алып калыптанган ондогон улуттук кадрлар өсүп жетилди. Алар чындыгында эле Б. Иманалиевдин өтө билимдүү инженер экендигине суктанышат. Кайсыл ГЭСтин кайсыл жеринде, кайсыл цехинде авариялык ситуация болуп, же кандайдыр түшүнүксүз маселелер чыгып калса Б. И. Иманалиев аны телефон аркылуу сурап туруп гана эмне үчүн авариялык ситуация болгонун же кайсыл цехте кайсыл кызматчы аппарат туура эмес иштеп жаткандыгын айтып коерун азыр да көптөгөн жаштар таңдана айтып жүрүшөт.

Жетекчи катары Б.И.Иманалиев ишти башкаруу менен гана чектелбестен бардык участкактор менен үзгүлтүксүз байланышып, ишти көзөмөлдөп, адамдарга кам көрүп турчу. Күндүн аягына чейин ысыгында же катыраң суугунда командировкалап жүрүп жүк ташуучу машиналардын айдоочуларын, ар түрдүү кызматчылар менен жумушчуларды кай жерде болбосун ала-абалын

билип туруучу. Татаал ашуу-белдерде техникалар бузулуп туруп калуулар болсо күн да, түн да оперативдуу жардам жеткирүү Б.И.Иманалиев үчүн биринчи кезектеги маселе болуп келген. Адамдагы, өзгөчө жетекчидеги мындай сапаттардын өзү эле анын кадыр-баркынын жогорулашын шарттайт. Ким болсо да урматтайт.

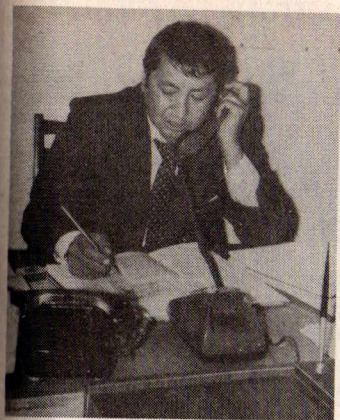
Б.И.Иманалиев жетектеп турган мезгилдин аралыгында Токтогул ГЭСинин каскадында эл чарбасын ар тараптуу өнүктүрүүгө зор салым кошулуп, энергия өндүрүүнүн бардык пландары жакшы көрсөткүчтү камсыздап келди. Таланттуу инженердин көп жылдык жигердүү эмгеги бааланбай койгон жок. «Эмгектеги жетишкендиги үчүн» төш белгиси, СССРдин Энергетика министрлигинин Ардак грамотасы, «СССРдин энергетикана электрлештирүү боюнча отличниги» төш белгиси берилген. Республикабыз эгемендүү болгондон кийин 1994-жылы Б.И.Иманалиевге «Кыргыз Республикасынын өнөр жайына эмгек сиңирген ишмери» деген ардактуу наам ыйгарылган.

Иманалиев Болотбек Иманалиевич 1997-жылы жашына байлаштуу пенсияга узатылды. Бирок дароо эле өндүрүштөн кол үзүп кетпеди. Күч-кубатынын, билиминин али да эл үчүн иштеп берүүгө жетише тургандыгын эске алып, ушул убакка чейин кадрдын материалдык-техникалык камсыздоо жана коммерция боюнча директордун орун басары болуп иштеп келе жатат.

ОН ЖЕТИ ЖЫЛ ДИРЕКТОР

Болот Нурбаев Базар-Коргон районунун кулуну. Жашынан эле окууга да, ишке да шыктуу бала Базар-Коргондогу мектеп интернатын аяктагандан кийин эле борборго барып, политехникалык институтунун энергетикалык факультетине кирген. Оңдой берди болуп көп өтпөй студент болду. Мурдатан эле дайыма отличник окуучу болуп келген Б.Нурбаев үчүн энергетикалык билимгө ээ болуунун ар кандай түйшүктүү татаал учурлары анчейин деле кыйын болгон жок. Көз ачып-жумганча жан дүйнөдө жаштыктын оту жанган, ар бир саатты, ар бир күндү студенттик бактылуу күндөрдүн канаттуу сезимдери, бийикке көкөлөткө кол сунган тилектери чырмаган мезгили артта калып, чыныгы турмуштун жолуна түштү.

Жогорку билимдүү жаш адис Бишкек ТЭЦинде иштеп, өкесибине такшала баштаган мезгилде 1981-жылы Токтогул

Болот Нурбаев эртең мененки оперативдүү маалымат алуу мезгилинде.

лык билимин практикада туура колдоно билүүсүнө көмөк көрсөтүп, шарт түздү.

Электрдик цехтин начальниги болуп иштеп турган Момукеев Саадай ошондо эле өзүнүн өтө билимдүү кадр экендеги менен айырмаланган. Метрологиялык лабораториянын начальниги Бекболотов Кулунбай, оперативдүү дежур инженерлер болуп Текебаев Нурманбет, Караев Атамырза, Чырмашева Тамара жана башкалар ГЭСтин структуралык цехтеринин, борборлоштурулган лабораторияларынын, электрдик цехтин ишин дайыма бир калыпта ыргактуу жүрүшүн шарттап иштешти.

Болот Нурбаевичтин мүнөзүндөгү өзгөчөлүк ар кандай кырдаалдарда эч убакта туталанып күйүкпөй, шашылбай, ар кимден күнөө издеп күпүлдөбөй акырын сүйлөшүп, акырын байкап, акырын бүтүргөндүгүндө, дейт азыркы Токтогул каскадынын башкы инженери С. Момукеев, эгер жетекчи адамдар менен сүйлөшө билсе, демек түшүнө билет. Андай жетекчиге ар кандай убакта ичиндеги мүдөөңдү түшүндүрүп айта аласың.

Чынында эле Б.Нурбаев жөнүндөгү мындай жагымдуу пикирлерди Токтогул ГЭСинде көп жылдан бери иштеп келген ар бир кызматкерден, жумушчудан угууга болот. ГЭСтин ар кандай татаал проблемалары болуп, убагында чечүүнү талап кылган учурлар болот. Айрым учурларда запастык бөлүктөрдүн, керектүү жабдуулардын жоктугунан кээ бир деталдарды алмаштыруу, ремонттоо иштери татаалдашып, максаттагыдай иш жүр-

ГЭСинин начальниктик кызматына которуу жолу менен алып келишет. Мындай чоң жоопкерчиликти моюнга алуу оңойго турган жок. Иштин ыргагын бузбай ийгиликтүү жүргүзүү анда эмгектенген кадрлардын сапатына байланыштуу экенин сезди. Улам күн өткөн сайын Токтогул ГЭСинде ары билимдүү, ары жөндөмдүү улуттук кадрлар көйбөйө баштады. Алар менен бир кишидей ынтымакта, ар кандай проблемалык маселелерди биргелешип чечүүдө да Б.Нурбаев билгичтик менен иш жүргүздү. Ар бир жооптуу, техникалык кызматкерлердин теория-

Энергетикалык мекемелердин башкы инженеринин семинарынан бир көрүнүш.

бөй калган учурларда жетекчинин так жана туура көрсөтмөсү чоң өбөлгө болот эмеспи. Мындай учурларда Б.Нурбаевдин теориялык алган билиминин тереңдиги жардам берет. Себеби, учурдагы проблема жаратып жаткан энергетикалык татаал маселелерди чечүүнүн жолун дароо көрсөтүп берчү. Билимдүү жөндөмдүү, өз ишине бүткүл дити менен берилип иштеген адисти кандай мекеме, ишкана болбосун талап кылып турары талашсыз. Токтогул ГЭСинде жетекчилик кызматта он жети жыл иштөө менен өзүнө мол тажрыйба топтогон адисти кайрадан эң жооптуу, республикалык деңгээлдеги участокко которуу жолу менен алынып кетилди. Б.Нурбаев 1997-жылдан бери карата «Кыргызэнергохолдинг» Бишкектеги «өндүрүштүк ремонттоо ишканасында» башкы инженер болуп болуп дайындалып, үзүрлүү эмгектенип жатат.

1997-жылы Б.Нурбаевдин 50 жашка толгондугуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Грамотасы ыйгарылган. Өзүнүн чейрек кылымга тете эмгек жолунда эмгек китепчесине жазылуу менен бир нече ирет алкыштарды алгандыгы, областтык, шаардык, мекемелик мактоо баракчаларынын берилиши да Б. Нурбаевдин жоопкерчиликти жогору сезген, ишмер адис жана жетекчи экендигинен дарек берип турат.

АЛГАЧКИ АДИСТЕР – АРДАКТУУ АКЫЛГӨЙЛӨР

Өлкөбүздө энергетика, жол курулуштары жаңыдан башталган мезгилде атайын инженердик-техникалык жана башка билими бар кадрлар өтө сейрек, жокко эсе болчу. Ал эми биз сөз кылып жаткан эпкиндуу курулуш майдандарына болсо атайын адистиги бар адамдар аба менен суудай керек болуп турган. Бирок ишкана-мекеме тарабынан атайын жолдонмо менен орто жана жогорку окуу жайларына жаштарды жиберип кесипке ээ кылуу бир канча мезгилди талап кыла турган иш эле. Ошондуктан, гидроэнергокурулуш жана жол курулуш тармактарнада иштөө үчүн көпчүлүк кадрлар Россиядан келип орношуп жатышты.

Ушул мезгилдерде Бекташов Эмилбек Мамаевич Токтогул ГЭСине партиялык жолдонмо менен Таш-Көмүр шахтасынан которулуп келет. Бул 1963-жыл болчу. Мындан Бишкек шаарында нормировщиктерди даярдоочу алты айлык курска жиберилет. Ушул эле жылы декабрь айында гидротехникалык жабдууларды монтаждоо, темир болот жана темир-бетон курулуш материалдарын конструкциялоо боюнча Москвадагы эки айлык даярдоо курсуна жиберилет. 1964-жылдан 1965-жылга чейин №1-курулуш участкасында мастер болуп иштеп туруп, андан прорабдыкка которулат.

Өз ишин кайсыл участкада болбосун тыкан жолдоп кете алган жаш жигитти көп өтпөй 1975-жылда техникалык бөлүмдүн начальниги, айдан кийин техникалык пландоо бөлүмүнө начальниктин орунбасары, № 1–2 курулуш участкалары кошулуп калгандан кийин шаардагы ЖКОго ага прораб болуп которулуп иштеди. Ал эми 1977-жылдара Токтогул ГЭСинде ага инженер, капиталдык курулуш бөлүмү боюнча ага инженер болуп иштеп турду.

Бекташов Эмилбек Мамаевич кайсыл участкада иштебесин андагы коллективдин биримдигин бекем кармап, өзүнүн иш билгичтиги, талапчандыгы, убакыт менен эсептешпей иштеген кажыбас кайраткерлиги, уюштургучтугу жана ар кандай маселелерди чече билгендиги менен башкалардан айырмаланып турчу. Ошондуктан, өзү иштеген бардык участокто эң жакшы ийгиликтердин ээси болуп, тапшырылган милдетти так, сапаттуу орундап, алкыштарга татыктуу боло келди.

– Адамга башкалардын ишеними болгон учурда гана утуру чоң жоопкерчиликти арта баштайт – дейт сөз кезегинде Эмилбек Мамаевич, – ишенимгө жетиш оңой иш эмес. Ал тыным бил-

бей иштөөнү, изденүүнү, иштин татаал кырдалдында чыгармачылык жөндөмдү көрсөтүүнү, ар бир эмгек адамы менен түшүнүп, өз ара мамиле кылууну талап кылат.

Бир кездеги кажыбаган кайраткер адис, азыркы ардактуу карыя, жаштардын насааткөйү Эмилбек агайдын айткандары калетсиз.

«Адам – эмгеги менен даңкталат» дейт эмеспи элибизде. Эгерде тапшырылган ишке кайдигер, иш жакпастык, кенебестик менен мамиле жасаган адам болсо Эмилбек Мамаевичти эч ким жооптуу участктордун улам бирине жиберип турбайт эле.

1981-жылы Эмилбек Бекташовду Токгогул ГЭСинин суу тазалоочу бассейнинин начальниги кылып дайындашты. Көп өтпөй андан 1985 жылы көмөкчү чарбаны жетектөөгө жиберилди. 1988–1992-жылдарда шаардагы элге билим бөлүмүндө ремонт-топ-эксплуатациялоо бөлүмү боюнча начальниги болуп иштеп туруп пенсияга чыкты.

Бекташев Эмилбек Мамаевичтин көп жылдык үзүрлүү эмгегин көкүрөгүндөгү Ардак белгиси ордени жана бир нече төш белгилери менен Ардак грамоталары айгинелеп турат.

Сөз кезегинде Бекташев Эмилбек агай энергетика тармагында жигердүү эмгектене жүрүп кесиптик мыкты билимге, зор эмгектик тажрыйбаларга, элдин кадырлоосуна, жетекчилик кызмат орундарына жеткен бир катар алгылыктуу адамдардын ысымдарын да атап өттү.

– Биз иштеп турган мезгилдерде жөнөкөй курулуш тармагында болсун, гидроэнергетикалык курулуш тармагында болсун эпкинүү эмгек жаңырып турчу, – деп эскерет Э. Бекташев. – Айлап дем алышсыз иштөөгө туура келген учурлар көп болгон. Мисалы, азыркы №1-жатакананын курулушун 1967-жылы жаш коммунисттер менен комсомол жаштар кыска убакыттын ичинде дем алышсыз иштеп пайдаланууга тапшырышкан. Эпкинүү эмгек майданында талыбай иштеп, башкаларга өздөрүнүн эмгекчилдиги, умтулгучтугу, иш билгилиги менен үлгү болгондор азыр да жооптуу участкаларда, абийирлүү кызмат өтөп келе жатышат. Мисалы, Текшербек Зилалиев катардагы курулушчудан институтту бүтүп, участканын начальнигине чейин жетти. А. Дарбышев катардагы курулушчудан, кыш кыноочу, бригадирлик жолдорду басып өтүп, ЖКОнун мастерлигине, прорабдыкка, начальниктин орунбасарлыгына чейин, азыр болсо «Нарынгидрокурулуш» башкармасынын начальнигинин орунбасарлыгына чейин жетип иштеп жатат.

Улуу курулуш тармагында чындыгында эле чыныгы бир туугандыктын, достуктун добулбасы кагылып, бир кезде зор ынтымак эл көкүрөгүндө уялап келгенсыйт. Мисалы, Эмилбек агай абхаз жигити Киртбай Алексей Константиновичтин көп жылдык 1983-жылдан 1997-жылга чейин басып өткөн жигерүү эмгек жолун, Байбус Виктор Константиновичтин курулуш иштеринин бардык тармагын финансылык иштери менен камсыз кылууга жетишип турган кыйын кырдаалда кыябын таап иш кыла билген жөндөмдүүлүгүн да толкундануу менен эскерип сөз кылып өттү. Чынында бул жашоодо элдин оозунда өзүнүн жакшы сапаттары, ак эмгеги, жаштарга үйрөткөн таалими менен айтылып калуу ар кимдин эле бактысына туш боло бербеси белгилүү.

«Нарынгидрокурулуш» тармагында көп жылдар бою эмгектенип башкы инженер катары, акыркы жылдарда каскаддын директору болуп иштеп туруп башкаларга өрнөк болгон эмгек ардагери Болотбек Иманалиевдин энергетика боюнча билиминин тереңдигин, жөн билги, ишбилги адам экендигин, кайсыл жерде иштесе да эмгек адамына шарт түзүп берүүнүү биринчи планга кое жүргөн инсан экендигин Эмилбек Мамаевич чын дили менен сөз кыла кетти.

Ырас, азыр эгемендүү жаңы заманда жашап жатабыз. Бирок али бутуна так тура элек мамлекетибизде жашоо да, эмгектенүү да кыйын болуп жатат. Ойлоп көрсөң эмгектенүү дегендин өзү азыркылар үчүн таптакыр башка түшүнүктү жаратып салгандай көрүнөт. Анткени, мейли жетекчи болсун, мейли катардагы жумушчу болсун, жетимишинчи-сексенинчи жылдар мезгилиндегидей өз ишине ак, так мамиле кылгандарды көрүү кыйынга тургансыйт. Мурдагы тартип, жоопкерчилик кайда кеткенине түшүнө албай дал болосуң. Ар бир эмгек коллективи үчүн да, ар бир жеке адам үчүн да алдын ала белгиленген план закон катарында туюлчу. Аны сапаттуу жана мөөнөтүндө аткаруу ошол эмгек адамынын ар-намысы менен ченелчү. Буга кайрадан эле Эмилбек Мамаевичтин айткандарын мисалга алалы.

Ал учурда жума сайын иштин көлөмү аныкталып турчу. Бригадир нарядды алат да так, ак иштеп тапшырманы аткарат. Мисалы, шыбакчылардын нормасы сменасына жыйырма квадрат метр болор эле. Сырдоочулардын нормасы 18–21 чарчы метр, ушундай эле сменалык так нормалар жыгат усталарда да болгон. Ар бир адам өз нормасын орундоодо өз дили менен берилип аракет кылчу. Эптеп көз бөмөлөп иш бүтүрүү деген андагы адамдар үчүн жат көрүнүш эле.

Ошондогу эмгектин эң мыкты үлгүсүн көрсөтүп, башкаларды дайыма сапаттуу жана арбын жумуш бүткөрүүгө шыктандырып турган эмгек адамдары ондоп саналышат. Алардын арасында курулуш тармагына алгачкылардан болуп келип, көп жылдар бою жемиштүү эмгектенип, шаарыбыздагы азыркы турак үйлөрдүн дээрлик 70–80 пайзына колу тийген жыгач уста Рыспек Жуманов. Бул зор коллективдеги жумушчулардын арасына келген алгачкы кыргыз жигиттерден эле. Кийинчерек Тилеков Медет, Жатаев Касым өңдүү кыргыз жигиттери кошулду. Курулушчулар бригадасынын жетекчиси Кузменько Алексей Никифорович катардагы уста Тимченко Василий, сырдоочулардын бригадири Рассохина Мария Ивановна, шыбакчылардын бригадасынын жетекчиси Арутюнян Беник жана башка ондогон эмгек адамдары өздөрүнүн ошол мезгилдеги жигердүү жаштык кайраттары менен аткарган ак эмгектери аркылуу эмгек жамаатынын арасында зор кадыр-барк күтүп, көпчүлүктүн эсинде калды.

Ооба, мындан 30–35 жыл илгерки жүргүзүлгөн иштердин көлөмүнө көз жүгүрткөн адам «Көп бириксе көл толкуйт» деген макалдын тегин эместигине баа берет. Шаарда убактылуу деп курулуп жаткан ошол кездеги ар бири 408 чарчы метрден турган жыгач үйлөрдү 3 айдын ичинде куруп бүтүрүүгө милдеттендирген. Жыгач үйлөрдүн баары тең ошол мезгилдеги колунан көөрү, көкүрөгүнөн эмгекке болгон ынтаасы төгүлүп турган ак пейил адамдардын эмгеги. Крулуш жумуштарын бүткөрүүчү 40–50 адамга, алардын өндөрүмдүү жана сапаттуу иш аткарышы үчүн бардык шарттар түзүлүп берилчү. Биринчиден, объектиге зарыл деп эсептелген курулуш материалдары ийне-жибине чейин так жеткирилип берилип, экинчиден, адамдардын эс алуусу, тамактануусу, ден соолугу үчүн да ыңгайлуу шарттар түзүлүп берилген. Анткени, ал мезгилде өз бийлигин жүргүзүп турган коммунистик партиянын «Бардыгы адамдар үчүн, аларды жыргылычылыгы үчүн» деген урааны болор эле. Чыныда эле бардык учурдун эсте кала турган жакшы жактары болот эмеспи. Коомчулук үчүн зор из калтырган андай жагымдуу учурларды эскербей көз жаздымында калтыруу чекилик болоор.

Көп жылдык ак эмгектин ээси, кийинкилердин кадырман насаатчысы Эмилбек Мамаевичке сөз кезегинде өзүнүн жолун жолдогон же бүгүнкү күндүн сыймыктуу кесиптеринен болгон энергетика тармагына иштөөгө барган перзенттери туурасында айтып берүүсүн сурадык.

Адамзат пендесинин өсүп-өнүгүүсү кайсыл жерде, кайсыл

өлкөдө болбосун илим-билимге жасаган мамилеси аркылуу көрүнүп жатпайбы, – дейт анда сөзгө аралашкан Эмилбек байкенин өмүрлүк жубайы, Бекташева Динара Ленинграддагы политехникалык институттунун энергетикалык факультетин бүтүргөн. Наргиза кызыбыз азыр телекомдо экономист болуп иштейт, институтта экономиялык факультетте окуйт. Гүльназа гидромелиоративдик институтун бүтүргөн, кийин институттун экономикалык факультетин бүтүрдү. Уулубуз Данияр болсо Пржевальскийдеги педагогикалык институтту бүтүргөн эле, азыр кайра мындагы институттун экономикалык факультетинде окуп, каскадда иштеп жатат.

Ооба, Кыргызстындын келечеги үчүн мындай үлгүлүү үй-бүлөлөр туралуу айта кетүү чекилик болбос. Эгерде келечекте ар бир үй-бүлөдөн өлкөбүздүн өнүгүшүнө өзүнүн салымын кошо турган жогорку билимдүү кадрлар өсүп чыгып отурса, элибиздин тумуш-жыргачылыгы, экономикалык байлыгы жогору болору эле деген таттуу үмүттү ким төгүнгө чыгара алмак.

Айтмакчы, Мубара Шакирова эже өзү да 1969-жылы курулуш техникумунун бүтүргөн. Отуз жылдан ашуун мезгилден бери шаарыбыздын коммуналдык тейлөө, курулуш тармагында ар кандай кызматтарда иштеп келди. Ардагер жубайларды бирге иштегендер да, айылдаштары да дайыма урмат менен оозго алышат.

* * *

... Биз эшиктин алдына барганда толмочунан келген шайдоот, жүзү жылуу аял тосуп алды. Максатыбызды түшүнгөн соң, ичкери үйгө көрүүнү сунуштады. Бөлмөнүн төр жагында туурасынан коюлган кербетте көзү бакырыкай, кара торусунан келген орто бойлуу адам бир колуна таягын кармап отуруптур. Саламыбызды баш ийкөө менен кабыл алып, булар кайдагы немелер дегенчилик турпатыбызга бир сыйра көз жиберип алгандай болду. Биз атайлап жолугуп баарлушууну көздөп келген адам ушул – Шабыралы Юсупбаев экендигин айттырбай эле боолго-лодум. Себеби, бул адам туурасында мурда эле көп угуп жүрчүмүн.

– Аке, быйыл Токтогул каскаддынын 25 жылдык юбилейи болуп жатыптыр. Ушуга байланыштуу айрым бир эмгеги сиңген адамдар тууралуу китепке жаза кетели деп келдик. Өзүңүздүн эмгек жолуңуз тууралуу сөз кылып бесеңиз? – деп кайрылдым. Оюмду угаар замат ал адамдын ички дүйнөсүн ачуу чындык зыркырата т епчип өткөндөй болду. Көз ирмемчелик убакыттын ичинде далай жылдар бою алты саны аман жан тынымын билбей

иштеп жүргөн учурлары чагылган сыяктуу көз алдына тартыла түштү окшойт. Тулкусуна зор өкүнүчтүн агымы кирип келгендей ансыз деле араң олтурган бул адамдын тулкусу теңселе түшкөнсүдү. Узаткан суроом менен кошо ал адамдын жан дүйнөсүндөгү зор өкүнүчтү козгоосу бир жагымсыз кара көпөлөктү бөлмөгө учуруп койгон сыяктуу өзүмдү ыңгайсыз сезип кеттим. Бирок, бул адам менен аңгемелишүү максаты менен келгенмин да. Кулак төшөй, суроолуу карегимди жибердим.

– Мен өзүм Жаңы-Жолдон болом. 1964-жылы Бишкектеги политехникалык институттун курулуш боюнча факультеттин бүтүрүп чыккам. ГЭСте иштөөгө 1962-жылы келгем. №1 курулуш башкармалыгына мастер куруучу болуп кирип, Кара-Көл курулуп бүткөндөн кийин 1972-жылы Күрп-Сай ГЭСинен участканын начальниги болуп баргам. Кийин Таш-Көмүр ГЭСинде техникалардын коопсуздугу боюнча инженер болуп иштеп жүрдүм, 1994-жылга чейин иштеп туруп, анан ушул ооруга чалдыгып иштебей калдым.

– Ошол өзүңүз иштеп жүргөн мезгилдеги жумуштар туурасында сөз кылып барсеңиз, ал учурда иштөө тартиби кандай эле, жумушчу убактысын кандай пайдаланчу элеңиздер, эсте калган ар кандай кырдаалар жөнүндө?...

Шабыралы аке «Ден соолук бар убагында, жаш мезгилде кандай гана иштерди бүтүрбөдүк» дегенчелик кылып башын чайкай мыйыгынан жылмайды. Ушул турпаты менен ал адам ден соолугун чың, сыркоонун эмне экенен билбей жалаң ишти, бүгүнкүдөн эртеңкинин жакшыраак, сапаттуураак, көбүрөөк болушун гана ойлоп жүргөн убактысын дагы бир ирет көз алдына тарткансыды, дагы бир ирет өкүнүүнүн, ызалануунун сели жан дүйнөсүн каптап өткөндөй болду. Жүрөгүнүн тереңинен кайнак буу сымал үшкүрүк көөдөндү жарып чыккансыды. Бул саамкы ички толкунга туруштук бере албаган шекилдүү терс бурула берип, сүлгү менен көз жашын сүртүп, анан ачык эле өксүп жиберди. Бизге мунун себебин түшүндүрүп отуруунун зарылдыгы жок болчу. Шабыралы аке алты жылдай мезгилден бери кан басымынын көтөрүлүп кеткендигиненби, же башка бир себептерденби, айтор бир жак ныптасы жансыз болуп кыйла мезгил төшөктө жатып, кийинчерээк гана акырын сыртка чыгып таза аба жутуп келүүгө жарап калган. Бир жак колу менен таягын сүйөнүп басат, бир жак колу менен кийимин кийинүүгө, чечинүүгө аракет кылат, бир колу менен тамагын эптеп ичип-жейт. Чынында мунун өзү айтканга гана оңой көрүнбөсө...

Ээ-э-х! Көп иштедик... Ушинтип ооруп калганга чейин эле иштеп жүрдүм. Иш тынымсыз эле, көп иштерди, оор иштерди бүтүргөнбүз, – дейт Шабыралы аке көп жылдар бою бүтүргөн жумуштарын эми гана чындап таразалап көрүп олтурган өңдүү баш ийкеп. – №2-участкада №2-агрегат бүткөнгө чейин куруучу-бетончулар менен иштедим. Ар бир эмгек адамы үчүн, ар бир бригада, ар бир участка үчүн күндүк, айлык пландуу тапшырмалар болор эле.

Аларды өз мөөнөтүндө бүткөрүү ар бир иш күнүнүн минутагына чейин эсептөөнү, убакытты текке кетирбөөнү талап кылар эле. Иштин сапаты, эмгек тартибинин катуу сакталышы, эмгек адамынын ишке жасаган мамилеси үчүн биз жооп берчүбүз. Баарын биз уюштуруп, биз түшүндүрүп, боло калган кемчилик үчүн да өзүбүз жооп берчүбүз. Эс алуу, уйку да эске келбей иштеген учурлар болду. Ден соолук барда, жаштык учурда билинбейт турбайбы. Эми мынтип...

Жубайынын көксөөсүндө турган өкүнүчтү көрүп турган аялы Юсупбаева Мейликан эже сөзгө аралжы болду: – Кейигенден эч нерсе деле табылбайт экен го. Эмнеге эле кейийсиң. Жакшыча болуп сүйлөп берсең, – деп өз ичиндегисин да учур келгенде жашырбай айта кетти. – Ээ айланайын, адамдын ден соолугу болуп турса гана бирөө издейт турбайбы, сурап-издеп келет турбайбы. Бир күн жумушка чыкпай калган күнү кайра-кайра издөө салып эшиктин да, телефондун да жанын койбой турган адамдардын бирөө жок. Жаңыдан ооруп жатып калган учурда чынында сурап жатышты. Жарым жыл, бир жылдай убакыт өткөндөн кийин бут баскан киши жок. Замана мынтип кыйынчылык болуп кетти эле.

Эми ушул айткандарды кантип жөнү жок деп айта алабыз. Чындыгында турмуштун өзүнүн мыйзам ченемдүү нормалары бар деңизчи. Ошентсе да биз, адамдар айрым бир убактарда башка бирөөлөрдүн башына түшкөн мүшкүлдү, кайгы-капаны, сарысанааны жеңилдегүү үчүн атайын камкордук көрүп, берерге ашнаныбыз болбосо да бир-эки ооз сөзүбүз менен көңүл улап турууну көңүл жаздымында калтырат окшобойбузбу. Мүмкүн, тирүүчүлүктүн закону ушудур. Бүгүн муну, эртең тигини бүткөрүү, жокту табуу, бузулганды түзөө өңдүү түгөнбөгөн түйшүктүн агымында чынында эле жогоркудай маанилүү жагдайлар унутта калаар.

Канткен менен кезегинде Шабыралы аке да көп катарында эмгектеги жетишкендиктеринин аркасында далай урмат-сыйларга татып жүргөн экен. 1964-жылы ошол мезгилдеги мамлекет

башчысы Т.Кулатов Ш.Юсупбаевге өз колу менен «Эмгектеги жетишкендиги үчүн» төш белгисин тапшырган. Ар кандай мезгилдүү тапшырмаларды орундаткандыгы, үлгүлүү эмгектери үчүн бир канча ирет мактоо баракчаларын алган. Алкыштарга ээ болгон. Кай жумушту болсун билгилик, жооптуулук менен аткарган адис болгондуктан улам жооптуу участокторго ишенип жиберилип турган. Ар кайсы участоктордо прораб болуп көп жыл иштеди. Папан суу сактагычынын курулушуна катышты. Кайсыл жерде, кандай милдет тагылбасын Шабыралы Юсупбаев эч убакта андан баш тартуу дегенди билген эмес. Тетирусинче, адамдар менен бат эле тил табышып, белгиленген пландуу тапшырманы өз мөөнөтүндө орундап, ар кандай проблемалык маселелерди учурунда чечүүгө жетишип турчу. Өзү да ишке так мамиле жасап, башкалардан да тактыкты, жогорку жоопкерчиликти талап кылчу.

Эми тагдырдын буйругун көрөт экенсиң да. Иш дегенде ичкен ашын жерге коюп иштечү. «Нарынгидрокурулуш» башкармасынан эч каядай жардам деле жок. Анткен менен ал мекеме азыр өзү араң жашап жатса эмне демекпиз. Аманчылык болсо заманы оңолуп кеткиси бардыр. Жаштарыбыздын, уул-кыздарыбыздын заманы жакшы болсо эле болгону, – деди Мейликан эже күлө багып. – Абышкам балдарынын бактысына иштебесе деле аман болсун, күн сайын эртели-кеч көчө боюна чыгып, экөөбүз бир аз олтурабыз, ары өткөн, бери өткөн тааныштарыбыз менен амандашып, ахыбал сурашабыз. Айрымдар астейдилден учурашып, байымдын ден соолугун, ал-абалын сурап, өткөн-кеткенден аңгемелешип черибизди жазат. Ушуга эле шүгүр деп туралы.

Калыстыктан кеткен болбойтко. Мейликан эженин айткандарын деле жөнү жок чекилик деп айтуу туура эмес. Эгерде жубайы тигинтип оорукчал болуп калбаганда мындай деп айтуунун маңызы эмне экенин да түшүнбөстүр эле, өксүгөндө айтылган кеп ко.

Биз аңгемелешип бүтүп, кетээрде Шабыралы аке менен жылуу коштоштук. Ал адамдын көз карашында «Оруп жатсам да көп жыл ак эмгек кылып келгенимди билген адамдар бар экен. Дарегим айтылып, издеп келишиптир, ушуга да шүгүр» дегенчелик ой тургансыды. Адамдын канат-бутагы перзенттери эмеспи. Алардын да үч кызы, үч уулу бар экен. Алардын баары турмушта таканчыктап туруп алышса, Мейликан эже менен Шабыралы акени аздектеп алышат ко деген ишенимдебиз. Ылайым ошолор

Ыкыбалдуу болушуп, ата-энесин кубандырышсын деген тилек менен келе жаттык.

* * *

ГЭСтердин курулуш таржымалдары тууралуу сөз болгон учурда эмгек ардагери Калмамат Ажыматов эске түшпөй койбойт. Бул адам Кочкор-Ата шаарчасында туулуп өсүп, 1951–55-жылдардын аралыгында Кызыл-Кыядагы тоо кен техникумун бүтүргөн. Төрт жыл бою Советтик Армиянын катарында кызмат өтөп келет да, 1959-жылы Кочкор-Атадагы «Кыргызнефтиге» ишке орношот. Ал жерде катардагы жумушчудан тартып бургулоочуга чейин жакшы жигер менен башкаларга мисал болуп иштейт. Ошол мезгилдерде ГЭС курулуштары тууралуу бардык жерде келечектен көптү үмүттөндүргөн улуу аңыз сөздөр жүргөн. Мындан Калмамат Ажыматов да кабардар болот да, кесиптик эмгек жолун ушул жактан улантууну чечет.

Ошентип, 1962-жылдын октябрь айында бул жерге келип, геологиялык экспедицияда өткөөлчү болуп ишке орношот. Алты айдан кийин Калмаматтын өз ишине тыкан, жоопкер жигит экендигин байкаган жетекчелер аны тоо мастери болуп иштөөгө которушат. 1964-жылдан баштап курулуш иштеринде ага мастер, прораб болуп иштеп жүрүп К. Ажыматов келечекте ГЭС курулуштару үчүн жогорку билимдүү кадрлар зарыл керек болуп тургандыгын түшүнөт. Өз билимин дагы жогорулатууга умтулуп, 1968-жылы Бишкектеги политехникалык институтуна кирип, аны 1972-жылы бүтүрүп чыгат.

Улам күн өткөн сайын кайсыл участкага барбасын өз ишинен тажрыйба топтоп, адамдар менен иштеше билүүнүн, чечүүнү талап кылган проблемалык маселелерди чечүүнүн ыкмаларын өздөштүрөт. Бул арада Ажыматов Калмамат участканын начальниги, объектинин начальниги болуп бир топ жылдар бою кызмат өтөйт.

– Кайсыл участкада болсун мезгилде ар башка улуттардан турган, ар башка көз караштагы, ар башка мүнөздөгү адамдар менен иштөөгө туура келди, – дейт К.Ажыматов. – Бирок, адамдардын жери, улуту ким болбосун ал адам да. Эгерде ар бир инсандын ички мүдөөсүн, коюп жаткан талабын туура түшүнүп мамиле кылсаң, кай жерде болсо да ишинди өздөштүрүп алдыга жылдырып кетүүгө болот.

Араван, Папан участкаларында ГЭС курулуштарында техникалык коопсуздук боюнча инженер болуп иштеп жүрүп далай тыным билбеген түйшүктүү күндөрдү баштан өткөрдү. Антке-

ни, техникалардын коопсуздугун сактоо дегендин өзү ондогон адамдардын өмүрүн, саламаттыгын сактоо деген сөз эмеспи. Бир аз эле көңүлкоштукка баруу бери эле дегенде бир сменанын бир күндүк ишине тоскоолдук кылат. Же болбосо кылдат кароодон өтүп, толук жарамдуулукка ишке чыкпаган бузук техниканын иштеши кайсыл жерде болбосун күтүлбөгөн кырсыкка дуушар кылып, адам өмүрүнө залакасын тийгизбейт деп ким кепил боло алмак.

Жогоркудай түйшүктүү жумуштарда такай кызмат өтүүнүн өзү деле анын жеткилең такшалуусун шарттады. Тажрыйбалуу кызматкер катары да адис катары да ал ГЭС курулушунун бардык участкаларында жетекчи кызматтарды алып кетүүгө жөндөмдүү кадр болчу. Бирок, ар бир мезгилдин өзүнө таандык өктөм талабы болот турбайбы. Аны Калмамат Ажыматов мындайча түшүндүрөт:

– Жашырганда эмне, ГЭС курулушунда, шаар курулушунда эмгектенген адистердин дээрлик 90 пайызынан артыгы орус улутундагы кадрлар болгон. Мен өңдүү атайын билими бар кыргыз улутундагы адистер улам жыл өткөн сайын толукталып келди. Бирок мен билгенден алардын ондон бирине да андай жооптуу жетекчилик кызмат ишеними берилген эмес. Себеби, ошол кездеги жогорку баскычта кызмат өтөп тургандардын бардыгы кыргыз эмес болчу, анан да улуттук кадрлардын келечеги тууралуу ой ГЭСтеги жетекчилер эле эмес, мамлекеттик деңгээлдеги жетекчилерди деле анчейин тынчсыздандырбаган. Ал эмес көз көрүнөө улутчулдук фактылары болуп келди. Мен эмгектенип жүргөн кырк жылга жакын мезгил аралыгында кыргыз жаштарынан деле илим-билимге ээ болуп, жогорку окуу жайларын бүтүрүп, дипломун алып келген жаштар болбой койгон эмес. Бирок, аларды ишке алууда эң төмөнкү звенодон баштачу. Тагыраак айтканда, курулуш бригадаларына кыш кыноочу, жыгач уста же дагы башка жумуштарга жиберип койчу. Таң калыштуусу ошол жогорку билимге ээ болуп келген кыргыздардын бир нечесин жетектеп жүргөн бригадир же прорабы болобу, көп эле болсо атайын орто билимдеги адистиги болбосо Россиянын кайсы бир жеринен орто мектепти эле бүтүрүп келген, же сырттан эми гана билим алып жаткан орус улутундагы кадрлар болор эле. Бул боюнча нарразычылыгыбызды сыртка чыгарып айтууга да батына алчу эмеспиз. Доор ошондой болгон. Биз тараптан айтылган бир аз эле калыстыкты талап кылган ой болсо, аны башкалар улутчулдук кылып жатат деп тээ саясаттын тереңинен баалап айлабызды кетирчү.

Кийинчерээк Мырзалы Абдрахманович деген адам партиялык комитеттин жетекчиси болуп иштеп жүрдү. Ошол адам кадрларга жакшы көңүл бурган эле. Канткен менен азчылык көпчүлүктү жеңе албайт эмеспи...

Мындай таасын айтылган ойлорду деле тарых чындыгы катары кароонун бүгүнкү күндө айыбы жок ко. Мындай өпкө таарынычты байкуш кыргыздар ондогон жылдар бою сыртка чыгарбай келишкендиги калпы? Ырас, өз кезегинде улуу калк катарында орус элинин да, алар менен бир катарда турган бир топ башка элдердин да биздин республикабызда бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып зор иштерди бүткөрүүгө бараандуу салымдарын кошушкандыктарын, ондогон жылдар бою ак ниеттик менен жаштык жалынын сарптап, өтө жооптуу участоктордо жемиштүү иштеп турушкан билимдүү, тажрыйбалуу, иш билги орус туугандарыбызды да биз кантип унуталы. Ушул жерден келип эмгек жолун баштап, ушул жерден пенсия жашына жеткенче эмгек сиңирип, далай-далай татаал участоктордо, ГЭСтердин курулуш тармактарында иштеген ондогон андай кадрларды да эч кимибиздин унутууга акыбыз жок.

Алтымыш аша өмүр сүргөн, турмушунда көп нерсени көрүп, көп нерсеге акылы жетип калган адамдардын баамдап-сезгендери нагыз чындык. Калмамат Ажыматов жалаң ГЭСтердин курулуш тармагында 30 жылдан ашуун иштеп туруп, 1992-жыды карылыгына байланыштуу эс алууга чыккан. Ал адам өзүнүн эмгек жолу туурасында, айрым бир эсте калган учурлар туурасында азыркы жаштарга сөз кыла жүрүп ойлогону «Азыркы электр энергиясынын курулуш тарыхы, ата-бабаларынын улуу иштери тууралуу кабардар болушсун. Баары эле өзү бүтүп калгандай турмушка жеңил карабастан, адам баласы жакшы жашагысы келсе, жакшы иштеш керек экендигин баамдасын» дегени.

Бууракандаган агымы күчтүү суу жээктеп техникалык коопсуздукту сактап, секунд минут сайын кыл учунда кылтылдап иштеген учурлар, аска-зоолордон зор көлөмдөгү таштарды кулатып, тынымсыз куюлуп турган көчкүлөрдү сүрүп иштөөнүн адам жүрөгүн титиреткен кооптуулугу туурасында мен сөз кылууга акылуумун, – дейт К.Ажыматов. – Анткени, азыркы республикабыздын Түндүгү менен Түштүгүн байланыштырып турган даңгыр жолду канчалаган аска-зоолорду кесип, канчалаган суулардын агымына зор каражаттарды сарптап көпүрөлөрдү салып олтуруп курулгандыгын, баарыдан да анда эмгектенген ар бир кызматчыдан тартып ар бир жумушчуга чейин жаны кыл учунда

туруп иштеп бүтүрүшкөндүгүн урпактарыбыз түшүнүп билүүгө, аны баалап, кастарлоого милдеттүү.

Чындыгында жогорудагы айтылган ойлордун эч бир катасы жок. Азыркы жана мындан кийинки жаш муундар даяр энергияны пайдаланып, даяр жол менен жүрүп өмүр өтөсө, өлкөбүздүн социалдык-экономикалык, маданий жана башка жаатындагы өнүгүш таржымалын билбесе, кантип анан өздөрү да кийинкилер үчүн ошондой зор эмгектерди калтырууга милдеткер экендигин түшүнүшсүн.

ЭСКЕРҮҮЛӨР ТҮРМӨГҮНӨН

«Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын каарман эмгекчилери өздөрүнүн аракеттүү эмгек эстафетасын жыйынтыктап, Токтогул ГЭСин эксплуатациялоочуларга тапшыруу аземине жыйналышты. Бул күн 1974-жылдын 31-декабрына – бүтүндөй адамзат пендесин жаңы нерселерден, жакшы нерселерден үмүттөндүрүп, келечекке жакшы тилектерин жалгоочу Жаңы Жыл тосуу аземине туура келгендиги менен өзгөчө маанилүү. Эстен чыккыс, өлкөбүз үчүн гана эмес, бүтүндөй Советтер Союзуна зор маанилүү курулуш иши болуп эсептелген бул ГЭСин пайдаланууга тапшыруу салтанатына республикабыздан сырткары төгөрөктүн төрт бурчунан көптөгөн меймандар келишти.

Курулушчулар үчүн бул күнкү кош майрам аземи жүрөк толкуткан баа жеткис кубанычтуу окуя болуп, баарынын жүзүнөн кубаныч нуру тамылжыйт. Алардын ар бири ушул күнкү салтанаттын себепкери Токтогул ГЭСинин курулушунда кеминде он жыл бою жемиштүү эмгектенишкендиктери, болгондо да өтө опурталдуу, татаал курулуш участогунда тайманбай, талыкпай ийгилик менен үззөнгүлөш болуп иштегендиктери үчүн сыймактанышат. Жасана кийинишкен ГЭСчилер бири-бирине алыстан эле күлө багып баш ийкешип, же чын жүрөктөрүнөн кучакташып өбүшө бири-бирин куттукташып жатышты.

Кыргызстан Коммунисттик Партиясынын Борбордук Комитетинин биринчи секретары Т.Усубалиев баш болгон Борбордук Комитеттин бюро мүчөлөрү, айрым министрлер, Эмгектин Баатырлары, Союздук маанидеги кызматкерлер биринен сала бири курулушчуларды куттукташып, алардын Токтогул ГЭСинин курулушундагы эмгектери эрдиктерге тете экендигин баса белгилеп сүйлөшүү менен ар бири өздөрүнүн каалоолорун билдириш

өтүштү. Ушундай улуу курулуштун өтөлүнө чыгышкан мындай азаматтар келечекте дагы өлкөбүздүн аймагында көптөгөн кубаттуу курулуш иштерине катыша тургандыктарына, дайыма жеңиш менен үзөңгүлөш болушарына ишенише тургандыктарын билдиришти.

Ушул атактуу Токтогул ГЭСинде мен да иштеп, салым кошкондугум үчүн дайыма сыймыктанып мактанаарымды жашыра албаймын. Мындай зор окуялуу ишти, ошол иште күч-аракетин сарптагандарды эскере жүрүү бардыгыбыз үчүн парыздай туюлат. Алардын айрымдары азыркы күндө да үзүрлүү эмгектенип, кийинки өсүп келе жаткан жаштардын кадырлуу насаатчылары болуп калышкандыктары урмат-сыйга татыктуу.

«Гидроспецстройдон» тоннелдерди курууда үлгүлүү иштешкен өткөөлчүлөр Ж.Атамбеков, В.Иченцев, М.Дүйшөбаев, В.Коваленко, бетондоочулар А.Абдиев, З.Кутлубаев, С.Базарбаев, жардыруучулар Д.Таев, К.Батыров, А.Данилин, «Гидроспецотройдун» начальниктери А.Хачатурян, Е.М.Пронюшин, В.М.Евдокимовдор, «Нарынгидроэнерго-курулуш» башкармалыгынан О.Феттаев, М.Сабилов, Н.Эланский, А.Кулуев, А.Курашов, Б.Абдыкадыров, М.Абдырахманов башкарышкан бетондоочулар, механизаторлор, автомобилчилер бригадаларынын плотинанын алгачкы кубометринен баштап толук бүткөнгө чейин жигердүүлүк менен ар кандай түйшүктөрдөн, татаалдыктардан чегинбей эмгектенишкендиктерин, башкаларга эң мыкты өрнөктөрүн көрсөтүшкөндүктөрүн ГЭСтин курулушу боюнча тарыхый маалыматтар дайыма эскерип туруусу тийиш. Мындай зор эмгекти эч ким унутууга да акысы жок.

«Спецгидроэнергомонтаждын» Е. Терновой, В. Троицкий, М. Павловский, В. Чубикин, Е. Кожонякин башкарган монтаждоочулар бригадалары уникалдуу көп салмактуу гидроагрегаттарды монтаждоодо өтө жогорку адистикте, ювилердик тактыкта иштешкен. «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын начальниктери З. Л.Серый, К. Б. Хуриев, башкы инженерлери Л.А.Толкачев, З. С. Шангин, АТПОнун начальниги З. П. Добро-творский, СпецГЭМдин начальниги К. В. Ротников өндүрүмдүү эмгекти уюштуруучулуктары менен ар бир кадрды баалай билip, жаштардын адистиктерин жогорулатууга социалдык абалын сөзгичтик менен баалап, көмөк көрсөткөн көйлүктөрү менен жумушчулардын кадырлоосуна ээ болушкан. Токтогул ГЭСинин

биринчи агрегаты иштей баштаган мезгилден бери быйыл жыйырма беш жыл болуп олтурат. Ошондон бери ГЭСтин төрт агрегаты тең үзгүлтүксүз жогорку кубаттуулукта иштеп, өлкөбүздүн эл чарбасына да, коңшулаш мамлекеттер үчүн да керек болгон электр энергиясын берип келе жатат.

Токтогул ГЭСинин алгачкы директору Н.В. Байбуз, ал эми башкы инженери В.Л.Щукин болушкан. Булар энергетика боюнча адис катары Союзда таанымал адамдардан эле. Мен өзгөчө Константин Васильевич Байбуз менен НарынГЭСин парткомунун мүчөсү катары көп иштешип сүйлөшүп калдым. Ал адамдан ГЭСин жабдууларынын өз убагында алынып келиниши, кадрлар менен комплектилөө жөнүндө сурап калчумун. Ал адам айтып калаар эле – «Мен энергетика тармагында жаштайымдан иштеп келе жатам. Ошон үчүн да бул жерде директор болгон алгачкы күндөн баштап кадрлар тууралуу ойлоном. Бүт өмүрүм энергетика менен байланышып келгендиктен, энергетикалык жабдуулар менен тыкан иштөө сапаттуу, билимдуу кадрлардын гана иши, өзгөчө оперативдүү башкарууда, дефектерди өз убагында жоюуда, ремонт иштерин билгичтик менен жүргүзүп, өз мөөнөтүндө бүткөрүүдө кадрлардын сапаттык деңгээли чоң мааниге ээ» деп калчу ал.

Чынында эле Токтогул ГЭСин кадрлар менен толуктоодо алгач күндөрдөн тартып эле Союздун жана Кыргызстандын энергетика тармагында көп иштеген тажрыйбалуу кадрлар чакырылды. Алардын арасында оперативдүү башкаруу группасынын жетекчиси В.П.Лебедев, станциянын сменадагы начальниктери Л.Калинин, В.Г.Гушин, жабдыктарды ремонттоо боюнча А.Д. Гилевду, башка да көпчүлүк адистерди атайын институттарга, техникумдарга чакыруу жиберүү менен алынып келингендиги бизге белгилүү болчу. Кийин да жогорку окуу жайларына жыл сайын чакыруулар жиберилип, улам кадрлар менен толукталып келди.

1976-жылы К.В.Байбуз карылыгына байланыштуу пенсияга кетип, ордуна республикабызга инженер-энергетик катары таанымал болгон кыргызэнергонун көп тармактарында башкы инженер жетекчи болуп иштеп келген Иманалиев Болотбек Иманалиевич Токтогул ГЭСинин дирекциясынын директорлугуна келди. Ал адам да өз ишин тыкан билген, ар бир адамга талапты катуу койгон киши болчу. Ошон үчүн бирге иштешкен кесип

тештери да инженер энергетик катары көп билүүгө, техникалык маалыматын жогорлотууга, берилген тапшырмаларын так аткарууга умтулушкан. И.Б.Иманалиев жетекчи болуп келгенден кийин улуттук кадрларды өстүрүүгө кыйла көңүл буруу жогорулады десек болчудай.

1981-жылы 21-майда СССРдин энергетика Министрлигинин буйругу менен курулуп жаткан Токтогул ГЭСинин дирекциясы, курулуп жаткан Төмөнкү Нарын каскадынын дирекциясы жана Күрп-Сай, Үч-Коргон ГЭСтери биригип, Токтогул ГЭСинин каскады түзүлдү да, анын директору болуп А.Д.Крюков, башкы инженери болуп Б.И.Иманалиев дайындалышты. Профсоюздук уюмунун төрагалыгына мени шайлашты.

Ошентип каскад Кыргызстандын электр энергиясын өндүрүүчү ири ишканасы болуп жыл сайын республикабыздын 70 пайыз электр энергиясын берип келе жатат. Ошол мезгилде Александр Дмитриевич Крюков курулуп жаткан Күрп-Сай ГЭСинин жабдыктарын алдырып келүү үчүн Москвада, Ленинградда, Новосибирскиде, Харьковдо командировкада болуп, башкы инженер Болотбек Иманалиев күнү-түнү Токтогул, Күрп-Сай, Үч-Коргон ГЭСтеринде каскаддын ишин билгичтик менен башкарып турду. Күзөттөгү инженерлер, ремонттоо ишиндеги адистер менен тез-тез кеңешмелерди өткөрүп, эксплуатациялоо процесстерин өздөштүрүү, ремонт иштерин жогорку техникалык сапатта аткарып, рационализатордук иштерге ар бир адистин катышуусуна көңүл буруп, подрядчыларга ар бир курулуп жаткан объектилер өз убагында долбоордун негизинде аткарылышына жетишүүсүнө талап коюп, ар бир адамдын изденүүчүлүк менен иштөөсүнө шарт түзүүгө умтулуп келди.

Б.Иманалиевдин өзгөчө сапаттарынын бири ар бир адиске жогору талапты коюп, аны жекече көзөмөлгө алчу. Адистин кетирген кемчилигин бетине айтып, өз убагында чара көрүп туруучу. Ушул учурда өзгөчө Күрп-Сай, Таш-Көмүр ГЭСтерин кадрдык сапатын көтөрүүгө орчундуу көңүл бурулду деп айтууга негиз бар.

1985-жылдан бери карай ГЭСтерде улуттук кадрлардын саны кыйла өскөндүгүн кубануу менен белгилөөгө болду. Токтогул ГЭСине башкы инженер болуп Момукеев Саадай, метрологиялык лабораториянын начальниги болуп Бекболотов Кулунбай, оперативдүү дежур инженерлер болуп Текебаев Нурманбет, Караев Атамырза, Чырмашева Тамара, Күрп-Сай ГЭСинин началь-

ниги болуп Такырбашев Бейшен, электрдик цехтин начальниги болуп Усупбаев Доулбек, Таш-Көмүр ГЭСинин начальниги болуп Тыныбеков Алы жана башкалар келишти.

1981-жылы Токтогул ГЭСинин начальнигине Бишкек ТЭЦинен Нурбаев Болотту которуу менен алынып келинди. Ал дасыккан адис катары Токтогул ГЭСин 17 жыл башкарып, үзүрлүү эмгектенип, көптөгөн улуттук кадрларды даярдап, 1997-жылы «Кыргызэнергонун» «Өндүрөштүк ремонттоо ишканасына» башкы инженер болуп иштеп жатат. Токтогул ГЭСинде иштеп кеткен көптөгөн кадрлар республикабыздын энергосистемасында башка региндордо да үзүрлүү иштешүүдө. Токтогул ГЭСинин каскадынын мурдагы башкы инженери А. Тыныбеков азыр Кыргызэнергонун башка системасында иштейт. Султанбаев Акылбек, Султанбаева Закия ЧУПЭСинде инженер болуп, Такырбашев Бейшен Бишкек ПЭСинин башка подстанциясында начальник, Касымбеков Талант Кыргызэнергонун тышкы экономикалык байланыш бөлүмүнүн начальниги болуп эмгектенип жатышат.

ИШ БИЛГИ ЖИГИТТЕРДИ ИЙГИЛИК ЖАНДАЙТ

/Кара-Кол шаардык ак сакалдар кеңешинин төрагасы, эмгектин ардагери, кадырлуу насаатчы А.Караев эскерет/

Мен өзүм Токтогул районунун Торкен кыштагынан болом. 1947-жылы 7-классты Торкен кыштагынан бүтүрүп, 1950-жылы 10-классты райондун борборундагы ошол кезде Сталин атындагы орто мектептен бүтүргөм. Биздин ардагерлердин көргөн билгендери, башынан өткөргөн турмуштук таржымалы дайыма жаштарга мисал болуп калышы абзел. Ошон үчүн да айрым бир учуру келе калганда биздей адамдардын өткөндөрдү эскерип, жомоктотуп айта кетиши чекилик болбойт деп ойлоймун.

Улуу Ата Мекендик согуш аяктагандан кийин эле элибиздин турмушу дароо өз нугуна түшүп оңоло койгон эмес. Ал үчүн карапайым эмгекчи элдин жашынан карысына чейин бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып, жалпы ынтымактыкта, биримдикте, кайратмандык менен зор-зор иштерди бүткөрүүсү талап кылынган. Ошол жумурай журтчулук үчүн милдеттүү болгон чарбалык, коомдук иштерден биздин курактагы жаш өспүрүмдөр да четте калган эмес.

Ошол жылдарда Торкенде пахта айдалаар эле. 5–6–7-класстардын окуучулары пахтанын түшүмүн терип-жыйноо кампаниясына толук мобилизацияланчу. Ал эми пахталардын катар аралыктарында иштеп, гозолордун түбүн жумшартуу, отоо чөптөрдөн арылтуу иштерине өзүбүз каникул мезгилдеринде чыгып иштечүбүз. Пахта талааларында болобу, башка эгин талааларында болобу, иштеген ар бир адам үчүн белгиленген нормасы болор эле. Мисалы, пахта чабыкта адамдын жаш өзгөчүлүгүнө жараша бир нече жөөктөр бөлүнүп берилип, кечке чейинки иш убактысында бүткөрүшү талап кылынса, терим мезгилинде 30–50–80–200 килограммга чейин пахта буласын терип берүү нормасы талап кылынчу.

Мен 1947-жылы 7-классты аяктаган мезгилимде пахта талаасында күндөлүк нормамды аткаргандыгым үчүн «1941–1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик Согуш мезгилиндеги эмгек каармандыгы үчүн» төш белгиси менен сыйланганым эсимде. Ошондо жашым он төрттө болчу. Мүмкүн ошол кезде адамдарды ишке кызыктыруунун учур талап кылган шарты ошондойдур. Канткен менен адамдар ошол жылдарда ушунчалык каармандык, ынтызарлык менен эмгек кылышчу, бардык иштин бүгүнкүдөн эртеңкиси мыктыраак болушуна дилгирленишчү.

Мен окуган Сталин орто мектебинде ошол жылдары Бримкулов Нургазы деген урматтуу адам бар эле. Биз 10-классты аяктагандан кийин Нургазы агай дурусураак окуган балдардан мени, Мамбетов Кемел, Исаков Жаныш, Жакталиев Кожомир деген бүтүрүүчүлөрдү кошуп, Бишкекке окуу жайларына өткөрүп келүү максаты менен алып барды. Ал учурда жол азыркыдай кенен эмес болчу. Азыркы Токтогул ГЭСи турган жердин оң жак жээги менен кетер эле, өтө тар болгондуктан бир гана машина батчу. Ушул жерде бизден мурунку улуулардын айткандары эске түшөт. Алардын айтымында ошол Таш-Көмүр – Токтогул автожолу ашар ыкмасында кетмен, күрөк, керки, замбар жана башка куралдарды пайдалануу менен эч кандай техникасыз элдин кол күчү менен салынган экен. Ал жол бүтө электе Жалал-Абад областынын банкасынан акчаны Токтогулга атчан, эшекчен жүктөп келчү дешет. Күн өткөн сайын бардык жерде элдин турмушу, социалдык-маданий деңгээли оңолуп жүрүп олтурду. Ал мезгилде мен да жогорку окуу жайын аяктап Ош, Жалал-Абад тараптарда прокуратура жана милиция органдарында көп жылдар бою иштеп калдым.

Өз кезегинде Токтогул ГЭСинин, Токтогул суу сактагычынын курулушу карапайым элге бир топ эле түйшүктөрдү жараткандыгын деле жашырбай айга жүргөнүбүз оң. Азыркы Токтогул суу сактагычы турган аймактын эли бүтүндөй тоо этектеп, жаңы үй-жай куруп көчө башташты, райондун борбору да жаңы жерге жылдырылды. Самолеттун каттоосу токтоп, Таш-Көмүр шаарына чейинки жол кыйла узарып калды.

Бирок Токтогул ГЭСинин курулуп калышы жалпы Кетмен-Төбө элине, жалпы эле кыргыз элине жарык маанай, зор кубаныч алып келди. Бүгүнкү күндүн баасы менен айтканда эгер Токтогул ГЭСи курулбаганда республикабыздын эли электр энергиясынан бүгүнкүдөй жемиштүү пайдалана алмак эмес. Ошондой эле иштеп турган ГЭСтердин казынага берип жаткан кирешеси да эл кызыкчылыгынын кызматында экендигин айтуу көңүлүңдү кубантат.

Кыргыз элинин таалайы үчүн Нарын дарыясын тартуулаган сыяктанат. Азыркы иштеп жаткан Ат-Башы, Үч-Коргон, Күрп-Сай, Шамалды-Сай, Таш-Көмүр, Токтогул ГЭСтери касиеттүү Нарындын суусунун бекер кубаты менен аракетке келтирилип, элге электр энергиясын да, экономикалык кирешесин да тартуулап келет.

Учурдан пайдаланап мен өзүмдүн бир пикиримди сунуштай кетким келет. Чындыгында улуу Нарындын керемети аркылуу ГЭСтер элибизге бир сөз менен айтканда жыргал тартуулап келетат. Илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин турмушта колдонуу негизинен бардык жерде, бардык шартта, биринчи кезекте электр энергиясынын күчү менен гана жүргүзүлөт. Ал эми таза жана арзан электр энергиясы Нарын суусунун жардамы менен өндөрүлүп жатпайбы. Бүгүнкү турмушубуздагы электр тогунун жашообуздагы маанисин санап түшүндүрүп олтуруунун эч кимге зарылдыгы жок. Ошондуктан, республикабызда жыл сайын бир күндү улуу Нарын дарыясына сыйынып майрамдоочу күн катарында белгилеп койсок деле чеки болбос эле. Мунун эл арасында муундан-муунга түбөлүк сактала турган, тарбиялык зор таасири бар күн болуп калаарында талаш жок. Нарын – кыргыз журтчулугунун бакты-таалайы.

Электр тогун Нарын сыяктуу керемети күчтүү дарыясы жок жерлерде канчалаган каражат жумшап алып жатпайбы. Ал эми андай жол менен электр тогун өндүрүү үчүн коопсуздугу кыйла коркунучтуу, мисалга алсак, атомдук электр станцияларынын

кокустан болгон авариялары нечендеген тирүү жандардын өмүрүн гана кыйбастан, укумдан-тукумга чейин залакасын тийгизээрин ар бир сабаттуу адам жакшы түшүнүшөт. Биздин ГЭС-терибиздин тазалыгы мына ушунусу менен өзгөчө баалуу.

Токтогул суу сактагычынын эл чарбасына тийгизип келаткан пайдасы тууралуу да сыймыктануу менен сөз кылууга арзыйт. Суу сактагыч Өзбекстан менен Казакстанда миңдеген гектар аянтын сугат суусу менен стабилдуу түрдө камсыз кылып келе жатат. Эгерде коңшулаш мамлекеттердин сугат суусу үчүн төлөм каражатынын жакын арада ырааттуу чечилип калышын эске алсак, бул жол менен да мамлекетибизге миллиондогон сомдор киреше болуп, элибиздин турмуш деңгээлинин жакшырышы үчүн маанилүү салым болуп калмакчы. Ал эми башка жактардан көмүр ташып келүү, газ сатып алуу түйшүгүнөн кутулуу проблемасынын чечилиши да өзүбүздөн өндүрүлгөн таза жана арзан электр энергиясы аркылуу жүзөгө ашмакчы. Биздин урматтуу депутаттарыбыздын ушул маселелердин үстүндө иштеп жатышы келечекте элибиз үчүн зор пайдалуу маселелердин чечилип калышынан кабар берип ишендирет.

Республикабыздын ГЭСтеринин курулушундагы инженер-техникалык кызматкерлердин, жетекчилердин уюшкан жана чымырканган кайратман эмгектери өлкөбүздүн тарыхында алтын тамгалар менен жазылып калса да арзыйт. Анткени, ГЭСтердин курулушу жана электр энергиясынын өндүрүлүп, калктын пайдалануусуна жиберилип турушу андагы эмгек коллективдеринин убакыт менен эсептешпей, өтө кылдат, биличтик менен иштөөсүн талап кылат. Демек, бул системада иштеген адамдар чыдамкай, билимдүү, туруктуу, демилгечил, кылдат адамдар.

Дагы бир белгилей кетчү нерсе, кайра куруу мезгилинен бери канчалаган «мен кыйынмын» деген адистердин массалык түрдө кетип калышы. Бирок жергиликтүү кадрлардын ГЭСтердин ишин токтотпой иштеп турушуна жетишкендиги улуттук адистердин кесиптик деңгээлинин жогорулугу, темирдей тартипти сактап иштеши менен түшүндүрүлөт. Мунун өзү да бизди албетте кубандырбай койбойт. Чындыгында эле бул өтө чоң жетишкендик деп айтууга негиз бар.

Кыргыз эли эзелтеден эле ак ниет, мээнеткеч, кайраттуу экендиги эчендеген тарыхый маалыматтардан улам белгилүү. Азыр да ГЭСтердин түйшүктүү лагеринде зор коллективдерди жетектеп келаткан кадрлар ата салтын ар-намыс менен улантып келаткан атуулдарыбыздын арбын экендигинен дарек берет. Агартуу

майданында көп жылдар бою үзүрлүү эмгектенип келген Бримкулов Нургазы агайдын уулу Бримкулов Тимур келечегинен көптү үмүттөндүргөн билимдүү, маданияттуу жигит.

Акыркы 5–6-жылдан бери Токтогул каскадын жетектеп келаткан Исраилов Абдылда Нургазиевич билими, эрудициясы, маданияты, интеллектуалдык даңгээли менен башкалардан кескин айырмаланат. Кыска эле убакыттын ичинде чоң коллективди башкаруу стилин өздөштүрүп, миндеген адамдардын алдында аброю көтөрүлдү. Билим деңгээлине жараша ГЭСтин ишин ийне-жибине чейин биле алат. Тапшырманы таамай айтат, так аткарылышын талап кылат жана көзөмөлдөйт. Абдылда маданияттуу жигит, ал эми маданияттуу адамдын келечеги көң болору талашсыз. Мен ар качан Абдылданын иш билгичтиги, адамгерчилиги, интеллектуалдык деңгээли боюнча ар кандай кызматтарга даяр кадр деп эсептейм жана тиешелүү учурда сунуш кылуудан чочубайм. Мен бул оюмду областыбыздын губернатору Кубанычбек Жумалиевге Арстанбап жергесинде ардагерлер менен болгон жолугушуусунда да айтканмын.

Элибизде «Жандоочу кийик аттырат» деген макал эң сонун бар. Анын сыңарындай Абдылданын азыркы иштеп жаткан жеринде С.Момукеев, Р.Айткеев, А.Абсатаров, Т.Бримкулов, Ш.Дуйшебаев, Т.Молдомуров жана М.Бекболотов өндүү башка да ондогон билимдүү жана ар-намыстуу жигиттер бар. Булар дайыма ынтымак менен иштешсе эле ийгилик качып кутулбайт деген ишеничтемин.

«Калк айтса калп айтпайт» дейт эмеспи элибизде. Чынында мен көп жылдар бою башка кызматтарда иштеп жүрүп, Кара-Көлдө 1993-жылдан бери карай гана жашап калдым. Ошондой болсо да элдин айтымынан көп нерсени байкоого болот экен. Калк арасында Токтогул каскадын бир нече жыл бою ырааттуу башкарып келген Болотбек Иманалиев туурасында жакшы пикирлер айтылып келет. Шаарыбызды жана Токтогул ГЭСин курууда З.С.Серый, К.Б.Хуриев, М.Сабилов, К. Умралин өндүү адамдардын асыл амгектери, адамгерчилик мыкты сапаттары тууралуу да жаштарга үлгү болордук сөздөр айтылып жүрөт. Ылайым келчек ээлерине мурункулардын жакшы, өрнөктүү сапаттары гана мисал боло берсин. Мен жаштарга башка адамдын, башка улуттардын жаман жагын гана көрүп, сындабаска, алардын жакшы жактарын да өзүңөргө сиңирип өздөштүрө билгиле деп айткым келет. Турмушта жакшы нерсенин эч убакта зыяны болбойт.

АЛИ ДА АДАМДАРДЫН КЫЗМАТЫНДА

Насыр Абдразаков бир кездеги «Правда» газетасынын, республикалык «Советтик Кыргызстан», Талас областтык «Ленинское знамя», «Ленин туусу», Ош областтык «Ленин жолу», «Ленинский путь» газеталарын Таш-Көмүр, ГЭСинин курулушундагы кабарчылар постунун жетекчиси, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай, Күрп-Сай, Токтогул, Камбар-Ата, Үч-Коргон ГЭСтери, Кара-Көл шаарындагы көптөгөн таяныч мекемелери боюнча областтык, республикалык, союздук маанидеги газеталардын сырт кабарчысы, жергиликтүү «Огни Нарына» газетасынын активдүү кабарчысы. «Правда» газетасынын М.И. Ульянова атындагы сыйлыгынын ээси. Бүгүнкү күндө Токтогул каскадынын профсоюздук уюмунун төрагасы, энергетиктердин ардактуу насаатчысы.

Ырас, ак эмгеги менен алкышка жетип, ажары ачылып, адамдар арасында абройлуу кадыр күтүп, өзүнүн табиятынан мээнеткечтиги, ак-караны ажырата билүүсү, адамдардын дилиндегини түшүнө билүүсү, өчдүрүштүк, коомдук иштердеги оң жана терс жагдайларды зиректик менен көрө билүүсү, чаалыкпаган түйшүкчүлдүгү, изденүүчүлүгү, бир эле мезгилде бир катар коомдук милдеттерди айкалыштырып иштей билүүсү, өз кесибине устаттыгы, ак эмгектин ээлерин урматтап сүйүү менен алар менен сыймыктанып, алардын кемилине сүйүнүп, ийгилигине кубанып, эмгек адамдарын тилинин жетишинче даңазалай билген асыл адам тууралуу өз доорундагылар үчүн гана өрнөк катары айтпай, кийинки келечек ээлерине да карапайым адилдиктин үрөнүн сепкен өрнөктүү адам катары баян этип коюу чекилик болбос эле. Бу жашоодо бардык нерсе, анын өйдө-төмөнү убактылуу экендигин эске алганда айрым бир нускалуу, жөнөкөй жана чаалыкпаган адамдар тууралуу кийинкилерге мурас баян калтыруу биз, адамдардын ыйык парызы өңдөнөт. Жогоруда кыска таржымалда баян этилип тургандай Насыр Абдыразаков да өзүнүн жаштык жигерин, билимин, жөндөмүн, чыгармачылык эргүүсүн бүтүндөй коомдук ишке сарптаган адам. Бүгүн же эртең эле эмес, качандыр бир кезде көз жүгүртүп окуган адам өзүнө адамдык эң мыкты нускаларды сиңирип ала турган бул таржымал бир эле каарманыбыздын небере-чөбөрөлөрүнө эмес, жаамы кыргыз журтчугунун адам болгусу келген ар бир урпагына үлгү болорунда талаш жок болсо керек. Анда эмесе сөз башынан болсун.

Насыр аке 1935-жылы Өзбекстандын Жалал-Кудук районунун, Жалал-Кудук айыл кеңешине караштуу Карагул айылында колхозчунун үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келет. Атасы Мадымаров Абдыразаков ошол эле айылда туулуп-өсүп, Чкалов атында-

Насыр Абдразаков.

гы колхоздо актив болуп иштеп туруп, 1937-жылы репрессияга ак жеринен туштугуп камалып кетет да, Россиянын Амурская түрмөсүндө жатып, алты айдан кийин кайтыш болуп кетет. Ал адамдын адамдар үчүн, айылдаштары үчүн, Ата мекени үчүн кара санап, жаман иш кылгандыгын ушул күнгө чейин бир адам айтып бере албайт. Бар болгону ак пейил, ичинде кири жок, иш дегенде эт-бетинен кетип күнү-түнү тынбаган, коммунисттик партия дегенде, совет мамлекети үчүн дегенде жандили менен берилген бул кишинин адамдардын эсинде калганы (алар азыр көзү өтүп кетишти) кичи пейилдүүлүгү, өзүндөгү бир бодону союп денгем кылгандыгы үчүн «Бул киши динчил, кудайга ишенген эскичил, жаңы турмушка бут койгон эл душманы» деген каралоо менен камалып кеткендиги. Бул кыска таржымал Абдыразак акеинин айрым бир көрө албаган адамдардын гана учурдагы терс саясатка жамынып кылган иштери деп кароого негиз боло алат.

Ошентип, Насыр аке бир жашка да толо элегинде атасыз калды. Ыйлап-сыктап, жаман-жакшыны көрүп жүрүп эрезеге жетти..

Атасынын ак жерден камалып жок болгондугу тууралуу иш бала кезинен жүрөгүн найзадай канжалатып келген. Дилгир жигит атасынын күнөөсү эмнеде экендигин далилдегиси, өз дилине, өз урпактарынын дилине тазалыктын чырагын жаккысы келип изилдөө жүргүздү. Аракети текке кеткен жок. Далай архивдик документтерге изилдөө жүргүзүлгөндөн кийин 1969-жылы Насыр Абдыразаковго Андижан прокуратурасынан «Сиздин атаңыздын эч кандай күнөөсү жок, көптөгөн репрессия курмандыктары сыяктуу эле сиздин атаңыз да акталды деп эсептелет» деген жооп келди.

1945-жыл Насыр Абдыразаков апасы Маткасымова Катичанын төркүнүнө, Оштун Кара-Суу районундагы азыркы Таширов атындагы колхозго барып жашап калышат. Насыр ошол жердеги Октябрь жети жылдык мектебине кирип аны 1954-жылы бүтүрүп чыгат. Ошол эле жылы Кызыл-Кыядагы № 1-тоо өнөр

жайы боюнча окуу жайына кирет да, аны 1956-жылы аяктайт. Мындан «Жер алдындагы электрдик слесарь» деген кесиптин ээси болот. Ушул жерден жолдонмо менен Сүлүктү шаарындагы №4 шахтага барып иштеп калат. 1958-жылы Көк-Жаңгактагы «Капитальная» шахтасында электрослесарь болуп иштейт.

1959-жылы Насыр Абдыразаков өмүрлүк жубайы Айниса эже менен баш кошот да эки жаш илгери үмүт менен борборго көчүп барышаат.

Ал жерден Айниса соода техникумун, ал эми Насыр болсо политехникалык институтунуна кирет. Бирок Насырдын жолу болбой, өтпөйт. Ошол жылы август айында ошол жердеги Ленин заводуна экөө тең кирип иштеп калышат. Жылдар өтүп, уул-кыздуу болуп бүлө өскөн соң, азырак кыйналышат. Ушул себептүү эки перзенти, апасы Катыча менен чогуу Казакстандын Моюн-Кум районундагы Мирный поселогуна кетүүгө арасыз болушат. Ал жерден Батыш тоо кен комбинатынын энергочарба жана байланыш башкармасында подстанциянын электрдик монтеру болуп, жубайы Айнис болсо байланыш бөлүмүндө телефонистка болуп иштеп калышат.

Ошентип, 1967-жылы гана Токтогул ГЭСинин курулушу жүрүп жатканына байланыштуу ушул жерге көчүп келишет. Ошол эле жылы «Гидроспецстройго» жер алдында иштөөчү электрдик слесарь болуп ишке орношот. Жубайы Айниса эже соода тармагында иштеп калды.

Коллектив арасында ак иштеп, кадыр баркка ээ болгон Насыр Абдыразаковду 1969-жылы баштапкы партиялык уюмдун секретарлыгына, 1970-жылы профсоюздун уюмдун төрагалыгына шайлашты. Мээнеткеч адамды бардык жерден баалайт эмеспи, 1975-жылы «Нарынгидроэнэргостройдун» элдик контроль комитетинин төрагалыгына шайлашты да, 1977-жылы КПССтин алдындагы жогорку партиялык мектепти бүтүргөндөн кийин Кара-Көл шаарынын элдик контролдоо комитетинин төрагалыгына кызматка жиберилет.

Насыр Абдыразаков андан кийинки жылдары Кара-Көл шаардык керек-жарак коомунун кадрлар бөлүмүнүн башчысы, партиялык уюмунун секретары, Токтогул ГЭСинин курулушунда VI-разряддагы слесары, Токтогул каскадынын профсоюздук уюмунун төрагасы болуп иштеп туруп, 1983-жылы пенсияга чыгат.

Бирок ошол кездеги каскаддын дирекциясындагы адамдардын сунушу менен көп өтпөй эле кайрадан ишке чакырылып,

профсоюздук уюмдун ишин жетектөөнү сунуш кылышат. Насыр Абдыразаков азырга чейин ушул жерда эл менен бирге эмгектенип, профсоюздук уюмдун төрагасы катары зор коллективдеги адамдардын жекече муктаждыктарын чечүүдө эмгектенип келүүдө. Насыр аке менен Айниса эженин улуу баласы Жолдошбек Күрп-Сай ГЭСинин турбина цехинде слесарь, кийинки уулу Замирбек электротехникалык лабораторияда инженер, келини Ажибаева Гуля күзөттөгү инженер, кичүү уулу Таалайбек метрологиялык кызматта слесарь болуп иштеп жатышат.

Насыр Абдыразаков көп жылдык эмгек жолунда өз кесибинин чебери, коомдук бардык тапшырмаларды абийирдүүлүк менен аткара билген дилгир адам гана болбостон, Кара-Көлдөгү ГЭСтердин, жолдордун, суу сактагычтардын, шаардын курулуш иштерине катышып жаткан ишкана-мекемелердин күрдөөлдүү эмгектери, айрым алдыңкы адамдар тууралуу союздук, республикалык, областык газета-журналдарга жарыялап келген.

Насыр аке азыр да адамдардын кызматында. Эртеден кечке чейин анын иш бөлмөсүнө кирип-чыккандардын аягы үзүлбөйт.

Келген адамдардын көпчүлүгү жайкы каникулда уул-кыздарын лагерлерге жиберүү үчүн путевкаларды сурап арыз жазып киргендер. Ар бир кирген адам менен жылуу учурашып, суроосун угуп, путевка сурап жазылган арыздардын көп экендигин, ал эми Токтогул каскадына бөлүнгөн путевкалар баарысына жетишпей жаткандыгын сылык-сыпаа түшүндүрүп, каалоочуларды кийинки потокко тизмелеп калып жатты. Айрым адамдар өздөрүнүн ден соолугуна байланыштуу курорт же санаторийлерге, профилакторийлерге путевка сурап келишсе, кээ бирөөлөр каскадда иштеп жүрүп ооруп калгандыктан өмүрлүк жубайына же бир тууганына ден соолугун чыңдап келүүчү ылайыктуу жайларга жиберүүсүн өтүнүп келгендер. Турмуш болгон соң, квартира же башка дагы маселелер боюнча жаңжалдуу маселелер менен кайрылып, калыстык сурап жаткандар да Насыр акени эриктирчүдөй эмес. Айтор, кандай маселе менен келбесин, кадырлуу аксакал катары да, профсоюздук уюмдун төрагасы катары да билген акыл-кеңешин, сунушун айтып, колдон келген иш болсо дароо чечип, же тийиштүү жетекчиликтерге билдирип, чечүүгө аракет кылаарын айтып жөнөтөт. Мындай жагдайларга күбө болуп олтуруп, Насыр акенин адамдар үчүн, алардын сууроо-талаптарды үчүн дайым даяр экендигине ишенесиң.

ТОО АРАСЫНДАГЫ ЭМГЕК ШАҢЫ

КПССтин XXVII съездинде кабыл алынган өлкөбүздүн 1986–1990-жылдарда жана 2000-жылга чейинки мезгилде экономикалык жана социалдык өнүгүшүнүн негизги багыттарында:»Таш-Көмүр жана Шамалды-Сай ГЭСи он экинчи беш жылдыкка ишке берилсин. Камбар-Ата ГЭСинин курулушу кеңири жайылтылсын» – деп белгиленген. Бул тарыхый маанилүү документ республикабыздын гидрокуруучуларынын алдына орчундуу милдеттерди коюп, күжүрмөндүүлүктө эмгектенүүгө шыктандырды. Мына ушул директивалык курулуштарда иштин жүрүшү тууралуу Шамалды-Сай ГЭСинин участогунун начальниги Фарид Гафуров бизге төмөндөгүлөрдү айтып берди:

Биздин участок Таш-Көмүр ГЭСинин алгачкы курулуш башкармасына баш ийет. Шамалды-Сай ГЭСинин алгачкы курулуш этабын баштоону бизге тапшырды. Субподряддык ишканаларынын өкүлдөрү менен жалпысынан 50 адам эмгектенип жатабыз. Жаңы ГЭСтин өндүрүштүк базаларын куруу үчүн жана курулуш иштеринин алгачкы этабына үстүбүздөгү жылга бир жарым миллион сомдук иш бүткөрүү каралган. Мунун ичинен февраль айынын экинчи жарымынан биринчи майга чейин 332 миң сом көлөмүндөгү иштерди аткардык. Куруучулар Таш-Көмүр шаарынан жана Шамалды-Сай поселогунан келип иштешет. Алардын көпчүлүгү тажрайбалуу гидрокуруучулар. Азыркы мезгилде өндүрүштүк базалардын аларга баруучу жолдорду куруу иштери жана жарылган тоо массаларын башка жакка тартып чыгуу иштери күндөн-күнгө кеңири кулач жаюуда.

Алгачкы гидрокуруучулук иштерди арбытууда «ЭКГ-4,Б» экскаваторунун машинисттери С.Амедов, Б.Тама, «БЕЛАЗ» автомашиналардын Б.Абдыкадыров башкарган айдоочулар бригадасы жана бульдозердун машинисттери З.Абидов, С.Аззамов күндөлүк тапшырмаларын жогорку өндүрүмдүүлүктө аткаргандыктарынын натыйжасында биздин участоктун коллективи апрель айында 101 миң сомдук иш аткарды. Шамалды-Сай ГЭСинин курулушунда курулуш жана транспорттук тоннелдерсиз эле Нарынды буруучу канал курулат. Нарындын суусун ага буруп, эски нугуна бийиктиги ондогон метр плотина тургузулуп, ар бири 80 миң киловат кубаттуулукта үч гидроагрегат орнотулат.

Андан соң биз Таш-Көмүр ГЭСинин курулушуна келдик. Мында биринчи сменадагылар кетип, экинчи сменадагылар иштеп жатышыптыр. Бул жерде монтаждоо аянтында экинчи гидроагрегаттын кубаттуу суу түтүкчөсү турбинанын спиралдык камерасы толук монтаждалган. Алар өздөрүнүн долбоордук ордула-

рына орнотулуп, турбинанын багыттоочу калактары жыйналып, уникалдуу подшипнигинин сегменти жана турбинанын көп салмактуу залы даяр болуп, жумушчу дөңгөлөктүн келиши чыдамсыздык менен күтүлүп жаткандыгы байкалды. Андан кийин тегереги бетондолуп, бүткүл спиралдык камеранын краторунун үстүндөгү экинчи гидрогенераторунун статорунун краторуна бетон төшөө үчүн опалубкаларды монтаждоо белгиленген. Долбоордук чийменин негизинде ГЭСтин имаратын курууда иштеп жаткан В.Апатров башкарган «Спецгидроэнергомонтаж» башкармасынын монтаждоочулар бригадасынын, Таш-Көмүр ГЭСинин курулуш башкармасынан Л.Кариенкин, П.Мазков башкарган комплекстүү бригадалардын коллективдеринин монтаждоочулары өздөрүнө бирилген участкаларда өндүрүштүк технологиялык процесстерин көнүлдүү аткарышып, эпкиндүү иштеп жатышат.

Жалпысынан Таш-Көмүр ГЭСинин курулуш жана монтаждоо аянттарынын панорамасына жогору жактан көз салып турсаңыз, тез ритм менен иштеп жаткан гидрокуруучуларды көрүп кубанасыз. Күн өткөн сайын өсүп бара жаткан плотинаны көрүп ага көп миң кубометр бетон төшөлүп, көптөгөн тонна темир-бетон конструкциялары монтаждалгандыгын сезесиз. Таш-Көмүр ГЭСинин экинчи гидроагрегатын август айында ишке берүүнү камсыз кылууда автотранспорттук өндүрүштүк бирикмесинин К.Жусупбеков башкарган айдоочулар бригадасынын, А.Скурятин жетектеген электриктер бригадасынын механизация курулуш башкармасынан Таш-Көмүр ГЭСиндеги И.Коновалов башкарган бетон заводунун коллективи социалисттик мелдеште алдыда баратат. Негизги курулуш-монтаждоо иштерине өндүрүмдүү эмгектин шарттары түзүлүп берилген. Ошонун негизинде Таш-Көмүр ГЭСинин жалпы курулуш-монтаждоо иштеринде капиталдык каражаттарды өздөштөрүүнүн планы беш айдын ичинде 123,6 процентке аткарылды. Ал эми Бейшен Такырбашев башкарган Таш-Көмүр ГЭСинин эксплуатациялоочулар коллективи гидрокуруучулар жана монтаждоочулар менен тыгыз байланышта болуп, татаал шарттарга карабай беш айдын ичинде 80 миллиондон ашык киловатт-саат электр энергиясын иштеп чыгууну камсыз кылып, Орто Азия энергобирикмесине берүүнүн планын 101,2 пайызга орундатты.

Камбар-Ата ГЭСинин курулушуна келип, курулуштун башкы подрядчысы негизги жабдулар башкармасынын начальниги Икрам Рахимов менен жолугушуп, Нарын дарыясындагы ири

курулуш Камбар-Ата ГЭСинин курулуш иштери жөнүндө бир аз баяндап берүүсүн өтүндүк.

Ал киши өзүнүн сөзүндө «Нарынгидроэнергостройдун» негизги курулуштар башкармасы тарабынан Камбар-Ата ГЭСинин курулушуна өткөн жылдын октябрь айынан баштап көчүп келишкенин, башкы подряддык милдет тапшырылгандыгы жөнүндө айтты. Мына бетондон бери жети ай өтүп, 8 айга караган кийинки мезгилде өндүрүштүк пионердик базасын, Камбар-Ата ГЭСинин I жана 2-станцияларынын створлоруна баруучу жолдорду курууда 3 миллион сомдон ашык көлөмдөгү иштер аткарылгандыгын айтты.

Азыркы мезгилде адистештирилген «Кыргызгидроспецстрой» башкармасынын В.Володин башкарган участогунун тоннел куручулары мыкты эмгектенип жаткандыгы кубандышат. Алар негизги курулуштарды тезирээк баштоого үмүттөндүрөт. Бул коллективдин Ф.Абакумец жана Н.Ерофеев башкарышкан өткөөлчүлөр бригадасы вахталык метод менен иштешип, узундугу 400 метр келген курулуш тоннелинин өткөөлүн баштоого баруучу 127 метр штольныйдын 115 метрин, 27 чарчы метр кеңдикте тоо геологиялык шарттардын татаалдыгын жеңүү менен ийгиликтүү бекемдеп коопсуздукка шарт түзүштү. Алар июндун алгачкы күндөрүндө курулуш тоннелин баштоого жол ачышты. Так ошондой эле узундугу 40 метрден ашык келген транспорттук тоннелдин өткөөлүнө баруучу штольныйдын 127 погондук метрин өткөөлдөп жана бекемдеп күжүрмөөндүлүк менен иштешип жатышат. Алар бул жерде 20 июнга чейин бир өткөөлдү толук бүтүрүшмөкчү. Куруучулар участогунун каармандары апрель айында жалпысынан 80 погондук метр штольныйдын өткөөлүнүн даярдап жана бекемдеп бутушту. Бул иште аралашма бетон түйүнүнүн оператору Мария Осарчук, Валентина Алпаткина сменинде 100 кубометр бетон аралашмасын иштеп чыгууну камсыз кылышып, өндүрүмдүү эмгек жаратууга өз салымдарын кошушту.

Негизги курулуш иштерин бүтүүгө А.Курашов башкарган механизаторлор, А.Аскарров башкарган слесарь монтаждоочулар, А.Тецкий жетектеген слесарлар, А.Кудряшов башкарган комплекстүү бригаданын куруучулары мыкты эмгектенип жатышат. Өндүрүштүк базада С.Калчаевдин комплекстүү бригадаларынын мүчөлөрү №2 Камбар-Ата ГЭСинин створунда өзүлөрүнө берилген тапшырмаларын күн сайын ашыгы менен аткарышып жатышат. Бүгүнкү күндө Камбар-Ата ГЭСинин жалпы курулу-

шунда иштеген адамдардын саны миңге жетти. Бул келерки жылы да-гы көбөймөкчү курулушта кадрлар азырынча жетиштүү. Квалификациясы төмөн кадрларды «Нарынгидроэнергостройдун» окуу комбинатында окутушат жана аларга тажрыйбалуу куруучулардын насаатчылыгына жетишишет.

Камбар-Ата-2 ГЭСинде өткөөл жасоо иштерин жүргүзүп жаткан «Гидроспецстрой» курулуш башкармасынын өткөөлчүлөр бригадири Николай Ерофеевге жолуктук. Курулуш жана транспорттук тоннелдерге баруучу штольныйлардын өткөөлүнүн кире бериш жерлерине барып иш процесстери менен кеңири тааныштык. Бул жерде чын эле Икрам Усманович айткандай өткөөлдөр алыстап кеткен экен. Забойду көрө албай койдук. Анын үстүнө көрүүгө уруксат да беришкен жок. Себеби, жардыруу үчүн заряддап жатышкан экен. Забойдун ичине барууга мүмкүндүк болбогондуктан бригадирди сөзгө тарттык.

– Биз силер жөнүндө жакшы сөздөрдү уктук, өндүрүмдүү иштеп жатыпсыңар. Ушундай ийгиликке кантип жетиштиңер? – деген суроо менен кайрылганыбызда ал мындай жооп берди.

– Өндүрүмдүү иштөө үчүн баарыдан мурда куруучулардын тартиби бекем болушу керек. Экинчиден, өндүрүштүк техникаларды так пайдалана билүү зарыл. Ошондо гана өндүрүмдүү иштөөгө болот. Биздин бригадада 22 адам, сменди алмаштыруучу С.Абакумец башкарган бригадада 24 адам эмгектенет. Эки бригада тең өз сменаларыбызда иштин технологиялык процессин комплекстүү түрдө аткара билебиз. Сен бургулоочу, мен бекемдөөчү дебей ар бирибиз бургулоону, бекемдөөнү, шнурларды жардыргыч менен заряддоону жана өткөөлдөгү иштелүүчү техникалырды башкарууну билебиз. Ушунун бардыгы биригип өндүрүмдүү иштөөгө түрткү берет. Биз өткөөлдү бургулоочу СБУ-2, НРК-100 станокторун, тоо тектерин жүткөөчү ПНБ-ЗК, ЛК-1 деген машиналарды, бетон төшөөчү Ш-30 деген кызытылган аба менен иштөөчү аппаратураны колдонобуз жана колдон келишинче аларды өз убагында профилактикалап турабыз. Ошондуктан, тоо геологиялык шарттардын катаалдыгына карабай ылдам өткөөл жасап жатабыз.

Шамалды-Сай, Таш-Көмүр, Камбар-Ата ГЭСтеринин гидрокуруучулары жана монтаждоочулары сүйүктүү партиябыздын XXУП съезди койгон тапшырмаларды ийгиликтүү аткарууда катармандык менен иштеп, тоо арасында эмгек шаңын жаратышыбыз беш жылдык пландарын ийгиликтүү аткарырында шек жок.

АЖАЛ МЕНЕН КҮНДӨ БЕТТЕШИП

Өтөмбаев Кеңеш Токтогул ГЭСинде иштөөгө Майлы-Сай шаардык комсомол комитети тарабынан комсомолдук жолдонмо менен 1963-жылы келген. Келген жылда «Гидроспецстройдо» жумушчу болуп, көп өтпөй андагы ар кандай багытта иштеген жумушчулардын бригадири болуп келген. Бирок ГЭСге иштеш үчүн ошол мезгилде аска-зоолуу татаал курулушка ар кандай адистектеги адамдар суудай керек болуп турган. Ошондуктан К.Өтөмбаевди бир топ өзүндөй жаштар менен Россиянын Можайский шаарына окуп келүүгө жиберет. Ал жерден барган жаштар өткөөлчү, жардыргыч адистиктери боюнча кыска мөөөнөтүү курстан билим алып келишет.

Ошол убактан тартып К.Өтөмбаев жалаң жардыргыч болуп иштеп калат. Бул адистик айтканга жөнөкөйдөй туюлганы менен өтө кооптуу кесип болгон. Себеби, карт Нарындын республикабызды аралап өткөн бүтүндөй жери асман тиреген, жалама аскалуу зоолордон турат. Ал эми дарыя агымына орнотулуучу ГЭСтер болсо жалаң тар капчыгайлуу кууш жерлерге проектиленген. Ал эми ГЭСтин улуу курулуштары үчүн жүздөгөн адамдар, көптөгөн автомашиналар, техникалар, курулуш материалдары, электрдик жабдуулар жеткирилиши зарыл. Бул үчүн автомобилдик кенен жол да керек. Нарынды бойлото машина жүрүүчү жол куруунун өзү эле адамдардын далай зор түйшүгүн, акыл жана күч эмгегин, илим менен техниканы айкалыштыра билүүнү талап кылат.

Жолду куруу иши жалаң тоо боорунан таштарды кулатып тегиздөө менен гана түшүндүрүлбөйт. Өлкөбүздүн географиялык шарты жалаң бийик тоолуу болгондуктан, далай тоолорду жардырууга, ал эмес бир нече километрлеген тоолорду тешип, көзөп жол салып өтүүгө, плотиналар курулуучу жайдан Нарындын суусун буруп алып өтүү үчүн суу өтүүчү тоннелдерди курууга туура келген. Мына ушул иштердин бардыгында эң зарыл жана керектүү адистердин бири – бул жардыргычтар менен өткөөлчүлөр болушкан. Аларсыз кылымдар бою бир-бири менен кыналышып бекем жаткан аска-зоолордун зор таштарын бир жакка жылдырууга, жол курууга, ГЭС курууга дегеле мүмкүн болмок эмес.

Өзгөчө жардыргыч менен бургулоочулор күн сайын таң эрте ишке баратып ушул күнкү иш күнүн аман-эсен өтүп келүүнү тилейт. Анткени, жардырууда ар кокустуктар күтүлбөгөн жерден

болуп турат. Кокустук болду дегендин өзү бери эле дегенде адамдарды майып, контузия кылып, болбосо өмүрүн алып кетет.

К.Өтөмбаев өзүнүн узак жана кооптуу учурларда күжүрмөндүк менен иштегендиги үчүн коллектив арасында зор кадыр таап, урматтоого ээ болду. Эки ирет коммунисттик эмгектин ударниги наамын жеңип алып, бир нече ирет Ардак тактада ысмы жазылып, көптөгөн Ардак грамоталарын алууга татыктуу болду. 1975-жылы көп жылдык кайратман эмгеги жогору бааланып, III даражадагы Эмгекке Даңк орденин алды. Ошол эле жылы «Жигули» жеңил автомашинасы да сыйлыкка ыйгарылды. К.Өтөмбаев өзүнүн түйшүктүү кесибиндеги кырсыктуу көп учурларду айтып түгөтө албайт. Андай окуяларды угуп отурган адам ГЭСтердин курулуштары адамдар үчүн оңойго турбагандыгын дагы бир ирет баамдап сезет.

Өзүнүн узак жылдар иштеген кесиби тууралуу анын адамдардын өмүрүнө коркунуч келтирген далай окуяларын тууралуу экерип отуруп К.Өтөмбаев өзү бийлген бир топ адамдарды да сөз кылды. Жардыруу ишинде көп адамдар майып болуп, көп адамдардын өмүрү кыйылды. Бир канча адамдарды таш көчкүлөр басты. Ушундай кокустуктардан улам Артикулов Ысырайыл деген адам бир колу менен бир көзүнөн ажыраса, Ф Федесеев, П.Штревлев жардыруу ишине бирден көздөрүн беришкен. Дүйшөбав Майрамбек деген жардыргыч адам жардыруунун алдында калып, ден соолугунун толук баалуулугун жоготуп, майыптыкка чыккан. 1963-жылдын август айларынын бир күнүндө тажик улутундагы эки адам жарылбай калган зарядды текшерүүгө барган учурда жарылып кетип, куш сымал асманга бырпырап учуп чыгып жерге түшкөнүн өз көзүбүз менен көрүп турганыбыз эч убакта эстен чыкпайт. Анарбек деген адам да ушундай кокустуктан улам жарым жан болуп пенсияга чыккан.

Токтогул ГЭСине барчу жолду, тоннелди курууда аскаларды жардыргандан кийин түшкөн таштарды тышка ташуу учурунда жардыруудан бошоп калган аска кулап кетип, жаш машинист жигитти экскаватору менен кошө басып калган. 1964-жылы №10 тоннелди жардыруу учурунда жардыргыч затты даярдап бүтүп, тоннелдин ичине кирип кетүүгө үлгүрбөй калып 5 адамдын бири З.Дюшаковго асманга учкан таш келип тийип, бир жак ныптасын бүгүндөй шыпырып түшкөнүн да өз көзүбүз менен көрдүк.

Күн сайын ишке кооптуу ойлор менен кетчүмүн. Кудай сактап аман-эсе иштеп келсем экен деп дайыма ойлочумун, себеби

ар түркүн кокустуктарды көрө берип чочуп да калат экенсин. Бир жолу №3-тоннелге смена алганы барсам, биринчи сменде иштеп жаткан Шамшидиннов деген жигит жардырып жиберип, жолго коюлган траптын алдына кире качып араң жаным калган. Ошол эле күнү экинчи смена мезгилинде Володя Нота деген өткөөлчү жигит жарылбай калган зарядды сыртка алып баратып күйгүзүп ыргытууга үлгүрбөй өзү кошо жарылып кетип, кыйналып жатканда адамдар жетип кармап калышты, болбосо зоодон ылдый учуп кетмек. Ал да бир колу, бир көзү жок майыптыкка чыкты.

К.Өтөмбаев мындай окуялардын түрмөгүн түгөтө албай айтат. Ушундан улам да ГЭСтердин, тоннелдердин, жолдордун курулуш иштери жалаң эле ураа-ураа болгон ийгиликтер менен бүткөрүлүп калбастан өз тарыхына көптөгөн кайгылуу кырсыктарды да калтыргандыгын түшүндүк.

КОМАНДИР

«Нарыгидроэнергострой» 1962-жылдын жай мезгилдеринде иш баштаган болсо, ошол эле мезгилден тарта ГЭСтин курулушуна тиешелүү бардык участкалардо аскердик тартиптеги күзөт иштеп турган. Алардын милдети эки, үч смена менен иштеп, эрежеден сырт кырсыктуу окуялардын болуп кетпөөсүн, кооптуу участкалар болуп эсептелген ГЭСтин электрдик жабдуулары, жардыргыч заттар жайгашкан складдарды, курулуш иштери жүргүзүлүп жаткан участкаларду күнү-түнү күзөтүп туруу эле.

Кара-Көл аймагында эле ошол жылдарда өтө көп курулуш мекемелери, объектелери болгондуктан көзөмөлгө алууну талап кылган участкалар да арбын эле. «Нарыгидроэнергострой» башкармасында уюштурулган күзөт бөлүмүндө кезегинде 280-ден ашык адам иштеп, аны азыркы ардактуу насаатчы карыя Кыязбек Молдобаев жетектечү. Күзөт кызматчынын жетекчиси ошол мезгилдеги тартип боюнча бир сөз менен «командир» деп аталчу жана ага өтө чоң жооптуулук жүктөлчү. Күзөт ишинде турган ар бир адам өзүнүн укугун жана милдетин так билиши талап кылынчу. Анүчүн атайын бир нече мезгил бою түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп, сыноодон өтүп турушчу.

– Күзөттө турган адам ишинен бир минута жаздым болчу эмес, – дейт Кыязбек Молдобаев өткөн күндөрдү эскерип. – Анткени, курулуш объектисине кокусунан кирип калган адам же

кулаган таштын, же кандайдыр бир жүктүн алдында калышы, мүмкүн жардыргыч заттар турган жерге барып эрежени сактабагандыктан ордуна келгис кырсыкка кабылышы мүмкүн. Мындай нерселердин ийне-жибине чейин күзөттө турган адам жооп берет. Эгерде объектилердин бирине же складга, базага келген адамдын тиешелүү документи жок болсо, андай адамга эч убакта кирүүгө уруксат берилчү эмес.

Айтмакчы, азыркы карыялардын айтымына караганда ал учурда курулуш объектилерине керектүү материалдар, жабдуулар коюлган складдар бир ат чабымдай жерди ээлеп жыйылып турчу экен. Муну суук колдордон коргоо, байкоосудан болуп кетүүчү кырсыктардан сактоо (мисалы, өрттөнүп же жарылып же уурдалып, бузулуп, бүлүнүп) жалаң күзөтчүлөрдүн гана милдети болгон.

Күзөт бөлүмүнүн зор коллективи ГЭСтин курулушу жүрүп жаткан учурда башка да коомдук зарыл иштерге активдүү катышып келишкен. Мисалы, кандайдыр бир ишембиликтер уюштурулса, коллективдүү демилге көтөрүлгөн болсо эч убакта күзөт бөлүмүнүн кызматкерлери четте калчу эмес. Тетирисинче, кандайдыр табигый кырсыктарга каршы күрөшүүдө бул коллектив баарыдан мурда жана тездик менен жыйналып, уюшулуп келишчү. Бир жолку мисалды К. Молдобаев мындайча эскерет:

– 1968–69-жылдын кыш мезгилинде кар аябагандай оор түшкөн эле. Ошондуктан май-июнь айларында суу абдан ташкындап кирген. Күндөрдүн биринде «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын начальниги З.Л.Серый үйгө телефон чалды. Бул учур түнкү саат 2лер чамасы эле. – Жолдош командир, тезинен солдаттарыңды жыйгын да жетип келип кал, суу тосмодо суу көбөйүп ашып жатат, – деди. Мен тезинен сыртка чыктым да жакын жердеги күзөтчүлөрдүн үйлөрүнөн он чакты адамды жыйнап, бир сааттын ичинде жетип келдик. Тез суу тосмого барсаң ал жерде иш кым-куут. Самосвалдар таш-турпак ташый башташса, биз болсо тебелеп суу ашкан жерлерди тосо баштадык. Суу менен алпурушуп олтуруп эртең мененки саат 5те гана бир аз суу азайганда тыным алдык.

Дагы бир эсте калган окуя тууралуу айтып берейин. Ар кандай күтүлбөгөн кырсыктар болуп тургандыктан күзөтчүлөрдү чоң жоопкерчиликке чакырганбыз. Документи, атайын жолдонмосу жок бир адам курулуш объектисине киргизилбейт. Себеби, ал жердин эрежесин билбеген адам оңой эле бир кырсыкка

кабылып калышы мүмкүн. Ошентип бир күнү республикабыздан Жогорку Кеңештин төрагасы Төрөбай Кулатов келиптир. Ошол күнү күзөттө маркум Асан Бердибеков турган экен. Документиңер жок деп киргизбей коюптур. Телефондон З.Л.Серый звонок кылып, тез кел, сени Кулатов чакырып жатат деди. Эмне болуп кетти деп чочуп жетип келдим. Өзүм чогуу алып кирдим. Ошондо Т. Кулатов «Бул туура, мындай законго өзүбүз кол койгонбуз, ал өз правиласын сактап жатат» – деди.

Ошол мезгилде ГЭСтин курулушу үчүн Советтик жетекчилик өтө зор көңүл буруп тургандыгын эстен чыгарууга болбойт. Бул жердеги курулуш объектилерине керектүү болгон материалдарды СССРдин ар кайсы аймагындагы 2000 точкадан ташып келтирилип алдын ала жайып коюп турган. Бул жок, тигил жок, күтүп калдык деген сөз эч кимдин түшүнө да кирген эмес. Иш өтө уюшкандыкта, тездик менен жүргүзүлөндүгүн К.Молдобаев өңдүү көп карыялар таңданып эскеришет.

- Канчалык сак иштөөгө тырышсаң да айрым кокустуктар болбой койгон жок, – дейт К.Молдобаев дагы бир жолку окуя жөнүндө айтып. – Бир жолу бир адам келип үй-бүлөм жок, бүтүн тамак ичүүгө да эч нерсем жок, жардам берип ишке алсаңыз деп жалдырады. Боор ооруп макул болуп арызына кол коюп бердим. Көп өтпөй кадрлар бөлүмүнүн башчысы мага телефон чалып эскертти, бул адам үчүн өзүң жооп бересиң деп катуу эскертти. Көп өтпөй эле ал адам иштеп турган жерин таштап, 7 огу менен наган тапанчасын кошо алып качып кетиптир. Эртеси билип эле чаң-тополоң түшүп издеп калдык.

Ошол учурда бир нече сааттын ичинде бүгүндөй союз боюнча кабар жеткирилет эле. Бардык жерде издөө башталды. Ошол күнү кечинде Жалал-Абад курорту тараптан нагандын атылган үнү угулат. Көрсө ал өзү урушкан эки адамды издеп чыгыптыр. Милициялар тез жардам машинасы менен ак халалт кийип алышып, болжолдуу даректерден издеп жүрүп, бир тууган эжесиникинде арак ичип, мас болуп наганды башына коюп уктап калган жерден араң кармап келишкен. Ушундай жаңылыштыктар да болуп келген. Бул үчүн өндүрүштүк чогулушта сөгүш алганмын.

Канткен менен жооптуу участокто ишти уюштура билип, көп убакыт талыкпай иштегендиги үчүн К.Молдобаев көптөгөн төш белгилери менен, мактоо баракчалары, акчалай сыйлыктар менен сыйланып, алкыштардын ээси болуп да келди. Кадырдуу карыя азыр өзү жашаган айылда аксакалдар сотун жетектейт, улуучүү урматтап сөзүн угат, акыл-кеңеш сурап турушат.

САЛАМКАН САМАГАН БИЙИКТИК

Саламкан өзү Жаңы-Жолдун Тегене айылынан болот. Алтын-дай балалыгынын аруу сезимдери чырмалышкан жер Тегене айылы. Тагдырдын буйругу экен, шум өлүм анын дүйнөдө теңдешти жок апа деген асылзат адамынан, элжиреткен эне мээриминен эрте ажыратты. Ошондо Саламкан 6-класста эле. Кыз бала үчүнбү, эне жытын, мээримин эңсеп сагынып, кусаланып эзилген кайгылуу күндөр аз болгон жок. Өз энеси болбогон соң өгөй энеден көңүл чөгөт болуп өксүп каларынан чочуладыбы, же башка себеп барбы, айтор үйүндөгүлөрдүн макулдугу менен 8-класстан баштап Кара-Көл шаарына келип атасы менен бир тууган эжесиникинде жүрүп орто билимге ээ болот. Окууга кирүүгө шарты келишпейт. Көп өтпөй турмушка да чыгып кетет.

Өмүрлүк жубайы Кайылбек турмушка тың, ишке дилгир, ички дүйнөсү таза адам болуп чыкты. Саламкандын көптү билсем, көп нерсени үйрөнсөм, окусам, иштесем деген ички мүдөөсүн түшүнүүчүлүк менен кабылдап, чөжөдөй жаш балалуу болгонуна да карабай шаардагы кайсыл курстан окуп, кесип үйрөнөм десе баарына макул болду. Көңүлүн өстүрүп, ал эмес өзү кошо көмөктөшүп шарт түзүп берди. Кыязы, келинчегинин идиректүүлүгүнө, кунттуулугуна, чаалыкпаган умтулгуч ынтаасына Кайылбек да жетине албай жүрсө керек.

Ошентип, үйдө жаш бөбөктөрүн да багып, шаардагы кесипке үйрөткүч курстардан билим алып да жүрдү. Саламкан үчүн баары эле сонун, баары эле кызыктырат. Бардык эле кесипте иштесе колдон келчүдөй. Өмүрлүк жубайы да анын каалаган оюна эч бир каршы болбоду. Улам бир курсту ийгиликтүү окуп жүрүп, крановщиктин, тигүүчүлүктүн, токуучулуктун, электриктин анан да кочегарлыктын курстарын бүтүрүп, документ алууга жетишти. Бардык курстарда тең алдыңкылардан болуп, чебердик менен өзгөчөлөнүп окуду. Ылайыгына жараша бир кыш бою «Гидромонтажга» караштуу үйлөрдү жылытуучу жерде кочегар болуп иштеди, 5 жыл УЭИсте электрик болуп өрнөктүү эмгектенди.

Эмнегедир кайсыл жерде иштесе да, жүрсө да курулушчулар иштеген жерди суктана карайт. Ошол жерден кандайдыр бир сыйкырдуу күч Саламканды кел берилеп чакырып тургансыйт. Купуя көккө боюн керип, кулачын жайып, «Бийиктики ушундай болуш керек» деген сыяктуу турган крандарды көргөндө сугу

артылат. Анын бийикте турган бир кишилик кабинасына көз артып жүргөнүн башкалар байкабайт деле. Анын бул мүдөөсүн жубайы Кайлыбек гана ачык билет. Иштешине да каршы эмес.

Эмнегедир курулуш участогуна, мекемелерге келип документин көрсөтүп кранда иштөө жөнүндөгү каалоосун айтса угушкандар эле Саламканды шектүү карап: «Курсту бүтсө, эптеп документти колго кармап алса боло берет да, анда чыдамдуунун чыдамдуусу, жүрөктүүнүн жүрөктүүсү иштеш керек» дегенчелик кайдыгер жооп айтып, же ачык эле кранда иштөө аял кишилер үчүн опурталдуу, коркунучтуу экендигин, аял кишиге ишенип берип коюп кокустан авария болуп кетсе керт баштары менен жоопкерчиликке кириптер болууга куштар эместиктерин айтып «түшүндүрүшүп», айрым учурларда сыйлуу кекетип гана узатып коюп жүрүштү.

1978-жылы гана УМСке крановщик болуп катуу сыноодон кийин кабыл алынды. Катуу сыноо дегени аны тийиштүү адистер атайын курулуш участогуна алып барып, даяр иштеп турган крандарга чыгарып иштетип көрүшүп, анан Саламкандан кранга чыкканда, иштетип жатканда корккондугун же коркпогондугун кылдат байкашып, сурашып жатып араң кабыл алышты.

Чынын айтсам кранга чыгып иштөөнү көптөн бери эңсеп жүрсөм да чыныгы сыноо учурунда эмнегедир калтаарыдым, – дейт Саламкан өзү жөнүндө айтып жатып. – Кранды иштетип, жерден жүктү алып берип жаткан учурда апкаарыбай, адашпай карап тургандардын сынынан өтүү үчүн кылдат иштеп жатсам да ичимден калтырак басып, араң эле сыр бербей түштүм. Жерге түшкөндөн кийин сураган адамга эч бир сезбегенимди, кайсыл кранды берсе да иштей ала турганымды тартынбай айттым. Көп өтпөй начальник мени кабыл алды.

Ооба, Саламкан эңсеген бийиктик көп болду. Баарысын багындырып, баарысына жетүүгө умтулду. Бирок ошолордун эң негизгиси катары кранда иштөө максаты акырында анын өзүн багындырган өңдөнөт. 1971-жылдан баштап кранда иштөөгө биротоло өттү. Адегенде Бишкекке барып, ал жерде 7 кабат турак үйдүн курулушуна катышты. Жаңыдан ишке чыкканда бир топко чейин бир жөнөкөй, назик кыргыз кызынын татаал жана кубаттуу техниканы башкарып кранда иштеп калышын шектүү карашып, ал эмес, ачык эле андагы орус балдар болжол менен тон бычышып: «Ой бул бизди соо кылбайт, эгерде авария кылып

жиберсе эмне болот, булар улутчул болушат, биз коркобуз, эмнеге муну кранга иштетишет. Эптей албайт, акыры бир нерсе кылат, кокустук болсо кимибиз эмне болобуз» деген толгон-токой кыжалаттарын айтышты. Алардын ошол айткандары мени кайра улам чыйралтып, улам ичимден жетилтип жатты. Анда мен ойлойм: «Булардын айткандары да бекер эмес, мага чейин кызкелиндерден кранда иштегендер болушпаса, анан да менин ордумда бир орус кыз болсо кош колдоп бөпөлөп, баары тең «Биздин кыздар ушундай!» деп мактанышаар эле. Эми мынттип мени, мени гана эмес, мени ишке кабыл алган адамдарды да табалаганга азыртан сөздөрүн камдап жатышат. Кантип эле башкалар иштегенди мен иштей албайм. Сөзсүз иштеп кетишим керек, эч качан жаңылбашым керек. Эч убакта бирөөнү да уятка коюп, өзүм да жер карабашым керек» деп ойлоном. Улам кайраттанып, улам чыйралам, өмүрлүк жолдошум да дайыма ишенип, кайрат берип турат.

Намыстуу адам да жакшы болот турбайбы. Жогоркудай сөздөрдөн улам чымырканып жүрүп көп өтпөй Саламкан коллектив арасында кадыр таба баштады. Кечээ эле шектүү карашкан курулушчулар эми кыргыздын крандагы кызына суктанышып, айрым бир татаал жердеги иштерди Саламкандын сменасына каратып анын кезекке келишин ынгызар күтө башташты.

Көз көрүнө кемсинтип, бул иштей албайт, болбойт дегендер менен тез эле мамилелешип кеттим. Сөз кезеги келгенде айткандарын өздөрүнө мен да кайтарып уяткардым, – дейт Саламкан. – Кыргыз болгондугум үчүн гана канча ирет мени кранда иштөөгө кабыл албай жүрүштү, мага окшоп иштей тургандар эзели кыргызда көп, болгону ишениш керек, – деп айтчумун аларга.

Саламкан менен сүйлөшүп отуруп анын жайдары жүзүнө, ынтаалуу жан дүйнөсүнө, мээнеткечигине, өзү окуп өздөштүргөн кесиптердин бардыгында иштеп жаткан жөндөмүнө чынында эле суктандым.

– Жөнөкөй курулуш объектилеринде иштөөгө караганда ГЭС-терде иштөө өтө татаал, – дейт Саламкан. – Ар кандай кокустук кыл учунда, кирпич ирмемде турат. 40–50 метр бийиктиктеги кабинада олтуруп алып, 200 метрге чейинки бийиктикке жерден курулуш материалдарын көтөрүп алып беребиз. Айрым учурларда объектинин башка жагында туруп, өзүбүз көрбөгөн жүктү жогору алып берүүгө тийиш болобуз. Андай учурлар өзүнчө өзгөчө кылдаттыкты, тактыкты, сезимталдыкты талап кылат. Мында жалаң строповщиктердин берген белгилери менен кула-

гыбызга наушник кийип, ошондон угулган сөздөргө карап гана иштөөгө туура келет. Мисалы, «Майна-майна» деген сөз «түшүр-түшүр» дегенди билдирсе, «Вира-вира» деген белги «көтөр-көтөр» деген белгини түшүндүрөт. Ошол белгилерге карата кранды кылдат жалдыра бересиң. Азыраак эле болжолдон туура эмес жакка жылдырып коюу чоң коркунуч алып келиши мүмкүн. Эң бир татаал монтаж иштерин курулушчулар менин смениме калтырышчу. Себеби, крандагы адамдын кылдат иштеши алар үчүн да коркунучсуз, ыйгайлуу эле.

Саламкан кранда иштеген 21 жыл эмгек жолунда Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтеринде иштеди. Катуу шамалдар, жаан-чачындар, күндүн өтө ысык же суук убагында чаалыкпай, коркпой иштөө бул – эрдик го. Кранда коюу туманда жана 40 градустан ашкан сууктарда гана иштөөгө уруксат жок.

Кранда иштегендер да мезгили менен экзамен тапшырып турушчу. Техникалык коопсуздукту сактоо боюнча инженерлер кылдат карап, курулуш участогундагы шартты эске алуу менен этиеттикти талап кылып турушат. Кантсе да, Саламкан менен бирге иштешкендердин көпчүлүгү менен аңгемелешкендибизде алар чын көңүлү менен Саламкан иштеп турган убакыттардын аралыгында өзгөчө Саламкандын өзү тарабынан кетирилген каталык менен авария бир да жолу болбогондугун айтышты. Ошого карабастан бул татаал иште күтүлбөгөн кырсыктар да болуп турары табигый мыйзам ченемдүү экендигин ал бир-эки окуяны мисалга келтирүү менен айтып берди.

–1986-жылы Күрп-Сай ГЭСинде кечки саат алты жарымда барып экинчи сменаны кабыл алганыбыздан кийин иштеп жатканбыз. Үчүнчү кранда мен отургам. 2,5 тонналык темир шитти кесип чыгарыш керек эле. Мен кран менен шитти алып тургам. Али кыркка толук чыкпаган жаш ширетүүчү Анаралы деген жигит өзү бир шитке байланып алып, мен илип турган темир шитти кесип жаткан. Көрсө, ал жаңылыштык менен мен илип турган шитти эмес, өзү байланып турган шитти кесе баштаптыр. Кранга илинбегендиктен бир жагы кесилери менен эле ооп, үзүлүп кеткен шит менен кошо Анаралы төмөн карай учуп түштү. Мен болсо шитти кранга илген бойдон кала бердим. Бир заматта алаамат болуп кетти. Бир кыйлада өзүмө келип, тизелерим калтырап түшөйүн десем, күн сайын бийиктен мен жээктеп кранга чыгып барчу плотинанын боорундагы жол тактайды да кошо шыпырып кетиштир. Араң дегенде калтаарып жатып түштүм. Ошол бойдон эки күн иш болгон жок. Ширетүүчүнү оор шиттин алдынан

араң чыгарып алышты. Үчүнчү күнү кайра өзүмдүн сменимде түшүп кеткен шитти жерден кайра өзүм көтөрүп алдым. Дале коркуп, дале калтаарып, болгон окуя көзүмдөн кетпей кыйналганым эсимден чыкпайт.

1987-жылы Күрп-Сай иштеп жатканымда дагы бир кокустук болду. Мен түнкү сменада элем, мезгил түнкү саат 4 чамасы. Кранда эмнегедир биринчи фаза өчүп калды. Үч фаза менен иштеш керек эле. Бадия толо 12 тоннадан ашык бетону менен түшүп кетти. Чеберчилик менен плотина таянып турган төшкө такап токтотуп калдым.

Бул айтканга жөнөкөй бир сөз болгону менен эң чоң кокустук болбой калды. Себеби, эгерде мен бир фазанын өчүп калгандыгын дароо байкабай калсам, тиги бадиядагы бетон створда иштеп жаткан 15–20 дай адамдын үстүнө түшүп кетиши сөзсүз ытымал эле. Эгер андай болсо окуя эмне деген кайгы менен аяктары айтпасам да түшүнүктүү го.

Анан да бир жолу былтыр эле май айларында өзүм отурган кранда тележканын канаты чыгып кетти. Көрсө, крюктун үстүндөгү бир пластинка ийилип калган экен. Эгерде ал жылып баратканда чыгып кетсе эң акырына барып урунуп чоң кырсык болмок. Муну да сергектик менен алдын алып калгандыгым мен үчүн чоң жеңиш болуп эсептелет.

Адамдын жашоосунда ак иштеп, алкыш алып, сый-урматка ээ болгондон артык эмне бар. Саламкан да, жубайы Кайылбек да кранда көп жыл бою чебер иштешип, далай жолу эмгектик ийгиликтер туурасында сөз болгон учурда алдыңкылардын катарында ысымдары аталып келди. Чынында экөөнүн ийгилигин ажыратып кароого да болбойт эле. Себеби, экөө тең кранда иштеп кесиптеш болгондуктан дайыма бир объектиде иштешип, бири-биринин сменасын алмаштырып турушчу. Үйдө аялга тиешелүү түйшүк, жаш балдары. Айрым учурларда зарыл жумуш менен же бөбөктөрүнүн бирди-жарымы сыркоолоп калса кеп жок. Кайылбек өзү сменаны күзөтүп иштеп келе берчү. Ынтымактуу жубайлар дайыма бири-бирин толуктап, жогун билдирбей иште да, үйдө да биринин ордунда бири боло берчү. Канткен менен иш жүзүндө коллектив Саламканга өзгөчө ишенишчү. Аны өзгөчө урматташчу. Ар бир иштин да өзүнүн салты болот эмеспи. Күрп-Сай ГЭСи бүтүп жатканда плотинанын эң үстүңкү катмарына төшөлүүчү «кызыл бетонду» алып берүү укугу коллективдин өтүнүчү боюнча Саламканга ыйгарылды. Бул да өзүнчө сыймык. Зор ишеним. Ошондуктан, бул күн Саламкандын эсинде алиге сакталуу, эч качан унутпайт.

Кесиптеш жубайлардын да даңазалуу ГЭС курулуштарында салмактуу салымдары болгону баарыга белгилүү болсо да, эмнегедир иштин күрдөөлдүү мезгилинде үч сменден күндү түнгө улап иштеп турушкан мезгилде партиялык, комсомолдук же профсоюздук уюмдар тарабынан кечээ токсон бешинчи жылдарга чейин эч бир сыйлыктарга сунушталбай келишкендиги табышмактуу. Мүмкүн бул сыйлыкка көрсөтүүчү айрым бир тийиштүү адамдардын кесепетинендир? Түшүнүү кыйын.

Саламкандардын үй-бүлөсүндө эстен кеткис учур 1996-жыл менен 1998-жыл болуп калды. Адегенде жубайы Кайылбек, былтыр болсо өзү Республикабыздын президенти А.Акаевдин колу коюлган «Ардак Грамотасын» алышты. Мындай ак мээнеттеринен кайткан акыбети менен куттукташкан кесиптештери, айылдаштары, дос-тамырлары көп болушту. Эмгек кылсаң үзүрүн көрөсүң деген ушундан улам элде айтылып келатса керек. Үзүрү ошол да, узак жылдар бою татаал кесипте жемиштүү иштеп, ак иштеп анан Ардак Грамота алып жатышпайбы. Бул жубайлардын уул-кыздары үчүн да жүрөктөрүнө ак эмгектин, мээнеткечтик, изденүүчүлүк, чыгармачылык, умтулуучулук жакшы сапаттардын ачыкчын салган ак баа. Саламкан өзү да ушинтип ойлойт.

Адамдарда таң каларлыктай жөндөмдүүлүктөр болот турбайбы. Болгону аны адам өзү ыгы менен пайдаланыш керек өңдөнбөйбү. Саламкан 1989-жылы декреттик отпускарда жүрүп, шаардагы тигүү цехинде убактылуу иштеп калды. Мында да тез эле өзүнүн өзгөчөлөнгөн жөндөмүн көрсөтүп, териден жасалган кийимдерди тигүүнү жакшылап өздөштүрүп келүү үчүн 1991-жылы Польшага Варшава шаарынан 40 километр алыстыкта турган Соколов деген кыштакка тигүү фабрикасына үч жарым айга жиберилет. Ал жерден дублинкаларды тигүүнү кыска мөөнөттүн ичинде эң мыкты өздөштүрүп, ал жактагы жаңы тааныштарына токуучулуктун эң мыкты чеберчиликтерин үйрөтүүгө да жетишти.

Биз Саламкан менен сүйлөшүү максатында аны тигүү цехинен издеп тапканбыз. Көрсө, дилгир келин бул цехте өзү иштеп жаткан экен. Себеби, колундагы он айлык бөбөгү менен декреттик отпускарда болгондуктан учурду текке кетирбей тигүү цехин ачып, анда заказ кабыл алып иштеп жатышыптыр. Өзү менен чогуу 3-4 кыз-келиндер иштешет экен. Саламкандын улуу кызы Динара Ибраимова тигүүчүлүктү апасынан үйрөнүптүр. Сөз кезегинде Саламкан эгерде максаты ишке ашып калса, келечекке шаарда тигүү фабрикасын ачууга жетишип, ишсиз отур-

ган жүздөгөн, ондогон кыз-келиндерди иш менен камсыз кылуу тилеги бар.

Асыл адамдар тууралуу айта берсе түгөнбөйт. Саламкан ушунча түйшүктөрдүн өтөлүнөн чыга жүрүп жети перзентти да тарбиялап жатат. Жубайы Ибраимов Кайылбек да кранда иштейт. Бири-бирин урматташкан жубайлардан. Мындай адамдарга ким болбосун ылайым ырыскаңар дагы артылып, адамдар үчүн ак ишиңерде ийгилик болсун деген каалоону айткыбыз келет.

АЛЬПИНИСТЕР КӨТӨРҮП ЧЫГЫШКАН

Кара-Көл шаарынын күн батыш тарабындагы аскалардын бийик чокусуна орнотулган темир тирөөчтөрдү көргөн адам ушундай жалама аскаларга кайсыл техника, кандайча чыгып барып ошол тонналаган темир тирөөчтөрдү жеткиргендигин түшүнө албай таңданат. Бир аскадан экинчи аскага орнотулган темир тирөөчтөргө илинген жогорку вольттуу электр линиялары кандайча сыйкырдуу күч менен тартылгандыгын көзү менен көрбөгөн адам дегеле түшүнө албайт. Кантсе да өз ичинен аны кубаттуу жана жөндөмдүү техникалардын гана күчү менен орноткон деп түшүнөрүндө шек жок. Чындыгында бул иштин өзүнчө таржымалы бар.

1975-жылы Күрп-Сай ГЭСинин курулушу баштаганда альпинист, «ак кар илбирси», Кыргызстан Ленин комсомолунун XVII – XVIII, ВЛКСМдин ХУП съездеринин делегаты, СССР Жогорку Советинин депутаты, аска-зоолорго чыгуучу альпинисттердин турган комсомолдук-жаштар бригадасынын бригадири Мамасалы Сабиrowдун бригадасы алгачкылардан болуп ГЭС курулуучу капчыгайдын жана сол жээгиндеги аскаларды тазалап, гидрокүрүучулар коопсуздукта иштөө үчүн ыңгайлүү шарт түздү. ГЭС курулуп жаткан жерди аралап Үч-Коргон ГЭСинен Кара-Көлгө келүүчү 110 киловатт электр линиясы өтүүчү.

Бул линияга ГЭС курулган жерден тоскоолдук болбосун деп жана Кара-Көл шаарын үзгүлтүксүз электр энергиясы менен камсыз өтүү үчүн аны Нарындын оң жээгиндеги бийик аскага чыгарууну Күрп-Сай ГЭСине жетекчилери Мамасалы Сабиrowдун бригадасына тапшырышты. Себеби, бийик аскага механизмдер чыга албайт эле. Бул тапшырманы Мамасалынын бригадасы сыймыктануу менен аткарууну чечти. Такшалган аскага чыгуучу жана монтаждоочу, чакан 13 кишиден турган Мамасалынын

бригадасы 8 километр аралыктагы 110-киловатт электр линиясын бийик аскага чыгарууда талыкпай иштешип, ар бири 5 тоннадан келген электр темир тирөөчтөрдү бөлүк-бөлүккө ажыратып, бир нече килограммдан жондоруна көтөрүп, долбоордук чиймелер боюнча геологдордун көрсөткөн чектерине жеткирип, аны өз мөөнөтүндө монтаждап бүтүп, жаңы линия менен электр тогун үзбөй берип турууну камсыз калды. Гидрокуруучулар Мамасалынын бригадасына дагы бир жолу маанилүү ишти аткаргандыгы үчүн сыймыктануу менен алкыш айтышты.

Дагы бир жолу демекчи, М.Сабилов жана анын бригадасы буга чейин эле мындай эпкинүү иштердин далайын аткарып, коллективдин зор ишенимине жана кадырлоосуна ээ болуп калган болчу. Ал Токтогул ГЭСин курууда Нарындын оң жээгиндеги эски, тар жолду кеңейтип, деңиз деңгээлинен 930 жана 1300 метр бийиктектеги аскалардын таштарын түшүрүп, алардын бооруна жогору жактан түшкөн таштар токтоп калуу үчүн кубаттуу таш бөгөттөрдү жасаган.

Ал эми 1968–1969-жылдары кар көп жааганда Кара-Көлдөн алыс эмес тоонун үстүндөгү телевизиондук станцияга трактор да барбай калган. Телестанцияда бензин түгөнүп, кара-көлдүктар эки-үч күн телевизор көрбөй отуруп калышкан. Ошондуктан ыктыярдуу топ түзүлүп, телестанцияга бензинди жөө гана киши көтөрүп чыгуу керек деген сунуш менен «Нарынгидроэнергостройдун» парткому менен комсомол комитети коммунисттер менен комсомолдорго кайрылган. Ошондо Мамасалы дагы да демилге менен чыгып, өзүнө 20 жигиттен турган топту түзгөн да ар бири 20 литрден бензинди жондоруна көтөрүп, телестанцияга жеткирүү менен аны бир нече күн бензин менен камсыз кылган.

1974-жылы Токтогул ГЭСинин биринчи жана экинчи гидроагрегаттары ишке берилердин алдында Токтогул ГЭСинен Фрунзеге жана Андижанга кетүүчү кубаттуу электрлиниялары (ЛЭП-500 кв.) курулуп бүтөрдүн алдында Токтогул ГЭСинен Кара-Көл шаарынын түндүк жагына курулган электр бөлүштүрүү түйүнүн (ОРУ-500 кв.) электр линиясы менен кошуу өтө татаалдыкты түзгөн. Себеби, Нарындын сол жээги бийик, оң жээгинен тоннели менен ГЭСтин трансформаторлорунан кабель аркылуу чыккан 500 киловатт электрэнергиясын аскадагы бийик тирөөчкө зым аркылуу кошууга агагы чыккан, жогорку вольттуу линияларды курууга катышкан монтаждоочулар да кыйналып калышты. Бул учурда Мамасалынын бригадасы альпинисттик ыкмалар-

ды колдонуп, Нарындын оң жээгинен сол жээгинен эң бийик аскасына курулган кубаттуу тирекке ар бир фазага үчтөн тогуз жоон зым өткөргүчтөрүн жибек аркандар аркылуу кол менен тартып чыгып, монтаждоочуларга жардам берип, Токтогул ГЭСинин алгачкы электр энергиясын Орто-Азия электробирикмесине жөнөтүүгө өз салымдарын кошушкан.

Мына, электр линиялары бийик аскалардын чокусуна кандайча чыгарылып, кандайча курулуп, башка жактарга электр токтору кандайча кооптуу жана зор түйшүктөрдөн кийин жиберилип, эл чарбасынын өнүгүшүнө баалуу салым кошуп келаткандыгын бүгүнкү ар бир жаш муун биле жүрүүгө милдеттүү.

ГИГАНТ АВТОТРАНСФОРМАТОРЛОР ОРНОТУЛДУ

Жалал-Абад электр тармактар ишканасы ГЭСтерден бөлүнүп чыккан токту эл чарбасына жеткирүү, үчүн Жалал-Абад регионунда электр энергиясынын түйүндүү ПС 220/110/10 кВ Октябрьск/подстанциясынын курулушу өзгөчө мааниге ээ болгон. Ошол мезгилдерде республиканын тарыхында биринчи жолу Россиянын Запорожье шаарындагы электр автотрансформаторлорун чыгаруучу заводдон ири габариттеги АДЦН кубаттуулугу 125000 КВА, салмагы 186 тонналык автотрансформаторду темир жол түйүндөрү аркылуу Жалал-Абад темир жол станциясына атайын өзгөчө тапшырма менен тартылып келинген эле. Мындай уникалдуу автотрансформаторду курулуучу чекке жеткирүү үчүн атайын адистердин тобунун иштөө графигин ишкананын директору Эргеш Төрөбекович жетектеген. Кесиптик адистиктеги мыкты топ аскерлештирилген даярдыкта турушкан. Алардын карамагында Тажикстан республикасынын Нурек ГЭСинен келген Ураган МА3-543 маркасындагы көп дөңгөлөктүү үч машина, 120 тонна жүк көтөрө турган тралл, вагондордон түшүрүүчү рельс, платформалар даярдалган. Мындай гигант автотрансформаторду куруу практикаланбагандыктан жетекчиден баштап ар бир кызматкердин жүрөксүүсү, толкундануусу, ишке болгон жоопкерчилиги күчөгөн. Атайын топтун жетекчиси Эргеш оперативдүү кызмат өтөөчү кесипкерлерди чакырып:

– Бизге мурда же кийин аткарган кызматтык функциябызда мындай өзгөчө тапшырма практикаланбаган иш жүктөлүп олтурат. Жүк көтөрүүчү траллдын мүмкүнчүлүгү 120 тонна экен.

Ал эми АТДЦНдин жалпы салмагы 186 тоннаны түзөт. Жүк көтөрүүчү траллдар сынып, аварияга учурашы мүмкүн. Абалдан чыгуунун жолун табуу керек, – деп маселени кабыргасынан койду.

– Эргеш Төрөбекович, – деп кайрылды подстанциялар кызматынын жетекчеси Громадин Виктор Федорович. – Сиздин буйругуңуз боюнча автотрансформатордун түшүрүү, жеткирүү бизге жүктөлгөн. Биз бардык мүмкүнчүлүктү жасайбыз. Автотрансформатордун салмагы оор болгондугуна байланыштуу 50 тонна трансформатордук майды цистерналарга куюп алуу керек. Ошондо биз жалпы салмакты азайтуу менен траллдардын жүк көтөрүү мүмкүнчүлүгүнө шарт түзөбүз. 10 тонна кошумча жана алымча болушу техникалык эреже боюнча боло берүүчү норма. Ал эми сордурулуп алынган майдын ордуна Майлуу-Суу шаарындагы электр лампаларын чыгаруучу заводдон азот алып келип толтурсак болот.

Автотрансформатор түшүрүүчү жерге платформа рельстер коюлуп, атайын шагылдар төгүлдү. Автомашиналар толук даярдыкка алып өтүүчү трассанын схемасы боюнча даярдык көрүлүп бүттү. Мамлекеттик автоинспекциянын кызматкерлери буйрук күтүп жатышат.

– Виктор Федорович, электролампа заводу менен байланышып, азот тууралуу кам көрүлгөн. Азыр жөнөттүк деген телеграмма алынды. Жолдо келатса керек. Бир аз күтсөк келип калаар. Мени кыйнап жатканы Ош–Фрунзе трассасындагы Көгарт дарыясында курулган көпүрөнүн жүк көтөрүмдүүлүгү 80 тонна гана экен. Кырсык болбосун деген максатта Өзбекстан республикасынын Андижан шаарынан көпүрөлөрдүн абалын көзөмөлдөөчү, оңдоо эксплуатациялоочу отрядды чакыртканмын. Алар толук абалда көпүрөнү көзөмөлгө алышат. Май алынып, азот толтурулгандан кийин маршрут боюнча шаардын Ленин көчөсү аркылуу Сузак районунун чегиндеги Ош–Фрунзе жолунун автотрассасына чыгалы. Менин эсебим боюнча алдыдагы эки Ураган МАЗ-543 маркасындагы автомашинасына, арттан кошумча күч болуп келе жаткан Ураган МАЗ-543 көпүрөгө жеткенде алдыга өтүп, орто аралыктарын чынжырлар менен алыстатып, машиналардын ортосундагы байланышты үзбөстөн бирдей ылдамдык менен көпүрөдөн токтобой өтүп кетүү зарыл. Эгерде колонна токтоп калса көпөрө сынып, чөгүп кетиши мүмкүн. Ошондуктан, О.Сулайманов В. Громадин, Кочерга, Сайболотов жолдоштор, сиздердин жеке жоопкерчилигиңер өтө жогору болуу-

сун суранамын, – деп жан дүйнөсүндөгү тынчтык бербеген толкундануусун билдирбестен бир калыпта сүйлөп жатты. Толук даярдык болсо бардыгыбыз темир жол станциясына кеттик.

Атайын топ ишкананын имаратынан чыгып жаткан мезгилде, электр лампа заводунан азот жүктөлгөн машиналар келип токтошту. «Азот келди» деген автомашиналардын жетекчиси не Эргеш темир жол станциясына баруу маршрутун айтып, ишкананын подстанциялар кызматында иштеген жаш адис Асылбек Машраповго дайындап, машиналарга олтурушту. Ошол мезгилде темир жол станциясынын бекетинде оперативдүү иштер жүргүзүлүп, шагыл төгүлүп, рельстер коюлуп, платформа траллга төшөлгөн эле.

Автотрансформатордогу май сордурулуп, атайын шестерналарга куюлуп, ордуна азот толтурулду. Вагондон автотрансформаторду түшүрүү аракети башталды. Улуу тоонун бөйрөгү жарылгандай болуп, рельс аркылуу сурулуп, акырын чөгүп платформага жүктөлдү. Шагыл төгүлгөн жер оордукка күрсүнгөндөй болуп чөгө түштү.

И.Приходько жетектеген Ураган автомашиналарынын шоферлору машиналарды кыймылга келтиришти. Эргеш Төрөбаев ылдыйкы колоннадагы жеңил автомашинага олтуруп, түз байланышты кармап «Алга» деген команда берди. Мамлекеттик автотранспорттун кызматкерлери жол коопсуздугун сакташып, жолдогу кыймылды токтотушту. Жүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Аска жылып келаткандай гигант автотрансформаторду тартып келе жаткан колоннага шаар эли абаз кылып таңданып карап турушту...

Сузак районунун Көгарт дарыясындагы көпүрөгө келгенде Эргеш берген инструкция боюнча колонна жол чекесине токтоп, арттан түртүп жардам берип келе жаткан Ураган МАЗ-543 автомашинасы алдыга өтүп, аралык чынжырлар узаралып даярдык бүткөн соң, «Кеттик» деген команда кайрадан берилди. Ылдамдыгы 30 км/саат болгон жүрүш менен көпүрөдөн өтүү миссиясы ийгиликтүү аяктады. Оор жүк баскан көпүрө атайын отряддын көзөмөлүнүн маалыматы боюнча 5 сантиметрге чөгүп кеткен эле. Подстанция туруучу чекке жеткенде кеч күздөгү каткалаң тартып калган жерден бети катуу болгондой сезилгени менен кыртыштын алдындагы борпоң топурак чөгүп кетип автотрансформатор жүктөлгөн платформа сол тарапка кыңкайганда башкаруучу пультта турган Эргеш Төрөбаев Громадин Виктор Федоровичке жана машиналарга «Токтоткула!» деп буйрук берди.

Машиналар кыймылсыз абалга келип токтошту. Кошумча даярдыкта келе жаткан тягачтарды кошумча күч катары пайдаланып, абалды оңдоо керектигин айтып, жумушчу кыймыл аракетке киргизилди. Гигант автотрансформаторду коштоп келе жаткан колоннадагы Фрунзе, Алма-Ата, Ташкенттен келген адистер, жетекчилер республиканын Түштүк регионундагы эң ири электр подстанциясын куруудагы алгачкы гигантты кандайча жеткирип орнотор экен деген тынчсыздануусундагы бир ирмем каргашасы артта калгандыгын сезишип, жеңил дем алышты. Автотрансформатор атайын белгиленген чекке жетти. Жалал-Абад электр тармактар ишканасынын Сузак райондук электр тармактарынын кызматкерлери шагыл төшөлгөн жерди даярдап, платформадан түшүрүүнү ишке ашырышты. Өлчөп алгыс баага турган региондун электр энергиясын бөлүштүрүүчү түйүндүү гигант автотрансформаторду орнотуу электр энергиясын бөлүштүрүүдөгү көкөй кескен проблеманы чечип, үзгүлтүксүз көрөктөөчүлөргө жеткирилип турушуна өбөлгө түзүлмөкчү. Мындай автотрансформатордун орнотулушу Күрп-Сай ГЭСинин ишке жаңы кирген агрегатынан бөлүнүп чыккан электр энергияны пайдалануу үчүн «Күрп-Сай ГЭС – Октябрьск» аралык жогорку чыңалуудагы эки кошумча линиясын тартып келүү жана автотрансформаторго туташтыруу проблемасы турган эле.

ЭМГЕГИ МЕНЕН ЭСТЕ КАЛГАНДАР

Кара-Көл шаарынын күн батыш тарабында, Кара-Суу суусунун оң жак жээгинде жайгашкан Токтогул ГЭСинин иштеп чыгарган электр энергиясын бөлүштүрүүчү АРУнун жанында Үч-Эмчек деп аталып келген чакан дөңсөдө аздектелип коюлган жалгыз мүрзө бар. Анын айланасы кылдат тосмолонуп, ага чыгып баруучу жолго бетон тепкич жасалган. Бул – Серый Зосим Львовичтин мүрзөсү. Жылдын кайсыл мезгили болбосун ал жерге атайылап барып турган адамдар үзүлбөйт. Жол боюнан өтүп баратканда бул жалгыз эстеликтин тагдырына кызыкпаган адам болбой койбойт. Андай учурда Кара-Көл шаарында көптөн бери жергиликтүү болуп жашап келген ар бир эле адам ал тууралуу сөзсүз айтып бере алат. Анткени, улуулардын арасынан Серый Зосим Львовичти билбеген адам жок.

Чынында эле эмне үчүн бул адамдын сөөгү жападан жалгыз ушул дөңсөгө коюлуп калган? Мунун өзүнчө, таржымалы бар. Ал

таржымал бүгүнкү күндө өзүнүн 25 жылдык юбилейин белгилеп жаткан Токтогул ГЭСинин, энергетиктердин шаары болуп жүргөнү сүйүктүү Кара-Көл шаарынын тагдыры, таржымалы менен тыгыз байланышкан. Гиганттык курулуш болуп эсептелген Токтогул ГЭСи тууралуу сөз болсо да, Кара-Көл шаарынын пайда болушу, кооздугу жөнүндө сөз болсо да ал сөзсүз З.Л.Серый менен байланышпай койбойт. Айланасын курчап турган бийик аскалар менен бой талашып өскөн шаар ичиндеги калың көлөкөлүү зор дарактар З.Л.Серыйдын өз колу менен адамдарга калтырган жандуу эстелиги.

Серый Зосим Львович бул жарык дүйнөгө 1916-жылы алыскы Россия чөлкөмүндө келген. 1940-жылы Киевдеги айыл чарбасын электрлештирүү жана механизациялоо боюнча институтун бүтүрүп, инженер-электрик кесибине ээ болуп чыккан. Өзүнүн эмгек жолун Карелиядагы Энсо ГЭСинин курулушунда иштөө менен баштап, андан кийин Тажикстандын борбордук бөлүгүндө эмгектенген. Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки жылдарда ал ДнепроГЭСин калыбына келтирүүгө катышып, монтаждоочулар тобуна жетекчилик кылган. Кийинки жылдарда Горький ГЭСинин сол жээктеги курулушуна начальник, башкы инженердин орун басары, андан кийин Кременчуг ГЭСинде негизги жабдуулар башкармасынын начальниги болуп иштеди. 1963-жылдан баштап (август) Кыргызстандагы эң ири курулуш мекемеси болгон «Нарынгидроэнергострой» ишканасын жетектеди.

Кыргызстанда эмгектенген бул жылдардын ичинде З.Л.Серый өзүнүн эң зор уюштургуч жөндөмдүүлүгү, билимдүү жана ишмердиги менен элдин сүймөнчүгүнө ээ болгон. Бир эле мезгилде Токтогул ГЭСинин курулушуна жетекчилик кыла жүрүп, энергетиктердин шаарынын түптөлүшүнө, анын пайдубалынын келечектүү болуп орнотулушуна чыгармачылык зор эмгектин жумшаган. Бүткүлсоюздук эпкинүү эмгек майданына айландырылган улуу ГЭСтин курулушундагы ар кандай проблемалык маселелерди, уюштуруучулук иштерди билгичтик менен жөнгө сала билген тажрыйбалуу жетекчи өзгөчө адамдар үчүн камкордук көрүүнү зарыл маселелердин катарында эсептечү. Адамдар үчүн шарт түзүп, анан кийин ишин талап кылуу ал адамдын жекече өзгөчөлүгү эле.

Бир кезде жалаң палаткалардан турган жумушчулардын поселогу азыр кооз жана жашылданган бак-дарактуу салкын шаарга айланган. Бул бир кездеги ишмер жетекчи З.Л.Серыйдын

келечекти көрө билген ишинин жемиши. Ал адамдын артыкчылыгы жалаң эле ГЭСтин курулушунда жүргүзгөн билерман жетекчилигинде эмес, шаардын келечектүү түптөлүшүндө. Себеби, азыр шаардын кайсыл көчөсүн аралап баспаңыз анын эки четине каз-катар өстүрүлгөн декоративдик дарактар менен гүлдүү, мөмөлүү дарактар кубаныч тартуулап, мээлүүн шапата-сы менен көнүлүңдү сергитет. Бул белсемдүү жетекчинин бир кездеги жасап кеткен адамдар үчүн кам көрүп кеткен ишинин жемиши.

Азыркы карыялар, бир кезде ГЭСтин, шаардын курулушунда эмгектенген адамдар З.Л.Серыйды көп сөз кылып, көп эскеритет. Талантуу адам эле дешет алар Львовичти, көчө бойлоруна көчөттөрдү олтургузгандан кийин анын өсүп жетилиши үчүн да ошончолук зор камкордук көргөн. Жашылдандыруу, көрктөндүрүү тармагында иштеген ар бир адамга катуу талап коюп, ар бир дарактын соолубай көктөп турушун өзү жеке көзөмөлгө алып турчу.

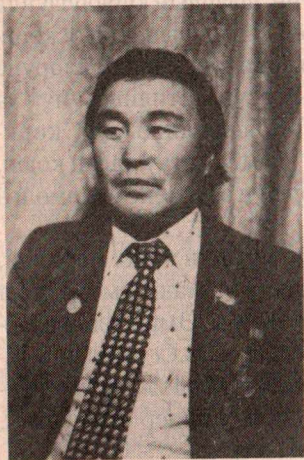
Мындай сөздөрдү төгүнгө чыгаруу мүмкүн эмес. Анткени, азыр деле айрым көчөлөргө жашылдандыруу максатында жаш көчөттөр жыл сайын олтургузулуп жатпайбы. Эмнегедир алардын өскөнүнөн бүлүнгөнү көбүрөөк. Себеби, Л.З.Серыйдын мезгилиндегидей катуу жоопкерчилик, катуу талап жетишпеген сийт. Жаш балдар, бөөдө жүргөн мал, кой-эчкидер сындырып, бүлдүрүп, же суу жетишпей эле куурап калууда.

Кезегинде Серый Зосим Львовичтин көп жылдык жана жемиштүү эмгеги бааланбай калган жок. Токтогул ГЭСинин курулушуна сиңирген зор эмгеги үчүн ага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген ардактуу наам ыйгарылган. Мындан сырткары Кременчуг ГЭСинде курулушунда иштегендиги үчүн Ленин ордени менен сыйланган. Эки жолу Эмгек Кызыл Туу орденине ээ болгон, Ардак Белгиси орденин Токтогул ГЭСинин курулушу боюнча жети жылдык тапшырманы ийгиликтүү орундаткандыгы үчүн алууга татыктуу болгон.

Токтогул ГЭСинин тарыхы, энергетиктердин шаарынын бүгүнкү кооздугу, калыптанышы тууралуу сөз болгондо да андагы бардык аракеттерде С.З.Львовичтин зор эмгеги бар экендиги айтылат. Энергетиктердин Кара-Көл шаарынын чок ортосунан жарып өткөн бир чоң көчөгө Л.З.Серыйдын ысмы ыйгарылган. Демек, энергетиктер, кара-көлдүктөр З.Л.Серыйды эч качан унутушпайт. Ал 1976-жылы 60 жаш курагында дүйнөдөн кайткан.

“АК КАР ИЛБИРСИ”

«СССР Жогорку Советтин депутаты, бетондоочулар бригадасынын бригадири, Таш-Көмүр ГЭСинин курулушунда иштеп жаткан демилгелүү жигит Мамасалы Сабилов КПССтин XXII създинин ачылышына карата беш жылдык норманын ордуна 6 жылдык норма аткарууга жетишүү демилгеси менен чыкты. Тагыраак айтканда, кошумча 26 миң чарчы метр опалубка кураштырып, 191,7 миң сомдук капиталдык салым кошмокчу.

Мамасалы Сабилов.

Бул баалуу демилгени партиянын шаардык комитети колдоого алып, «Нарынгидроэнергострой» башкармалыгынын бүтүндөй бөлүмдөрүндө, коллективдер арасында кеңири колдоого ээ болду»...

Качандыр мындан он беш-он алты жыл илгери чыккан Талас областтык «Ленинского знамени» газетасында жогорудагыдай мазмундагы макала Мамасалы Сабиловдун сүрөтү менен кошо басылып жүрөт. Мынаушул макаладан эле Мамасалы Сабилов өзүнүн кыска өмүрүндө коом үчүн бир кыйла бараандуу эмгек жасап, эл ичинде кадыр-сыйга ээ болгондугун байкоого болот.

Мамасалы 1962-жылы Бүткүлсоюздук жаштар газетасы болгон «Комсомольская правда» газетасында Токтогул ГЭСинин курулушуна келип иштөөгө чакырып, жаштарды эпкиндүү курулуш майданына үндөгөн кайрулуусун окугандан кийин келип иштеп баштайт. Өз каалоосу менен бүткүлсоюздук маанидеги эпкиндүү курулушта иштөөгө дилгирлерген жаш жигит адегенде экинчи разряддагы аскадагы иштерди жөнгө салуучу жумушчу болуп иштей баштап дароо эле ар ишке ыктуу, жалкоолукту билбеген шайдоот экендигин көрсөтөт. Өз ишин мыкты өздөштүрүп калган мезгилде аны Советтик Армияда кызмат өтөөгө чакырат. Жаш жигит Ата Мекени үчүн жигиттик ыйык парызды өтөөгө кетип, андан кайткандан кийин да түз эле өзүнүн мурдагы ишине келет.

Токтогул ГЭСинин курулушунда азыркы архивдик материалдарга көз салып чыга турган болсок 45 улуттун өкүлдөрү бир

адамдай кол кармашып эмгектенишкен. Мунун өзү жаштар бул жерде эмгектенүүнүн гана үлгүсүн көрсөтүшпөстөн бекем биримдиктин, ынтымактуулуктун жана өз ара жардамдашуунун да эң зор үлгүсүн көрсөтүшкөндүгүнүн айкын далили. Мына ушундай зор коллективде Мамасалы Сабилов да күн өткөн сайын өзүнүн көптөгөн курдаштарынан айырмаланып, жалпы гидрокуруучулардын ишенен алдыга суурулуп чыга берди.

Эмгекти сүйгөн жаш жигиттин гидрокуруучулуктагы аракетин аска-зоокадагы иштерди максаттагыдай орундатууга өбөлгө болуп, бирге иштешкен жолдошторунун жана «Нарынгидроэнергострой» башкармасынын жетекчилиринин назарларын өзүнө бурду. Ал бат эле атак-даңкка ээ болуп, 1977-жылдан баштап аскага чыгуучулук жана монтаждоочулук бригадасын башкарып калды жана эң мыкты эмгектик ийгиликтерди жаратты. Мамасалы жана ал жетектеген коллективдин мүчөлөрү аталган курулуштагы эң татаал иштерди, аска-зоолордогу эң бир кооптуу иштерди кылдаттык менен аткарууда ийгиликтерди камсыз кыла алышты.

Токтогул ГЭСинин плотинасын курууда, Нарын дарыясы өткөн тар капчыгайдын оң жана сол жээгиндеги аскалардын коопсуздугун түзүүдө, Токтогул ГЭСинин ток бөлүштүрүүчү ОРУ-500 кв. тармагына бийик аскадан Кара-Көл – Фрунзе электрдик линиясынын темир тирөөчтөрүн орнотууда жана Күрп-Сай ГЭСинин курулушунун ачгачкы этабынан мыкты иштеп, биринчи жана экинчи гидроагрегаттарды ишке киргизүүдө өзүнүн бригадасынын мүчөлөрү менен мыкты эмгектик ийгиликтерди жаратышты. Мамасалы өзү башкарган бригадасы менен онунчу беш жылдыктын планынын төрт жарым жылда, ал эми он биринчи беш жылдыктын биринчи жылынын планын эки эсеге аткарып, азыр 1983-жылдын январ айынын эсебинен иштеп жатат» деп жазат 1982-жылдын №1 январдагы «Советтик Кыргызстан» газетасы. Андан ары макалда Кыргыз ССР Жогорку Советтинин депутаты Мамасалы Сабилов башкарган аскага чыгуучулар бригадасынын мүчөлөрү Ж.Байзаков менен А.Мамбеталиевдер да эмгектеги эң мыкты аракеттери менен өзгөлөргө өрнөк болуп жатышкандыктарын баяндалат.

Ооба, Мамасалы бир эле Токтогул ГЭСи менен. Күрп-Сай ГЭСин курууга катышпастан, Оштогу Папан суу сактагычынын плотинасын курууга да көмөктөшүп, Токтогул ГЭСинин каскад-

дарынын радио-релейлик телефон байланыштарынын сапаттуу болушу үчүн жабдуулардын конструкцияларын монтаждоого катышып, эң жакшы ийгиликтердин ээси болгон.

Дасыккан чебер куруучу өндүрүштөгү мыкты көрсөткүчтөрү менен гана айырлымаланып калбастан, ар кандай коомдук маанидеги иштерге да чын көңүлү менен активдүү катышып келген. Өзү иштеген Күрп-Сай ГЭСинин баштапкы партиялык уюмун жетектеп, андагы коммунисттердин, жалпы эмгек коллективин жоопкерчилигин жогорулатууда өзүнүн талапчандыгын, уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүн, көпчүлүктүн иши үчүн бардык дити менен аракеттенип иштей тургандыгын көрсөтөт. Депутат катары да өз шайлоочуларынын накардарын орундоо үчүн болгон аракетин жумшачу.

Мамасалы Сабировду өз кесиптештери карапайым жумушчу, ариеттүү коммунист, жаштардын насаатчысы, үлгүүлү адам, Кыргызстан Ленин комсомолунун жана Бүткүлсоюздук коммунисттик жаштар Союзунун съезддеринин делегаты катарында гана билбестен эң мыкты альпинист катары да таанышчу. Алпинизмди өз кесиби, коомдук тапшырмалары менен айкалыштыра билген Мамасалы Сабиров беш ирет эл аралык альпинистер менен Ленин, Коммунизм, Победа, Коржоновский жана Хан-Теңири муздуу эң бийик тоолоруна чыгып, «Ак кар илбирси» деген альпинизмдин жогорку наамын алган.

Ооба, Мамасалы Сабиров ГЭСтин курулушуна 13 жаш курагында келип, Нарынды бөгөчүлөр менен Кара-Көлгө алгачкы палатканы тиккен. Энергетиктердин шаары болуп калган Кара-Көлгө ошол мезгилде алгачкылардан болуп курулуш объектилерини пайдубалын орнотуп, кирпичин койгон. Техникалык жабдуулар үчүн атайын аянтты даярдоого катышкан. Шаардагы алгачкы маданий-социалдык багыттагы объектлердин бардыгына Мамасалы Сабировдун катышы бар. Мамасалы жана анын бирге иштеген эмгекчил жолдоштору бетондоочулардын, монтаждоочулардын, айдоочулардын коопсуз абалда иштөөчүлөрү үчүн ыңгайлуу шарттарды жаратып беришкен.

Деңиз деңгээлинен дээрлик 2000 метр бийиктикте аскадагы иштерди жөнгө салууда күн сайын эмектик ийгиликтерди жаратып келген. Жалама аска боорунда жалтанбай иштеп, эрдик жаратканга тете эмгек кылган М. Сабировго ошол мезгилде Союзда биринчи болуп спортсмен катарында эмес, карапайым жумушчу катарында альпинизм боюнча спорттун мастери деген

наам ыйгарылды. Анткени, зоо бооруна чыгып иштөө, ар кандай татаалдыкты, кооптуулукту жана бийиктикти багындыруу Мамасалы Сабилов үчүн айрым бир мелдештердеги гана көрүнүш эмес, күндөлүк кызматтык кесибин болуп калган. Бул өзү ар бир эле адамдын колунан келе берчү адаттагы иш эмес болчу. Канткен менен жаш жигит үчүн орто мектептеги билими жетишиз экендигин өзү жакшы билген. Интернационалдык зор коллективде өз кесибин эң мыкты өздөштүрүп алган адам катары ишенимдүү болсо да атайын жогорку билимге ээ болуу зарылдыгын түшүнүп, борбор шаарыбыздагы политехникалык институттун Кара-Көл шаарындагы филиалына кечки бөлүмөгө кирет да, көздөгөн максатына жетет.

Сабилов адамдарды ишке уюштура билгендиктенби же ар бир адамдын иш жөндөмдүүлүгүн тарбиялай алабы, айтор ал жетектеген коллектив элге кадрларды даярдоочу участок катары да белгилүү. Мүмкүн М. Сабилов өзүнүн тажрыйбасын учуру келгендерге үйрөтө билгендиктендир. Таш-Көмүр ГЭСинин курулушуна барган кадрлар дээрлик Мамасалы Сабилов менен иштешкендер. Алардын катарында атактуу бригадирлерден болуп жүрүшкөн А. Кабаев, Э. Жапаркулов жана башка бир канча адамдар бар.

Сабилов жетектеген коллектив аска-зоолорду жөнгө салууда да, поселок-шаардын курулушунда, тоннелдерди курууда, ГЭСтерди курууда да дайыма эпкиндүү эмгек майданын жаратып иштеп келгендиктери менен айтылып калды. Бирок шум ажал Мамасалы Сабиловду бул жашоодон эртерээк алып кетти. Анткен менен кийинки жаштар үчүн М. Сабиловдун өрнөктүү өтөлгөсү үлгү бойдон кала береринде күмөн жок. Аны билгендер, чогуу иштешкендер кийинки жаштарга Мамасалы Сабиловдун нускалуу эмгегин унутпай мисалы катары айта жүрүүсү парыз деген ойдобуз.

Ал Кыргызстан комсомолунун XVII жана XVIII съездеринин жана ВЛКСМдин XVI съездинин делегаты, ВЛКСМ Борбордук Комитетинин мүчөсү болуп шайланган. Кыргызстан профсоюздарынын XVIII съездине делегат болуп катышкан. Эмгектеги жогорку, аракеттери үчүн «Эмгек Кызыл Туу» ордени менен сыйланып, Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты болгон. Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты болуп шайланган жана өз шайлоочуларынын наказдарын аткарууга да жан-дили менен аракет кылган.

Солдон оңго: Бригадир Төлөн Усубалиев, НГЭСтин директору К. Б. Хуриев, Кара-Көл шаар администрация башчысы К. Масиров жана УОСтун начальнигинин орунбасары Григорий Болдырев.

ОСЕТИН ЖИГИТИ – КЫРГЫЗСТАНДЫН УУЛУ

Өлкөбүздөгү ГЭСтердин, башка шаарлар, райондор өлкөбүздүн борбору менен байланыштыруучу жолдордун курулушу алгачкы күндөрдөн тартып эле көп улуттуу жаштардын жана коммунисттердин эпкиндүү эмгек майданы деп жарыяланды.

Аталган улуу курулуштарга иштөгө келген көп улуттуу алгачкы десант 1956-жылы Кыргызстандан эмгек жолун башташкан. Алар кыргыздардан сырткары өзбек, украин, орус, татар, армян, грузин, тажик, түркмөн, осетин жана башкалар. Албетте булардын көпчүлүгүнүн саясий да, кесиптик да билимдери бар болчу. Ошондуктан, курулуш иштеринин темпи биринчи күндөрдөн эле зор уюшкандык деңгээлде жүргүзүлүп отурду. Ал бир эле адис өз кесибиндеги билгичтигин, чебердигин, ыкчамдыгын көрсөтүп иштеп жатканы менен алардын арасынан дөздөрүнүн уюштургуч жөндөмдүүлүгү, адамдар менен тил ташыша билгендиги менен айырмаланган, узак жылдар бою талыба

иштеп, коллектив арасында зор кадыр күткөн инсандар бөлүнүп чыкты. Алардын ысмы бүгүнкү күнгө чейин да кара-көлдүктөр тарабынан дайыма эскерилип, айтылып жүрөт. өзгөчө казакстандык К.Умралин менен осетин жигити К.Хуриевдин ысмын билбеген кара-көлдүктөр жокко эсе десек жаңылышпайбыз.

Токтогул каскадынын салтанаттуу 25-жылдын мааракеси белгилинип жаткан бүгүнкү учурда өзгөчө Хуриев Казбек Бексултановичтин жигердүү эмгек жолу, асыл адамгерчилик сапаттары, жетишкен эмгектик ийгиликтери туурасында сөз козгбой коюу бери эле дегенде адамгерчилик мамиле болбой калаар. Себеби Казбек Бексултановичтин Кыргызстандагы бүтүндөй ГЭСтердин курулушунда айтарлык эмгеги, сарптаган чыгармачылык, уюштуртучтук аракети калды. Аны менен бирге эмгектенгендердин көкүрөгүндө элеси менен кошо тил билгичтиги, боорукерлиги, күйүмдүүлүгү, бардык адамга бирдей караган тегиздеги, жан дүйнөсүнүн деңиздей чалкыган кенендиги калды.

Хуриев Казбек Бексултанович 1929-жылы 15-июнда алыскы Владикавказ жергесинде жарык дүйнөгө келген. Жыйырма алты жашында Орто Азиядагы политехникалык институтун бүтүргөн. Ошол эле жылы ал өзүнүн эмгек жолун Кыргызстандагы энергетикалык министрлигинин гидротехника курулуш системасында баштаган. Ал участкалар 5,6 – Аламедин ГЭСи жана Үч-Коргон ГЭСи болчу.

К.Б. Хуриев бардык ГЭСтердин курулуштарынын башында болду. 1961-жылдан баштап Кыргыз республикасындагы Токтогул ГЭСинин жер алдындагы иштер боюнча участкасынын начальниги, 1963 жылдан кол күчү менен аткарылуучу иштердин башкармасынын начальниги. 1966-жылдан «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын УОС, УСынын начальниги, ал эми 1977-жылдан 1993-жылга дейре «Нарынгидроэнергокурулуш» УСнын начальниги болуп иштеп туруу менен: Үч-Коргон, Ат-Башы, Токтогул, Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтеринин, Папан суу сактагачынын курулуш иштерин алып барды. №1-2 Камбар-Ата ГЭСтеринин курулуш иштерин баштоо да ушул адамдын жетекчилиги менен жүргүзүлдү.

Кыргызстандагы энергетика тармагына сиңирген эмгеги, ишмердиги үчүн 1965-жылы Ардак белгиси ордени менен, 1970-жылы «Эмгектеги жетишкендиги үчүн» төш белгиси, 1974-жылы «Эмгек Кызыл Туу» ордени, 1979-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин Мактоо грамотасы менен, 1986-жылы Ленин ордени менен сыйланган. Ошондой эле СССРдин Ардактуу энергетиги

ги, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген куруучусу деген ардактуу наамдардын да татыктуу ээси болуп келген.

К.Б.Хуриев өлкөбүздөгү тоолуу татаал шартта гидрокурушулук иштерин өнүктүрүү менен гана чектелбестен, бул багытта дүйнөлүк тажрыйбаны да байыта алган. Анын жетекчилиги менен гидроэнергетика курулушунун Каскаддык методу, ошондой эле дүйнөдө али практикаланып көрүлбөгөн тапталган бетонду колдонуу ыкмасы пайдаланылган. Бүгүнкү күндө республикабызда К.Б.Хуриевдин жетекчилигиндеги гидроэнергетика курулушчуларынын жигердүү аракеттеринин, чым ыркыган чыгармачылык эмгектеринин натыйжасында гана энергетикага көз карандылыгыбыз жок экендигин ачык эле айтууга болот.

Талыбаган изденгич, мээнеткеч инсан Казбек Бексултанович кезегинде республикабыздын ар кандай маанилуу коомдук иштерине да активдүү катышып келген. Ал республикабыздын Жогорку Кенешинин депутаты болгон. Казбек Бексултановичтин энциклопедиялык билиминин тереңдиги, инженерлик кругозорунун кенендигин өзгөчө бүгүнкү учурдагы сейрек учуроочу сапаттардан.

Эгерде өткөн мезгилдерде энергетика тармагында Казбек Бексултанович менен бирге иштеп калуу кимдин тагдырына туш келбесин, ал адамдардын баары тең, азыр Казбек агайдын кристаллдай таза, адамгерчилиги өзгөчө терең экендиги тамшануу менен сөз кылышат.

– Маркум Казбек Бексултановичти мен 1974-жылдан бери жакшы билем, ал киши менен жыйырма жыл бирге иштедим, – дейт азыркы ВОХРдун башчысы Б. Жумалиев. – Эл арасында мындай айкөл, акылман, таланттуу ишмер адам аз го. Кандай тагдырга туш болуп, эмне деген суроо, өтүнүч менен кайрылсаңыз ал адам жандили менен кабыл алып, ошол маселени чечип берүүгө аракеттенчү. Чындыгында Кыдыр атабыз жылоологон кыргыз жергесинин байлыгы, элибиздин ырыс-кешиги болгон гидроэнергетика курулуштарында К.Б.Хуриевдин салымы баа жеткис чоң. Кавказдын татынакай тармал чач кулунун аны билгендер ар дайым урмат менен оозго алыша жүрөрү талашсыз. Анткени, Казбек Бексултанович ошончулук урмат сыйга татыктуу, сүйкүдүү, боорукер жана ишкер адам болчу.

Ооба, Казбек Бексултанович туурасында аны билгендердин кимисинен сурасаңыз ак оюн жашырбай айтышат. Адамдагы асыл сапаттардын баарысын ошол адамга ыроолоп сүйлөшөт.

«Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын генералдык директорунун орунбасары А.А. Дарбышев ак дил адам жөнүндө:

– К.Б.Хуриев аткарууга мүмкүн болбогондой көрүнгөн иштерди да максаттагыдай аткарууга жетишчү. Ал өз натыйжасын берчү. Ошондуктан бардыгы ага ишенишчү жана аны ээрчишкен. Көптү түшүнө билген, көп нерсеге көзү жеткен адам катары аны аксакал деп бардык адамдар урмат менен оозго алышчу. Казбек Бексултановичтин иш билгилиги, адамдык мыкты касиеттери туурасында айта берсе сөз түгөнбөйт. Ал адам өзүнүн гана жетишкендиги үчүн кубанып, өзү үчүн гана жакшы нерсеге умтулган эмес, ал баары, жалпы кыргыз эли үчүн күйгөн, кубанган. Электр энергиясынын көп өндүрүлүшү эл үчүн баа жеткис байлык экендигин, айыл чарбачылыгын өнүктүрүүгө да келечекте маанилүү роль ойноорун айтып жетиналбай кубанчу. Токтогул суу сактагычынан коңшулаш мамлекеттердин миңдеген гектар сугат жерлерин сугат суусу менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү жаралгандыгына сыймыктанчу. Ушундай асыл адам эле, – дейт А.А.Дарбышев.

Чындыгында републикабыздын бардак аймагында Б.К.Хуриевден үлгү алган, тагыраак айтканда, анын шакирттери энергетика тармагында үзүрлүү эмгектенип келе жатышат. Кимиси болбосун өздөрүнүн устаты тууралуу сыймыктануу, суктануу менен сөз кылышат. Эң жөнөкөй жана эл ичиндеги кадыр-баркы, жасап кеткен эмгеги улуу адамды эл эч качан унутпайт деп бекер айтылбайт тура. Казбек Бексултанович жашоодон бир кыйла эрте кеткени менен анын адамдар үчүн калтырган өрнөгү өлбөс болуп, энергетиктер арасында муундан-муунга үлгү катарында жашап жүрү береринде шек жок.

АЙРЫМ АДАМДАР УНУТУЛБАЙТ

Бардык мезгилдин өз агымына жараша тарыхы, айтыла жүрчү санжырасы болот эмеспи. Ырас, кезегинде коммунисттик партиянын жетекчилиги менен жашап, иштеп келгендигибиз кимге жашырын? Коммунист катары айрым адамдар жетекчилик кызматтарда туруп, өздөрүнүн билимин, жөндөмдүүлүгүн күч-кайратын, уюштуруучулугун бүтүндөй коомдук ишке жумшашкан.

Ошондой адамдардын дагы бири Мырзалы Абдрахманов болгон. Ал адам Жалал-Абад областынын Көк-Жаңгак шаарында адегенде экинчи, кийин биринчи секретарь (партиялык комитетин-

де) болуп иштеп, «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармалыгына партиялык комитеттин секретары болуп 1963-жылы келип 1969-жылга чейин иштеп турган. Бул учурда Мырзалы Абдрахманов өзүнүн кадрларды туура жайгаштыруу, аларды тарбиялап өстүрүү боюнча өзгөчөлүгүн көрсөткөн. Айрыкча, улуттук кадрларга көбүрөөк көңүл буруп, камкордукка алып, ошого жараша талапты да абдан катуу коё билген адам болгон.

– Мырзалы аке бир ишти уюштурууда өзү биринчи болуп демилге көтөрүп чыгаар эле, – дейт ошол кезде Мырзалы менен чогуу иштеген эмгек ардагери Насыр Абдразаков, – шаарыбыздагы 7 аянтчадан турган төрт кабаттуу жаштардын жатакана-сын 1967-жылы жети айдын ичинде куруп бүткөрүүгө жетишкен. Жаштар көп, техникалар жетиштүү. Уюштурган эле киши болсо ураа-ураа болуп иштеп кетишчү. Мырзалы аке ишемби сайын шаар боюнча ишембилик уюштурчу да, өзү баш болуп жумушчу кийими менен курулушка барып жаштар менен теңата чогуу иштешчү. Ал киши өзү кара терге түшүп астейдил иштеп жатканда кандай адам карап тура алат. Баарыбыз эле билекти шымаланып иштеп кирчүбүз.

Ооба, Мырзалы акени тушунда ГЭСтин створу курулуп бүткөн. Шаардагы көптөгөн турак үйлөр, маанилүү социалдык объектилер кыска мөөнөттө сапаттуу бүткөрүлүп пайдаланууга берилип турган. Ишке кайраттуу жана чечкиндүү адам өзү иштеп турган учурда бир да тымызын улутчулдук маселелерине жол койгон эмес. Ар кимдин улутуна, бийлигине карабастан өзүнө ылайык баасын, жазасын берчү. Айрым бир тоңмоюндук кылып көнгөн кадрлардан тез жыйынтык чыгарып, дароо чогулушта ачыгын айтып уяткарып, же өз оозунан убадасын алчу. Чечкиндүү жетекчини бардыгы урматташар эле.

Мырзалы Абдрахманов азыр ардактуу пенсияда, Ош шаарында турат. Шаардык ак сакалдар кеңешинин төрагасы катары азыр да эл ичинде, жаштардан баалуу кеңешин аябайт. Шаардын кадырлуу аксакалы.

ИШКАНАНЫН АВТОБАЗАСЫ

Токтогул ГЭСинин каскады ири мекеме болгондуктан анын өзүнүн карамагында иштеп турган автобазасы бар. Анда азыр 100 автоунаасы бар. Мындан башка 21 автобус, 42 трактор тийиштүү максатта иштетилип турат.

Автобазада агрегаттык токардык цех, мотордук цех, аккумулятордук жана ширетүү цехтери бар. Өзүнүн вулканизациясы, машина жууп-тазалоочу жайлары иштейт. Адамдардын көңүлдүү жана өндүрүмдүү иштөөлөрү үчүн камкордук көрүлгөн. Автобазада иштеген жумушчулар менен айдоочулар 1996-жылдан бери бир маал ысык тамак менен камсыздандырылып келүүдө. Бул максатта автобазанын 50 орундуу ашканасы иштеп турат.

«Үмүт» автобазасынын адистеринин бир тобу.

ТЭСтин каскады автобазанын материалдык-техникалык базасын чыңдоого дайыма көңүл буруп келүүдө. Акыркы жылдардан бери эле бир нече автоунаалар жаңыланган. Автомашиналар менен техникалардын дайыма оң абалда иштеп турушу жалпы эле энергетиктердин сапаттуу жана үнөмдүү иштөөсүнө өбөлгө болору эске алынып, мындагы иштин абалы эч убакта көз жаздымында калтырылбайт.

Автобаза 4 автоколоннага бөлүнгөн. Алар шаардын ичиндеги кыймылды тейлөөчү автоунаалар менен жеңил машиналардын тобу;

ГЭСтер боюнча жумушчулар үчүн жана жүк ташуучу КАМАЗ автомашиналардан турган бир топ;

Оор жүктөрдү ташуучу кубаттуу тракторлордун колоннасы; Үч-Коргон жана Бишкек автоколоннасы.

Автобазада эмгектенген жалпы коллективдин саны 180 адам.

Автобазанын карамагындагы теплицада шаардын элин жана энергетиктер менен автобазанын коллективин жашылча-жемиштер менен камсыз кылып турууга көңүл бурулган. Мындагы гүлзарлар шаар элине жылдын кайсыл мезгилинде болбосун кооз ачылган гүлдөрдү тартуулап келет. Ынтымактуу коллективдин максаты келечекте тейлөөнүн маданиятын дагы жогорулатып, өздөрүндөгү автоунааларды жана болгон техникаларды өндүрүмдүү пайдалануу.

*«Кыргызэнергохолдинг»
таплекеттик акционердик
кооптунун президенти
жол. Б.САРТАЗИЕВге*

Токтогул ГЭСинин биринчи агрегатынын ишке киргизилгендигинин 25 жылдык юбилейине карата негизги жабдууларды жана гидроагрегаттарды эксплуатациялоого берүүдө кошкон жеке жана зор салымдары үчүн мурда иштеп кетишкен төмөндөгү кызматкерлерди сыйлыктарга көрсөтүү маселесин кароону суранат:

Такырбашев Б. К.	ЧуПЭСтин башкы инженеринин орун басары;
Нурбаев Б. Н.	ПРП «КЭР»дин башкы инженери;
Ковтун В. Д.	СЭО АО «КГЭ»нин жетектөөчү инженери;
Шинкоренко В. А.	ПРП «КЭР»дин мастери;
Зырянов А. Г.	ГТС АО «КГЭ»нин начальниги;
Березенко В. П.	СЭО АО «КГЭ»нин жетектөөчү инженери;
Усупбаев Д. А.	ПРП «КЭР»дин Токтогул участкасынын начальнигинин орунбасары;
Каримов Я. К.	СКПР «СГЭМ»дин башкы инженери;
Лебедев В. П.	Шамалды-Сай ГЭСинин начальниги.

МЭЭНЕТКЕЧ

Карылыгына байланыштуу 1994-жылдан бери пенсияда болсо да азыр каскаддын курулуш участогунда начальник болуп иштеген Тавашаров Казбек Абдыллаевичти эл ушинтип мээнеткеч дешет. Улгайып калса деле участканы башкарып, бир чоң мекенин курулуш иштерин жетектеген мындай адамды кадырлабаган, көп ишке көзү жетип, көптү бүтүргөн адамды сайлабаган ким бар дейсиң.

Казбек Тавашаров бул аймакка, тагыраак айтканда энергетиктердин мекенине мындан 36-жыл илгери келген. Ал учурда жогорку билимдүү даяр адис деген бардык участкага суудай керек мезгил эле. Казбек Абдыллаевич болсо 1954-жылы Кызыл-Кыядагы тоо техникумун артыкчылык диплому менен бүтүрүп, ошол эле жылы Ташкенттеги Орто Азия политехникалык институтуна кирген да аны 1959-жылы ийгиликтүү аяктап, тоо инженерин деген адистикке ээ болгон. Демек, тоо арасындагы эң тааал капчыгайларга курулуп жаткан ГЭС үчүн мындай адистик биринчи кезектеги талап.

Тавашаров Казбек Кара-Көлгө 1964-жылы келип, «Гидроспецстройго» эмгек акыларды төлөө бөлүмүнүн начальниги болуп кирген. Мында 1969-жылга чейин иштеп туруп «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын бириккен профсоюздарынын конференциясында бириккен профсоюздар комитетинин төрагасы болуп шайланат. Бул жерде 1977-жылга чейин иштеп, ГЭС курулушчуларынын арасындагы өз ара социалисттик мелдештин таасирдүүлүгүн жогорулатууда чыгармачылык дараметин көрсөтүп иштегендиктен Кара-Көл шаар статусун алгандан кийин 1977-жылдан баштап, Эл депутаттарынын Кара-Көл шаардык комитетинин төрагасы, кийинчерээк анын орун басары болуп 1979-жылга чейин иштеп турду. Андан кийин жогорку билимдүү, жөндөмдүү адис кайрадан энергетика тармагына өтүп, Кыргызэнергонун адистештирилген ремонттоо ишканасынын Токтогул ГЭСиндеги участкасына начальник болуп иштеген.

Өзүнө тапшырылган ишти кайсыл участокто болбосун жандили менен аткарган мээнеткеч адис кандай милдет тагылбасын анын өтөлүнөн ар-намыстуулук менен чыгып көнгөн. Бул адамдын эмгекти уюштуруудагы өзгөчөлүгү өз ара мелдештин таасирдүүлүгүн көтөрө билгендигинен өзгөчө көрүнүп келди. Анткени, Казбек Абдыллаевич участкаларда начальник болуп иштеген учурда, профсоюздардын төрагасы болуп иштеген учурда да

этаптуу иштерди жогорку деңгээлде уюштурчу. Өзгөчө, профсоюзда иштеп турганда бригадалар, участкалар, таяныч мекемелер, жекече адистер арасында өз ара социалисттик мелдештерди таасирдүү уюштурууга зор көңүл бурган. Албетте, мунун жемиши болбой койгон эмес. Ошол учурда коомдук түзүлүшкө жараша беш жылдык пландар белгиленчү. Беш жылдыктар ичинде болсо жылдык, жарым жылдык, кварталдык, айлык тапшырмалар, даталуу күндөргө карата да этаптуу иштер болгон. Ушундай учурларда ар бир коллективдин, жекече адамдын эмгекке жасаган мамилеси ар тараптуу бааланаар эле. Казбек Абдыллаевич болсо иштин жыйынтыгын караган учурда эч убакта бир жактуулукка жол койгон эмес. Бир эле этаптык иштин жыйынтыгында белгиленген пландуу тапшырманы орундатууну камсыз кылган коллективдердин ишинин чыныгы сапаты, техникалык коопсуздуктарды жогору сакташы, эмгек тартибинин так сакталышы, бүткөрүлүп жаткан иштерге жумшалган чыгымдын көлөмү сыяктуу майда, бирок маанилүү жактары да кылдат эсепке алынчу. Мунун өзү адамдарды так жана сарамжалдуулукка тарбиялаганында эч бир талаш жок.

Адамдардын өндүрүмдүү, көңүлдүү иштөөлөрү үчүн, алардын социалдык абалы боюнча, ден соолуктарын чыңдоолору, максаттагыдай эс алуулары үчүн да профсоюздук уюм камкордук көрүп тургандыктан Казбек Абдыллаевич маселенин ушул жагдайына бүткүл аракетин жумшачу. Профсоюздун мүчөлөрүн камкордукка алып, арыздарынын негизинде өлкөнүн ар кайсы жактарындагы курорттор менен санаторийлерге путевкаларды таап, иштеп жүрүп эмгекке жарамдуулуктарын жоготкон же майыптыкка чыккан дагы ушул сыяктуу себептер менен өндүрүшкө толук катыша албай калган адамдарга уюмдун эсебинен ар тараптуу моралдык да, материалдык да жардамдарды берүүнү жогорку деңгээлде уюштуруп келди. ГЭСТеги курулушчулардын, энергетиктердин рационализатордук ойлоп табуучулук аракетин арттыруу максатында да аларды колдоо үчүн байгелүү сыйлыктар белгиленип, ар бир адам, ар бир коллектив чыгармачылыкка умтулуп иштешкен.

Тавашаров Казбек Абдыллаевич 1994–1995-жылдарда каскаддын директорунун жардамчысы болуп иштеп туруп шаардагы жылыткыч системаларын электр энергиясына өткөрүүдө зор уюштуруучулугун, билими менен тажрыйбасынын тереңдигин көрсөтө алды. 1996-жылдан бери «Гидроспецстройдо» курулуш участогунун начальниги болуп иштөө менен мээнеткеч адис али

да элдин купулуна толорлук көп иштердин бүткөрүлүшүнө өзүнүн жемиштүү салымын кошуп келүүдө. ГЭСтердин курулушу менен эмгек жолун тыгыз байланыштырган мындай адамдар өз артына эмгектенүүнүн, чыгармачылык издерүүнүн эң мыкты үлгүсүн калтыргандыгы менен өтө баалуу жана кадырлуу.

НАСИРДИН ИСАНОВ

Республикабыздын көрүнүктүү мамлекеттик ишмери маркум Насирдин Исанов ГЭС куруучуларда 1970-1974-жылдарда иштеп кеткен. Ал убакта Кара-Көл али шаар боло элек, поселок болучу. Н.Исанов Кыргызстан Компартиясынын Ош областтык комитетинин курулуш бөлүмүнүн инструктору болуп турган жерден бул жакка «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасына партиялык комитетинин секретары болуп келген.

Эл ишине берилген инсан 1965-жылы Москвадагы инженердик курулуш институтун, 1975-жылы Алма-Атадагы жогорку партиялык мектепти бүтүргөн, жогорку билимдүү, экономика илимдеринин кандидаты, СССР Инженердик Академиясынын академиги болгон. Карапайым жогорку маданияттуу бул адам 1943-жылы Ош областынын Ноокат районундагы Көк-Бел айылында төрөлгөн.

«Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасында партиялык комитеттин секретары болуп иштеп турган аз эле мезгилдин арасында Н.Исанов энергетиктердин зор кадырлоосуна ээ болгон. Ал адам өзүнүн уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү, адамдар менен түшүнүшө билиши, сылыктыгы, ар кандай маселени акырын жана жаңылбай так чечиши менен башкалардан айырмаланган. Бул боюнча Токтогул ГЭСинин каскаданын профсоюздук комитетинин төрагасы, кадырман насаатчы Насыр Абдразаков мындайча эскерет:

– Мен ошол мезгилде партиялык мектепте окучумун. Окууга чакыруу келгендиктен, кезектеги эмгек отпускамды алып ошол жакка даярданып жаткам. Үйгө Евдокимов Валерий Максимович деген башкы механик телефон чалып, ал партиялык уюмдун секретары болгондуктан мага жакында боло турган бюрого экономикалык окуунун абалы боюнча маселе даярдагын деди. Мен аткара албашымды, окууга жөнөп жатканымды айтсам, уккусу келбей буйрук берди. Тез эле партиялык чогулушка салып, берилген партиялык тапшырманы аткарбагандыгы үчүн сөгүш

жаряланып, партиядан чыгаруу маселеси каралсын деген маселени койду.

Насирдин Исанов ошол учурда кызууланбай, стол муштабай, өтө жеткиликтүү, сылык сөз менен адамдын катачылыгын ачык моюнуна коюп, туура эмес маселени ачык эле колдобой коёр эле. Ушу сапар Н.Исанов менен эмне үчүн партиялык тапшырманы аткарбаганымдын себепин туура түшүндүрдү да, кайрадан Е.В.Максимовичти уяткарып, негизсиз доомат болуп жаткандыгын айтуу менен сунушту колдоого болбой тургандыгын айтты.

Ооба, Насирдин Исанов Кыргыз Республикасынын премьер министри болуп калган учурда да кара-көлдүктөр бир кезде Н.Исанов менен чогуу иштешкендигин, ал адамдын мамлекеттик деңгээлдеги кызматта иштеп, эл үчүн дагы көп нерсе бере ала тургандыгына ишенгендиктерин сыймыктануу менен айтышчу. Чындыгында эле мындай билимдүү, адамгерчиликтүү, улуу инсанды бүткүл кыргыз эли сыяктуу эле кара-көлдүктөр да эч качан унутушпайт.

ТАГДЫРДЫН БУЙРУГУНА АЙЛА БАРБЫ

1972-жылдын жай мезгилдери эле. Кара-Көлгө Фрунзеден вертолет келип конду. Анын келишин алдын ала билген адамдар бир нече жеңил машиналар менен, тез жардам машинасы менен тосуп алышты. Вертолет конору менен адамдардын бир тобу аны утурлай шашыла басып барышып, эң биринчи болуп Табашаров вертолетко кирип барды да, элпектик менен артынан кирип барган балдарга замбилдеги адамды көтөртүп түштү. Күтүп тургандар эңиле калышып, арыктап сүлдөрү кетсе да жүзүнөн адамгерчиликтин, эртеңки жашоого болгон ишеничтин нуру өчпөгөн, бирок ордуна туруп басып кетүүгө дарманы жок адам менен жылуу амандашып, колун кыса кармашып, жүзүнөн аярлай сүйүшүп ахыбал сурашып, анын жанындагы толмочунан келген жылуу жүз, орус келин менен ийкемдүү учурашып жатышты. Дароо машинага салышты да алып жөнөштү. Эми гана кырктан кырынан ашкан өңү жумшак жаш жигит өзүнүн айланасындагылардын үзүлүп түшө көңүлүн көтөрүп жаткан мамилесиненби, айтор өз ичинде аз эле иштесем да аброюм бар окшойт адамдардын арасында, дегендей жүзүнөн ыраазы болуунун оту жайнап, улам бирине карегин жиберет. Жубайы Роза апапак шейшебин ары-бери оңдоп, сурашканга киргендерди элпек күтүп, утуру-утуру жубайынын абалын сурап парбана көпөлөктөй пырпырап

турат. Эл бир аз суюлган соң же жол жүрүп кыйнала түшкөндөнбү, же оюна алда нелер келдиби, жана эрте берген суроосун кайталап койду.

– Роза, сен мени эмнеге бул жерге алып келдиң дейм да. Ал жакта күчтүү врачтар бар эле, жакшы карашат эле. Ошол жерде жатканым жакшы эмес беле? – Келинчеги ичи от менен жалын болуп алоолоп күйүп, кайгынын кара түтүнү тумчуктуруп турса да кайратына салып сыр бербер жооткотот.

– Турусбай, мени кечирип койчу. Сен андай дегениң менен балдар да алыс, аларды да ойлоп кыжалат болот экенсиң. Бул жерде сени да карай берем, балдарың да жаныбызда. Врачтар жакшы болуп калат, барып ошол жерден дарыланса болот дешпедиби.

Эртеси эле Арсланбап лагерине жиберилген үч баласы тең жарышып кирип келишти. Роза буларды жубайынын жетекчилери атайын алып келтиришкенин ичинен сизди. Улуу кызы Венера кыйла жакшы-жаманды билип калгандыктанбы, же жүрөгүнүн өтө сезгичтигенби, атасынын сүлдөрү кеткен абалын көрөрүү менен көзү караңгылап жыгылып түшкөнүн да сезбей калды. Кыйлада өзүнө келип, атасы менен акырын учурашты, көзүндө толо мөлтүр жаш. Улуу баласы Алий дит багып кире албай кайсалактай түштү. Кичүү баласы Алым болсо бейкапар ылдам кадам таштап атасынын алдына барды да эңилип атасынын бетинен сүйүп, көкүрөгүн атасынын көкүрөгүнө коюп кучактады.

Турусбайдын ушул минуталарда жүрөк түпкүрүндө эмне деген ойлор бийлеп жатканын ким билсин. Мүмкүн эртеңки кайрылгыс сапардын илеби жүрөк кылын эркине титирете черткилеп жаттыбы, же жөн элеби, Алымды маңдайынан өбө кучактап туруп:

– Роза, кокусунан менин көзүм өтүп кетсе да ушул баладан үмүт үзбө. Дайыма колунда болгун, сени ушул бала багып алат. Ушул үйдөн чыкпа, балдарды өксүтпөй бак. Алымым баарыңарды багып алат, сенин кадырыңа ушул балам өзгөчө жетет, – деди. Дагы да баланын жүзүнөн сүйө бергиси, кучагына дагы да бекем-бекем кысып кумар-черин жазгысы келгени байкалып турат. Ички толкундоосунан шайы кетерин билип тургандар баланы дароо алаксыта сыртка чыгарып, Турусбайды жооткотушат.

Аттиң, асылган оору койбоду. Роза жеңе деги аябай аракеттенди, чуркады, жогун тапты, күчтүү деген укол-дарыларды тапшырды, колунан келишинче көңүлүн көтөрүп үзүлүп үстүнө түшө кылып карады. Фрунзеден келгендин эртеси күнү кечинде жу-

байы, ааламда теңдеши жок мээрбаны, бармактайынан баш кошкон бакты-таалайы, урпагын улаган алшындай беш перзентинин сүйүктүү атасы, мээнет дегенде эт-бетинен кеткен аскар-тоодой тиреги кудуреттин буйругунан баш бура албай ары карап кете берди.

Турусбай Тоголоковду көмүүгө көп адам чогулду. УОСтун техникалык коопсуздукту сактоо боюнча төрагасы болуп иштеп турган. Акыркы коштошуу арасында 600 дөй адам катышкан митинг болуп өттү. Өзү менен иштешкен жетекчилердин баары сүйлөштү. Алар Турунбай Тоголоковдун асыл адамгерчилик сапаттары, өз милдетине чоң жоопкерчилик менен карагандыгы, натыйжада ГЭСтердин курулушунда болсун, башка курулуш тарда болсун орунсуз кокустуктар, техникалык авариялар кескин кыскаргандыгын, тартипти сактоого өзгөчө катуу талап кое билгендигин, дагы-дагы көптөгөн иштерин айтып тил, жетишинче алкап жатышты.

* * *

Турусбайдын жеке мен үчүн, балдары үчүн гана эмес, ушул аймактагы көпчүлүк адамдардын өзүнө кирип ариет таап, кадыр күтүп калгандыгын ошол минуталарда дагы бир жолу түшүндүм, – дейт өмүрлүк жубайы Роза апа дале болсо жубайынын элесин кастарлап көзүнө жаш алып үшкүрө. – Эч качан мен көрбөгөн, Турусбай тааныбаган адамдар, аксакалдар сөзгө чыгышып, анын кадыр-баркын айтып жатышты. Биз бул бала менен абдан сыймыктанчубуз, өзүн тааныбасак да сыртынан көрүп, угуп жүрөр элек. Тоголоков деген билимдүү бала биздин арабыздан да өсүп келе жатканына кубанып жүрдүк эле. Бул жигиттин алдыда бүткөрө турган иштери көп эле, жөндөмү, билими жетишет эле. Аттиң жараткан койбоду, эми топурагы торко болсун! – деп чын дилдеринен кайгыргандарын билдирип жатышты. Мен өмүрлүк жубайымдын аскар-тоодой абийири бар адам болуп келаткандыгын дагы бир жолу сезип сыздап жаттым. Айла барбы...

Ооба, көзү өткөн ар бир адам туурасында учуруда дайыма эле асыл сөздөр айтыла берет. Бирок ошол айтылгандардын ак карасын, чындыгын, туурасын мезгил өзү аныктайт турбайбы. Али да кара-көлдүктөрдүн көбүнүн оозунан, гидрокуруучулардын оозунан Тоголоков Турусбай деген адам жөнүндө тең берип сөз кылгандарын угабыз. Мунун өзү чынында эле ошол адамдын табиятынан эрктүү, көп нерсени билүүгө, жасоого шыктуулугунан го.

Турусбай Тоголоков 1931-жылы Токтогул өрөөнүндө төрөлгөн. 1954-жылы Кызыл-Кыядагы тоо-кен техникумун бүтүргөндөн кийин Таш-Көмүр шахтасында мастер, прораб, участканын начальниги болуп иштеп турган. Турусбай Тоголоков өзүнүн эмгек жолун да ушул эле шахтада 17 жаш курагынан шахтер болуп иштөө менен баштаган эле. Өзү ишине чоң жоопкерчилик менен карап, чаалыгып-чарчадым дегенди билбеген жаш жигит бат эле коллектив арасында зор ишенимге, кадыр-урматка ээ болуп 1959-жылдан 1965-жылга чейин Кыргызсовпрофтун техникалык коопсуздукту сактоо боюнча инспектору болуп жүрдү. 1965-жылдан баштап Токтогул ГЭСинин курулушуна келди да негизги жабдуулар башкармалыгынын техникалык коопсуздук боюнча инженери болуп иштеп калды. Андан аркы иштери туурасында Турусбай Тоголоковдун өмүрлүк жубайы Роза жеңе төмөнкүлөрдү эскерет:

– Биз экөөбүз 1953-жылы баш кошконбуз. Мен өзүм деле орус кызы болгону менен ата-энемдер илгеритеден Токтогул өрөөнүндө туруп калышкандыктан ошол жерде туулуп өстүм. Кыргыздардын үрпадаты, тили мен үчүн эч бир жат эмес. Ошонүчүн да Турусбай экөөбүз турмуш тизгинин чогуу кармаган элек. Мен анын өзгөчө маданияттуу, жумшак, сезгич, ички оюнду кирпигиндин кыймылынан байкаган сергектигинен, баамчылдыгынан жактырган элем. Чынында эле кийин турмуш жүзүндө деле эч өзгөргөн жок, өтө таттуу турмуш өтөдүк.

Көп иштеди. Мен ушинтип ойлоймун. Аз жашады, бирок өтө көп иштеди. Анткени ошол учурда Токтогул ГЭСинин курулушу күч алып турган мезгил эле. Жетекчилерден, адистерден, партиялык кызматкерлерден өтө зор жоопкерчиликти талап кылып турган учур болгон. Ушул жерден жүрүп жогорку партиялык мектепке да сырттан окууга жиберилген эле. Коммунист катары да, инженер катары да бардык жан-дилини берип иштеп жүрдү. Күн да, түн да тыным жок. ГЭсте иштеген техникалар аябай, оор шартта, кооптуу шартта иштегендиктен, саат сайын, минут сайын анда иштеген адамдардын өмүрү кыл учунда болуп, ар кандай татаал кырдаалдардан аман чыгып кетүү, күнүмдүк жумушчу күнүн тынч күзөтүп алуу эң биринчи милдет болгон.

Өтө кооптуу жерде иш болуп турган учурларда үйгө күн да, түн да келбей калат. Анан үлдүрөп, көздөрү чүңүрөйүп, арып-ачып, чаалыгып-чарчап келет. Карап туруп зээним кейип, боорум ооруйт. «Турусбай ден соолук дагы керек го. Эме эле мын-

ча жаныңды кыйнайсын? Өзүнү карасаң боло. Бир күн беймарал жатып эс алсаңчы» дейм. – Болот Роза, баары болот. Эс ала турган учур да болот. Азыр эс алганга болбойт. Иш өтө жоопкерчиликтүү, техникалардан бирди-жарымы авария болсо адамдар майым болуп, мертинип калышат. Ал үчүн мен жооп берем, – дейт. Түнкүсүн болсо да аба-ырайын сыртка чыгып карап, байкап, эгер жамгыр же кар себелеп жатса дароо участкага телефон чалып, «Баланча, ишти токтотушсун, абайлашсын. Аба мынтип турат, этиет болгула, түкүнчө участоктон тез кабар алгыла! Кокустук болбосун, коопсуздукту сактагыла!» деп тиешелүү адамдарга буйруктарды берип, ага да тынч алып калбастан дароо тура калып өзү «Мен барбасам болбойт, кокустук болуп кетпесин» деп жөнөп кетчү...

1970-жылдары эмнегедир эле Турусбай улам арыктап, оокатка табити тартпай өзүнчө кыйналгандай болуп калды. Ошондо да сыр бербейт. Күнү-түнү иш. Кареги менен тең айланып эмнени табити сүйөт болду экен, эмне жасап берсе көңүлүнө жагат болду экен деп эле өзүмдөн-өзүм чочулап тынчсызданып калдым. Кайра-кайра сурайм, бир жери ооруганын айтпайт. Эмнегедир түйшөлүп кыйналат. Жумушунан калбайт. Акыры бир жолу катуу айттым. Врачка барышин талап кылдым. Өзү да моюн сунгансып жөнөп калды. Шаардагы эле врачтарга көрүндү. Алар текшерүүдөн өткөрүп жатып дарыланууга сунуш кылды. Бул мезгилде байкалбай кыйналып жүргөнүнө бир жылдай мезгил өтүп калган. Ооруканага жаткырдым. Көп өтпөй борбор шаарына барып дарыланып келүүгө жолдонмо беришти. Сөзсүз дарыланыш керектигин түшүндүрүштү. Азыркы Бишкек шаарына барып ооруканага жаткырдым. Бир сыйра кылдат текшерүүдөн өткөндөн кийин операцияга киргизишти. Мага арачтар “Эч нерсе эмес, айыгып кетет” деп коюшту. Чынында эле операциядан жакшы чыкты. Оңолуп, кубанып үйгө келдик. Абайла, этиет бол деген врачтардын да айтканына боло бербей ишке чыксам, иштесем деп дилгирленди. Өзүн абдан жакшы сезип калгандан кийин ишке да чыгып кетти. Канчалык айткан менен мээнеткеч адамга айла жок экен. Баягыдай тынбай иштөөгө, тынбай жазууга киришип кетти. Партиялык жогорку мектептин үчүнчү курсуна жетип калган.

Күндөрдүн кайсыл бир күндөрүндө дагы ооруп жаткандыгын айтты. Чынында баштагыдай толук баалуу боло албай жүргөнүн мен деле сезип жүргөм. Дароо чебелектеп этиет болуусун өтүндүм. Жалал-Абад курортуна барып келишин макулдаштык.

Жетекчилер путевканы да тез эле таап беришти. Жакшы тилек менен жибердик. Баса, мен ошол жакка баратканда эмнегедир көңүлүм кооптонуп, курутко барбай эле кайрадан борборго барып дарыланып келгени дурус болор бекен деген жерим бар эле. Бир жумадан кийин эле телефон чалды да, “Роза, сенин айтканын туура болуп чыкты, мени кечир. Бул жер мага жакпай калды окшойт. Өзүң келип алып кетпесең ооруп калдым кете албаймго” деди.

Ойлонуп турганым жок. Дароо жетекчилерге айтсам машина даярдап беришти. Барып алып келдим. Кайрадан борборго алып кеттим Ал жактан республикалык профсоюздук комитеттен ооруканага дайындалган эле. Абдан көңүл буруп карап жатышты., экинчи ирет операция жасады. Убактылуу сооронгону-буз менен Турусбай өйдө боло албай начарлай берди. Бир күнү врач мени менен ачык сүлөштү да, эгер кааласаң ушундайда уруксат берели, өзүң айткандай алып кет деди. Жыйынтыгы тигинтип бүттү. Аттиң, эгер азыр бар болсо Токтогул ГЭСи бүтүп, анын элге ушунчалык зор кызмат өтөп жатканын көрсө, элдин, жердин дүркүрөп өскөнүн көрсө кандай болор эле. Мүмкүн, ошончолук жанын-жанга уруп, нервин да, боюн да эс алдырбай иштебестен, өзүн да аярлап карап иштесе оорубас беле, ким билет. Менимче ишке жан-дили менен берилип, өтө жоопкерчилик менен ач калып, кеч калып иштеп ушинтип ооруду деп ойлойм. Кана эми, бир кездеги бирге иштешкендери Турусбайдын ошол элесин, эмгегин азыр деле эскерип, шаардагы бир көчөгө ысмын ыйгарып койсо...

Өмүрлүк жубайынан ажырагандан кийин Роза апа көп кайгырды, көп ойлонуп, көп кыйналды. Бирок, эл-журт, тууган-урук калган 5 баланы өксүтпөй, кыйнабай эрезеги жеткирүү, турмушунун тууруна кондуруу эми өзүнүн гана милдети экендигин, ал үчүн көп кейип ооруп калбай белди бекем бууп иштеп, балдарды камкордукка алышы керектигин кайра-кайра түшүндүрүп кайрат айтышты. Ошондо гана ыйлагандан пайда чыкпасына көзү жетип, элге аралашып иштеп, балдарына аталык да, энелик да мээримин берип күн кечирип калды.

– Өзүм да үйдө эч отурганым жок, – дейт Роза апа кыргызча так сүйлөп, – шаардын ооруканасында, көп өтпөй профилакториянын ашканасында ашпозчу болуп иштеп жүрүп, пенсияга чыктым.

Ооба, кара-көлдүктөрдүн көпчүлүгү азыр бул мээримдүү аялды жакшы билишет. Кай жерден болсо улуусу да, кичүүсү да

«Кандай, Роза апа!» деп астейдил саламдашып, ахыбал сурашат. Дээринен адамгерчиликтүү, элпек, тили жумшак байбиче «Жакшымын айланайын, өзүң жүрөсүңбү?» деп эбиреп чын-көңүлү менен амандашып калат. Карыялар беш баланы эрезеге жеткирип, өз ордуларына койгону үчүн алкап, ырахмат айтышат.

Чынында эле Роза апа уул-кыздарын жакшы өстүрдү. Азыр улуу кызы Венера Бишкектеги байланыш техникумун бүтүрүп, шаарда байланыш бөлүмүндө иштейт. Кичүү кызы Гулнара да байланыш кызматында. Экинчи уулу Дамир Москва шаарындагы суу чарба институттун бүтүрөр алдында союздук мезгилдеги шарт болбой, келип калды. Шофер болуп ГЭСте иштеп жүрөт.

Улуу баласы Алий Тоголоков политехникалык институттун бүтүргөн. АТПОдо шофер болуп да иштеди. Комсомолдун секретары болуп жүрдү. «Нарынгидрокурулуш» башкармасында опер группада иштеп, жаш оспүрүмдөр арасындагы бейадептик менен күрөштү. Азыр иши да, турмушу да жаман эмес. Билгендер атасындай мээнеткечтигин, талапчандыгын, иш билгилигин айтып алкап калышат. Кенже уулу Алым болсо шофер, ГЭСте иштейт.

Турусбай Тоголоковдун эмгек китепчесин карап алгач ирет забойщик, шахтер, инженер болуп иштеп жүрүп, бир нече алкыштардын, төш белгилеринин ээси экенине күбө болдук. 1952-жылдын тоо мастери, 1957-жылы Советтик Армиянын катарынан кызмат өтөп келип, 1960-жылдан техникалык коопсуздук боюнча инженер, 1963-жылдан облсовпрофтун техникалык инспектору болгондугу жазылып жүрөт.

Мени менен аңгемелешип отуруп Роза апа өмүрлүк жубайын чын дили менен астейдил эскерди. Ал кишинин элесин көз алдына келтирип, экөөнүн турмушун, жашоосун, кубанычтуу күндөрүн эсине түшүрдү. Көңүл түпкүрүндөгү карттанып бүткөн арман кайра көз алдына келип, улам үшкүрүп, улам көз жашын сүртүп, бирде күлүп, бирде муңайып көпкө сүйлөп берди. Эгерде үйдө эс алып олтурганда аба ырайы бузулуп же жаан жаап калса, дароо телефондон участкага чалып, ким кайсыл жерде иштеп жатканын чөнтөк дептерине аты жөнүнөн бери дааналап жазып алар эле. Тик турган аска-зоонун боорунда, тынымсыз таш, көчкү жүрүп турган жерлерде иштөө кандай кооптуу, кандай коркунучтуу. «Турусбай келгенге чейин техникалык коопсуздук боюнча көп сын пикирлер айтылып, айрым адамдар бул милдетти өтөөдөн да кооптонуп калган экен, – деп эскерет Роза апа сөзүн улап. – Авария көп болуп турган экен. Турусбай

келип иштей баштагандан тез-тез көңүлдүн үшүн алган авариялар, кокустуктар, адам өмүрүн алган кырсыктар токтоп, тынч иштеп калышты. Абалдын оң жакка өзгөрүшүн Турусбайдын өтө кылдат иштегенинен, катуу талапчандыгынан деп баалап жатышты. «Турусбай келгенден бери авариялардын саны кескин кыскарды» деп көп адамдар айтар эле...

– Тоголоковдун эмгегин унутууга аны билгендердин эч кимисинин акысы жок, – дейт Турусбай акени досу, азыркы кадырлуу насаатчы Насыр Абдыразаков. – Чынында эле ал адам өтө жоптуу мезгилде, иш каткалаң болуп, ГЭСтин курулушунда күнү-түнү адамдар иштеп турган учурда эмгектенди. Техникалык коопсуздукту сактоо дегендик бир нече адамдардын өмүрүн сактоо деген менен барабар болуп турган. Ар кандай техникалар автомашиналар, механизмдер адамдардын кылдат, билгич мамилеси менен гана авариясыз иштетмек. Турусбай күнү-түнү чуркап иштеп, ошол коопсуздукту камсыз кылган киши.

Роза апа менен көпкө аңгемелешип, көп нерселерди сүйлөштүм. Кийин Турусбай Тоголоков менен иштешкен бир нече адамдар менен сүйлөшүп, чынында эле Роза апа менен анын бир кездеги ынак досу Насыр Абдыразаковдордун айткан эскерүүлөрү, берген баалары адил баа экендигине көзүм жетти. Анын, Роза апанын Турусбайдын ысмын бир көчөгө койсо да татыктуу деген сөзүнөн улам менде да бир пикир пайда болду. Сөзсүз эле көчөгө ысмы коюлуп калышында эмес, анын нускалуу өрнөгүндө. Аз жашаса да саз иштеп кеткен бул адамдын ысмын ГЭСтердеги же дагы бир ылайыктуу участокторго, бир цехтерге деле ыйгарып, анын таржымалын, адамгерчилигин, иш билгичтигин, мээнеткечтигин, адамдардын коопсуздугу үчүн жасаган иштерин жазып, кийинки жаштарга үлгү катарында көсөтүп койсо татыктуу болчудай деп ойлодум.

КУРУЛУП ЖАТКАН ГЭСтердин МЕКЕМЕСИ

Кыргызстандын энергетика системасында 1994-жылы бир структуралык өндүрүштүк бөлүкчө – курулуп жаткан ГЭСтердин ишканасы пайда болду. Бул жаңы ишкана курулуп жаткан Таш-Көмүр, Шамалды-Сай, Камбар-Ата ГЭСтеринин курулуштарын тездетүү жана аягына чыгаруу максатында Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн «Кыргыз Республикасында гидроэлектростанциялардын курулушун уюштуруу боюнча иш чаралар жөнүдөгү 14-апрель 1994-жылдагы токтомуна ылайык «Кыр-

Бакиев
Осмонбек курулуп
жаткан ГЭСтер
мекемесинин директору.

гызэнергохолдингдин» Президентинин 18-апрель, 1994-жылдагы буйругу менен түзүлгөн.

Ишкананын жетекчилигине тармакта көп жылдык тажрыйбага ээ болгон Өз кесибинин мыкты адистери А.К. Тыныбеков – директорлукка, О.К. Бакиев – башкы инженерликке, Таш-Көмүр ГЭСинин начальнигине Ж.М. Назаров, Шамалды-Сай ГЭСинин начальнигине тажрыйбалуу энергетик В. П. Лебедев дайындалган.

А.К.Тыныбеков эмгек жолун 1957-жылы «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасында иштөөдөн баштаган. 1975-жылы Фрунзедеги политехникалык институтту аяктагандан кийин Үч-Коргон ГЭСинде станциянын смена начальниги, 1980-жылдан 1986-жылга чейин Күрп-Сай ГЭСинин сменалык начальниги, электрдик цехтин ага мастери болуп иштеп, 1986-жылы Таш-Көмүр ГЭСинин электрдик цехинин ага мастерлик кызматына которулган. 1987-жылы коллектив тарабынан Таш-Көмүр ГЭСинин начальниги болуп шайланган. 1993-жылы Токтогул ГЭСтеринин каскадынын башкы инженери болуп дайындалган. Ушул жылдардын аралыгында ал Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтеринин курулушуна жана аларды эксплуатациялоого активдүү катышкан.

Жаш ишкананы бутуна тургузуу үчүн жаш жетекчилерден жигердүү эмгек, талыкпаган аракет талап кылынды. өндүрүштүн темпин төмөндөтпөстөн, тескерисинче, жогорулатууга, жумушчу-кызматкерлердин социалдык жана турмуш-тиричилик маселелерин чечүүгө көп аракеттер жасалды.

1994–95-жылдардагы экономикадагы кыйынчылык абал жаңы ишкананын өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө да терс таасирин тийгизбей койгон жок. Мамлекеттер аралык келишимдердин бузулушу, акча каражатынын тартыштыгы ишти кыйла артка тартып турду. Айрыкча, курулуш иштерин улантууда көп кыйынчылыктар болду. Демилгелүү, иш билги жетекчилердин, инженердик-техникалык кызматкерлердин талыкпаган аракетинин натыйжасында көптөгөн кыйынчылыктар артта калып, бүгүнкү

күндө курулуп жаткан ГЭСтердин ишканасы «Кыргызэнергонун» ишканаларынын катарынан татыктуу орун алып келген учуру.

1997-жылдын февраль айынан тартып ишкананын директору болуп Бакиев Осмонбек Керимбаевич иштеп келет. Ал эмгек ишмердүүлүгүн 1979-жылы Фрунзедеги политехникалык институтту аяктагандан кийин Токтогул ГЭСинин электроцехинин смена начальнигинен баштаган. Андан кийин станциянын сменалык начальниги, Күрп-Сай ГЭСинин электротехникалык лабораториясынын инженери, ага инженери, Таш-Көмүр ГЭСинин электромашина цехинин начальниги, Күрп-Сай ГЭСинин начальниги, курулуп жаткан ГЭСтердин ишканасынын башкы инженери кызматтарында эмгектенип келди.

Ушул жылдардын ичинде бардык иштерде О.К.Бакиев өндүрүштүк тартипти баарынын жогору койгон, техникалык жактан сабаттуу, иш билги жетекчи катары өзүн көрсөтө алды. Ал Күрп-Сай ГЭСинин 4 агрегатын, Таш-Көмүр ГЭСинин 3 агрегатын монтаждоого жана ишке киргизүүгө активдүү катышкан. Анын түздөн түз жетекчилиги менен 1995-жылы коллектив Шамалды-Сай ГЭСинин акыркы үчүнчү агрегатын ишке киргизүүгө жетишкен. Директорлук кызматта ишген эки жылдан ашык убакыттын ичинде республика үчүн турмуштук маанилүү энергетикалык объектилер болгон Таш-Көмүр жана Шамалды-Сай ГЭСтеринин курулушун аягына чыгаруу боюнча түзгөн бизнес-проектиси «Кыргызэнерго» тарабынан колдоого алынып, ийгиликтүү турмушка ашууда.

Таш-Көмүр ГЭСи боюнча курулуш монтаждоо жумушунун биринчи этабы ийгиликтүү аяктап, ГЭСтин суу сактагыч горизонтун көтөрүүнүн эсебинен 130 миң кВт саат электроэнергиянын кубаттуулугу алынган. 1998-жылдын жылдык энергия өндүрүүсү 569 млн. 400 миң кВт саатты, өнөр жай продукциясын чыгаруу 37 млн. сомду түзгөн. Энергетиктердин кесиптик майрамына карата Шамалды-Сай ГЭСинин кубаттуулугу 230 мВтка, Таш-Көмүр ГЭСинин кубаттуулугу 420 мВтка жеткен.

Жетекчи катары О.К. Бакиев кадрларды даярдоого, тарбиялоого, жайгаштырууга өзгөчө көңүл бөлөт. Инженер катары өндүрүштө рационализатордук иштерге активдүү катышып келет. Анын өндөрүшкө киргизген рационализатордук сунуштарынын негизинде Күрп-Сай, Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтеринин негизги жабдууларынын кыйла туруктуу иштешине жетишилген. Өндүрүштөгү жараткан жогорку ийгиликтери үчүн О. К. Бакиев бир топ сыйлыктарга татыган. 1997-жылы «Кыргызэнерго»

нун» «Ардак тактасына» жазылган. 1998-жылы Кыргыз Республикасынын Ардак Грамотасына татыктуу болгон.

О.К.Бакиев өзү жетектеген коллективинде гана эмес, Таш-Көмүр шаарынын, Шамалды-Сай поселогунун мектептерине, ооруканаларына, калкты социалдык камсыздандыруу фонддо-руна шефтик жардамын аябай көрсөтүп келе жаткан камкор жетекчи.

Курулуп жаткан ГЭСтердин ишканасынын иштеп жатканына беш гана жылдын жүзү болду. Коллектив өзүнүн жетекчиле-ринин, инженер техникалык кызматкерлеринин да негизинен жаш адистерден экендиги менен сыймыктанат. «Жаштык бар жерде жалын бар» дегендей демилгелүү, техникалык жактан сабаттуу, өз ишине жогорку жоопкерчилик менен мамиле жа-саган адистердин тыным албаган аракеттеринин аркасында иш-кана өзүнүн алдына койгон мамлекеттик, өндүрүштүк тапшыр-маларын ийгиликтүү аткарып, жылдан жылга эмгектик чоң же-тишкендиктерди камсыз кылып келүүдө. Ишкана учурда Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтерин эксплуатациялоо боюнча кызматты аткаруу менен бир эле мезгилде ушул ГЭСтердин ку-рулуштарын аяктоо жана Камбар-Ата ГЭСтеринин курулушта-рын турмушка ашыруунун үстүндө иштеп жатат.

Ишкана жаңыдан түзүлгөн убакта Шамалды-Сай ГЭСинде кубаттуулугу $2 \times 80 = 160$ МВт болгон эки агрегат коюлуп иштеп жаткан. Таш-Көмүр ГЭСинин долбоорго ылайык 3 агрегаты тең ишке киргизилген болчу.

Коллектив үчүн 1995-жылдын 22-декабрында Шамалды-Сай ГЭСинин акыркы үчүнчү агрегатынын ишке берилиши дагы бир чоң окуя болуп калды. Жаңы электр кубаттуулугунун ишке ки-риши энергетиктердин максималдык оорчулук мезгилинин ий-гиликтүү өтүшүн камсыз кылуу боюнча иш чаралардын комплек-сине жана республиканын эл чарбасына тартуулаган эң сонун белеги болуп эсептелет.

Азыркы учурда ГЭСтердин кубаттуулуктары төмөндөгүдөй:
Долбоор боюнча Таш-Көмүр ГЭСинин 3 агрегаты 150 МВттан 450 МВт, Шамалды-Сай ГЭСинин 3 агрегаты 80 МВттан 240 МВт электр энергиясын өндүрүүгө тийиш болсо, бүгүнкү күндө Таш-Көмүр ГЭСинин кубаттуулугу 430 МВтка, Шамалды-Сай ГЭСи-нин кубаттуулугу 150 МВтка жетти. Ошондо Таш-Көмүр ГЭСи кошумча дагы 20 МВт, Шамалды-Сай ГЭСи 80 МВт энергия өн-дүрүп чыгаруусу керек. Долбоордогу кубаттуулукка жетүү үчүн

суунун деңгээлин Таш-Көмүр ГЭСинде 2 метрге, Шамалды-Сай ГЭСинде 8 метрге көтөрүү зарыл. Мунун эсебинен электр энергиясын өндүрүү Таш-Көмүр ГЭСинде долбоордогу 1698 млн кВт саатка, Шамалды-Сай ГЭСинде 902 млн кВт саатка жетет.

Таш-Көмүр ГЭСин куруучулардын бир тобу.

Курулуш монтаждоо иштери Таш-Көмүр ГЭСинин суу сактагычынын горизонтун 626 метрлик белгиге чейин, Шамалды-Сай ГЭСинин суу сактагычынын горизонтун 567 метрлик белгиге чейин көтөрүүнү камсыз кылуучу жалпы курулуш иштери боюнча түзүлгөн контракттын негизинде жүргүзүлүп, ишкана уюштурулгандан берки мезгилдин ичинде Таш-Көмүр суу сактагычынын горизонту 607,10 метрлик белгиден 626 метрге чейин көтөрүлдү. Шамалды-Сай ГЭСинин суу сактагычынын горизонтун 557 метрден 567 метрге чейин көтөрүү ушул жылдын аягына белгиленүүдө.

1998-жылы Таш-Көмүр ГЭСинин суу сактагычынын көлөмүн эки метрге (624–626) көтөрүүнүн эсебинен 13 млн кВт саат кошумча кубаттуулук алынды. Шамалды-Сай суу сактагычынын көлөмүн 3 метрге (564–567) көтөрүүнүн эсебинен 2 млн кВт саат электр кубаттуулугу кошумча өндүрүлөт. Анын эсебинен жылдын жарым жылы ичинде Таш-Көмүр ГЭСи 967993 миң кВт саат, Шамалды-Сай ГЭСи 337286 млн кВт саат электр энергиясын иштеп чыкты. Бул өткөн жылдын ушул мезгилине салыш-

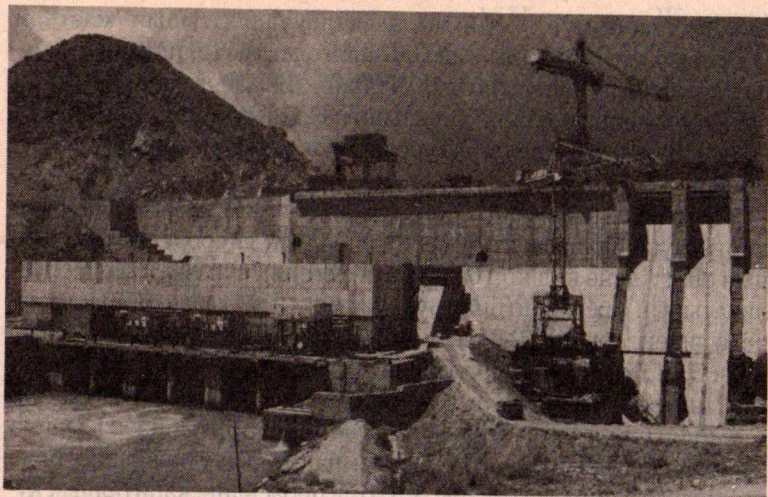
тырганда Таш-Көмүр ГЭСи боюнча 243,213 миң кВтка, Шамалды-Сай ГЭСи боюнча 57,134 млн кВтка көптүк кылат. Эксплуатация башталгандан бери өндүргөн энергия Таш-Көмүр ГЭСи боюнча – 9,75 млрд кВт, Шамалды-Сай ГЭСи боюнча 9,75 кВт саатты түзөт.

Азыркы учурда Таш-Көмүр, Шамалды-Сай ГЭСтеринин курулушун аяктоо үчүн 50 млн сом суммасында финансылык каражат бөлүү пландаштырылып жатат.

Курулуп жаткан ГЭСтердин ишканасы Генералдык подрядчы «НарынГЭС» акционердик коому, Электросредазmontаж, АТПО, СпецГЭМ, Гидромонтаж сыяктуу субподряддык уюмдар менен тыгыз иш алып барат. Таш-Көмүр ГЭСинин плотинасынын жогорку суу ашып түшүүчү бөлүгүндө эки затвор орнотулуп, курулуш иштери толук бүткөнү турат. Бул иштер «НарынГЭС» акционердик коомунун негизги курулуштар башкармасынын жана Гидромонтаждын адистеринин күчү менен бүткөрүлүүдө. Плотинанын төмөнкү бөлүгүнөн өтүүчү автомобиль жолунун курулушу да жүрүп жатат. Курулуш иштерин жүргүзүү боюнча «НарынГЭС» акционердик коому менен Таш-Көмүр ГЭСи боюнча 35 млн сомго контракттык келишим түзүлгөн.

Жумушчу-кызматчылардын чыгармачылык ой жүгүртүүлөрү жылдан жылга ийгиликтер менен коштолууда. Ишканада комплекстүү чыгармачыл бригадалар түзүлгөн. Өткөн жылы адистер 9 рационализатордук сунуштарды киргизишип, алар 130 млн сомдук экономикалык эффект алып келди. Бүгүнкү күндө ушундай дагы 2 сунуш киргизилип, алардын бири Таш-Көмүр ГЭСинин электромашина цехинин мастери К.Анарбаев менен ушул эле цехтин слесары З.Юрченконун «Гидрокөтөргүчтөрдүн клапандарынын иштөө жөндөмдүүлүгүн калыбына келтирүү» деген сунуштары мыкты деп табылып, өндүрүш үчүн жакшы натыйжаларды берүүдө.

Азыркы учурда ГЭСтин негизги жабдууларынын абалы канааттандырырлык. Суунун горизонтун көтөрүүнүн эсебинен жана жумушчу дөңгөлөктөрүнүн абалын дайыма көзөмөлдөп туруунун натыйжасында Таш-Көмүр ГЭСинин гидроагрегаттарынын техникалык абалы кыйла жакшырды, жарака кетүү кыскарып, бул ремонттоо мезгилинин аралыгынын узарылышына шарт түзүүдө. Шамалды-Сай ГЭСинде плотинанын бийиктигин көтөрүү боюнча иш жүрүп жатат. Учурда ал 559 метрден 569 метрге чейин көтөрүлдү. Плотина негизинен таш, шагыл, кумду пайдалануу технологиясы менен курулууда. Бүгүнкү күнгө чейин 80 пайыз

Таш-Көмүр ГЭСинин жалпы көрүнүшү.

жумуштар бүткөрүлүп калды. Мындан сырткары темир-бетон конструкцияларын монтаждоо жана монолиттик бетон төшөө жумуштары да жүрүп жатат. УРПТК нын жана Таш-Көмүрдүн бетон заводунда гравмасса жана инерттүү материалдар даярдалып, аларды ташууда «Буудан», АТПО, «Аргымак» транспорттук ишканаларынын 40 тан ашык автосамосвалдары иштеп жатат. Шамалды-Сай, Таш-Көмүр ГЭСтеринин ремонт иштерин «Нарын ГЭС» АКнын Түштүк курулуш башкармасы (Юж СУ) жүргүзүүдө.

Үстүбүздөгү жылдын аягына чейин Шамалды-Сай ГЭСинин суу сактагычынын горизонтун 3 метрге көтөрүп, жумуштун экинчи этабын аяктоонун үстүндө кызуу аракеттер көрүлүүдө.

Ишкананын жаратып жаткан ийгиликтери жөнүндө айтканда анда иштеген адамдар жөнүндө айтпай коюуга болбойт. «Кадрлар бардыгын чечет» деп образдуу айтылган сөздүн маанисинин тереңдигин турмуш өзү далилдеп отурат. Коллективде бүгүнкү күндө 352 адам эмгектенет. Алардын негизинен бардыгынын тиешелүү билимдери бар, көп жылдык өндүрүштүк тажрыйбага ээ болгон адистер. Алардын катары жыл сайын келечекте энергосистеманы өнүктүрүүгө салым кошо турган жаш адистер менен толукталууда.

1994-жылы республиканын энергосистемасынын 50 жылдыгына карата «Кыргызэнергохолдингдин» Ардак Грамоталары

менен Таш-Көмүр ГЭСинин электроучасткасынын мастери Н.Эргешбаев, Шамалды-Сай ГЭСинин электротехникалык лабораториясынын начальниги В.Штанке, Шамалды-Сай ГЭСинин электромашина цехинин начальниги К.Тойчубеков, Таш-Көмүр ГЭСинин жыгач устасы З.Турсунбеков жана башкалар сыйла-
нышкан.

1995-жылы Шамалды-Сай ГЭСинин үчүнчү агрегатын ишке киргизүүгө байланыштуу Республиканын гидроэнергетикасынын өнүгүшүнө кошкон баалуу эмгектери үчүн Кыргыз Республикасынын Президентинин буйругу менен ишкананын ошол кездеги директору А.К.Тыныбеков, Шамалды-Сай ГЭСинин начальниги З.П. Лебедев «Кыргызреспубликасынын өнөр жайына эмгек сиңирген кызматкер» деген ардактуу наамдарга, Таш-Көмүр ГЭСинин электроучасткасынын мастери Н.Эргешбаев Кыргыз республикасынын Ардак Грамотасына татыктуу болушкан. Башкы инженердин орун басары А.К.Тойгонбаевдин, капиталдык курулуш бөлүмүнүн инженери К.Какишовдун, метрология бөлүмүнүн начальниги В.Шакурованын эмгектери «Кыргызэнергохолдинг» компаниясынын Ардак Грамоталары менен бааланган. Ушундай эле «Кыргызэнергстрой» Ардак Грамоталарына 1995–97-жылдары ПЛСДТунун начальниги Сафонова Р.М., Шамалды-Сай ГЭСинин машина залынын күзөттөгү инженери К. Манкиев, капиталдык курулуш бөлүмүнүн инженери А.Тыныбеков, Таш-Көмүр ГЭСинин жыгач устасы Кожокеев Б., Шамалды-Сай ГЭСинин электротехникалык лабораториясынын начальниги М.Момукеев, НСС Алыбаев М., өндүрүштүк-техникалык бөлүмүнүн начальниги Яковенко Г.Ф., өткөн жылы башкы инженер Ж.М.Назаров, Таш-Көмүр ГЭСинин начальниги Айтикеев А.Л., Шамалды-Сай ГЭСинин мастери Ымамназаров У. татыктуу болушкан. Көптөгөн инженердик-техникалык кызматкерлер, жумушчулар жана адистер областтык, шаардык грамоталар менен сыйланышкан.

Ишканада өз кесибинин устаттары болуп калган адамдардын ысымдарын атай берсе ондоп саналат. Алар: жыйырма жылга жакын иштеп келе жатышкан айдоочулар А.Муминов, Н.Асанов, Э. Оборемок, механизация жана транспорт участкасынын начальниги О.Г.Петров, Шамалды-Сай ГЭСинин машина залынын күзөттөгү ага инженерлери М.Эргашев, А.Тагаев, Таш-Көмүр ГЭСинин IV разряддагы электрдик-слесары А.Сманов, О.Кабаев, V разряддагы слесарь О.Раишбеков, В.Юрченко, станциянын смена начальниктери А.Айдаралиев, Ч.Жакишев, электротех-

никалык лабораториянын начальниги М.Кадыршаев, Шамалды-Сай ГЭСинен турбина цехинин IV разряддагы слесарлары О.Каримов, Ф.Третьяков, электроцехтин слесарлары А.Ахмедов, О.Керимкулов, электрдик-слесарь Б.Сазыкбаев, станциянын смена-лык начальниктери У.Абылов, М.Дехканов, К.Манкиев жана башкалар.

Ишканада 15тен ашык бөлүмдөр жана өндүрүштүк бөлүк-чөлөр иш алып барууда. Алардын ичинен түздөн-түз өндүрүштүк тапшырмаларды аткарууда негизги кыймылдаткыч күч катары капиталдык курулуш бөлүм, өндүрүштүк-техникалык бөлүм, материалдык-техникалык камсыздоо боюнча бөлүмдөр болуп эсептелет. Капиталдык курулуш бөлүмүн кесиби боюнча куруучу Тыныбеков Алымбай Каратаевич, өндүрүштүк-техникалык бөлүмдө тажрыйбалуу кызматкер Яковенко Галина Федоровна, материалдык-техникалык камсыздоо бөлүмүн Державцев Владимир Николаевич жетектеп келишет. Жылдан-жылга ишкананын өндүрүштүк көрсөткүчтөрү менен катар эле материалдык-техникалык базасы да чыңалууда. Автоматтык башкаруу системасы бөлүмү аркылуу жыл сайын жаңы компьютердик жабдуулар алынып, кызматкерлердин жумушун жеңилдетүү менен иштин натыйжалуулугун арттырууга жакшы шарттарды түзүүдө.

Ишкана 1997-жылдын 9-июлунан тартып, башкача айтканда «Кыргызэнерго» акционердик коом болгондон баштап «Кыргызэнерго» акционердик коомунун филиалы болуп кайрадан түзүлгөн.

1974-жылдын 31-декабры күнү бардык куруучулар, монтаждоочулар, чакырылган тиешелүү адамдар машина залына чогулушту. Курулуштун башкы инженери Толкачев Леонид Азарьевичтин буйругу угулду: “N 1-агрегаттын турбиналык суу өткөргүчүн толтурууну баштагыла!” Бул убакта агрегаттын суу өткөрүүчү бөлүгү НБ тарабынан суунун алдында калган, ал эми төмөнү бьефтин затворлору көтөрүлгөн эле. Турбиналык водородду толтуруу бир аздан кийин токтотулган. Себеби, текшергенде унутулуп ширетилбей бир тешик калып калган экен. Суу болсо ошол тешик аркылуу машина залга кире баштаган.

Ошентип, ГЭСин биринчи агрегатын ишке киргизүү майрамы келерки 1975-жылга калтырылып, ал жаңы жылдын алгачкы январь айынын күндөрүндө өткөрүлгөн. Башка агрегаттарды ишке киргизүү аземи дагы кийинчерээк болду. Бул биринчи агрегатты ишке киргизүү мезгилине чейинки убак менин энергетика тармагында эмгектенген учурларымдын эң маанилүү мезгилдери болуп эсимде дайыма сакталып келет.

ВЫГРАНЕНКО ЮРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ,
“Нарынгидроэнергокурулуш”
акционердик коомунун башкы
технологу. Кыргыз Республикасынын
этгек сиңирген куруучусу.

ТҮЙШҮКТҮҮ ЖЫЛДАР

Токтогул ГЭСинин курулушуна мен алгач ирет 1964-жылы февраль айында Фрунзедеги политехникалык институтун аяктагандан кийин келгем. Жогорку билимдүү жаш адис катары мен башкы энергетиктин бөлүмүнө инженер болуп кабыл алындым. Менин милдетим энергетиктердин поселогунда курулуп бүткөрүлгөн жаңы үйлөрдү электрлештирүү, жалпы эле монтаждоочулардын иштерин жетекчиликке алуу болучу. Ушул мезгилде Токтогул ГЭСинин курулушу менен эле бирге жолдор, тоннелдер курулуп, коммуникациялар төшөлө баштаган. Булар үчүн электр энергиясы керек болгон. Бул максатта Чехословакия мамлекетинен жасалып чыккан кубаттуулугу 400 квт. болгон дизельдик (күйүүчү май менен иштетилүүчү) станциялар курулган. Бирок бул жетиштүү болгон эмес. Ошондуктан ашуу аркылуу 1300 метрдик белгиден бирөөнү оң, бирөөнү сол жээкке эки линия жеткирүү макулдашылган.

Оң жээктеги ЛЭП - 35 курулушун Кайрат Умралин жетектеген участка алып барган. Бул убакта уникалдуу опоралар иштелип чыгып, ишке киргизилип калган болчу, буларды “вантолук” опоралар деп аташкан мунун ыңгайлуулугу монтаждалган жерде эле даярдалган метрдик трубалар чогултулуп курулган. Бул иштерди бийик тоолордо иштөөгө туура келгендиктен аскага чыгуучу монтаждоочулар, атайын үйрөтүлгөн адис адамдар аткарышкан. Ал эми оң жээктеги курулушту ЛЭП-35 квт. линияны “гидроэлектромонтаж” участкасы аткарган, ушул эле участкага монтаждоо иши да тапшырылган.

6/0, 4 кв. жана ЛЭП-6 подстанциясын иштетүү аябай кыйынчылыкты талап кылар эле. Анткени, ал бийиктикте жайгашып, жаңы адисти - аскага чыгуучу электромонтерун пайда кылды. Балдар бул адистикти өздөштүрүү үчүн атайын альпинисттерден сабак алышаар эле. Бул өтө кыйын иш болчу, себеби, жумуш жайын-кышын токточу эмес, ал эми аска-зоого чыгуу болсо өтө этиеттикти, кылдаттыкты талап кылган татаал иш. Кышпы, жайбы тез аранын ичинде котловандын створуна чыгып, бузулган

жерди оңдоп келүү керек болсо, өз жондоруна проводдорду, изолятор, трансформатордун майын көтөрүп чыгышчу. Спицын Юра, Лазутин Леша өңдүү көптөгөн жаш жигиттер мындай иштерде эрктүүлүк менен эмгектенишкен.

Кыйынчылыктарды айта берсе өтө көп. Суу кирген мезгилиндеги кыйынчылыктар да өзүнчө бир сабак. 1969-жылы суу кирген мезгил биз күткөн болжолубузду жокко чыгарды. Курулуш тоннели 2200 м³/с сууга эсептелинген. Бирок, проектиде белгиленген чекке чейин иш али бүтө элек болчу. Ошондуктан котлованда да али бетон төшөө иши боюнча механизмдер иштеп жаткан. ГЭСтин имараты менен котлованда сууну агызуу уюштурулган. Суу кирген мезгилде суунун өлчөмү 2500–3000 м³/с түзүп, мындай көп сууну курулуш тоннели откорө албай калгандыктан жогорку бьефте суунун жогорулашы күчөп кеткен. Үч күн бою тынбай алышып, суу сордургуч насосторду орнотуп жаттык. Үчүнчү күнү эң жогорку тосмого да суу жете турган болуп, тосмону сактап калуудан түңүлө баштаганыбызда кудай жалгап суу бир аз азая баштады. Бул мезгилде котлован суунун алдында калган, үч күн бою жетекчилер да ал жерден бир карыш жылбады. Акыры иш өз нугуна түштү. Ошол 1968–69-жылдарда мен линиялык-сеттер участкасында начальник болуп тургам. N 13 жана N 8-тоннелдер боюнча сеттерди курчоо, плотиналарда электрдик жабдуу иштерин жогорулатуу сыяктуу бир топ иштер биздин милдет болгон. Бул түйшүктүү да, татаал да иштерди аткаруу биз үчүн сыймык болчу.

1969-жылы ноябрда Алма-Ата – участкасынын “Гидромонтаж” трестинин чакыруусу боюнча “Гидроэлектромонтаж” мекемесине ишке которулдум. Бул жерде да насаатчым жакшы адам экен. Бул мезгилде участкату эң жакшы адам, такшалган адис Ждан Тимофей Игнатьевич, Кара-Көлдөгү Токтогул ГЭСинин курулушун ленинграддык Гучинский Олег Владимирович жетектеген. Мен створдо электрдик монтаждоо иштеринде иштедим. Жогорудагы аталган адамдардын мага көп жардамы тийди. 1970-жылы мен Ат-Башы ГЭСине электрдик монтаждоо боюнча участкасына начальник болуп которулуп кеттим. Ал ГЭСтин 4 агрегатын толук ишке киргизгенден кийин кайрадан Кара-Көлгө келдим. Бул мезгилде Токтогул ГЭСи боюнча негизги электрдик жабдуу иштерине даярдык корулуп жатыптыр. Мага ОРУ-500 квт. жана линия алып өтүү пунктунун ишин алып баруу сунуш кылынды. Кыргызстанда 500 квт. чыңалуу жабдуулары биринчи ирет колдонулуп жаткандыктан монтаж боюнча

мени тез эле сооротуп коюшту. Көрсө, шоферу тирүү калып, өлүм аны айланып өтүптүр, окуя түшкү тамак ичүү мезгилинде болгон экен. Дагы бир жолу курулушчулардын ишине байланыштуу плотинанын иши. Мында бетондоо иштерин жүргүзүүдө эң биринчи аба керек болчу. Ошондуктан К. Б. Хуриев баш болуп биздин башкармалык бир жыл бою – курулуш аянтчасында кубаттуулугу күчтүү болгон компрессор курдук. Бул компрессордон гидротүйүндүн бардык курулуш убактысы билинмек. Аны ишке киргизүүчү мезгил жетип, бирок ошол күнү 1300 атмосфералык басымдагы таш түшүп подстанцияны жарып өрт болуп кетти. Компрессорубуз эки сааттын ичинде күйүп тыптыйпыл болду. Өрт учурунда ал жерге бир да адам 200 метрден жакын бара алган эмес. Жумушчулар компрессорлорду колдоно албай калышты, Казбектин өң-алети бозоруп, үнсүз бир далай карап турду да, анан элге карап: “Мейли, жаңысын курабыз, импортный эмес, ата-мекенибизден чыккан жабдуулар менен 3 айдын ичинде бүтүрөбүз”, – деди. Көрсө, ал үнсүз турган учурда өкүнүп да, компрессорду кайрадан кандайча тикелөөнү, элдин көңүлүн кандайча жубатууну ойлоп да жаткан турбайбы. Чын эле 3 айда кайрадан куруп бүттүк.

Курулуш тоннелинде да кырсык болду. «СпецГЭМдин» ширетүүчүлөрүнүн күнөөсүнөн кабелдер күйүп кетип, андагы адамдарды сактоо үчүн иштегендердин бардыгы чуркашты. Алар аз дегенде эле 100дөн ашык адам эле. Эң биринчи болуп В. Н. Шевелев тоннелге кирип кетти. Аны эс-үчүн жоготкон жерден таап келишкен. Биздин топ өңчөй жаш балдар атайын куралдар жок, ал жерге жете албадык. Көп өтпөй Таш-Көмүрдөн жетип келген өрттөн сактоочулар өрттү өчүрүштү, албетте мындай чоң кырсыкта адам өмүрү да мерт болбой койгон жок.

Дагы бир учурду эскере кетейин. Токтогул суу сактагычын толтуруу учуру эле. Эски Токтогул суунун алдында калган. Ошол мезгилде жогорудан буйрук келди: «Өзбекстандын пахта талааларына суу бергиле!» – деген. Чынында бул буйрук бардык куруучулардын эсин оодара салды. Мекеме мынча сууну өткөрүүгө али даяр эмес эле. Бир гана чечим бар болчу – курулуш тоннелинин затворун жардыруу. Станциянын ишке киргизилиши мына ушул себептен дагы бир жыл кийинкиге калмак. Бирок затвор суу алдында 30 метр төмөндө калган. Биздин сууга түшүүчүлөр ага жете албайт болчу.

Бул жерде да энтузиасттардын жардамы менен жогорку бьефке водолазный бот бортунда водолаздары менен өткөрүл-

гөн. Бир нече күндөн күчтүү жарылуу сууну бир нече жогору көтөрдү.

Мына ушундай окуялар менен Токтогул ГЭСинин курулушунун дагы бир баракчасы жабылды. Бир жылдан кийин ГЭСтин 1-чи агрегаты ишке киргизилди. Бул күн чынында майрам болгон, бирок бардыгын ой басып жаткан. Пульттун жанына телефон коюшту Москва менен байланыш үчүн. Стол, аны тегеректеп курулуштун начальниги З. Л. Серый, курулуштун башкы инженерин Л. Толкачев жана да алдыңкы бир нече адистер.

«Пуск!» - деген команда берилди. З. Л. Серый телефонду алып, кыйкыра баштады: «Москва, Москва! Угуп жатасыңарбы, биз баштадык!» - деп. Ошол замат ал жерде тургандардын баарынын башынан трубадан ашкан суу куюлуп кетти. Убакыт болсо жаңы жылдын киришине 15 минута калган. Майрам бузулган. Ишке киргизүү аземи суу эмне себептен куюлганын аныктамайынча токтотулду. Биз болсо К. Б. Хуриев баш болуп ошол тилеги каткан суу агып кеткен турбаны издей баштадык. 3-январь күнү аны таап, жогорку бьефтен алып цементтеп койдук.

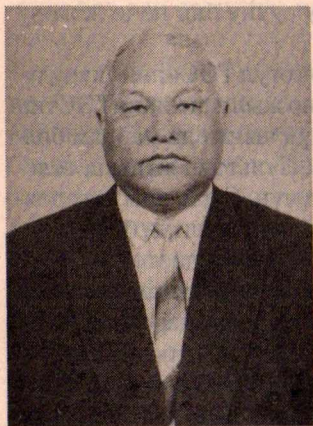
ГЭСтин курулушундагы улуу жана түйшүктүү, машакаттуу, ар кандай кооптуу бирок адамдардын эрктүүлүгү, ата мекенге берилген чыныгы патриоттуулугу менен аяктаган иши азыркы жаш муундар үчүн баалуу сабак, ал эмес ата мекен үчүн, коомубуз үчүн кандай иштөө керектигин көрсөткөн, бараандуу чыйыр болуп калууга тийиш деп ойлоймун.

МОНТАЖДООЧУДАН ШААР БАШЧЫЛЫГЫНА ЧЕЙИН

Кошбай Масиров өзү Кара-Көлдүн нагыз кулуну. Ата-бабалары да эзелтеден ушул Кара-Көлдү мекендеп өткөн адамдар. Турмуш-тиричиликеринде өзүлөрүнө тың, сарбагыш уруусунун арасында кадыр-барктуу болушкан. Абасы, суусу таза, айланасын ай, күн менен өбүшкөн аска-зоолор курчаган турактарында алар өмүр бою өз эмгектери менен оокат кылып келишкен.

Кошбай 1951-жылдын улуу майрамдарынын бири 9-май майрамы күнү ушул ата-бабасы жердеген Кара-Көлдө бу жарык дүйнөгө көрүнгөн экен. Ушул эле жерде телчигип, ушул эле жерде мектеп босогосун аттады жана 1969-жылы орто мектепти аяктады.

Кошбай Масирович орто мектепти жаңыдан аяктаган мезгилдерде ГЭСтин курулуш иштери оожалып, мында иштөө үчүн

Кошбай Масиров.

тең орус, украин жана башка улуттун өкүлдөрү болгон.

Кошбай Масиров өз кесибине жараша бардык курулуш иштеринде электрдик жабдууларды монтаждоочу болуп иштеп жүрдү. Бул мезгилде ОРУ-500 электрдик станциясынын курулушуна катышып көптөгөн электр өткөргүчтөрдүн зымдарын тарткан Россиядан келип иштеп жүргөн башкы инженер Алешин Алексей Алексеевич, бригадир Борис Борбанаков Мавлян жана башка көп курулушчулар өз билгендерин жергиликтүү адистерге үйрөтүүдө ак көңүлдүүлүк менен аракеттенишкендиги К. Масиров дайыма эскерип сөз кылат.

Ал кезде коомдук шартка жараша партиялык, комсомолдук уюмдардын ролу жогору болуп турган. Кошбай Масиров өзүн жаш адис катары көрсөтүп иштегендиктен 1976-жылы комсомолдук кызматка чакырылып жана 1977-жылдан баштап «Нарын-гидроэнергокурулуш» башкармалыгынын комсомолдук комитетинин катчылыгына дайындалат. Жаш коммунист катары жиберилген участкато жаштар арасында саясий-массалык, уюштуруучулук иштерди максаттын деңгээлине ылайык жүргүзүүгө жетишкендиги үчүн кийинчерээк партиялык жооптуу кызматтарга сунуш кылына баштайт. Ошентип К. Масиров 1980–1983-жылдарда азыркы Талас областында партиялык кызматтарда, 1983-жылдан 1996-жылга чейин кайрадан Кара-Көл шаарында партиянын шаардык комитетинде (азыркы шаардык мамлекеттик администрациясында) болуп, шаардын мамлекеттик администрациясынын башчылыгына чейинки кызматтарда иштеди.

атайын жогорку билими бар адистер суудай керек болуп турган учур эле. Кошбай да убакытты текке кетирбей борбор шаарыбыздагы политехникалык окуу жайына барып кирди да, аны аяктаары менен ГЭСтин курулушуна келип, Ленинград шаарынан келген атактуу куруучу А.Софронов жетектеген бригадада 1976-жылга чейин эмгектенди.

– Ал кезде атайын билими бар кыргыз улутундагылар өтө сейрек болгондуктан мени менен дагы 2-3 гана кыргыз жигиттер бар элек, – дейт Кошбай Масиров өткөндү эскере отуруп, – гидрокуруучулардын баары

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Ардак Грамоталары жана Элдердин Достугу Ордени, ошондой эле эмгектеги жетишкендиктери үчүн алган бир нече сыйлыктары Кошбай Масировдун өзүнө тапшырылган бардык жооптуу кызматтарда абийирдүүлүк менен эмгек кылып келгендигинин айкын күбөсү болуп турат.

К. Масиров азыркы мезгилде Чүй облусунун Москва районунда мамлекеттик администрациясынын башчысынын орун басары болуп үзүрлүү иштеп жатат. Үй-бүлөдө 5 уул, бир кыздын сүйүктүү жана камкор атасы. Өзүнүн катардагы монтаждоочудан шаар жетекчилигине чейинки эмгек жолунда Кошбай Масиров көптөгөн адамдар менен бирге иштешип, достошуп, көптөгөн ийгиликтердин ээси болуп келүүдө.

НООКАТТЫН ЗИРЕК КУЛУНУ

И. Э. Алиев - «Нарын-
гидроэнергокурулуш»
акционердик коомунун
башкы инженери.

Алиев Ибрагим Эсенович өзү Ош областынын Ноокат районундагы Көк-Бел деген жерден болот. Калкы мээнеткеч, абасы таза, суусу мол, жери кенен, табияты бай жерде төрөлүп өскөнү үчүнбү, же тубаса зээндүүлүгүнөнбү Ибрагим Эсенович орто мектепти окуп жүргөндө эле башкалардан өзгөчөлөнүп кунттуу эле. Ошондуктан эң жакшы баалар менен мектепти бүтөөрү менен Россиядагы атактуу Волга дарыясынын жээгиндеги Калинин шаарында жогорку окуу жайына ГЭС курулушу боюнча факультетине кирип, аны 1975-жылы ийгиликтүү аяктады. Окуу жайы аны Өзбекстандын Ташкент шаарына гидропроекти институтуна жолдонмо менен жиберет. Бирок өз Ата Мекенин эңсеген жигит Кыргызстанда да ГЭСтер курулуп жаткандыгынан мурдатан эле кабары болгондуктан Кара-Көлгө келип «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгынын ошол кездеги начальниги Федор Федорович Шинкого жолугат.

Ибрагим Эсеновичтин дипломундагы ГЭСтердин курулушу боюнча инженер адистигин көргөн начальник дароо эле кызматка алат. Ал негизги курулуштар мекемесине жиберилип, Хуриев

Казбек Бексултановичтин жетекчилигинде иштеп калат. Ал убакта ГЭСтердин курулушу боюнча иш эң жогорку уюшкандыкта, активдүү жүргүзүлүп тургандыктан УОСтун өзүндө эле 1500 адам иштеп турган. ГЭСтердин курулушу боюнча атайын жогорку билими бар жигит тапшырылган ишти жөндөп кетүүдө эч кыйналган жок. Анын үстүнө Ибрагим Эсенович жогорку окуу жайын бүтүрүүдө дипломдук ишин Тажик Республикасындагы кубаттуулугу 3,6 млн. киловольттук, тосмосунун бийиктиги 325 метр болгон Рогун ГЭСинин курулушу боюнча жазгандыктан ГЭС курулушу боюнча теориялык билими жетиштүү эле.

Көп өтпөй теориялык билими менен практикалык ишин чебердик менен айкалыштыра билген Токтогул ГЭСине мастерликке дайындалды. Мында Л.З.Серый начальник эле.

– ГЭСтин тосмосунун үстүңкү гребенин мен жасагам, бул иш теориялык билимди да, практикалык жөндөмдү да талап кылган өтө татаал иш эле, – дейт Ибрагим Эсенович, – жүз метрден ашык бийиктикке орнотулган крандарды иштетүүгө туура келген. Татаал иште канчалык этиеттенген менен күтүлбөгөн кырсыктар болбой койгон эмес. Крандар кулаган, адамдар набыт болгон. Токтогул ГЭСинин тосмосунун сууга бет жагы бетон муздаганда жарылып катпай турган дүйнөлүк практикада жактырылып жүргөн ыкма боюнча курулган, иши өтө татаал болчу.

Ибрагим Эсенович Күрп-Сай ГЭСинде иштээрден мурда Хакас автономиялуу областындагы Саяно-Шушенский ГЭСине жиберилет. Ал ГЭСтин бир эле агрегатынын кубаттуулугу Күрп-Сай ГЭСинин жалпы кубаттуулугу менен барабар зор ГЭС эле. Мына ошол ГЭСтин 9 жана 10-агрегаттарынын курулушунда иштөө менен Ибрагим Эсенович өз тажрыйбасын дагы да арттырууга жетишип келди. Ал жакта эки жыл иштеп, 1978-жылдын январь айында кайрадан бул жакка келип Күрп-Сай ГЭСинин курулушунда участканын начальниги болуп иштөөгө жиберилет. ГЭСтин плотинасын куруу 4 сменада жүргүзүлүп, 1000 адамды кучагына алган. Айрым учурларда ишембиликтер уюштурулуп, курулуштун темпин тездетүүнүн бардык чаралары көрүлүп, адамдарды шыктандыруу үчүн өз ара мелдештер кеңири жайылтылган.

Ал учурларда ГЭСтердин курулушу боюнча атайын адистиги бар кадрлар бир жерден экинчи жерге атайын чакыруу менен жиберилип турган. Ибрагим Эсенович ошондуктан Кубадагы атомдук электростанциясын курууга да чакырылып, ал жакта үч жыл иштеп келет. Кубалыктар көбүнчө испан тилинде сүй-

Рахимов - УОСтун начальниги.

лөшкөндүктөн зээндүү жигит ал жердеги жакын университеттердин бирине кечки билим берүү бөлүмүнө кирип испан тилин өздөштүрүп алууга да жетишет. Андагы тили буруу адамдар менен эркин сүйлөшүү мүмкүндүгүнө ээ болуп калган кыргыз жигитин дароо эле реактордук бөлүмдө, ТВЛдер бөлүмүндө инженер-инструктор болуп иштөөгө өткөрүлөт. Тапшырылган ишти эң мыкты жөндөп кете алгандыгы менен көп адамдарды суктандырат.

– Менин Кыргызстандан баргандыгымды уккан бир-эки орус улутундагылар «А силер кашар курасыңар да» – деп какшык узатышты. Ушул кемсинтүүгө териккенимден кыргыздар да эч кимден кем эмес аң-сезимдүүлүккө, жөндөмдүүлүккө ээ экендигин иш жүзүндө далилдөө үчүн бир минутаны текке кетирбей аракеттенип испан тилин мыкты өздөштүрүүгө жетиштим, – дейт И. Эсенович. – Менин адамдар менен испан тилин эркин сүйлөшкөнүмдү көрүп кийин алар аябай таң калышты. Бир топко чейин ишенбей да жүрүштү.

Ооба, билимге да, ишке да дилгир, намыскөй жигиттин иши кайсы жерде болсо да көзгө көрүнөп, урмат-сыйга ээ болуп, көптөгөн эстелик буюмдар, мактоо Грамоталары менен сыйланып келген. Кубада да көптөгөн досторду таап, алар менен карым-катнаш түздү. Анын үстүнө ошол мезгилде эле Кыргызстандын жогорку окуу жайларынан бүтүп кеткен кубалыктар бар

экен. Алар кыргызстандык жигит бар экенин угаары менен Ибрагим Эсеновичке өздөрү келишип, «жердеш» дешип жылуу кабыл алышып, достук карым-катнашта болуп жүрүштү. Кубадагы үч жыл Ибрагим Эсеновичке ГЭСтердин курулушу боюнча гана тажрыйбасын арттырбай көп улуттуу адамдар менен табыштырды, дилин ачты.

Кийинчерээк Камбар-Ата ГЭСинин курулушу башталганда бетон заводунун комплексинде участканын начальниги болуп иштеп турду. 1987-88-жылдары партиялык кызматтар сунуш кылынып, партиянын Кара-Көл шаардык комитетинде өнөр-жай бөлүмүнүн башчысы болуп иштейт. 1988-жылдан кайра Камбар-Ата ГЭСинин курулушунда башкы инженер болуп туруп 1994-жылдан бери карата «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгында башкы инженерлик кызматты аркалап келүүдө.

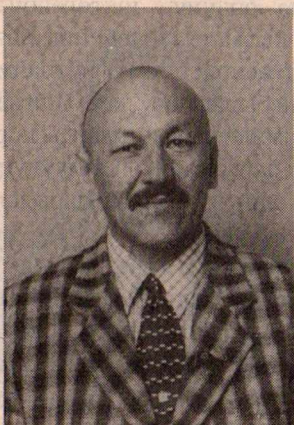
Жогорку билимдүү, практикалык тажрыйбасы мол, дээринен мээнеткеч жан тынымын билбеген Ибрагим Эсеновичти кара-көлдүктөрдөн билбегендер сейрек чыгар. Баары тең урмат кылып ызатташат. Көптөгөн жаш кадрлар бул адамдын билгендерин үйрөнүүгө ынтызар. И. Эсенович жалаң эле ГЭСтердин курулушунда болбостон башка маанилүү курулуш объектилеринде да иштеп келди.

Ибрагим Эсеновичтин өз ишин дайыма жогорку жоопкерчилик, ар намыстуулук менен ийгиликтүү өтөп келгендигин анын ысмына Союздук, Республикалык, чет мамлекеттик жетекчиликтерден, уюмдардан берилген бир нече дипломдор, грамоталар айгинелеп турат. «Эмгек сиңирген куруучу» деген ардактуу наамдын ээси. Республикабыз эгемендүү болгондон кийин «Манас 1000» ордени да ыйгарылган.

Жөндөмдүү, таланттуу, ишмер, адамдар менен тил да, дил да табыша билген бул инсан азыр «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгында башкы инженер катары далай иштин тагдырын буйдалтпай чечип, үзүрлүү иштеп жатат.

АГА ТАЖРЫЙБАСЫ ЖАРДАМ БЕРЕТ

«Нарынгидрокурулуш» башкармалыгына качан барсаңыз Дарбышев Адыл Акматовичтин иш бөлөмөсүндө бош олтурганын көрбөйсүз. Кимдир бирөөлөр менен кайсы бир маселени чечүү-нүн үстүндө алек. Бул көрүнүштү бир жагы жетекчи катары көп маселени чечүүгө тийиш болгондугунан деп түшүнсөк,

А. А. Дарбышев -
«Нарынгидрокурулуш»
акционердик коомунун
директорунун орунбасары.

бир чети көп жылдык тажрыйбасы бар, ишке көзү каныккан адам катары, бир чети адамдардын жекече маселелерин да кунт коюп уга билген кадырлуу инсан катары да түшүнүүгө болот.

Мындан жыйырма беш жыл илгери ушул курулуш мекемесине Ош областынын Кызыл-Кыя шаарынан келген бул адам катардагы жөнөкөй жумушчулуктан баштап «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын директорунун орун басарлыгына чейинки бардык тепкичтерди басып өткөн. Ушул эле жерде иштеп туруп Фрунзедеги политехникалык институтунун курулуш факультетин аяктады.

Жогорку окуу жайын өндүрүштөн ажырабай туруп бүтүргөнгө чейин бир топ практикалык тажрыйбага ээ болгон Адыл Акматовичтин бара-бара мастер, прораб, участканын начальниги, анан барып мекеменин кыймылдаткыч рычагы болгон башкы инженерге чейинки даражага жетишине анын жогорку гана билими эмес, ар кандай ишти жөндөй билиши, адамдар менен иштеше билиши, ишке чыгармачылык менен астейдил мамиле кылышы өбөлгө болду. Бардык кызматтарында өзгөчө өзүнүн уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү, ар кандай проблемалык маселелерди оңдуу жагдайда чече билиши ага ийгилик алып келип турду. Адамдар ага ишенет жана бардык маселелер боюнча аны менен чын сырын айтып кеңешишип, суроолору болсо тартынбай айтышат. Ал эми Адыл Акматович болсо алардын өтүнүч-төрүн орундатып, ойлорун угуудан эч тажабайт. Анан да ар кандай чиелүү маселелерди көзү жетип чече билгендиги менен адамдардын ишенимине ээ.

– ГЭСтердин курулуштарында иштеп жүрүп 1979–80-жылдары Монголия Республикасынын Улан-Батор шаарындагы ТЭЦтин курулушуна катышып келгем, – дейт Адыл Акматович биз менен маек куруп олтуруп, – кыргызстандыктар мындай курулуш иштеринде бир топ тажрыйбаларга ээ экендиктери менен сыймыктанууга акылуу. Бул жерден аякка 6 адам барып, башка

башка жерлерге ТЭЦ курулуштарына бөлүнүп иштегенбиз. Мен болсо кайсыл участка, кандай кызматта ишебейин Казбек Бексултанович Хуриевдин берген таасирлерин эч унутпайм. Ал дайыма Кыргызстандын табийгатын баалап, өзү да табийгый көрүнүштөргө кайрымдуулук менен мамиле кылып, аларды коргоого өзгөчө көңүл буруп, анан Нарын дарыясынын баалуулугу боюнча өтө көп сөз кылар эле. Кыргыз эли үчүн Нарын дарыясы жараткандын берген баалуу белеги деп баалачу.

Кыргызстандыктар бул дарыяга сыйынышса да аздык кылар. Аздектеп мамиле кылышы керек, – дечү ал. Чынында да ГЭСтерибиздин бардыгы ушул дарыянын агымына курулушу менен өтө таза, жана коопсуз экендиги менен дүйнөдөгү көп ГЭСтерден айырмаланат.

Ооба, көптү көрүп көзү канып, көптү билип жетилген адис «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгында 1992-жылдан бери генералдык директордун орунбасары болуп иштеп келет. Өзүнүн ишинде ал кадрлардын келечегине камкордук көрүүнүн зарылдыгына жогорку маани берет. Татаал иштерди өздөштүрүү боюнча адистердин кесиптик билимин тереңдетүүсүнө камкордук кылып, аларды ар кай жактарга курстарга, окуу жайларына жиберип турууга зор маани берет. Ал өз сөзүндө мындай сапатты Казбек Бексултанович Хуриевден алгандыгын жашырбайт. Бардык иштин ийгилиги андагы иштеген кадрлардын билим деңгээли менен коллективди ишке уюштура билишине байланыштуу деп эсептейт.

ТЕЙЛӨӨ – БАШКЫ МАСЕЛЕ

– Ырс, адамдар бардык нерсени жасоого, курууга, ишке ашырууга, аракетке келтирүүгө жөндөмдүү, – дейт Ташыкулов Шатемир аке өз сөзүндө. – Бирок, ошол эмгек адамынын жашоосу, турмуш-тиричилиги үчүн да камкордук көрүү биринчи кезектеги милдет. Мен бул боюнча оюму ушул тейлөө багытында иштеп келаткандыгымдан улам байкап айтып жатам. Адамдардын жашоо-шарты канчалык ыңгайлуу болсо, алардын иш жөндөмдүүлүгү да ошончолук жогору болот.

Ооба, Ш. Ташыкулович айткандай буга чейин деле адамдар, алардын ден соолугу, эмгектенүүсү, турмуш-тиричилиги үчүн камкордук көрүү башкы маселе катарында каралып келген. Ташыкулов Шатемир болсо өзү ушул эле Кара-Көлдүн Жазы-Ке-

Ш. Ташыкулов - ЖКОнун
начальниги.

чүү айылында туулуп-өсүп, 1970-жылы орто мектепти аяктагандан тартып «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгында жумушчулуктан эмгек жолун баштаган. Атайын адистик боюнча билимге ээ болгондон тарта жиберилген участкаларда инженерден баштап, бөлүмдүн начальнигине чейинки кызматтарды жоопкерчилик менен аткарып келди.

Көп жыл бою Ш. Ташыкулов шаардагы турак үйлөрдүн курулушунда куратор болуп иштеди. Бул мезгилдерде шаардагы көптөгөн курулуш объектилеринин сейсмикалык жактан туруктуу жана сапаттуу,

ыңгайлуу бүткөрүлүшүнө көзөмөл жүргүздү. Бүгүнкү учурда шаардагы көптөгөн ишканалардын, турак үйлөрдүн имараттары архитектуралык жактан ийкемдүүлүгү менен гана айырмаланбастан, сапаттуулугу менен да купулга толорлук экендиги Ш. Ташыкулов сыяктуу адистердин чоң жоопкерчилиги, катуу талапчандыгы менен да тыгыз байланыштуу.

Азыркы кезде Ш. Ташыкулов НГЭСтин ЖКОсунда жетекчи болуп иштейт. Али да бул мекеменин аткарган милдети жеңил эмес. Бардык ишкана-мекемелер менен турак үйлөрдүн, көчө бойлору менен эс алуу бакчаларынын абалына жооп беришет. Көп жактуу иштерди аткаруу менен көп маселелерге жооп берүүгө туура келет. Учур талабын бардык учурда туура түшүнгөн адис жана жетекчи катары Шатемир Ташыкулов өзүндөгү уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүн, чыгармачылык жана изденүүчүлүк бардык аракеттерин шаардыктардын ыңгайлуу шартта жашоосу үчүн жумшап келүүдө.

АШКАНАЛАРДА АШ БОЛУМДУУ АЗЫКТАР

«Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгынын карамагында мурдатан эле ашканалар кандай иштеп келген болсо, азыр да ошондой шартта эмгек адамдарын сапаттуу тамак-аш менен тейлеп иштеп келүүдө. Өзгөчө бүгүнкү базар экономикасынын

шартында коомдук тамактануу мекемелеринин үзгүлтүксүз элди тейлеп, арзан жана даамдуу тамакты тартуулап турушу бир чети таң калычтуудай сезилет. Анткени, бардык нерсе менчиктеш тирилип жаткан учурда коомдук тамактануу мекемелеринин эски шартта иштеп турушу жомоктогудай эле сезилчүдөй.

Бирок, жолун таап аракет кылган адам үчүн эч нерсе качып кутула албаса керек. «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармалыгынын ашканаларынын ушундай шартта иштеп турушу гидрокуруучуларды коомдук тамак менен тейлөөдө чарбалык эсеп менен иш жүргүзүп, өзүнө бай тажрыйбаларды топтоп алган жи-гердүү жигит Шабдан Жороевдин гана жеке ишмердиги деп айтууга толук негиз бардай көрүнөт.

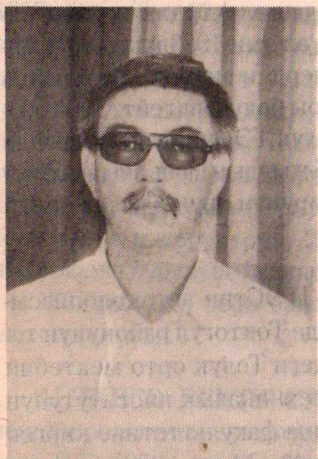
– Союздук шартта жашап жүрүп жаңыча жашоого өткөндөн кийин коомдук тамактануу мекемелеринин ишин да түбүнөн-түрө жаңыча жол менен иштетүүгө туура келди. Бирок, мурдараак эле чарбалык эсептик шартында иштөөгө өтүп калган бул мекеме үчүн ошол эле тартипте иши тууралуу баяндап, – гидрокуруучулар республикабыздын аймагында да, коңшулаш мамлекеттерде да көп жерлерде ар кандай деңгээлдеги курулуш иштерин аткарышат. Демек, заказ алып иштегенден кийин көптөгөн областтар, шаарлар, райондор менен ишкана же заводдор биздин курулуш башкармалыгына бересе болушат. Мына ошол аласаларды өндүрүүдө чарбалык эсеп боюнча келишим сүйлөшүлүп, ар түрдүү азык-түлүк продукцияларын алууга жетише алабыз. Тагыраак айтканда жетиштүү өлчөмдөгү жогорку калориялуу эттен тартып, жашылча-жемиштерге чейинки азык-түлүктөрдүн түрлөрүн алсак болот. Албетте бул үчүн тиешелүү жетекчилер менен тил табышып, талашты кое билип, келишим түзүп сүйлөшүү керек. Менин максатым ашканалардын азык-түлүк менен камсыз болушун үзгүлтүккө учуратпоо үчүн мындай мекемелер менен дайыма алдын ала сүйлөшүп, макулдашып, айтылган сөздүн өтөлүнө өз убагында чыгуу.

Чынында эле аракет кылса адамдар ар кандай иштин көзүн табары бышык эмеспи. Шабдан Жороевдин жогоркудай жөндөмдүүлүгүнүн натыйжасында гидрокуруучулар өздөрүнүн ашканалары жылдын төрт мезгилинде тең арзан жана аш болумдуу тамак-аш, керектүү жашылча-жемиштер менен камсыз болуп келишүүдө.

ТОКТОГУЛ ГЭСинин КАСКАДЫ БОЮНЧА АЙРЫМ КАДРЛАРДЫН АВТОБИОГРАФИЯЛЫК МААЛЫМАТТАРЫ

БРИМКУЛОВ ТЕМИРЛАН НУРГАЗИЕВИЧ – Токтогул ГЭСинин начальниги. 1961-жылы туулган, улуту кыргыз, билими жогору.

Бримкулов Т.Н. өзүнүн эмгек жолун 1978-жылы «Нарынгидроэнергострой» курулуш башкармасынын негизги жабдуулар башкармалыгына токарга үйрөнгүч болуп иштөө менен баштаган. Ал эми 1984-жылы Фрунзедеги политехникалык институтун аяктагандан кийин Токтогул ГЭСинин каскадында электротехникалык лабораториясында IV разряддагы электрдик монтер,

ошол эле лабораторияда инженер, ага инженер, кийинчерээк электротехникалык лабораториянын начальниги болуп иштейт. 1994-жылдын 25-февралынан баштап ПСРЗиАда начальник болуп иштөөгө дайындалат.

Бул мезгилдердин ичинде Бримкулов Т.Н. өзүн иш жөндөмдүүлүгү жогорку, билимдүү адис, мыкты жетекчи экендигин көрсөтө алган. Автоматикалык релейлик коргонуу ондүрүштүк кызматынын начальниги катары техникалык маселелерге көп көңүл буруп, билимин тынымсыз тереңдетүү үстүндө иштеп келет.

**Бримкулов Темирлан -
Токтогул ГЭСинин
директору.**

Бримкулов Т.Н. рационализатордук иштерге дайыма активдүү катышат, өз кызматында дайыма жогорку жоопкерчилик менен иш жүргүзүп, адамдарга сылык жана түшүнүүчүлүк менен мамиле кылып, коллектив арасында зор кадыр-барктын ээси. Токтогул ГЭСинин начальниги болуп 1997-жылдан бери үзүрлүү иштеп келе жатат.

Бримкулов Т.Н. рационализатордук иштерге дайыма активдүү катышат,

СУЛТАНАЛИЕВ МЫРЗАТАЙ САГЫНБЕКОВИЧ – Токтогул ГЭСинин каскадынын директорунун орун басары. 1957-жылы 9-апрелде Үч-Терек поселогунда туулган, 1974-жылы ошол жердеги Максим Горький атындагы орто мектепти бүтүргөн.

Султаналиев Мырзатай -
НГЭСтин директорунун
орунбасары.

ОМТСтин жетектөөчү инженери, 1996-жылдын июнь айынан бери карай Токтогул каскадынын директорунун орун басары болуп эмгектенип келүүдө.

МОЛДОМЫРЗАЕВ ТОЛКУН – ТТЭСтин автоколоннасынын жетекчиси. 1958-жылы 18-апрелде Токтогул районунун толук айылында төрөлгөн. Ошол жердеги Толук орто мектебин 1976-жылы бүтүп, Фрунзедеги политехникалык институтунун автомобиль жана жол чарбасы боюнча факультетине кирген жана аны ийгиликтүү бүткөргөн. Толкун Молдомырзаев аталган базада 1995-жылдын 1-январынан участканын начальнигинин орун басары, ошол жылдын июль айынан баштап автобазанын башкы инженери болуп дайындалган. 1997-жылдын май айынан бери карата Т.Молдомырзаев ТТЭСтин аталган автобазасынын начальниги болуп иштеп келүүдө.

ДҮЙШӨБАЕВ ШААРБЕК ТУРДАЛИЕВИЧ – Күрп-Сай ГЭСтин начальниги. Ал 1954-жылы туулган. өзүнүн эмгек жолун орто билимге ээ болгон 1970-жылдан «Нарынгидроэнергокурулуш» башкармасынын негизги жабдуулар участкасында слесарга үйрөнгүч болуп иштөөдөн баштаган. 1972–1974-жылдары Советтик Армиянын катарында кызмат өтөп, Фрунзедеги по-

Султаналиев М.С. орто билимге ээ болору менен эле Фрунзедеги политехникалык институттун энергетикалык факультетине кирип, ал окуу жайын 1979-жылы ийгиликтүү бүткөрүп, инженер-энергетик адистигин алат.

Жогорку билимге ээ болгон жылы эле Султаналиев М.С. Кара-Көл шаарындагы «Достук» заводунда инженер-электрик адистиги боюнча кызматка орношот. 1981-жылы 110/10 подстанциясынын начальниги, 1984-жылдан электрдик цехтин начальниги, ал эми 1989-жылдан башкы инженердин энергетика боюнча орун басары болуп иштейт. 1996-жылы Токтогул ГЭСинин каскадында

литехникалык институтунун энергетикалык факультетин аяктагандан кийин Күрп-Сай ГЭСинде сменалык начальник, Токтогул ГЭСинин каскадында сменалык начальник, электрдик цехтин начальниги болуп иштеп келген. Бул мезгилдердин аралыгында Дүйшөбаев Шаарбек бардык иште өзүнүн татыктуу адис экендигин көрсөтүү менен адамдардын ишенимине ээ болгон. Энергетика системасында бир кыйла бай тажрыйбасы бар. Жогорку билимдүү, жөндөмдүү адис 1998-жылдан бери Күрп-Сай ГЭСин жетектеп келүүдө.

ХУДАЙБЕРДИЕВ АКБАРАЛЫ РАХМАНАЛИЕВИЧ – Токтогул каскадынын башкы инженеринин гидрожабдуулар жана капиталдык-курулуш боюнча орун басары. А.Р.Худайбердиев 1957-жылы Таш-Көмүр шаарында төрөлгөн. Орто мектепти бүтүргөндөн кийин Москвадагы Эмгек Кызыл Туу ордендүү гидромелиоративдик институтунун гидротехникалык-курулуш боюнча факультетин 1982-жылы аяктаган.

1982–89-жылдарда Таш-Көмүр ГЭСи боюнча курулуш участкасында прорабдын мастеринин жардамчысы, ал эми 1989–1990-жылдарда партиянын Кара-Көл шаардык комитетинде уюштуруу бөлүмүнүн инструктору, 1991–1992-жылдары негизги жабдуулар боюнча курулуш башкармалыгында прораб.

1997-жылдан бери башкы инженердин орунбасары болуп иштеп келүүдө.

АЙТКЕЕВ БЕКТУРСУН БЕЙШЕНОВИЧ – башкы инженердин ремонттоо-эксплуатациялоо боюнча орунбасары. Айткеев Б.Б. 1952-жылдын 20-декабрында Кытай Эл Республикасында Цинзян областындагы Текес селосунда төрөлгөн. 1976–1982-жылдарда Москва шаарындагы П. Лумумба атындагы Элдериң достугу университетин аяктаган. Алган адистиги инженер-механик. Орус жана француз тилдеринде эркин сүйлөй алат.

Айткеев Бектурсун Бейшенович 1973–1974-жылдарда Кемин районундагы Кемин совхозунда мамлекеттик асыл тукум заводунда жумушчу болуп иштеген. 1979–1982-жылдары Москва шаарында № 743 аскердик бөлүктө слесарь-сантехник, 1982–1989-жылдарда каскаддын 4,5,6,7,8 ГЭСтерде турбиналарды ремонттоо боюнча техникалык инженер болуп иштеген.

1989-жылдан бери Кыргызстандагы бир топ ири мекемелер-

де өз адистиги боюнча иштеп келип, 1993-жылдан бери башкы инженердин орунбасары болуп каскадда иштеп келе жатат.

АБДЫСАТАРОВ АЛМАЗ КАМЧЫБЕКОВИЧ – башкы инженердин релейлик-автоматтык коргоо кызматы жана технологиялык диспетчердик кызматтар боюнча орунбасары. Ал 1961-жылы 31-мартта туулган. 1985-жылы Москвадагы энергетикалык институтун бүтүргөн. Эмгек жолун 1985-жылы Күрп-Сай ГЭСинде электрдик лабораториянын инженери болуп иштөөдөн баштаган. 1998-жылдан бери ТТЭСтин каскадында башкы инженердин орунбасары болуп жемиштүү иштеп келүүдө.

ДАРБИКЕЕВА ДИНАРА КОЛХОЗБЕКОВНА – Токтогул каскадынын башкы бухгалтери. Дарбикеева Д.К. 1961-жылы Токтогул районунун Козул селосунда төрөлгөн. Бишкектеги политехникалык институтун инженердик-курулуш боюнча факультетин 1983-жылы аяктаган. Кесиби боюнча инженер-экономист.

Дарбикеева Д.К. эмгек жолун жогорку окуу жайын бүткөн жылы Бишкек шаарында Кыргыз Республикасынын подряддык мекемелер боюнча конторасында экономист болуп иштөөдөн баштаган. 1984–88-жылдарда курулуш банкынын Кара-Көл шаардык бөлүмүндө ага экономист, 1988–1990-жылдары өнөр-жай курулуш банкында ага экономист, 1990–1991-жылдары өнөржай курулуш банкынын Кара-Көлдөгү бөлүмүндө 1 категориядагы адис, кийин ага адис, 1993-жылдын август айынан Кыргызөнөржайбанкынын Кара-Көлдөгү бөлүмүндө карыздар бөлүмүнүн башкы адиси болуп иштеп туруп 1997-жылдын августунан бери Токтогул ГЭСинин каскадында башкы бухгалтердик кызматта абийирдүүлүк менен иштеп келе жатат.

ЖУМАНБАЕВ АРСТАНБЕК МИТАЛИПОВИЧ – экономикалык-пландоо бөлүмүнүн башчысы. А.М.Жуманбаев 1966-жылы Ош шаарында төрөлгөн. 1983-жылы Кара-Көл шаарындагы №1-орто мектепти ийгиликтүү аяктап, Бишкектеги политехникалык институтунун инженердик-курулуш бөлүмүнө кирип, аны 1991-жылы ийгиликтүү аяктаган. Ошол эле жылы шаардагы коммуналдык мекемеге слесарь болуп кирип, андан бөлүм башчы, мастер, участкалык начальник, бөлүмдүн начальниги болуп 1994-жылга чейин үзүрлүү иштеди да Бишкектеги кыргыз мам-

лекеттик университетинин 1994–1996-жылдарды сырттан окуп, өндүрүштү башкаруу жана экономика боюнча факультетин бүтүрдү.

1997-жылы энергетика боюнча агенстводо жетектөөчү экономист адистигинде иштеди. 1998-жылы Токтогул ГЭСинин каскадына экономикалык-пландоо бөлүмүнүн башчылыгына которуу жолу менен келип үзүрлүү иштеп жатат.

АЛКОЖОЕВ УМАРБЕК КУЗЕБАЕВИЧ – техникалык цехтин начальниги. Алкожоев Умарбек энергетика системасына 1986-жылы январь айында келип, Токтогул ГЭСинин техникалык цехинде мастер болуп иштеген. Кесиби боюнча гидротехник, 1983–1986-жылдарда Фрунзедеги политехникалык техникумунун гидро бөлүмүн бүтүргөн. 1994-жылдан бери карата Токтогул ГЭСинин каскадында техникалык цехтин начальниги болуп иштеп жатат.

ЧЫНАЛИЕВ САБЫРБЕК БЕКТАШОВИЧ – Токтогул ГЭСиндеги гидротехникалык цехтин начальниги. Чыналиев С.Б. 1961-жылы Токтогул районунун Кетме-Төбө айлында төрөлгөн. Өзүнүн эмгек жолун Токтогул ГЭСинде жыгач устага үйрөнгүч болуп иштөөдөн баштаган. 1979–1989-жылдарда Фрунзедеги политехникалык институтунун инженердик-курулуш боюнча бөлүмүн аяктап, 1989-жылдын июнь айынан капиталдык-курулуш бөлүмүнүн инженер-куратору болуп иштеген. 1994-жылы которуу жолу менен Кыргыз Республикасындагы курулуп жаткан ГЭСтердин мекемесинин капиталдык курулуш бөлүмүн башчысы. 1995-жылдын май айынан капиталдык курулуш бөлүмүнүн начальнигинин орунбасары, 1997-жылдын апрель айынан кураторлор группасынын жетекчилеринин жетектөөчү инженери болуп иштеп келген.

КАЛЫБЕКОВ УМАРБЕК – Күрп-Сай ГЭСинин электрдик цехинин начальниги. 1975–1980-жылдары Фрунзедеги политехникалык институтунда билим алган, кесиби энергетик.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

1. **Шайхразы Хасанович ШИРИЯЗДИНОВ:** «Токтогул гиганты курулууда». Фрунзе ш. «Илим». 1971-ж.
2. «Кыргызстандагы энергетиканын өнүгүшү» (Ж. Т. Тулебердиев, К.Р. Рахимов, Ю.П. Беляков). Шам, 1997.
3. **Ооганбек СТАНБЕКОВ:** «Боюн жашырган тулпар». Бишкек, 1997.
4. «Огни Нарына» (Шаардык газета) 1976.VI.
5. «Огни Нарына» (Шаардык газета) 1976.0I.
6. «Огни Нарына» (Шаардык газета) 1976.0II.
7. Советтик Кыргызстан» гезити 1985. N 181
8. Советтик Кыргызстан» гезити 1986 VII.
9. Советтик Кыргызстан» гезити 1984
10. **АЛАМАНОВ С. К., АКМАТОВ Р.Т.:** «Токтогул суу сактагычы» 1998. Бишкек.

ОКУРМАНДАРДЫН ЭСИНЕ

Бул китеп 1999-жылы Токтогул ГЭСинин ишке киргизилгендигинин 25-жылдыгына карата өтө кыска мезгилдин аралыгында жазылды. Ошондуктан, улуу курулуштагы улуу иште эмгектенген адамдар, көптөгөн кыйын жана маанилүү учурлар, өзүнүн жигердүү жаштыгын, уюштуруучулук, кайраткерлик жөндөмдүүлүгүн бул ишке арнаган адамдардын эмгек жолу тууралуу колго тийген гана материалдар жазылып калды. Баарыга белгилүү болгондой бул даңктуу курулуш ишинде эмгектенгендер, алардын эмгектеги каармандыктары тууралуу, ГЭСтердин, жолдордун, тоннелдердин, суу сактагычтардын, электростанциялардын курулуш иштеринде, аска-зоолордогу татаал иштерде адамдардын жомоктогудай каармандыктары тууралуу айтылбаган, жазылбаган окуялар арбын. Ошондуктан, эгерде бул китепти окугандан кийин өзүңүздөрдүн ушул улуу курулуш иштерине байланышкан эскерүүлөрүңүздөр, таржымалыңыздар болсо, Кара-Көл шаардык «Кара-Көл Нуру» гезитинин редакциясына, же Кара-Көл шаарындагы Серый көчөсү 4/1-16-үйгө Р. Кошматовага салып жиберсеңиздер. Аманчылык болсо дагы толуктап, республикабыздын сыймыгы болгон ГЭСтердин курулуш боюнча көп кырдуу, зор, жигердүү иштердин таржымалын камтыган тарыхый-публицистикалык китептин кийинки бөлүгүн даярдап, окурмандарга сунуш кылабыз деген ойдобуз.

МАЗМУНУ

Автордон	
I-бөлүм	
II-бөлүм	

Разия Кошматова

КЫЛЫМ ШАМЫ

(Токтогул ГЭСинин каскады жонундо даректуу баяндар)

Редактору **Ж. Жапиев**
Сүрөттөрү **А. Элчибековдуку**
Техредактору **Л.Я. Шевченко**
Корректору **Д. Эстебесова**
Версткалаган **И. Красотина**

Басууга 5.10.1999-жылы кол коюлду.

Заказ № 17. Тиражи 3000 нуска.

«Учкун» АКсынын басылды.
Бишкек шаары, С. Ибраимов көчөсү, 24.

20 ..